ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΝΔ: 15523.
ΚΩΕ: 15392.

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Αλέξανδρος Καποδίστριας

Η Οργάνωση και η Επιτέλεση των Ολυμπιακών Αγώνων του 1896

Διδακτορική διατριβή

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

Νίκος Κοταρίδης, Επίκουρος Καθηγητής
Νίκος Θεοτοκάς, Αναπληρωτής Καθηγητής
Κων/νος Κοσκινάς, Αναπληρωτής Καθηγητής

Αθήνα 2005

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ Σελ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 4

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Το αθλητικό γεγονός: ένα θεωρητικό πλαίσιο ανάλυσης

Εισαγωγη 15

Κεφάλαιο 1

Ο Αθλητισμός ως παιχνίδι

1.1. Η προσέγγιση του Γιόχαν Χουιζίνγκα για το παιχνίδι 18

1.2. Ο Αθλητισμός ως «κοσμική θρησκεία». Η δομολειτουργιστική προσέγγιση 24

1.3. Η νεομαρξιστική ανάλυση. Η θεωρία της ηγεμονίας 28

1.4. Ο «φιλελεύθερος» αντίλογος στο νεομαρξισμό 36

1.5. Η θεώρηση του Ρίτσαρντ Γκρουνώ και η θεωρία της ηγεμονίας 40

1.6. Από το «παιχνίδι» στο «θέαμα»: η «ανάλυση σχηματισμού» Ελίας και Ντάνινγκ 42

1.7. Η θεατρική προσέγγιση του Χαργκρέηβς και της Μετά – Δομικής ανάλυσης 49

Κεφάλαιο 2

Το αθλητικό δρώμενο ως παράσταση

2.1. Ο προβιομηχανικός αθλητισμός ως δημόσιο θέαμα 54

2.2. Η κοινωνικο- ιστορική δυναμική του αθλητικού θεάματος 59

2.3. Οι δομικές αναλογίες μεταξύ παιχνιδιού και τελετουργίας 64

2.4. Το αθλητικό παιχνίδι ως «θεατρικό δρώμενο» 71

2.5. Η ανάγνωση του αθλητικού δρώμενου ως παράστασης 77

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Οι Πρώτοι Διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες του 1896

Κεφάλαιο 1

Οι «πηγές» του ολυμπιακού φαινομένου 87

1.1. Η βρετανική αθλητική εμπειρία 89

1.2. Η ευρωπαϊκή γυμναστική εμπειρία 102

1.3. Οι τοπικοί Ολυμπιακοί αγώνες

1.3.1. Η Αγγλική περίπτωση 113

1.3.2. Η Ελληνική περίπτωση 117

1.4. Ο Κουμπερτέν. 14

Κεφάλαιο 2

Οι άνθρωποι και ο χώρος της ελληνικής «παραγωγής» των Ολυμπιακών Αγώνων

2.1. Οι άνθρωποι της ελληνικής «παραγωγής» 169

2.1.1. Ο Χαρίλαος Τρικούπης και οι Ολυμπιακοί αγώνες 172

2.1.2. Ο πολιτικός χώρος του Δηλιγιάννη. Η εφημερίδα *Πρωία* 178

2.1.3. Η εφημερίδα *Ακρόπολις* και οι Ολυμπιακοί αγώνες 192

2.1.4. Το γυμναστικό κίνημα και οι Ολυμπιακοί αγώνες 203

2.1.5. Ο Αθλητικός Όμιλος Αθηνών. Μια κοσμοπολίτικη αστική τάξη 211

2.1.6. Τα πολιτισμικά υλικά των «ανακτόρων» 219

2.2. Η μικρο-γεωγραφία της ελληνικής παραγωγής των αγώνων

2.2.1. Ο αθλητικός χώρος 224

2.2.2. Ο πρώιμος Ολυμπιακός χώρος 226

2.2.3. Ο Χώρος του Παναθηναϊκού Σταδίου 228

Κεφάλαιο 3

Οι αθλητές ως επιτελεστές των πρώτων Ολυμπιακών Αγώνων 233

3.1. Ο «αθλητής» ως αστική εννοιολογική ενότητα 235

3.2. Οι αθλητές των πρώτων Ολυμπιακών αγώνων Η υπόθεση του πρώτου Ολυμπιακού «ντόπινγκ» 241

3.3. Το αθλητικό Ολυμπιακό κείμενο. Οι αθλητές ως μετά – κείμενο 250

3.4. Ο «θριαμβευτής αγρότης» 258

Κεφάλαιο 4

Οι «λαμβάνοντες μέρος» και το κοινό των αγώνων

4.1. Οι «λαμβάνοντες μέρος» (partakers)

4.1.1. Οι λαμβάνοντες μέρος επίσημοι παρατηρητές των αθλητικών αγώνων 269

4.1.2. Οι «εκτός παιδιάς» παρατηρητές των πρώτων Ολυμπιακών αγώνων 272

4.1.3. Οι «εντός παιδιάς» παρατηρητές 276

4.2. Το ολυμπιακό «κοινό»

4.2.1. Κοινωνική σύνθεση του πρώτου Ολυμπιακού κοινού 279

4.2.2.Ένας «λαικός πολιτισμός» εθνικιστικού θεάματος και «παλικαροσύνης» 281

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ 286

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 294

Εισαγωγή

Οι πρώτοι διεθνείς Ολυμπιακοί αγώνες συγκροτούν ένα προνομιακό πεδίο έρευνας, τόσο από την σκοπιά της ιστοριογραφίας, όσο και από αυτήν της κοινωνιολογίας. Κι αυτό, γιατί αποτελούν ένα σύνθετο φαινόμενο, η μελέτη του οποίου μπορεί να συνεισφέρει ένα δυναμικό πλαίσιο «παρατήρησης» και κοινωνιολογικής ερμηνείας, τόσο σε ό,τι αφορά το ειδικό ζήτημα της σημασίας του αθλητισμού στις σύγχρονες κοινωνίες, όσο και την γενικότερη εκτίμηση όψεων της ελληνικής κοινωνίας στα τέλη του 19ου αιώνα.

Έως σήμερα, όμως, οι πρώτοι διεθνείς Ολυμπιακοί αγώνες δεν έχουν χρησιμοποιηθεί ως εμπειρικό πεδίο έρευνας, ούτε στο πλαίσιο ειδικών κλάδων, όπως η κοινωνιολογία και η ιστορία του αθλητισμού, αλλά ούτε στο πλαίσιο γενικότερων προσεγγίσεων των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών. Αντίθετα, δεν έχουν παρά μόνο αποσπασματικά καταγραφεί, ως ήσσονος σημασίας ιστορικό - πολιτιστικό γεγονός. Στην προοπτική αυτή η όποια αναφορά σ' αυτούς παίρνει άλλες φορές την μορφή μιας, σχετικά περιθωριακής, παραλλαγής της κυρίαρχης, εθνοκεντρικής «ιστορικής αφήγησης», άλλοτε πάλι αυτή μιας «γενικής ιστορίας» των Ολυμπιακών αγώνων επικεντρωμένης, κυρίως, στην χρονολογική καταγραφή των γεγονότων και την ανάδειξη «πρωτεργατών παραγόντων» ή «επιφανών μετεχόντων».

Αυτό που χαρακτηρίζει την διαχρονικά διαμορφωμένη, αλλά ταυτοχρόνως, συγχρονικά ηγεμονική ανάγνωση των Ολυμπιακών αγώνων στο σύνολό τους, συνεπώς και αυτών της Αθήνας, είναι ο ερμηνευτικός της αναχρονισμός. Οι φορείς αυτής της ανάγνωσης, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, σημασιοδοτούν το συγκεκριμένο γεγονός προβάλλοντας στο παρελθόν ένα ιδεολογικό σύμπαν, που χαρακτηρίζεται από την σύγχρονη κοσμοαντίληψη τους και το οποίο τις περισσότερες φορές ταυτίζεται με τα κυρίαρχα, ιδεαλιστικά σημαινόμενα του σύγχρονου Ολυμπισμού.[1]

---

1 Ενώ στην αθλητική κοινωνιολογία και τις παρεμφερείς κοινωνικές σπουδές, όπως οι αθλητικές « πολιτισμικές σπουδές», κυριαρχούν ιδιαίτερα σημαντικές κριτικές προσεγγίσεις, οι οποίες ακολουθούν την εξέλιξη γενικότερων κριτικών κοινωνιολογικών ρευμάτων (Νεομαρξισμός, θεωρία ηγεμονίας , Μετά – Δομισμός. κ.λ.π.), στο πεδίο της Ολυμπιακής Ιστορίας υπάρχουν λιγότερα κριτικά παραδείγματα. Ανάμεσα σε αυτά,

Μια περισσότερο κριτική, πολιτική προσέγγιση, θα μπορούσε να αναδείξει τις πολλαπλές πολιτισμικές, κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις των αγώνων. Στο βαθμό, ωστόσο, που αυτή δεν είναι πλήρως απαλλαγμένη από τις κυρίαρχες ιδεαλιστικές αντιλήψεις δεν μπορεί να υπερβεί το επίπεδο μιας επιφανειακής πολιτικής ανάλυσης. Η περιορισμένη ερμηνευτική αξία της προσέγγισης αυτής εδράζεται στην ταύτιση του «πολιτικού» με συγκεκριμένα θεσμικά πεδία άσκησης της εξουσίας, όπως π.χ. η «εξωτερική πολιτική» και οι «πολιτικές διακυβέρνησης», γεγονός που περιορίζει το νοηματικό εύρος της συγκεκριμένης έννοιας .[2]

αναφέρουμε ως τυπικό Νεο – μαρξιστικό παράδειγμα την εργασία της Prokop για την ιστορική και κοινωνική γένεση του σύγχρονου Ολυμπιακού κινήματος. Σύμφωνα με τον Rigauer, η Procop « διερευνά τη δομή των τεχνοκρατικών συστημάτων και τη δομή της συμπεριφοράς μέσα στο στάδιο της κοινωνικής διαφοροποίησης που έχει διαμορφωθεί στον βιομηχανικό καπιταλισμό στη στροφή του [19ου] αιώνα. Δείχνει πως οι ιδεολογικές σχέσεις μέσα στον καπιταλισμό συμβάλουν σε θετικιστικές επιστημονικές εξελίξεις και χρησιμοποιεί αυτό το πλαίσιο προκειμένου να αναλύσει τυπικές μορφές συνείδησης και συμπεριφοράς. Τα σπορ, ισχυρίζεται, σταθεροποιούν τις δομές εξουσίας των καπιταλιστικών κοινωνιών ενώ αναπαράγουν τεχνοκρατικές πρακτικές: παράγουν τεχνική και πειθαρχημένη συμπεριφορά και μια επικοινωνούσα θετικιστική ιδεολογία η οποία οδηγεί σε μορφές αντικειμενικοποίησης, ποσοτικοποίησης και απλοποίησης. Επιπλέον τα σπορ νομιμοποιούν αυτές τις τεχνοκρατικές καπιταλιστικές πρακτικές και τις χρησιμοποιούν σαν μια καταπιεστική μέθοδο γενικής κοινωνικοποίησης: Τα σπορ είναι μια καπιταλιστικά μεταλλαγμένη μορφή παιχνιδιού». Βλ. Bero Rigauer, «Marxist theories», *Handbook of Sport Studies*, ed. Jay Coaley & Eric Dunning, Λονδίνο, 2002, 2004, σ.42.

Στην κατηγορία των κριτικών παραδειγμάτων της Ολυμπιακής ιστορίας, μπορεί να καταχωρηθεί, επίσης, η ριζοσπαστική, ανθρωπολογικά προσανατολισμένη , ιστορική εξέταση του ιδρυτή των Ολυμπιακών αγώνων *Πιερ ντε Κουμπερτέν*, από τον Αμερικανό ανθρωπολόγο MacAlloon, J.J. Στην εργασία αυτή αναφερόμαστε στο ειδικό κεφάλαιο των «πηγών» των Ολυμπιακών αγώνων.

2 Αυτή η επιφανειακά κριτική προσέγγιση αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου διαλόγου, που έχει ως αφετηρία την ανιστορική και ιδεαλιστική αστική αντίληψη περί «πολιτικής ουδετερότητας» του αθλητισμού. Ουσιαστικά στηρίζει αυτή την αντίληψη, αφού δεν επικεντρώνεται, όπως π.χ. η Procop στην δομική - ιστορική συνάρτηση του αθλητισμού με την οικονομία, την πολιτική και την ιδεολογία του καπιταλισμού. Αντίθετα , αναδεικνύει, ως «παρεκτροπές», αυτονόητες αθλητικές - πολιτικές πτυχές, ενισχύοντας έτσι τη διαδικασία μιας «εσωτερικά» ελεγχόμενης και ενισχυτικής για τις αθλητικές δομές, «κάθαρσης». Ο Hill. C. R., για παράδειγμα, θεωρεί ότι ο αθλητισμός και η πολιτική συνδέονται σε ένα σύνθετο πολιτικό επίπεδο που το ορίζει ως: « Διεθνές, εθνικό και εσωτερικό των αθλητικών οργανισμών». Το διεθνές επίπεδο αναφέρεται στη χρησιμοποίηση των σπορ και των Ολυμπιακών αγώνων ως διπλωματικού οχήματος. Το εθνικό στην χρησιμοποίηση του αθλητισμού ως μέσου κομματικής προπαγάνδας ενώ το «εσωτερικό» αναφέρεται στην ανάπτυξη πολιτικών σχέσεων και χώρων επιρροής για την ανάδειξη, την ενίσχυση και τη χρησιμοποίηση των διοικητικών οργάνων του διεθνούς και εθνικού αθλητισμού. Βλ. C.R. Hill, *Olympic Politics, Athens to Atlanta, 1896 – 1996*, Μάντσεστερ, 1996. Ο Senn. E. A., επίσης, αναφέρεται σε αντίστοιχα με τον Hill

Δική μας πρόθεση είναι η διερεύνηση των πρώτων διεθνών ολυμπιακών αγώνων ως πολυσήμαντου και πολυεπίπεδου «πολιτιστικού γεγονότος», στη βάση ενός ερμηνευτικού πλαισίου που λαμβάνει υπόψη του τις ιστορικές συγκυρίες της εποχής τους. Θεωρούμε αυτούς τους αγώνες ιδιαίτερα σημαντικό πεδίο έρευνας για δύο κυρίως λόγους. Αφ' ενός μεν διότι καταγράφουν την γενικότερη πολιτική – κοινωνική διάσταση του διεθνούς αθλητισμού εν τη γενέσει του, θέτοντας ταυτόχρονα σημαντικά ερωτήματα γύρω από την κοινωνική δυναμική του. Αφ' ετέρου δε διότι αναδεικνύουν σημαντικές συνιστώσες του «πολιτισμικού κλίματος» που κυριαρχεί στην Ελλάδα στο τέλος του 19ου αιώνα, ειδικότερα σε ό,τι αφορά τις διαδικασίες εθνικής ιδεολογικής συγκρότησης,.

Η Ελληνική κοινωνία εκείνης της εποχής, καθώς και η σχέση της με τους Ολυμπιακούς αγώνες συνιστά ένα προνομιακό πεδίο για την εξέταση της πρώιμης σχέσης μεταξύ των σπορ, ως πολιτισμικής έκφρασης της «νεοτερικότητας» και των νέων κοινωνικών υποκειμένων που αναδύονται σε μια εποχή αστικής μετάβασης . Η θετική στάση της παραδοσιακής ελληνικής κοινωνίας απέναντι σε ένα θεσμό που είχε ως βάση του τα άγνωστα σ' αυτήν και «εξορθολογισμένα» Βρετανικά σπορ, αναδεικνύει ανορθολογικές πτυχές της λειτουργικότητας του σύγχρονου αθλητισμού. Αυτές οφείλονται, κατά τη γνώμη μας, στην δυνατότητα του αθλητισμού να οικειοποιηθεί και να ενσωματώσει στοιχεία που ανάγονται σε προγενέστερες, «παραδοσιακές» μορφές «αγώνα» και «θεάματος», ή αντίστροφα στην «ικανότητα» μετασχηματισμού και «επιβίωσης» αυτών των τελευταίων.

Βασική μας υπόθεση είναι ότι η αποδοχή από τους θεατές της Αθήνας άγνωστων κατά κανόνα αθλητικών αναμετρήσεων, στις οποίες ουδέποτε συμμετείχαν και που, στο μεγαλύτερο μέρος τους, ουδέποτε παρακολούθησαν, οφείλεται αφ' ενός στη συγγένεια των σπορ με οικείες «παραδοσιακές» αγωνιστικές παραστάσεις, αλλά κυρίως στην ευρύτερη και ιδιαίτερα σημαντική λειτουργία των αγώνων ως «Θέαμα».

Η διαπίστωση του παραπάνω ελληνικού αθλητικού «παράδοξου», το οποίο κατά την εκτίμησή μας, ουσιαστικά εκφράζει μια «ορθόδοξη» σχέση των θεατών της

πολιτικά παραδείγματα, προσθέτοντας ορισμένες περιπτώσεις άσκησης πολιτικής «αντικαθεστωτικού» χαρακτήρα. Ως ένα από τα πολιτικά, «αντικαθεστωτικά» παραδείγματα σε Ολυμπιακούς αγώνες αναφέρεται ο χαιρετισμός της «μαύρης δύναμης» από αμερικανούς δρομείς στους Ολυμπιακούς αγώνες του 1968 στο Μεξικό. Βλ. Alfred, E. S., *Power, Politics and the Olympic Games*, ΗΠΑ, 1999.

Αθήνας μ' έναν «οικείο» πολιτισμό «παραδοσιακού» θεάματος, οδήγησε στην ανάγκη ενός πρώτου και συμβατικού ορισμού των αγώνων ως «πολιτιστικού είδους» αλλά και ταξινόμησής τους ως «πολιτισμικής κατηγορίας». Η παραπάνω αναγκαιότητα παραπέμπει στο «φιλοσοφικό πυρήνα» του ίδιου του αθλητικού κοινωνιολογικού διαλόγου που προκαλώντας τις ακαδημαϊκές βεβαιότητες εμφανίζεται ως ιδιαίτερα κρίσιμος για την διαμόρφωση του αναλυτικού πλαισίου αυτής της εργασίας.

Ο συγκεκριμένος «φιλοσοφικός πυρήνας» εκφράζεται από το αίτημα διευκρίνισης της σχέσης των αγώνων με δύο έννοιες κλειδιά της σχετικής κοινωνιολογικής συζήτησης, το «*παιχνίδι*» και το «*θέαμα*».[3] Το αναλυτικό πλαίσιο και τα κοινωνιολογικά συμπεράσματα για την αθλητική δυναμική αποκτούν διαφορετικό περιεχόμενο αν συσχετίσουμε τους σύγχρονους αγώνες με μια «παραδοσιακή», εθελοντική, ερασιτεχνική και «εσωστρεφή» έννοια «παιχνιδιού», απ' ό,τι αν τους συσχετίσουμε με μια επίσης «παραδοσιακή», αλλά «εξωστρεφή» και κατά πολύ τελετουργική έννοια αγωνιστικού «θεάματος».

Οι αγώνες ως «θέαμα» εμπίπτουν σε μια αναλυτική κατηγορία που τους φέρνει πιο κοντά στο θέατρο. Αυτή η προσέγγιση δίνει την δυνατότητα αποσαφήνισης του περιεχομένου και της αποτελεσματικότητας του «κειμένου» των αγώνων, υπό ένα πρίσμα ανάλυσης που είναι ιδιαίτερα «μετά – δομικό» και επηρεάζεται από τις θεωρητικές συζητήσεις για το θέατρο, ιδιαίτερα το «ριζοσπαστικό». Η «ριζοσπαστική» προσέγγιση της λειτουργικότητας της θεατρικής παράστασης που συμπληρώνει τις λειτουργιστικές αντιλήψεις που εκκινούν από την Αριστοτελική «κάθαρση», επικεντρώνεται στην ανάλυση του δραματικού «κειμένου» και διατυπώνει απόψεις που διευρύνουν την θεατρική λειτουργικότητα.

Σύμφωνα με αυτή το θέατρο δεν είναι απλά ένας χώρος «απόθεσης ψυχικών φορτίων» με σκοπό την κάθαρση, την εκτόνωση και κατ' επέκταση την εξομάλυνση των πραγματικών σχέσεων της καθημερινής ζωής. Είναι, επιπλέον, ένα πρωτογενές δυναμικό πεδίο διαμόρφωσης, αποδοχής ή απόρριψης ιδεολογίας. Είναι μια εμπειρία που ορίζεται από αυτά που συμβαίνουν επί σκηνής και, επίσης, απλώνεται σε

3 Θα ήμασταν περισσότερο ακριβείς, αν αποδίδαμε τη συζήτηση για τη σχέση των σπορ με το παιχνίδι, την τελετουργία και το θέαμα στον ιδιαίτερο επιστημονικό κλάδο της κοινωνικής ανθρωπολογίας.

ολόκληρη την διαδικασία παραγωγής, παρουσίασης και συμμετοχής σε μια παράσταση.

Οι πρώτοι διεθνείς Ολυμπιακοί αγώνες, ιδωμένοι ως παράσταση, δεν οδήγησαν σε κάποια κάθαρση το Αθηναϊκό κοινό. Εμπεριείχαν, ωστόσο, σημαντικές πολιτισμικές και ιδεολογικές δηλώσεις και συνδηλώσεις, κινητοποίησαν κοινωνικές δυνάμεις, στήριξαν και ξεπέρασαν το συμβατικό τους κείμενο, ενίσχυσαν και παρήγαγαν ιδεολογία.

Στην παραπάνω προοπτική, στην εργασία αυτή εξετάζονται ζητήματα όπως το είδος της ιδεολογίας που ενισχύθηκε και παρήχθη μέσω των αγώνων , αυτούς που την παρήγαγαν, το κοσμοθεωρητικό πλαίσιο της εποχής όπου αυτοί οι «παραγωγοί» εντάσσονται. Η εξέταση των παραπάνω στοιχείων αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης διαδικασίας ανάλυσης του «κειμένου» των πρώτων Ολυμπιακών αγώνων, του οποίου, εκτός από τους παραγωγούς, αναζητούνται οι «πηγές» και οι δυναμικές του σχέσεις τόσο με τους επιτελεστές – αθλητές, όσο και με το κοινό αυτών των αγώνων. Στα πλαίσια της θεωρητικής μας προσέγγισης οι Ολυμπιακοί αγώνες λειτουργούν ως όχημα για την γενικότερη ανάλυση του «σωματικού πολιτισμού» της «νεοτερικότητας».

Ο αθλητισμός, ως σωματικός πολιτισμός της νεοτερικότητας, είναι το πρώτο κλειδί για την κατανόηση των «πηγών» του Ολυμπιακού θεάματος. Ο αθλητισμός είναι το προϊόν της αστικής διαχείρισης, στο πλαίσιο της εκπαίδευσης, παραδοσιακών μορφών «συγκρουσιακών» παιχνιδιών και αγωνιστικών θεαμάτων, που πρωτοεμφανίστηκε στη Μεγάλη Βρετανία κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Είναι ένα πολιτισμικό προϊόν κατ' εξοχήν «ορθολογικό» και «αστικό» Ωστόσο, λόγω της σχέσης του με τα βρετανικά, προβιομηχανικά παιχνίδια και θεάματα, διατηρεί και εξελίσσει ένα χώρο σχετικά ελεύθερης έκφρασης που τον διαφοροποιεί και τον κάνει περισσότερο ελκυστικό από μια άλλη, αυστηρότερη, μορφή αστικού πολιτισμού του σώματος, την Ευρωπαϊκή γυμναστική.

Ο Ολυμπισμός εντάσσεται μέσα στο σύνολο των αστικών πρωτοβουλιών για την ενίσχυση και κατίσχυση του αθλητικού πολιτισμού του σώματος. Ωστόσο, αφ' ενός διαφοροποιείται συνειδητά από τον αυστηρό «γυμναστικό πολιτισμό», αφ' ετέρου, προσθέτει στον αθλητικό πολιτισμό στοιχεία «μαζικού θεάματος» και «Ελληνικότητας» που τον φέρνουν περισσότερο κοντά στις προβιομηχανικές και τις

ρομαντικές του «ρίζες». Υπό αυτή την έννοια, θα μπορούσε κανείς να διακρίνει στον Ολυμπισμό ρομαντικές τάσεις «επιστροφής» σε μια ιδανική Ελληνική πολιτισμική πραγματικότητα, ή σε μια προβιομηχανική αθλητική θεαματικότητα. Η αριστοκρατική καταγωγή του ιδρυτή των Ολυμπιακών αγώνων θα μπορούσε να ενισχύσει αυτή την εκτίμηση και, έως ένα βαθμό, πιστεύω ότι «οργανικά» το πράττει. Ωστόσο, η ιδεολογικό – πολιτική συγκρότηση του Κουμπερτέν μαρτυρά, όπως θα διαπιστώσουμε, ένα αυστηρά ορθολογικό, αστικά προσανατολισμένο κοινωνικό υποκείμενο, το οποίο αντιλαμβάνεται τον αθλητισμό με ιδιαίτερα ωφελιμιστικό, ορθολογικό τρόπο.

Ο Κουμπερτέν αποτελεί ιδιαίτερα σημαντικό κεφάλαιο για την κατανόηση της ιδεολογικής συγκρότησης των «πηγών» των Ολυμπιακών αγώνων. Προσωποποιεί, ως αριστοκράτης και ταυτόχρονα ως «παιδί» της τρίτης, «συμβιβασμένης» στο επίπεδο των κυρίαρχων κοινωνικών στρωμάτων, Γαλλικής δημοκρατίας, το συγκερασμό του ρομαντικού ήθους της τάξης του με το νεοτερικό – αστικό ήθος του καιρού του. Άλλωστε, τα ίδια τα Βρετανικά σπορ, τα οποία βρίσκονται στον πυρήνα των αγώνων και αποτελούν πρωτογενή πηγή έμπνευσης του Κουμπερτέν, εκφράζουν ένα αντίστοιχο ήθος πολιτισμικού συμβιβασμού ανάμεσα στη βρετανική αριστοκρατία και την κυρίαρχη αστική τάξη . Ο Κουμπερτέν λειτούργησε, καταρχήν, ως αριστοκράτης, αναγνωρίζοντας στα βρετανικά σπορ έναν αθλητικό χώρο «ελεύθερης», ψυχαγωγικής δραστηριότητας. Παράλληλα, όμως, εκτίμησε, ως συνειδητοποιημένος αστός, τις ηθοποιητικές λειτουργίες αυτής της δραστηριότητας. Η εμπλοκή του στο κίνημα του Ολυμπισμού καθορίζεται, κυρίως, από αυτήν την τελευταία του ιδιότητα ως αστικού υποκειμένου . Δεν μπορούμε, ωστόσο, να μην επισημάνουμε τις εγγενείς αριστοκρατικές, ρομαντικές προεκτάσεις της ολυμπιακής του δράσης .

Τα ρομαντικά «κενά» που άφηνε να διαφανούν κάτω από το «ορθολογικό» του κέλυφος ο Ολυμπισμός, ειδικά η φεστιβαλική του διάσταση και η «Ελληνικότητα» στην οποία παραπέμπει η ονομασία του, δεν ήταν μια απλή, ασυνείδητη αντανάκλαση της πολιτισμικής σχιζοφρένειας του Κουμπερτέν, ούτε αντανάκλαση των προβιομηχανικών καταλοίπων που εμπεριέχονταν στα Βρετανικά σπορ. Τόσο η φεστιβαλικότητα, όσο και η ελληνικότητα των Ολυμπιακών αγώνων, υπήρξαν δάνεια από προηγούμενες και αρκετά περιθωριακές στο πλαίσιο του κυρίαρχου αστικού

πολιτισμού του σώματος, τοπικές Ολυμπιακές εμπειρίες. Σε ολόκληρο το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, κυρίως στην Αγγλία και στην Ελλάδα, οργανώνονταν τοπικοί Ολυμπιακοί αγώνες. Η επιρροή αυτών των εμπειριών, και ειδικότερα της Ελληνικής, στην αποτύπωση των χαρακτηριστικών των πρώτων διεθνών Ολυμπιακών αγώνων, και κατ' επέκταση των χαρακτηριστικών του σύγχρονου Ολυμπισμού, τις κατατάσσει στην κατηγορία των σημαντικών Ολυμπιακών πηγών και σαν τέτοιες εξετάζονται σε αυτή την εργασία.

Θεωρούμε την Ελληνική Ολυμπιακή εμπειρία ως ιδιαίτερα σημαντική, τόσο για την κατανόηση των πηγών του Ολυμπιακού θεάματος, όσο και για την παραγωγή και κατίσχυση των ρομαντικών χαρακτηριστικών του, τα οποία απέκλιναν από τους στενούς αστικούς ωφελιμιστικούς στόχους. Η σχέση των Ολυμπιακών αγώνων με τον ελληνικό εθνικό ρομαντισμό ήταν πρωτογενής. Ο Ολυμπισμός από πολύ νωρίς βρίσκεται στον πυρήνα της ελληνικής ρομαντικής σκέψης, ως μέρος της μακρινής παράδοσης που συνέχει ιδεολογικά το ελληνικό έθνος – κράτος. Ως ρομαντικό θέαμα σωματικού - αγωνιστικού περιεχομένου, αποκτά μια ιδιαίτερη σχέση με τους φορείς του εκσυγχρονισμού της χώρας Αυτοί το ανέχονται και το αποδέχονται, αφού πρώτα το εντάξουν στο νοηματικό και επιτελεστικό σύμπαν της γυμναστικής, που αποτελεί τον αποδεκτό «πολιτισμό του σώματος» για την ελληνική αστική διανόηση.

Στο χώρο της «εκσυγχρονιστικής» αστικής διανόησης, μια ιδιαίτερη ομάδα έπαιξε σημαντικό ρόλο για τη νομιμοποίηση και συνέχιση του ελληνικού Ολυμπιακού πολιτισμού. Ήταν η «γενιά του 1880», της οποίας η σχέση με τον ελληνικό Ολυμπισμό και την γυμναστική την κατατάσσει στις ιδιαίτερα σημαντικές «πηγές», αλλά και στους «παραγωγούς» των πρώτων Ολυμπιακών αγώνων.

Στους «παραγωγούς» των Ολυμπιακών αγώνων εντάσσονται, επίσης, σημαντικοί πολιτικοί, κοινωνικοί και πολιτισμικοί παράγοντες του τέλους του 19ου αιώνα. Η εξέταση αυτών των παραγόντων αναδεικνύει πτυχές της ιδεολογικής και πολιτισμικής συγκρότησης της ελληνικής κοινωνίας, που ενδιαφέρουν την ευρύτερη ιστορική και κοινωνιολογική έρευνα στο χώρο των νεοελληνικών σπουδών. Και αυτό, γιατί η διερεύνηση των πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων που βρέθηκαν στο χώρο της «παραγωγής» των Ολυμπιακών αγώνων μπορεί να μας δώσει απαντήσεις σε ζητήματα «πολιτικού πολιτισμού», καθώς φέρνει στην επιφάνεια την ιδεολογική - πολιτισμική

συνείδηση των βασικών πολιτικών και κοινωνικών συνιστωσών της ελληνικής εξουσίας του τέλους του 19ου αιώνα.

Εκτός από τις «πηγές» και τους «παραγωγούς», με ιδιαίτερη προσοχή προσεγγίζονται οι αθλητές – επιτελεστές και το κοινό των Ολυμπιακών αγώνων. Το επί σκηνής αθλητικό – δραματικό «κείμενο», όπως καταγράφηκε μέσα από τις αγωνιστικές προσπάθειες των αθλητών, συγκροτεί ιδιαίτερα σημαντικό πεδίο ανάλυσης. Η κατανόηση του ρόλου της αγωνιστικής πλοκής στη συνολική ιδεολογική αποτελεσματικότητα του ολυμπιακού δρώμενου, επιτρέπει την ερμηνευτική επικοινωνία μεταξύ κοινωνιολογικής ανάλυσης και αυτού καθ' εαυτού του αθλητικού γεγονότος. Η καταγραφή των αγωνιστικών , τεχνικών και αισθητικών παραμέτρων αυτού του γεγονότος, όπως αναπτύσσονται στην άμεση σχέση του με το κοινό, αποτελεί μια από τις πλέον ουσιαστικές συνεισφορές αυτής της εργασίας.

Το κοινό της Αθήνας συγκροτεί την τελευταία, αλλά και μια από τις πιο σημαντικές παραμέτρους αυτής της μελέτης. Αυτό το κοινό δεν ήταν ένας απλός παρατηρητής. Καθόρισε, αντίθετα, το φεστιβαλικό περιεχόμενο των αγώνων και παρήγαγε τους δικούς του αγωνιστικούς μύθους, που τους χαρακτήριζε ένα πνεύμα «λαϊκού ανατρεπτικού ρομαντισμού». Η «λαϊκή» αυτή μυθολογία ερχόταν σε αντιπαράθεση τόσο με τον «εθνικό ρομαντισμό» των Ελλήνων διανοουμένων του 19ου αιώνα, όσο και με την ηθοποιητική λογική των εμπνευστών του διεθνούς Ολυμπιακού κινήματος.

Κορυφαία στιγμή «πραγμάτωσης» αυτής της μυθοπλασίας αποτελεί η κατίσχυση του Σπύρου Λούη στον Μαραθώνιο δρόμο η κατίσχυση, δηλαδή, του «ισχνού λαϊκού σώματος» απέναντι στο σώμα των «γυμνασμένων», «μορφωμένων» και «συμβατών» με την ελληνική «φυλή» εφήβων. Η «κατίσχυση» αυτή εκφράζεται και μέσα από μια σειρά μετωνυμικές αντιστίξεις, π.χ. ως υπερίσχυση του «λαϊκού αθλητή» απέναντι στον «ερασιτέχνη *gentleman*», ή της «φυσικής», της «αυθόρμητης», της «τυχαίας» επίδοσης απέναντι στο «χρονόμετρο» και τη «μετροταινία».

Εντέλει, ο «Ελληνικός Ολυμπιακός πολιτισμός του σώματος», ο οποίος παρουσιάζει μια εντυπωσιακή συνέχεια σε ολόκληρο το 19ο αιώνα, οι έλληνες «παραγωγοί», οι αθλητές και το κοινό των αγώνων, προσδιόρισαν κυρίαρχα το πολιτισμικό αποτέλεσμα των πρώτων διεθνών Ολυμπιακών αγώνων. Οι αγώνες, εκτός από υπόθεση αθλητική, έγιναν υπόθεση «ελληνική». Είχαν, συνεπώς, πολλαπλές

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

λειτουργίες στην διαδικασία συγκρότησης ή «ανασυγκρότησης» της εθνικής ταυτότητας.

Σε ένα πρώτο επίπεδο, οι αγώνες αποτέλεσαν ένα φεστιβάλ επίδειξης της «ελληνικής αξιότητας», την οποία τα υποκείμενα σε καμία περίπτωση δεν προσλάμβαναν μόνο με σωματικούς όρους . Σ' ένα δεύτερο επίπεδο, λειτούργησαν ως τόπος επιβεβαίωσης, αν όχι και επαναπροσδιορισμού, της έννοιας και της αξίας της ελληνικής «φυλής», καθώς και του ρόλου της μέσα στη διεθνή κοινότητα. Ενεργοποίησαν, τέλος, μια διαδικασία ενίσχυσης των δεσμών του Έθνους με τον «εαυτό» του και την εξουσία του. Οι παραπάνω λειτουργίες αποτυπώνονται στον ίδιο το χαρακτήρα των αγώνων, που πήραν, εντέλει, τη μορφή μιας παράστασης προς ένα διεθνές, αλλά και εγχώριο κοινό με έντονα εορταστικά χαρακτηριστικά, δομημένα γύρω από ένα ιδιαίτερα πλούσιο αθλητικό - δραματικό κείμενο.

Σε ό,τι αφορά το θεωρητικό της προσανατολισμό αυτή η εργασία εγγράφεται στο ευρύ φάσμα της μετά – δομικής ιστορικής κοινωνιολογίας. Ειδικότερα, αν και η ανάλυσή μας εμπνέεται από θεωρητικά ρεύματα όπως ο ιστορικός δομισμός, ενσωματώνει, ωστόσο, στοιχεία σχολών σκέψης που δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στη δράση των υποκειμένων, όπως η δραματική – αθλητική ανάλυση. Επιπλέον, σημαντική υπήρξε στον καθορισμό των θεωρητικών μας επιλογών η συνδρομή της κοινωνικής ανθρωπολογίας.

Η διαφορετική επιστημονική, αλλά και επιστημολογική, προέλευση των αναλυτικών μου εργαλείων, μαρτυρά, πιθανώς, μια θεωρητική πολυδιάσπαση. Ωστόσο, πιστεύω πως αυτή αποτελεί ένα εγγενές χαρακτηριστικό των ίδιων των «σπουδών της επιτέλεσης», στο πλαίσιο των οποίων ενοποιούνται διαφορετικές θεωρητικές παραδόσεις. Έτσι, παρά την πολλαπλότητα των θεωρητικών μας δανείων, η ανάλυσή μας αποτελεί, πρώτα απ' όλα, μια «ανάλυση παράστασης».

Η συγκεκριμένη προσέγγιση αποτελεί ένα θεωρητικό δάνειο από το έργο του Richard Schechner σχετικά με την εκτίμηση των δομικών μερών μιας παράστασης. Ωστόσο, το ενδιαφέρον μας για την εξέταση του αθλητισμού ως παράστασης, υποκινήθηκε αρχικά από το έργο του αθλητικού ανθρωπογεωγράφου John Bale, ο οποίος επισήμανε τη συγγένεια μεταξύ αθλητικού και θεατρικού χώρου.

Σε ό,τι αφορά, τέλος, τη δομή της μελέτης, αυτή διαρθρώνεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο, αναπτύσσεται το θεωρητικό – αναλυτικό πλαίσιο, μέσα από μια επιλεκτική

ανασκόπηση των θεωρητικών τάσεων στις σύγχρονες αθλητικές σπουδές . Ο τρόπος επιλογής, καθώς και ο βαθμός αναφοράς, των διαφόρων τάσεων δεν αποτελεί, σε καμία περίπτωση, και ταυτόχρονη αξιολόγησή τους. Πιστεύω, μάλιστα, ότι υπάρχουν στο χώρο της αθλητικής ανάλυσης ιδιαίτερα σημαντικοί άνθρωποι οι οποίοι δεν αναφέρονται σε αυτή την εργασία.

Θεωρώ , για παράδειγμα, σημαντική έλλειψη τη μη – αναφορά μου στις ανθρωπολογικές εκτιμήσεις του J J. MacAlloon για τον Ολυμπισμό ως θέαμα, φεστιβάλ, τελετουργία και παιχνίδι. Ωστόσο, αφ' ενός ο περιορισμός της ποσότητας του θεωρητικού χώρου, αφ' ετέρου, η δομή της θεωρητικής μου προσέγγισης, δεν μου επέτρεψαν μια εκτενέστερη αναφορά.

Η θεωρητική μου προσέγγιση υπηρέτησε την ανάδειξη της εσωτερικής δραματικής δομής του αθλητικού «κειμένου», από την οποία προέρχεται η «θεαματική» διάσταση του αθλητικού δρώμενου. Σ' αυτή την κατεύθυνση, αναλύθηκαν ενδεικτικά ορισμένες θεωρητικές προσεγγίσεις, οι οποίες αντιπροσωπεύουν τους δυο βασικούς άξονες κατάταξης του αθλητισμού ως «πολιτισμικό είδος». Αν κατά μήκος του πρώτου άξονα ο αθλητισμός αναλύεται, κυρίως, ως «παιχνίδι», κατά μήκος του δεύτερου αντιμετωπίζεται ως «παράσταση».

Στο δεύτερο μέρος επιχειρείται η προσέγγιση των πρώτων Ολυμπιακών αγώνων ως «παράστασης». Πιο αναλυτικά, στα τέσσερα κεφάλαια αυτής της ενότητας εξετάζονται κατά σειρά: οι «πηγές» (πρωταρχικό κείμενο), οι «παραγωγοί», οι επιτελεστές (αθλητές) και οι «λαμβάνοντες μέρος» (επίσημοι παρατηρητές, κοινό) των αγώνων του 1896. Στα συμπεράσματά μας, τέλος, επιχειρούμε να κατανοήσουμε την κοινωνική δυναμική αυτού του γεγονότος, ως αποτελέσματος σύνθεσης των παραπάνω παραγόντων.

ΜΕΡΟΣ Α
ΤΟ ΑΘΛΗΤΙΚΟ ΓΕΓΟΝΟΣ: ΕΝΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Εισαγωγή

> Ο Αθλητισμός – ο οποίος δεν φαίνεται να είναι αναγώγιμος σε μια μόνη ουσία – θεωρείται σαν αυτό που εμείς δημιουργούμε, ή είναι αυτό το είδος του πράγματος που οι αθλητικογράφοι καταχωρούν στις αθλητικές σελίδες των εφημερίδων. Ο αθλητισμός λοιπόν μπορεί να θεωρηθεί σαν «εκείνες οι πρακτικές που ορίζονται σαν αθλητισμός από αυτούς τους θεσμούς που εμπλέκονται κάθε φορά στον ορισμό τους» (Wickham, 1992: 220).[4]

Η προσπάθεια κατηγοριοποίησης του αθλητισμού ως ιδιαίτερου είδους «πολιτισμικής δράσης οδήγησε σε σημαντικά θεωρητικά αδιέξοδα. Στην προοπτική υπέρβασης αυτών των αδιεξόδων, διαμορφώνεται στο πλαίσιο της αθλητικής έρευνας μια οπτική επικεντρωμένη περισσότερο στην ανάλυση του αθλητικού αποτελέσματος, παρά στην φιλοσοφική αναζήτηση της «ουσίας» του αθλητισμού.

Η στάση αυτή είναι κατανοητή και αναγκαία, λόγω του πολυδιάστατου χαρακτήρα του αθλητικού φαινομένου. Στον βαθμό που ο αθλητισμός περιλαμβάνει πολυποίκιλες ατομικές και συλλογικές διαστάσεις, οι όποιες γενικευτικές εννοιολογικές προσεγγίσεις του, ιδιαίτερα εκείνες που αναζητούν στις έννοιες μια κυρίαρχη ειδοποιό «ουσία», δεν μπορεί παρά να έχουν περιορισμένη αναλυτική αξία. Είναι προφανές , για παράδειγμα, ότι το μοναχικό περπάτημα ή το τρέξιμο στο δάσος προσφέρει μια διαφορετικού τύπου εμπειρία από ό,τι ο ανταγωνιστικός αγώνας δρόμου των 5.000 μέτρων στα κουλουάρ ενός σταδίου, ή το τρέξιμο γύρω από το προαύλιο ενός σχολείου στο μάθημα της γυμναστικής. Αυτές οι εμπειρίες εμπεριέχουν και αντανακλούν διαφορετικές ατομικές και συλλογικές ιδεολογικές προσλήψεις, επηρεάζουν και επηρεάζονται με διαφορετικό τρόπο από το κοινωνικό και το φυσικό περιβάλλον.

Ωστόσο, η κοινωνιολογική συζήτηση γύρω από τον αθλητισμό και κατ' επέκταση η κριτική, η απόρριψη, ή η αποδοχή των αθλητικών πρακτικών, στηρίχτηκαν κατά πολύ σε μια σειρά παραδοχές. Παρά τις όποιες διαφοροποιήσεις αυτών των

---

4 John Bale, *Landscapes of Modern Sport,* M. Βρετανία, 1994, σ. 5.

παραδοχών, κοινό τους σημείο αποτελεί η αναγωγή του αθλητισμού σε κυρίαρχη αισθητική «αξία», την οποία ενσαρκώνει το «παιχνίδι». Στα πλαίσια αυτής της οπτικής, η «αξία» του αθλητισμού, αλλά και του «παιχνιδιού» με το οποίο αυτός ταυτίζεται, εντοπίζεται στις παραγωγικές, κοινωνικές και ατομικές ωφελιμιστικές λειτουργίες που αυτός επιτελεί, όπως η «υγεία» και η κοινωνική ενσωμάτωση.

Στα πλαίσια της παραπάνω γενικευτικής οπτικής συγχέονται διαφορετικού τύπου δραστηριότητες, όπως ο ανταγωνιστικός αθλητισμός υψηλού επιπέδου, το «παιχνίδι» και η φυσική αγωγή, αυτή η τελευταία νοούμενη ως σωματική άσκηση. Είναι υπό αυτό το πρίσμα που αξιολογείται κοινωνικά ο ανταγωνιστικός αθλητισμός υψηλού επιπέδου, ο οποίος ενδιαφέρει την ανάλυσή μας και χάριν συντομίας θα αναφερόμαστε σε αυτόν με τον όρο «αθλητισμός». Έτσι, μια πρώτη, θετική, αξιολόγηση, θεμελιώνεται στην εικόνα του αθλητισμού ως συλλογικά και ατομικά σημαντικής παιγνιώδους εμπειρίας, που προαγάγει την υγεία και την κοινωνική αρμονία. Αντίστροφα, στην ίδια βάση συγκροτείται ένας κριτικός λόγος που αμφισβητεί, μερικά ή ολικά, την κοινωνική σημασία του αθλητισμού. Και αυτό, ακριβώς γιατί θεωρεί ότι αυτός στερείται «παιγνιωδών ιδιοτήτων», αλλά και ευρύτερων παραγωγικών, κοινωνικών και ατομικών λειτουργιών.

Οι παραπάνω κυρίαρχες αναλυτικές παραδοχές συνδέονται σε μεγάλο βαθμό με τα προβλήματα που αναδύονται στην εξέταση της κοινωνικής δυναμικής του σύγχρονου αθλητισμού. Βασικό τους μειονέκτημα αποτελεί το γεγονός πως εξετάζουν τον αθλητισμό ως μια αδιαφοροποίητη πολιτισμική δομή, πιο συγκεκριμένα ως το αποτέλεσμα του αστικούς μετασχηματισμού ενός προβιομηχανικού χώρου «παιχνιδιού». Η αντικειμενική αδυναμία σαφούς προσδιορισμού της τόσο σύνθετης δομής του αθλητικού φαινομένου αντιμετωπίζεται , στην καλύτερη περίπτωση, όχι μέσω της υιοθέτησης νέων αναλυτικών προσεγγίσεων, αλλά μέσα από την παράκαμψή του ζητήματος και την «επιλεκτική» εξέταση του «αθλητικού αποτελέσματος». Οι επιλεκτικές επισημάνσεις των αποτελεσμάτων της αθλητικής πρακτικής στην ατομική και την κοινωνική ζωή, όσο σημαντικές και αν είναι, αδυνατούν να συνθέσουν μια καθολικά αποδεκτή σημασιοδότηση του αθλητικού φαινομένου και, συχνά, απολήγουν σε στάσεις καθολικής απόρριψης, ή αποδοχής του.

Το ερώτημα, λοιπόν, που κατ' αρχήν τίθεται σε αυτή την εργασία είναι ο τρόπος ανάλυσης των πρώτων διεθνών Ολυμπιακών αγώνων. Ως τι θα πρέπει αυτοί να

αναλυθούν; Ως παιχνίδια, έτσι ώστε να ελεγχθεί ο βαθμός της παιγνιώδους ποιότητάς τους, ή ως «σωματική αγωγή» έτσι ώστε να εκτιμηθεί η συνεισφορά τους στην προώθηση των ατομικών και κοινωνικών «αγαθών» της σωματικής άσκησης. Αν, από την άλλη, παρακάμψουμε τις αναλυτικές δυσκολίες και τους ελέγξουμε ως «αποτέλεσμα», ποιο ακριβώς θα είναι το ζητούμενο της εργασίας μας; Η κατάδειξη, μήπως, του ρόλου τους στο πλαίσιο διαφορετικών συστημάτων εξουσιαστικών σχέσεων (πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό, φυλετικό κ.λ.π.); Όλες οι παραπάνω προσεγγίσεις είναι, καταρχήν, χρήσιμες και αποδεκτές. Ωστόσο, η υιοθέτησή τους εμπεριέχει τον κίνδυνο παραγνώρισης της αισθητικής και κοινωνικής διάστασης του αθλητικού γεγονότος, όψεις που, αντίθετα, αναδεικνύει η αναλυτική αντιμετώπιση του αθλητισμού ως «θέαμα».

Με την υιοθέτηση της παραπάνω οπτικής, δεν διεκδικούμε κάποια μεθοδολογική ή επιστημολογική πρωτοτυπία. Τις θεαματικές διαστάσεις του αθλητικού γεγονότος έχουν επισημάνει τόσο παλαιότεροι, όσο και σύγχρονοι αναλυτές, προερχόμενοι, μάλιστα, από διαφορετικές θεωρητικές – ιδεολογικές παραδόσεις . Ωστόσο, αυτές οι επισημάνσεις δεν οδήγησαν στην εξέλιξη ενός αθλητικού, «δραματικού» αναλυτικού πλαισίου. Αποτέλεσμα αυτής της ελλειπούς αναλυτικής συγκρότησης ήταν η επιλεκτική ανάγνωση «μερών» της αθλητικής παράστασης, καθώς και η αναγνώριση μίας περιορισμένης κοινωνικής λειτουργικότητας του αθλητισμού .

Η συζήτηση που ακολουθεί επικεντρώνεται τόσο στην ανάλυση του αθλητισμού ως παιχνίδι, τελετουργία ή θέαμα , όσο και στην προσέγγιση του ως «παράσταση» - υπό το πρίσμα του καινούργιου επιστημονικού χώρου των «παραστατικών σπουδών» (performance studies). Στόχος μας είναι η συγκρότηση ενός αναλυτικού πλαισίου προσέγγισης του αθλητικού γεγονότος, το οποίο ονομάζουμε «ανάλυση παράστασης», που θα μας βοηθήσει στην κατανόηση και την ανάδειξη της κοινωνικής δυναμικής των αγώνων του 1896.

Κεφάλαιο 1

Ο Αθλητισμός ως «παιχνίδι»

1.1. Η προσέγγιση του Γιόχαν Χουιζίνγκα (Johan Huizinga) για το παιχνίδι

Η αναλυτική ταύτιση του αθλητισμού με το παιχνίδι δεν είναι καθόλου εύκολο να ξεπεραστεί αφού απορρέει και από την ίδια την χρήση της αθλητικής γλώσσας. Οι Ολυμπιακοί αγώνες αποδίδονται στις λατινογενείς γλώσσες ως «παιχνίδια», ενώ και στην ελληνική πλήθος αθλητικών πρακτικών αποδίδονται με τον ίδιο όρο. Επιπλέον, η μορφή των δράσεων που διαδραματίζονται στους καθορισμένους αθλητικούς χώρους είναι πολύ δύσκολο να μην θεωρηθούν παιγνίδια. Υπό αυτή την, μορφολογικής αιτιότητας και «κοινής αντίληψης» λογική, δεν εκπλήσσει το γεγονός ότι η κοινωνιολογία διαπραγματεύθηκε τον αθλητισμό ως παιχνίδι. Αντίθετα, μάλλον εκπλήσσει το γεγονός πως η θεμελιώδης κοινωνιολογική συζήτηση για τον αθλητισμό διαπραγματεύτηκε την σχέση του με το «παιχνίδι» χωρίς να την θεωρήσει δεδομένη.

Η κοινωνιολογία, πέρα από τις μορφολογικές και «κοινής αντίληψης» ομοιότητες του αθλητισμού με το παιχνίδι, διείσδυσε στις λειτουργικές ομοιότητες/διαφορές των δύο εννοιών, διαμορφώνοντας ένα πλαίσιο αθλητικής ανάλυσης που είχε σαν βάση του ένα, θα λέγαμε, λειτουργικό θεωρητικό παιγνιώδη ιδεότυπο, τον οποίο παρέβαλε με τα χαρακτηριστικά του σύγχρονου αθλητισμού.

Η διαμόρφωση αυτού του ιδεοτύπου ήταν «υπόγεια». Δεν αποτέλεσε, με άλλα λόγια, ένα συνειδητό μεθοδολογικό εγχείρημα θεμελιωμένο σε μια βεμπεριανού τύπου ανάλυση, ούτε μια προσπάθεια άντλησης του συνόλου των παιγνιωδών χαρακτηριστικών και λειτουργιών του αθλητικού φαινομένου. Εξελίχθηκε, αντίθετα, μέσα από έναν επιλεκτικό κοινωνιολογικό διάλογο, που επηρεάστηκε καθοριστικά

από την, θεμελιώδη για τις αθλητικές σπουδές, κριτική του αθλητισμού από τον Ολλανδό ιστορικό Γιόχαν Χουϊζίνγκα, στο έργο του, *Ο Άνθρωπος και το Παιχνίδι.*[5]

Ο παιγνιώδης «ιδεότυπος» που, χωρίς διάθεση Βεμπεριανής επιστημονικής μεθοδικότητας, ορίστηκε από τον Χουϊζίνγκα, εκφράζει σε μεγάλο βαθμό μια ρομαντική, μεταφυσική σύλληψη της έννοιας του παιχνιδιού, ως πρωταρχικής ανθρώπινης κατάστασης, η οποία εκφυλίζεται, σύμφωνα με τον Ολλανδό συγγραφέα , στις συνθήκες της αστικής νεοτερικότητας. Σύμφωνα με τα τυπικά χαρακτηριστικά του, θα μπορούσαμε, κατά τον Χουϊζίνγκα, να αποκαλέσουμε το παιχνίδι:

> Μια ελεύθερη δραστηριότητα, η οποία παραμένει απολύτως συνειδητά έξω από τον «συνήθη» βίο ως «μη σοβαρή», αλλά συγχρόνως απορροφά έντονα και απόλυτα τον παίκτη. Είναι μια δραστηριότητα η οποία δεν συνδέεται με κανένα υλικό συμφέρον και από την οποία κανένα κέρδος δεν μπορεί να αποκτηθεί. Κινείται μέσα στα δικά της όρια χρόνου και χώρου σύμφωνα με καθορισμένους κανόνες και κατά εύτακτο τρόπο. Προωθεί τον σχηματισμό κοινωνικών ομάδων οι οποίες τείνουν να περιβάλλονται με μυστικότητα και να τονίζουν την διαφορά τους από τον κοινό κόσμο με μεταμφίεση ή με άλλα μέσα.[6]

Όσον αφορά τη λειτουργία του παιχνιδιού, αυτή, σύμφωνα πάλι με τον Χουϊζίνγκα,

> μπορεί (...) να παράγεται από τις δύο βασικές όψεις κάτω από τις οποίες την συναντούμε: ως αγώνας για να κερδηθεί κάτι ή ως παράσταση που απεικονίζει κάτι. Οι δύο αυτές λειτουργίες μπορούν να ενωθούν κατά τρόπο ώστε το παιχνίδι να «παριστάνει» έναν αγώνα ή αλλιώς γίνεται ένας αγώνας για τη καλύτερη αναπαράσταση κάποιων πράξεων.[7]

Το παιχνίδι, όπως εμφανίζεται στην «ανώτερη», κατά την ορολογία του Χουϊζίνγκα, μορφή του, λειτουργεί σαν «ενέργεια επί σκηνής», σαν «δράμα».

---

5 Το βιβλίο πρωτοεκδόθηκε στα ολλανδικά το 1938. Στα αγγλικά: Huizinga, J. *Homo Ludens*, Βοστόνη, 1955. Στα ελληνικά: Γιόχαν Χουϊζίνκα, *Ο Άνθρωπος και το Παιχνίδι*, Αθήνα, 1989.

6 Αυτόθι, σ. 28.

7 Αυτόθι.

Αποτελεί, με άλλα λόγια, μια «τελετουργική πράξη» που παίρνει τη μορφή παράστασης ή αγώνα, ή που ενοποιείται ως «παράσταση ενός αγώνα». Η λειτουργία της τελετουργίας, όπως και των παιδικών παιχνιδιών, είναι «μεθεκτική». Οι «λάτρεις» συμμετέχουν στο ιερό συμβάν, όπως τα παιδιά μετέχουν στον συμβολικό κόσμο των παιχνιδιών τους. Κατά τον Χουϊζίνγκα, μέσω αυτών των πράξεων πραγματώνεται μια «ανώτερη τάξη πραγμάτων», διαφορετική από αυτή την οποία βιώνουν οι άνθρωποι στην καθημερινότητά τους.

Εκτός, όμως, από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τις λειτουργίες του παιχνιδιού , ο Ολλανδός κοινωνιολόγος επιχειρεί να αναδείξει και μια ιδιαίτερη «ουσία» που πιστεύει πως χαρακτηρίζει την «παιχνιώδη κατάσταση» Είναι στην αναζήτηση αυτής της «ουσίας» που θεμελιώνεται η εικόνα της ιδεοτυπικής μορφής παιχνιδιού, όπως την διαμόρφωσε ο Χουϊζίνγκα. Κατ' αυτόν:

> Το στοιχείο του *fun* (της ευθυμίας) χαρακτηρίζει την ουσία του παιχνιδιού. Έχουμε εδώ να κάνουμε με μια εντελώς πρωταρχική κατηγορία της ζωής, οικεία στον καθένα σε μια πρώτη ματιά που φτάνει μέχρι και το επίπεδο του ζώου. Μπορούμε κάλλιστα να αποκαλέσουμε το παιχνίδι «ολότητα» (...) και ως ολότητα πρέπει να προσπαθήσουμε να το κατανοήσουμε και να το εξηγήσουμε.[8]

Η παιγνιώδης «ολότητα» βρίσκεται στον πολιτισμό «ως ένα δεδομένο μέγεθος που υπήρχε πριν από τον ίδιο τον πολιτισμό, που τον συνόδευε και τον διέπνεε από την γέννησή του μέχρι το στάδιο που διανύουμε σήμερα».[9] Είναι «ο δημιουργός του πολιτισμού», και «περιλαμβάνει» τις «υψηλές», «ιερές», «ελεύθερες», «ανιδιοτελείς» πνευματικές εκδηλώσεις του ανθρώπινου είδους, οι οποίες διαπερνούν τον κοινωνικό βίο, ορίζοντας ρομαντικά ακόμη και κατ' εξοχήν ορθολογικές δράσεις, όπως είναι οι φυσικές επιστήμες ή καταστροφικές δράσεις, όπως είναι ο πόλεμος.

Ο Χουϊζίνγκα, αφού παρατήρησε ότι «ο δέκατος ένατος αιώνας είχε χάσει πολλά από τα στοιχεία του παιχνιδιού που ήταν τόσο χαρακτηριστικά για τις προηγούμενες περιόδους»,[10] άσκησε κριτική στο κομμάτι της κοινωνικής ζωής που εμφανιζόταν σαν

8 Αυτόθι, σ. 14.
9 Αυτόθι, σ. 15.
10 Αυτόθι, σσ. 287-288

παιχνίδι στο «σύγχρονο κόσμο» της εποχής του. Με προεξέχουσες τις κοινωνίες της ναζιστικής Γερμανίας και της φασιστικής Ιταλίας , αλλά και το «μαζικό πολιτισμό» του Ρώσικου σοσιαλισμού, ο κόσμος του μεσοπολέμου έδειχνε να ορίζεται από μια πρωτόγνωρη έξαρση κοινωνικών εκδηλώσεων με μορφή μαζικών «παιχνιδιών». Ο Χουϊζίνγκα κατήγγειλε το «ψεύδος» αυτού του πολιτισμού, θεωρώντας ως «ψευδαίσθηση» την έντονα αναπτυγμένη «ατμόσφαιρα παιχνιδιού» που χαρακτηρίζει την κοινωνική ζωή της εποχής του. Η ανάγκη αυτής της καταγγελίας ίσως να αποτέλεσε και το βασικό λόγο ενασχόλησής του με τη μελέτη του παιχνιδιού:

Η ισχυρότερη και πιο ανησυχητική από τις τάσεις αυτές [που οδηγεί τα υποκείμενα προς μια εφηβική νοοτροπία και συμπεριφορά] είναι ίσως η τάση αγελοποίησης, που απολήγει σ' έναν παιδισμό εσχάτης κατηγορίας: να κραυγάζουμε ή να κάνουμε άλλα σημεία χαιρετισμού, να φοράμε εμβλήματα και διάφορα διακριτικά που διαθέτει το ψιλικατζίδικο της πολιτικής, να βαδίζουμε εις τάξιν παρελάσεως ή μ' έναν ειδικό βηματισμό και να συμμετέχουμε σ' όλην αυτή την ασυναρτησία της συλλογικής μαγείας και της μωρής φλυαρίας. (...) αποτελεί συμφορά όταν ολόκληρα έθνη μετατρέπονται σε συλλόγους, διότι αυτοί (...) είναι και θερμοκήπια φανατισμού, μισαλλοδοξίας, δυσπιστίας, υποροψίας, και έτοιμοι να υπερασπιστούν κάθε αυταπάτη που κολακεύει τον εγωισμό ή τη συνείδηση της ομάδας. Έχουμε δει μεγάλα έθνη να χάνουν κάθε ίχνος, κάθε αίσθηση πνεύματος, την ίδια την ιδέα της ευπρέπειας και του έντιμου παιχνιδιού.[11]

Η «ψευδής συλλογική μαγεία» του μεσοπολέμου δεν μπορούσε να διαταράξει την οπτική του Χουϊζίνγκα για ένα σύγχρονο κόσμο, στον οποίο το παιχνίδι – ο πολιτισμός εξουδετερώνεται, αντίθετα λειτουργούσε ενισχυτικά σ' αυτή την κατεύθυνση. Θεωρούσε, πάντως, πως έπρεπε να αναλυθεί ένα άλλο σημαντικό φαινόμενο της εποχής του, στο βαθμό που αποτελούσε σταθερή ένδειξη για την συνέχεια και κορύφωση του παιγνιώδους πνεύματος στη νεοτερικότητα. Το φαινόμενο αυτό ήταν ο αθλητισμός, ο οποίος ήταν ήδη θεσμικά διαρθρωμένος σε τοπικό και διεθνές επίπεδο και συγκινούσε μεγάλες μάζες θεατών.

---

11 Αυτόθι, σ. 301.

Η κριτική του Χουϊζίνγκα για τον αθλητισμό αποτελεί το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αντιπαραβολής μεταξύ παιχνιδιού και σύγχρονου αθλητισμού. Η υπόθεση του Χουϊζίνγκα θεμελιώνεται στην κατασκευή ενός ιδεοτυπικού δίπολου, που αντιπαραθέτει την ελευθερία του παιχνιδιού στην ορθολογική δομή του σύγχρονου αθλητισμού.

Το «παιχνίδι» μέσα στο πλαίσιο του αθλητισμού χάνει το «πνεύμα του», χάνει κάποια από τα χαρακτηριστικά του, χάνει τη λειτουργικότητά του. Σημαίνουσα μεταβολή είναι « η μετάβαση από την ευκαιριακή διασκέδαση [του παρελθόντος] στο σύστημα των οργανωμένων συλλόγων και αγώνων».[12] Έτσι, εντασσόμενο σε ένα οργανωμένο πλαίσιο, το παιχνίδι αποκτάει μια υπέρμετρη «σοβαρότητα» που αντιφάσκει με την «ουσία του», ταυτιζόμενη με ένα εγγενές πνεύμα ευθυμίας και «αμεριμνησίας». Γίνεται επαγγελματικό και αντιφάσκει με το πνεύμα ελευθερίας και ανιδιοτέλειας που, σύμφωνα με τον Χουϊζίνγκα, εξ αρχής το χαρακτηρίζουν. Μετατρέπεται, συνεπώς, σε μια δραστηριότητα που έχει αποκοπεί από τον τελετουργικό, λειτουργικό δεσμό της :

> το άθλημα έχει γίνει από κάθε άποψη κοσμική, «ανόσια» υπόθεση και δεν έχει καμιά οργανική σχέση με τη διάρθρωση της κοινωνίας προπάντων όταν επιβάλλεται από το κράτος (...) ούτε οι Ολυμπιάδες ούτε τα οργανωμένα σπορ των αμερικάνικων πανεπιστημίων ούτε οι διασαλπιζόμενοι διεθνείς αγώνες έχουν υψώσει στον ελάχιστο βαθμό τις αθλοπαιδιές στο επίπεδο μιας δραστηριότητας πολιτισμικά γόνιμης.[13]

Εντέλει, μέσα στο πλαίσιο του οργανωμένου αθλητισμού, «Ο παλαιός παράγοντας του παιχνιδιού έχει υποστεί πλήρη ατροφία».[14]

Η αθλητική κριτική του Χουϊζίνγκα αποτέλεσε μια ρομαντική και μεταφυσική κριτική της νεοτερικότητας. Πέραν των ρομαντικών κύκλων , μια αντίστοιχου τύπου πολιτισμική κριτική εμφανίζεται και στο χώρο των «κλασικών» φιλοσοφικών και κοινωνιολογικών ρευμάτων. Το ζήτημα της ανθρώπινης αλλοτρίωσης στο πλαίσιο του

12 Αυτόθι, σ. 289.
13 Αυτόθι, σ. 291
14 Αυτόθι.

καπιταλισμού που έθεσε ο Μαρξ, ή η έλλογη «απομάγευση» του σύγχρονου κόσμου που αναγνώρισε ως δυσάρεστη πραγματικότητα ο Βέμπερ, συγκροτούσαν μια ισχυρή θεωρητική βάση πολιτισμικής κριτικής του καπιταλιστικού κόσμου, της οποίας συγγενές προϊόν μπορεί να θεωρηθεί η κριτική του αθλητισμού από τον Χουϊζίνγκα.

Το κυρίαρχο, αλλά και κοινό χαρακτηριστικό των παραπάνω θεωρήσεων είναι η πρόσληψη της ανθρώπινης ιστορίας με όρους μεταβολής προγενέστερων μορφών πολιτισμικής δράσης ή κοινωνικής οργάνωσης, υπό την επίδραση των «νέων συνθηκών» που χαρακτηρίζουν την εκάστοτε συγκυρία. Στην προοπτική αυτή, το παιχνίδι, αν και «προϋπάρχον στοιχείο μιας ανθρώπινης ζωής αιώνων», μεταβάλλεται στις συνθήκες του σύγχρονου ορθολογικού, αστικού κόσμου των δύο τελευταίων εκατονταετιών.

Ο Χουϊζίνγκα, ανεξάρτητα από την ιδεολογική κριτική που δέχτηκαν οι διαπιστώσεις του, όρισε το θεμελιώδες αθλητικό κοινωνιολογικό πρόβλημα της *αστικής αθλητικής μεταβολής* και θεμελίωσε ασυνείδητα την βασική, *Δομική – Λειτουργιστική (S.F.)*, αθλητική κοινωνιολογική ανάλυση. Σε αυτήν ο αθλητισμός αντιμετωπίζεται ως μια δομική, πολιτισμική ολότητα, ιδιαζόντως απαραίτητη για την «υγεία» του κοινωνικού «οργανισμού», η οποία διαμορφώνεται στις συνθήκες του αστικού πολιτισμού είτε ως «έκπτωση», είτε ως «εξέλιξη» μιας κυρίαρχης, προϋπάρχουσας «ουσίας παιχνιδιού».

1.2. Ο Αθλητισμός ως «κοσμική θρησκεία». Η δομολειτουργιστική προσέγγιση

Παρά τον ορισμό του παιχνιδιού ως στοιχείου μεταβαλλόμενου στο χρόνο και την εκτίμηση της σχέσης του με την τελετουργία και τον αθλητισμό, ο ορισμός της «καθαρής» («ανώτερης») μορφής του από τον Χουϊζίνγκα διακατέχεται από έντονα ανιστορικό πνεύμα. Το τελετουργικό «κείμενο» δεν είναι μια μεταφυσική, ανιστορική ολότητα που περιέχει, ή όχι κάποιες αναλλοίωτες «παιγνιώδεις ιδιότητες». Εκφράζει διαφορετικές, στο χρόνο και το χώρο, κοινωνικές σχέσεις, προβάλλει και αναπαραγάγει τις αντιλήψεις μιας κοινότητας για τη φύση, τον εαυτό της και τους «άλλους». Επιπλέον, συγκροτεί ένα μηχανισμό κατασκευής κοινωνικών και πολιτισμικών «οντοτήτων» που , ανεξάρτητα αν αποτελούν, όπως θέλει ο Durkheim, «έκφραση της επίδρασης της συλλογικότητας επάνω στο άτομο»,[15] ή όπως πίστευε ο Marx, την «καρδιά ενός άκρου κόσμου», ανάγονται σε θεούς-αξίες που «εμείς οι ίδιοι δημιουργήσαμε».[16] Από μια τέτοια, «υλιστική» - ιστορική, σκοπιά ένα αθλητικό γεγονός μπορεί να εκτιμηθεί σαν μια σύγχρονη τελετουργία, μια διαδικασία συλλογικής έκφρασης και συνοχής, που παράγει και αναπαραγάγει τους δικούς της «θεούς», τις ει-δικές της - ιστορικά διαμορφωμένες - συλλογικές αξίες. Δεν μπορεί όμως να θεωρηθεί ότι αυτή η «τελετουργία» αναπαράγει «αιώνιες» και «αφηρημένες» αξίες που έχουν την καταγωγή τους σε κάποιο αδιαμφισβήτητο και υπερβατικό «πνεύμα παιχνιδιού».

Μέσα σε ένα τέτοιο μεταφυσικό πλαίσιο, δεν εκπλήσσει το γεγονός ότι η, φαινομενικά κριτική, οπτική του Χουϊζίνγκα μετατράπηκε εύκολα σε δομική – λειτουργιστική θεωρία στήριξης του αστικού χώρου, που αρχικά στόχευε να αμφισβητήσει. Ο Michael Novac αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της μετατροπής, αφομοιώνοντας και επεκτείνοντας τις ολιστικές, μεταφυσικές και αφηρημένες ιδιότητες που αποδίδει στο παιχνίδι ο Χουϊζίνγκα, θεωρώντας τις, ταυτόχρονα, «αεί παρούσες» στον αθλητισμό. Σύμφωνα με τον Richard Gruneau :

---

15 Anthony Giddens, *Κοινωνιολογία*, Αθήνα, 2002, σ. 580.

Ο Νόβακ ξεκινά δίνοντας έμφαση σ' αυτό που πιστεύει ότι αποτελεί τις βαθιές σχέσεις του αθλητισμού με το παιγνιώδες πνεύμα, την πνευματική ελευθερία και την επιδίωξη νοήματος στην ανθρώπινη ύπαρξη. Ο αθλητισμός είναι πολλά περισσότερα από απλές διασκεδάσεις, ισχυρίζεται ο Νόβακ, και το συναίσθημα και το δράμα, που είναι τόσο βαθιά συνδεδεμένα με τον αθλητισμό, δεν πρέπει να ευτελίζονται (θεωρούμενα), απλώς, σαν κάποιο είδος κάθαρσης ή παιδικής απόδρασης. Αυτό που μας προσφέρει ο αθλητισμός είναι ένα σημαντικό *μεταφορικό ισχυρισμό σχετικά με τις έσχατες ανθρώπινες* δυνατότητες. Έτσι, ο Νόβακ γράφει ότι ο αθλητισμός είναι «αληθινός μ' έναν τρόπο που λίγα πράγματα είναι στην ζωή». Εμπεριέχει μια υπερβατική μυθολογική μορφή, ένα περίτεχνο τελετουργικό της μουσικής του ανθρώπινου πνεύματος που είναι, ταυτόχρονα, δραματικό και βαθιά θρησκευτικό.[17]

Καμιά από τις παραπάνω αθλητικές ποιότητες και λειτουργίες, καθώς και αρκετές ακόμη[18], συμπεριλαμβανόμενης της διασκέδασης, δεν μπορούν να διαγραφούν ως λειτουργικές αθλητικές δυνατότητες. Θα μπορούσε, ακόμη, να γίνει αποδεκτό ότι για μια κατηγορία ανθρώπων ο αθλητισμός εμπεριέχει ένα βαθιά θρησκευτικό περιεχόμενο. Η αποσαφήνιση, ωστόσο, αυτού του περιεχομένου είναι ζωτικής σημασίας για την κατανόηση της σχέσης του με την πραγματικότητα.

Αυτό το περιεχόμενο απορρέει, είτε από την ιστορική, κοινωνική πραγματικότητα, είτε από μια χαοτική, μεταφυσική υποθετικότητα. Ο Νόβακ ισχυρίζεται ότι ο αθλητισμός απορρέει από την ανάγκη μιας πνευματικής, πραγματικής ελευθερίας που μπορεί να επιφέρει η «αναζήτηση του σχήματος στην υπερβατικότητα του χάους».[19] Τα δεσμά στην προκειμένη περίπτωση δεν είναι κοινωνικά, είναι χαοτικά και υπερβατικά. Ο Νόβακ πιστεύει ότι ο αθλητισμός εκφράζει προαιώνιες και πανανθρώπινες ανάγκες συμβολικής απελευθέρωσης από μια

16 Αυτόθι, σσ. 578-579

17 Richard Gruneau, *Class, Sports, and Social Development*, ΗΠΑ, 1983, 1999, σ. 10.

18 Ως «ακραία» αντίληψη, αλλά άκρως ενδιαφέρουσα, για την αθλητική λειτουργικότητα μπορεί να θεωρηθεί η αναφορά του Μπαίηλ στους αθλητές σαν «κατοικίδια» και τα στάδια σαν «κήπους». Τα στάδια όπως και οι «κήποι» αποτελούν έκφραση της τιθάσευσης και οργάνωσης της φύσης ενώ προς τους αθλητές εμφανίζεται η ίδια διάθεση κυριαρχίας και αφοσίωσης όπως προς τα «κατοικίδια» και την φύση. Βλ. John Bale, *Landscapes of Modern Sport*, Μ. Βρετανία, 1994, σσ. 51-66.

19 R. Gruneau, *Class, Sports*, ο.π., σ. 12.

δεδομένα καταπιεστική και χαώδη κοινωνική ζωή, η οποία δεν έχει ελπίδες βελτίωσης. Ο αθλητισμός δεν έχει καμιά σχέση με τον ιστορικό χρόνο και χώρο, ακόμη και όταν υπακούει σε καθορισμένα όρια και κανόνες, αφού για τον Νόβακ, «η πνευματική ελευθερία έρχεται από μια αποδοχή καθορισμένων ορίων που δίνουν νόημα σε υπερβατικές στιγμές τελειότητας και ακρίβειας».[20]

Οι ιδεολογικές προεκτάσεις της θέσης του Νόβακ δεν μπορούν να μην δημιουργήσουν υποψίες σχετικά με την πολιτική αφετηρία τους. Παράλληλα με τον αθλητικό χώρο, οι θέσεις του εξιδανικεύουν και το κοινωνικό πλαίσιο που ορίζει τον αθλητισμό. Έτσι, αν και τα όρια που τίθενται αποτελούν σαφείς και καθοριστικές ταξικές, φυλετικές, ή γενετικές ρυθμίσεις και αντανακλούν τους εκάστοτε συσχετισμούς δυνάμεων των κοινωνικών υποκειμένων στην πάλη τους για τον έλεγχο των κοινωνικών πόρων και πηγών, αντιμετωπίζονται από τον Νόβακ ως «πραγματικότητες» που βρίσκονται εκεί για να δίνουν νόημα ελευθερίας στην υπέρβαση. Οι «φυλακές», σε μια ακραία ερμηνεία, δεν είναι το όριο του εγκλεισμού, αλλά το όριο της υπέρβασής του, το μέτρο της ελευθερίας.

Πέρα από πολιτική, ίσως και γι' αυτό ακριβώς, η ανάγνωση του θρησκευτικού περιεχομένου του αθλητισμού από το Νόβακ είναι και περιορισμένη και αυθαίρετη. Η ανιστορική αυτή ανάγνωση αδυνατεί να συλλάβει το εύρος του αθλητικού κειμένου, το οποίο για τον Νόβακ, όπως και για τον Χουϊζίνγκα, ορίζεται αμετάβλητα, ως «παιχνίδι - τέχνη, λατρεία, πολιτισμός»[21].

Ωστόσο, όπως επισημαίνει η νεομαρξιστική, κυρίως, ανάλυση, η μορφή και το περιεχόμενο του αθλητικού «κειμένου», δομούνται ιστορικά. Επιπλέον , όπως θα επισημάνουμε, διαφοροποιείται από την «παιγνιώδη ολότητα».

Πιθανόν, πολύ σημαντικές αθλητικές λειτουργίες να λαβαίνουν χώρα εκτός του συμβατικού αθλητικού κειμένου και να εγγράφονται στο επίπεδο της τελετουργικής αναπαραγωγής της κοινωνίας . Στην προοπτική αυτή, ο αθλητισμός αποτελεί εκτός των άλλων, εργαλείο και έκφανση της, κατά τον Durkheim, τελετουργικής διαδικασίας κοινωνικής συνοχής ή της κατά τον Victor Turner , «διαδικασίας βίωσης της φιλίας/συντροφικότητας», που επιτυγχάνεται μέσα από τη δημιουργία εξισωτικών

20 Αυτόθι, σ. 11.
21 Αυτόθι.

κοινοτήτων (Communitas).[22] Υπό αυτή τη λειτουργιστική σκοπιά και με όρους ιδεολογίας, είναι, πιθανώς, στο τελετουργικό στοιχείο που πρέπει πρωταρχικά να αναζητήσουμε τις κοινωνικές και κοινωνιολογικές, σημασίες του αθλητικού φαινομένου. Σε κάθε περίπτωση, η αποκλειστική επικέντρωση της έρευνας στο «συμβατικό» αθλητικό κείμενο, ειδικά όταν αυτό ορίζεται μεταφυσικά και αυθαίρετα ως «αιώνιο παιχνίδι», δεν επαρκεί για να αναδείξει τη συνολική κοινωνική και πολιτισμική δυναμική ενός αθλητικού γεγονότος.

22 Ο Τάρνερ διευκρινίζει την λειτουργία των *communitas* σαν «την απελευθέρωση των ανθρωπίνων ιδιοτήτων της γνωριμίας, στοργής, θέλησης, δημιουργικότητας, κ.λ.π, από τους συμβατικούς περιορισμούς που είναι υποχρεωτικοί από την κατοχή μιας αλληλουχίας κοινωνικών θέσεων, η οποία [απελευθέρωση] ενεργοποιεί μια πολλαπλότητα κοινωνικών ρόλων, και έχει έντονη συνείδηση συμμετοχής σε μερικές συλλογικές ομάδες». Victor Turner, 1982. Βλ. Richard Schechner, *Performance Studies*, Νέα Υόρκη, 2002, σ. 62.

1.3. Η νεομαρξιστική ανάλυση. Η θεωρία της ηγεμονίας

Η «μεταφυσική» προσέγγιση του αθλητισμού που εισαγάγει ο δομισμός, παρά τις θεωρητικές και μεθοδολογικές της αδυναμίες, δεν είναι εντελώς ανώφελη στην προοπτική μιας κοινωνιολογικής ερμηνείας του αθλητικού φαινομένου . Έτσι, παρά τις όποιες αυθαιρεσίες στην κατασκευή των αναλυτικών της κατηγοριών ή τη στατικότητα του ερμηνευτικού μοντέλου που υιοθετεί, η δομική προσέγγιση του αθλητικού φαινομένου , αλλά και του παιχνιδιού, αντιμετωπίζοντας τον αθλητισμό κυρίως ως θέαμα, δηλαδή ως μέσο παραγωγής σχέσεων με «τους άλλους», αναδεικνύει την συγγένεια του με την τελετουργία, τις τέχνες, κυρίως τις παραστατικές , ακόμη και με τη θρησκεία.

Θεωρούμε, συνεπώς, πως η δομική προσέγγιση είναι ιδιαίτερα σημαντική. Σε καμιά περίπτωση δεν αποτελεί απλά μια «συντηρητική ρητορική», ή ένα «ιδεαλιστικό ευχολόγιο»[23], όπως την χαρακτήρισε ο προεξέχων εκπρόσωπος του γαλλικού νεομαρξισμού στην αθλητική ανάλυση, Jean-Marie Brohm. Αυτό που απαιτείται, είναι η αποσαφήνιση των ερμηνευτικών ορίων αυτής της προσέγγισης, τόσο σε ό,τι αφορά την ανάδειξη των υλικών όρων συγκρότησης του αθλητικού φαινομένου, όσο και την κατανόηση των ιστορικών διαδικασιών διαμόρφωσης του ως ιδιαίτερου είδους πολιτισμικής δράσης.

Η νεομαρξιστική ανάλυση του Μπρομ αποτελεί ένα τυπικό παράδειγμα «ανάλυσης αποτελέσματος». Στην προοπτική αυτή, αποφεύγει να διευκρινίσει τα χαρακτηριστικά και τις λειτουργίες μιας αρχετυπικής μορφής παιχνιδιού, αδιαφορώντας ταυτόχρονα για τις όποιες μεταβολές αυτό γνωρίζει στο πλαίσιο της αστικής κοινωνίας. Αρκείται στην απ' ευθείας ανάλυση της σύγχρονης αθλητικής πρακτικής, την οποία ταυτίζει με την «παγκόσμια οργάνωση», την «παγκόσμια διοίκηση» που την ορίζει.[24] Ωστόσο, η κριτική που ο ίδιος ασκεί σ' αυτή την πρακτική, επηρεασμένος από την ψυχανάλυση, τον οδηγεί σε συγκρίσεις μ' έναν

23 R. Gruneau, *Class, Sports*, ό. π., σ. 14.

24 Βλ. Πιέρ Λαγκιγιομί, «Για μια θεμελιακή κριτική του αθλητισμού», Φ. Γκαντερέ, Π. Λαγκιγιομί, Ζ. Μπερτό, Ζ. Μ. Μπρομ, *Αθλητισμός, κουλτούρα και καταπίεση*, Αθήνα, 1982, σσ. 31-32. Στα Γαλλικά : Ginette Berthaud, Jean – Marie Brohm, Francois Gantheret, Pierre Laguillaumie, *Sport, culture et repression*, Γαλλία, 1972.

χώρο παιχνιδιού, που, όπως και στην περίπτωση των Χουϊζίνγκα και Νόβακ, ορίζεται από το συγκεκριμένο συγγραφέα ανιστορικά, ως «ενστικτώδες» [25] ή «ηδονικό παιχνίδι».[26] Έτσι, η προσπάθεια υλιστικής προσέγγισης του αθλητισμού, απολήγει στο να το συσχετίσει με μια απόλυτα υπερβατική παιγνιώδη κατηγορία, την «ενστικτώδη» ή «ηδονική», από την οποία υποτίθεται πως ο αστικός κόσμος και ο αστικός αθλητισμός απομακρύνει τον Άνθρωπο. Υπό αυτό το πρίσμα, ο αθλητισμός δεν ορίζεται από τους νεομαρξιστές ως παιχνίδι, αλλά ως «μια μορφή θεσμοποιημένης κοινωνικής πρακτικής που απλά αντανακλά τις κοινωνικές συνθήκες που τον περιβάλλουν».[27]

Σύμφωνα με τον Μπρομ, υπάρχει μια «θεμελιακή δομική αναλογία» ανάμεσα στο σύγχρονο αθλητισμό και τη βιομηχανική κοινωνία. Τα χαρακτηριστικά του αθλητισμού που αντιστοιχούν στα τυπικά γνωρίσματα αυτής της κοινωνίας είναι κατά τον γάλλο θεωρητικό τα εξής:

1. Ο αθλητικός ανταγωνισμός, ο οποίος δεν είναι παρά η *συστηματική διαστροφή του ενστίκτου για παιχνίδι.*[28]
2. Η ιεραρχία των αθλητικών επιδόσεων, η οποία, με δόση ειρωνείας, είναι η *ποίηση, ο καθαγιασμός* της κοινωνικής ιεραρχίας. Είναι η αντικειμενικοποίηση μιας αξιοκρατικής ιεραρχίας.[29]
3. Η αντικειμενικοποίηση- ποσοτικοποίηση της αθλητικής επίδοσης με τη μέτρηση, που είναι αντίστοιχη με τη *δομική κυριαρχία της ανταλλακτικής αξίας πάνω στην αξία χρήσης.*[30]
4. Η αθλητική αποδοτικότητα, η οποία αποτελεί έναν ακόμη λόγο διαστροφής *του παιχνιδιού* και επιτυγχάνεται: α) Με ορθολογική, εντατική, συνεχή και προοδευτική προπόνηση που απομυζά την αίσθηση διασκέδασης και οδηγεί στη ρομποτοποίηση του αθλητή, β) Με την αυξανόμενη σημασία της τεχνικής και, κατά συνέπεια, τη μετατροπή του αθλητή σε μηχανή εξειδικευμένων τεχνικών γνώσεων, γ) Με την αθλητική υπερεξειδίκευση που αντιστοιχεί στην

25 Αυτόθι, σ. 13.
26 Αυτόθι, σ. 28.
27 R. Gruneau, Class, Sports, ό, π., σ. 14.
28 Φ. Γκαντερέ, Π. Λαγκιγιομί, Ζ. Μπερτό, Ζ. Μ. Μπρόμ, *Αθλητισμός*, ό, π., σ. 13.
29 Αυτόθι, σ. 16.
30 Αυτόθι, σσ. 17-18.

υπερεξειδίκευση της εργασίας. δ) Με τη μεθοδική επιλογή των αθλητών και τη μετατροπή τους σε πειθήνια εκτελεστικά όργανα - σε πειθαρχημένους εργάτες μιας τεηλοριανής παραγωγικής αντίληψης.[31]

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά, έχουν, σύμφωνα με τον Μπρομ, διαστέρψει πλήρως το κοινωνικό νόημα του αθλητισμού. Γι' αυτό, πρέπει να διαμορφωθεί μια νέα κουλτούρα του σώματος, «που δεν θα είναι καταπιεστική, που δεν θα βασίζεται, δηλαδή, σε μια αλλοτριωμένη αρχή της πραγματικότητας, στην αρχή της αποδοτικότητας, αλλά στην αρχή της *ηδονής του παιχνιδιού*».[32]

Στα πλαίσια της παραπάνω λογικής, το αθλητικό θέαμα δεν αποτελεί παρά μια επιπλέον σύγχρονη αθλητική «διαστροφή». Σύμφωνα με τον Laguillaumie, « στο αθλητικό θέαμα αποκρυσταλλώνονται όλα τα χαρακτηριστικά του αστικού αθλητισμού. (...) Η σύγχρονη αθλητική πραγματικότητα δεν διαχωρίζεται απ' το αθλητικό θέαμα. Το αθλητικό θέαμα είναι η ορατή καθαγίαση του αθλητισμού που πουλιέται».[33] Κατά τον ίδιο μελετητή, ο τελετουργικός χαρακτήρας του αθλητικού θεάματος, δεν είναι παρά «προκάλυμμα» που επιτρέπει την «εξωφρενική χειραγώγηση του πλήθους». Τα αθλητικά θεάματα έχουν αναλάβει την «κοινωνική λειτουργία που εκτελούσαν παλιότερα οι συλλογικές γιορτές, τα καρναβάλια, κλπ. Ταυτίζουν τον καταπιεζόμενο – θεατή με τον καταπιεστή – καπιταλιστικό κράτος, μέσα από μια διαδικασία «κάθαρσης του πλήθους». Αυτή η διαδικασία, ισχυρίζεται ο Λαγκιγιομί, «στηρίζεται στη μετατροπή της λιμπιντικής επιθετικής ενέργειας σε συλλογική ταύτιση με τα κοινωνικά ιδανικά των καταπιεστών. Το μαζικό άτομο εσωτερικεύει το θέαμα και ταυτίζεται με τους ηθοποιούς – σκηνοθέτες»[34]

Η παραπάνω κριτική του αθλητικού θεάματος ανοίγει ένα ενδιαφέρον «παράθυρο» για τη διερεύνηση μιας πιθανής σχέσης του με έναν προβιομηχανικό πολιτισμό συλλογικών γιορτών . Η αναλυτική της σημασία περιορίζεται, ωστόσο, από μια μονομερή ανάγνωση, που ταυτίζει το αθλητικό θέαμα με το καταπιεστικό αθλητικό περιεχόμενό του. Το παράδοξο της ταύτισης του κοινού με αυτό το θέαμα ερμηνεύτηκε ως μέρος μιας γενικότερης, αστικής, πολιτισμικής διεργασίας «απο-μετουσίωσης», η οποία επιτρέπει την απελευθέρωση ελεγχόμενων ποσοτήτων

31 Αυτόθι, σσ. 20-26.
32 Αυτόθι σ. 28.
33 Αυτόθι, σ. 55.

λιμπιντικής διάθεσης. Η ανάλυση αυτή ασκεί, επίσης, κριτική τόσο προς τον αστικό «ανθρωπισμό» του σώματος, όπως συμπυκνώνεται στο ρητό «*νους υγιής εν σώματι υγιή*», όσο και προς την αθλητική εκπαίδευση.

Όπως ισχυρίζεται ο Μπρομ, το ερωτικό – ηδονικό και ενστικτώδες σώμα της βρεφικής, νηπιακής και πρώιμης παιδικής ηλικίας του ανθρώπου, «μετουσιώνεται» σταδιακά, μέσα από τις διαδικασίες της αγωγής και της παραγωγής σε «παραγωγικό σώμα». Για να αποφύγουμε, ωστόσο, τις δυσάρεστες συνέπειες αυτής της μετουσίωσης, «μεταξύ άλλων, τις νευρώσεις, τις ανικανότητες για εργασία καθώς και άλλα ανεξέλεγκτα φαινόμενα, πρέπει να δώσουμε στη σεξουαλικότητα τη «φυσική τροφή» της με μορφή που να συμβιβάζεται με την υφιστάμενη τάξη πραγμάτων»[35]. Πρέπει, συνεπώς, να γίνουν ορισμένες «λιμπιντικές παραχωρήσεις». Γι' αυτόν τον λόγο, μας λέει ο Μπρομ, «η κοινωνία ανέχεται ένα μίνιμουμ από-μετουσίωσης».

Ο τομέας στον οποίο συντελείται αυτή η «από-μετουσίωση» είναι ο αυτός του ελεύθερου χρόνου. Όπως μας λέει ο Μπρομ, «η μαζική κουλτούρα είναι η καθ' αυτή κουλτούρα της από-μετουσίωσης». Το αθλητικό θέαμα, ως εμπορευματοποιημένο υποκατάστατο παλαιότερων συλλογικών γιορτών, συμβάλλει στην κατεύθυνση μιας τέτοιας ελεγχόμενης – επιτρεπτής από-μετουσίωσης. Το *νους υγιής εν σώματι υγιή* εγγράφεται στο μοτίβο της μυϊκής από-μετουσίωσης. Στην προοπτική αυτή, η έκρηξη του σύγχρονου πολιτισμού του σώματος, η εμμονή στη σωματική εμφάνιση, ή, αντίστοιχα στη σωματοπλασία, δεν είναι μια διαδικασία απελευθέρωσης του σώματος από τις πουριτανικές φυλακές του, αλλά ένα επιτρεπτό δείγμα λιμπιντικής παραχώρησης, κατά πολύ οριζόμενο από την «ανάδυση του σώματος – εμπορεύματος» και από τη μετατροπή του σε «αθλητική τεχνική».

Τα χαρακτηριστικά της μετουσίωσης ενισχύονται στο πλαίσιο της απο-μετουσίωσης, αφού γίνονται οικειοθελώς αποδεκτά. Αυτό ενισχύει σημαντικά το χώρο της μυϊκής, αθλητικής απο-μετουσίωσης ως χώρο αγωγής, οδηγώντας στη θεσμική της συγκρότηση και αναγνώριση ως «Φυσικής Αγωγής». Ο Ginette Berthaud, ασκώντας κριτική στις κυρίαρχες αντιλήψεις για τα παιδαγωγικά οφέλη της άθλησης, ισχυρίζεται ότι «ο άνθρωπος που πρέπει να πραγματώσει η εκπαίδευση (και, κυρίως, η αθλητική αγωγή) είναι ο άνθρωπος όπως τον θέλει η καπιταλιστική

34 Αυτόθι, σσ. 60-61.

κοινωνία».[36] Η λογική του παιδαγωγικού αθλητισμού ως συστήματος είναι κοινή με τη γενικότερη αθλητική λογική. Σύμφωνα με τον Μπερτό, η λογική αυτού του συστήματος συμπυκνώνεται στις εξής σχέσεις:

_ η ηθική εξουσία του δασκάλου γίνεται επίσης τεχνική εξουσία σ' έναν κόσμο που κυριαρχείται απόλυτα από την τεχνική.
_ αυτός καθαυτός ο αντικειμενικός στόχος του συστήματος είναι καθαρά τεχνικός: η αποδοτικότητα, όλες οι δραστηριότητες (αγώνες, προπόνηση, επιλογή, έλεγχος των αποτελεσμάτων) πειθαρχούνται και ελέγχονται τεχνικά.
_ αυτή καθαυτή η διαδικασία αγωγής περιορίζεται αποκλειστικά στη μετάδοση, εμφύτευση ή τελειοποίηση αποτελεσματικών σωματικών τεχνικών.
_ Η σχέση των παιδιών με το σώμα τους γίνονται σχέσεις πειθαρχίας, τεχνικής κυριαρχίας. Το σώμα βιώνεται ως αποτελεσματικό εργαλείο.
_ τέλος, οι παιδαγωγικές σχέσεις του δασκάλου με το μαθητή και οι συλλογικές σχέσεις είναι σχέσεις αντικειμενικές, καθορισμένες απ' τη λογική του συστήματος. Είναι σχέσεις επιχειρησιακές – λειτουργικές.

Ο χώρος της νεομαρξιστικής θεώρησης, ο οποίος οφείλει την επιστημονική του συγκρότηση στη σχολή της Φρανκφούρτης, χαρακτηρίζεται συνολικότερα από την αντιμετώπιση του αθλητισμού, ως χώρου έκφρασης, ενίσχυσης και επιβολής των αστικών παραγωγικών και ιδεολογικών σχέσεων. Ο Γερμανός καθηγητής Bero Rigauer διακρίνει τρεις θεωρητικούς προσανατολισμούς στο εσωτερικό της αθλητικής, νεομαρξιστικής ανάλυσης, επικεντρωμένους σε αντίστοιχες θεματικές : 1. Θεωρία αναπαραγωγής (reproduction theory), 2. Κριτική θεωρία (critical theory), 3. Ηγεμονική θεωρία (hegemony theory).[37]

Η θεωρία της αναπαραγωγής στηρίζεται στη μαρξιστική θεώρηση της απλής και σύνθετης αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, μέσα σε συγκεκριμένες «ιστορικές, οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές διαδικασίες». Τα σπορ στον καπιταλισμό

35 Αυτόθι, σ. 88.
36 Αυτόθι, σ. 130.

εξυπηρετούν τόσο την απλή – σωματική, όσο και τη σύνθετη διαδικασία αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Η πρώτη γίνεται αντιληπτή ως μια διαδικασία recreation – αναδόμησης του σώματος, ενώ η δεύτερη ως διαδικασία εξειδίκευσης και απόκτησης γνώσης. Σύμφωνα με τους εκπροσώπους της αναπαραγωγικής θεωρίας, και οι δύο αυτές διαδικασίες συντελούν στην «αναπαραγωγή του καπιταλιστικού συστήματος μέσα σε οικονομικές και πολιτικές συνθήκες ταξικής σύγκρουσης (...)»[38]

Η κριτική θεωρία που εγκαινιάζεται από τη «σχολή της Φρανκφούρτης», προσέφερε θεμελιώδη μεθοδολογικά εργαλεία στην ανάπτυξη της νεομαρξιστικής προσέγγισης στις κοινωνικές επιστήμες. Οι ερευνητές αυτής της σχολής, έχοντας δώσει έμφαση στην ανάλυση του πολιτισμικού και ιδεολογικού *εποικοδομήματος*, διατύπωσαν «ένα εκτεταμένο διαλεκτικό μοντέλο της *«βάσης και του εποικοδομήματος»*, το οποίο χρησιμοποιήθηκε και για την ανάλυση του αθλητικού φαινομένου. Ο Μπρομ μπορεί να θεωρηθεί ως κριτικό νεομαρξιστικό παράδειγμα, δεδομένης κιόλας της σχέσης του με την κοινωνική ψυχανάλυση, η οποία χρησιμοποιήθηκε ως μεθοδολογικό εργαλείο από τη σχολή της Φρανκφούρτης.[39] Ο Ριγκάουερ, αλλά και οι Vinnai και Procop, αποτελούν, επίσης, χαρακτηριστικά «κριτικά» παραδείγματα. Ο Ριγκάουερ, αναφερόμενος στο δικό του έργο εξηγεί ότι:

> Διερεύνησε τη σχέση μεταξύ των σπορ και της εργασίας με συγκεκριμένη αναφορά στις οργανωτικές δομές, πρακτικές και λειτουργίες της εργασίας και την επίδρασή τους στις κοινωνικο – πολιτιστικές και κοινωνικο – οικονομικές εξελίξεις των σπορ στις καπιταλιστικές κοινωνίες. Σύμφωνα με την κεντρική κοινωνιολογική του θέση, μέσα στις συνθήκες του βιομηχανικού καπιταλισμού τα σπορ, ως ένα αναπόσπαστο μέρος του εποικοδομήματος (πολιτισμός, ιδεολογία), αναπαράγουν χαρακτηριστικά της κοινωνικής συμπεριφοράς τα οποία είναι λειτουργικά και κανονιστικά ριζωμένα στις καπιταλιστικά οργανωμένες διαδικασίες της εργασίας,

37 Bero Rigauer, " Marxist Theories", *A Handbook of Sport Studies*, ed. Coakley, J. & Dunning, E., Λονδίνο, 2002, 2004, σ. 40.

38 Αυτόθι σσ. 40 – 41.

39 Ο Ριγκάουερ θεωρεί ότι, « (...) η επιστημονική προσέγγιση της *κριτικής θεωρίας*, μπορεί να περιγραφεί σαν μια προσπάθεια να ενοποιηθούν η Μαρξιστική και η Φροϋδική μεθοδολογία» Βλ. Αυτόθι. σ. 41.

του μάρκετινγκ, του εξορθολογισμού, της επιστημονικοποίησης, της επικοινωνίας και κοινωνικοποίησης (...) Από την άλλη μεριά, η κεντρική ιδεολογική λειτουργία των σπορ συνίσταται στην μεταφορά της συσχετιζόμενης με τη (οικονομική) βάση σχέσης και αλληλεξάρτησης του οικοδομήματος στην κοινωνική πρακτική. (...) Αυτή η απόλυτα δομική επικοινωνία πρέπει να θολωθεί ιδεολογικά με έναν τρόπο που επιτρέπει να διατηρείται η αντίληψη ότι τα σπορ είναι μια κοινωνικά αυτόνομη περιοχή.[40]

Σύμφωνα με τον Ριγκάουερ, ο Βιναί, εξέτασε τον αθλητισμό, μέσα από το παράδειγμα του ποδοσφαίρου, χρησιμοποιώντας το Μαρξιστικό μοντέλο της «εμπορευματικής δομής : την έκπτωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς στον αθλητισμό σε ανταλλακτικό αγαθό της αγοράς»:

Ως στοιχείο της καπιταλιστικής μαζικής κουλτούρας, ο αθλητισμός αποκτά λειτουργίες υπερβολικής κοινωνικοποίησης οι οποίες οδηγούν στην προσαρμογή της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε αυταρχικούς τύπους (συνδεδεμένους με ναρκισσιστικά, μαζοχιστικά και επιθετικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας). Σε αυτή τη διαδικασία η προσωπική και κοινωνική αυτονομία των ατόμων σταδιακά περιορίζεται και μπορεί να οδηγήσει σε πλήρη αλλοτρίωση.[41]

Ο Βιναί αποδίδει στον αθλητισμό και ιδεολογικές λειτουργίες:

Ο αθλητισμός, όπως άλλες εκφράσεις της πολιτιστικής βιομηχανίας που έχουν [προ] σχεδιαστεί και δομηθεί, εξωτερικεύει την ταυτοποίηση του κόσμου με ήδη εγκατεστημένες νόρμες (...) Συνεπώς, ο αθλητισμός εξελίσσει πολιτιστικές – βιομηχανοποιημένες μορφές συμπεριφοράς, οι οποίες εμπλέκονται στη δημιουργία μιας ιδεολογικής συνείδησης μέσα στον καπιταλισμό, [ένα σύστημα] που υποθάλπει υλικά, κοινωνικά και ψυχολογικά την οικονομική πρόοδο, τα κέρδη και την εκμετάλλευση.[42]

40 Αυτόθι, σσ. 41-42.
41 Αυτόθι, σ. 42.
42 Αυτόθι.

Η «ηγεμονική θεωρία», παρά την αδιαμφισβήτητη νεομαρξιστική – κριτική της αφετηρία, θα μπορούσε να θεωρηθεί από μόνη της ως μια ξεχωριστή κοινωνιολογική μεθοδολογική θεώρηση, η οποία παρήγαγε έναν ευδιάκριτο χώρο κοινωνικής μελέτης, τις «πολιτισμικές σπουδές». Θα μπορούσαμε να πούμε ότι συμπλήρωσε και επέκτεινε την «κριτική θεωρία», χρησιμοποιώντας τις ριζοσπαστικές επισημάνσεις του Gramsci στην ανάλυση της σχέσης *βάσης – εποικοδομήματος*. Ο Γκράμσι, εισαγάγοντας την έννοια της Ηγεμονίας, διακηρύσσει μια σχετική ανεξαρτησία του εποικοδομήματος από την οικονομική και υλική βάση[43]. Στην προοπτική αυτή, αναδεικνύει τον πρωταρχικό ρόλο που κατέχουν στις διαδικασίες ιδεολογικής αλλά και «πολιτιστικής» ανα-παραγωγής οι διανοούμενοι των κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων, οι οποίοι σε μια διαλεκτική διαδικασία σύγκρουσης με τις «υποτελείς» ομάδες κτίζουν κοινωνικές ηγεμονίες. Η επισήμανση αυτή είχε ως αποτέλεσμα την ανανέωση της θεωρητικής προσέγγισης του πολιτισμού.

Στο παραπάνω πλαίσιο, η θεωρία της ηγεμονίας, όπως προηγουμένως η κριτική θεωρία, παρήγαγε μερικές από τις πιο χαρακτηριστικές κοινωνιολογικές αναλύσεις του αθλητικού φαινομένου. Θα τις εξετάσουμε ξεχωριστά, αφού πρώτα αναφερθούμε σε μια μορφή δομο– λειτουργιστικής ανάλυσης, που αποτέλεσε τον ιστορικό, φιλελεύθερο αντίλογο στο νεομαρξισμό.

43 Ο Γκράμσι θεωρούσε ότι το εποικοδόμημα επηρεάζει την υλική βάση, με το ίδιο τρόπο που η βάση επηρεάζει το ιδεολογικό εποικοδόμημα. Βλ. Αυτόθι, σ. 43.

1.4. Ο «φιλελεύθερος» αντίλογος στο νεομαρξισμό

Ο Allen Guttmann αποτέλεσε έναν από τους κυριότερους εκπροσώπους της δομο-λειτουργιστικής κοινωνιολογίας στο χώρο των αθλητικών σπουδών. Ο συγκεκριμένος μελετητής προσέγγισε το αθλητικό φαινόμενο από μια υλιστική, αλλά και πολιτικά φιλελεύθερη σκοπιά. Οι αναλύσεις του βασίστηκαν, κατά κύριο λόγο, στην τυποποίηση των δομικών χαρακτηριστικών του αθλητισμού και στην σχηματική τους αντιπαραβολή με τα χαρακτηριστικά των παραδοσιακών σωματικών αναμετρήσεων και παιχνιδιών. Ορίζοντας αυτά τα δομικά χαρακτηριστικά του αθλητισμού, ο Γκούτμαν μας λέει πως αυτός διακρίνεται από το γεγονός πως είναι:

1. εκ-κοσμικευμένος,
2. εκδημοκρατισμένος,
3. γραφειοκρατικός,
4. εξειδικευμένος,
5. εξορθολογισμένος,
6. ποσοτικοποιημένος,
7. παθιασμένος με τα ρεκόρ.[44]

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά δεν αξιολογούνται στη βάση κάποιας ποιοτικής κλίμακας. Αντιμετωπίζονται ως δεδομένα, πραγματικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά του αθλητισμού. Ο Γκούτμαν, αν και απορρίπτει τον Μαρξισμό ως θεωρητικό-μεθοδολογικό πλαίσιο ανάλυσης του αθλητισμού, επισημαίνει, ωστόσο, τη συγγένεια ανάμεσα στη δομή του αθλητισμού και την καπιταλιστική - βιομηχανική υλική βάση. Προσεγγίζει, όμως, αυτή τη συγγένεια μέσω της μερικής υιοθέτησης στοιχείων της βεμπεριανής θεωρίας. Έτσι, αποφεύγει να ασκήσει κριτική στον «εξορθολογισμένο, γραφειοκρατικό αθλητικό κόσμο», σε αντίθεση με την κριτική στάση του Βέμπερ απέναντι στον ορθολογισμό και τη γραφειοκρατία του ευρύτερου καπιταλιστικού συστήματος. Τα χαρακτηριστικά αυτά γίνονται αποδεκτά από τον

44 Allen Guttmann, *Games and Empires*, Νέα Υόρκη, 1994, σ.2.

Γκούτμαν, ως παράγοντες προόδου: «έχουμε κερδίσει πολύ περισσότερα από αυτή την [ορθολογική, γραφειοκρατική] διαδικασία απ' όσα έχουμε χάσει».[45]

Στον αθλητισμό η απώλεια της προβιομηχανικής παιγνιώδους ατμόσφαιρας είναι μάλλον ανύπαρκτη, αφού σύμφωνα με τον Γκούτμαν, η αθλητική «μεταβολή» φαίνεται να επηρεάζει μόνο την παιγνιώδη δομή, αφήνοντας ανεπηρέαστη τη λειτουργικότητα: Ο «ελεύθερος» κόσμος του παιχνιδιού των Χουϊζίνγκα και Νόβακ εμφανίζεται να «λειτουργεί» μέσα στις αθλητικές δομές. «Ο αθλητισμός μπορεί να θεωρηθεί ότι προσφέρει τώρα, περισσότερο από ποτέ, την πιθανότητα της σχετικής, αν όχι της απόλυτης, ελευθερίας».[46] Η «σχετική» ή η «απόλυτη ελευθερία», συνδέονται, κυρίως, με τις διαδικασίες «εκδημοκρατισμού». Ο Γκούτμαν θεωρεί, πράγματι, τον αθλητισμό έκφραση της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Με τη σειρά της η δημοκρατία, ως πνευματικό δημιούργημα της βιομηχανικής κοινωνίας, αξιολογείται από το συγκεκριμένο στοχαστή ως εξελιγμένη μορφή πολιτικής και πολιτισμικής έκφρασης.

Ο βαθμιαίος και σχετικός εκδημοκρατισμός των αθλητικών πρακτικών που επήλθε στο πλαίσιο της αστικής μεταβολής, αξιολογείται σε σύγκριση με τον περιορισμένο, ταξικά και γενετικά, προγενέστερο χώρο παιχνιδιού των «ελεύθερων», «αριστοκρατικών» και «ανδρικών» κοινωνικών στρωμάτων, που παραπέμπουν σ' αυτό που ο Thorstein Veblen ονόμασε *leisure class* (αργόσχολη τάξη).[47] Στα πλαίσια αυτής της αξιολόγησης, ωστόσο, δεν λαμβάνεται υπόψη ο παράγοντας της διαρκούς σύγκρουσης των κοινωνικών υποκειμένων κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης και ελέγχου των υλικών – πολιτισμικών προϋποθέσεων της ύπαρξής τους.

Στην ουσία, ο Γκούτμαν απάντησε στο νεομαρξισμό υιοθετώντας μια παρόμοια δομική ανάλυση, αλλά προσπαθώντας, ταυτόχρονα, να εκμεταλλευτεί τις θεωρητικές αδυναμίες του δομικού μαρξισμού. Με εξαίρεση ορισμένες «ηπιότερες» ηγεμονικές θεωρήσεις που αναγνωρίζουν, ιδιαίτερα σε περιφερειακές συγκρούσεις πολιτισμικού περιεχομένου, το δυναμικό χαρακτήρα της «πάλης των τάξεων», άρα και τις δυνατότητες αμφισβήτησης της ηγεμονικής ισχύος, ο νεομαρξισμός θεώρησε την αθλητική δομή ως παγιωμένη αντανάκλαση των καπιταλιστικών παραγωγικών

45 R. Gruneau, *Class, Sports,* ό, π. σ.23.
46 A. Guttmann, *From Ritual to Record,* Νέα Υόρκη, 1978, σ. 157.
47 Thorstein Veblen, *Η Θεωρία της αργόσχολης τάξης,* Κάλβος, Αθήνα, 1982.

σχέσεων, με προφανή δυνατότητα αλλαγής μόνο σε συνθήκες σοσιαλιστικής κοινωνικής ανατροπής. Οι αναλυτικές αδυναμίες μιας τόσο «αυστηρής» μαρξιστικής ερμηνείας, πηγάζουν από το γεγονός πως δεν λαβαίνει υπόψη της τη διαλεκτική της σύγκρουσης και τις δυνατότητες αλλαγών στο πλαίσιο του ίδιου κοινωνικού σχηματισμού.

Ουσιαστικά, το ίδιο παγιωμένο θεωρητικό μοντέλο, με την προσθήκη της «δημοκρατίας» στη θέση του σοσιαλισμού, χρησιμοποίησε και ο Γκούτμαν για να εξυμνήσει τον αθλητισμό και, μέσω αυτού, τον «εκδημοκρατισμένο» αστικό κόσμο. Ο Γκούτμαν απέφυγε να διερωτηθεί αν η σχετική δημοκρατία είναι αποτέλεσμα της εκάστοτε σύγκρουσης των κοινωνικών υποκειμένων και, συνεπώς, μια κοινωνική σχέση που αντανακλά, στο πλαίσιο του καπιταλισμού, την ανάγκη για δυναμικές και νέες κοινωνικές διευθετήσεις. Στην ίδια προοπτική, παρακάμπτει το γεγονός πως ο «δημοκρατικός» αθλητισμός είναι αποτέλεσμα κοινωνικών διεκδικήσεων και, τελικά, εκφράζει περισσότερο την αμφισβήτηση των αστικών ηγεμονικών δομών, παρά την εξύμνησή τους.

Η βασική κοινή αδυναμία της προσέγγισης του Γκούτμαν και αυτής των νεομαρξιστών αφορά το χαρακτήρα της δομικής αθλητικής ανάλυσης που επιχειρείται. Το παράδειγμα της «δημοκρατικότητας» βοηθά ιδιαίτερα στην κατανόηση αυτής της θεωρητικής αδυναμίας. Η αναφορά του Γκούτμαν, αλλά και του Βέμπλεν, σε έναν προηγούμενο αθλητικό χώρο, μη – δημοκρατικό και περιορισμένο στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, παραπέμπει σ' ένα συμμετοχικό – ατομοκεντρικό χώρο παιχνιδιού. Τον ίδιο προβιομηχανικό χώρο έχουν υπόψη τους ο Χουϊζίνγκα, ο Νόβακ και οι Νεομαρξιστές, το σημασιοδοτούν, όμως, αρνητικά (ως μη – δημοκρατικό). Ωστόσο, εκτός του ότι υπάρχουν πολλά παραδείγματα λαϊκής συμμετοχής σε προβιομηχανικές αθλητικές δράσεις, η λαϊκή συμμετοχή θεωρείται αδιαμφισβήτητη και σε ό,τι αφορά στην παρακολούθηση αθλητικών θεαμάτων. Είναι, ακριβώς, αυτό το στοιχείο της «προβιομηχανικής αθλητικής δημοκρατικότητας» που αδυνατεί να αναδείξει μια ανάλυση που επικεντρώνεται μόνο σε αυτούς που «μετέχουν». Αντίθετα, το στοιχείο αυτό θα μπορούσε να αναδειχτεί στα πλαίσια μιας δομικής ανάλυσης που θα αναζητούσε όχι παιγνιώδεις, αλλά «θεαματικές» αναλογίες. Μια τέτοιου τύπου αθλητική ανάλυση, επικεντρωμένη στις «προς τους άλλους» αθλητικές λειτουργίες, «όπου» και «όπως» αυτές εκφράζονται, μοιάζει ικανή να μας

απαλλάξει από ολιστικές και κατηγορηματικές διαπιστώσεις, από όποια ιδεολογική σκοπιά και αν αυτές προέρχονται.

1.5. Η θεώρηση του Richard Gruneau και η θεωρία της ηγεμονίας

Στο πλαίσιο των προσεγγίσεων του αθλητισμού που εμπνέονται από τις θεωρίες ηγεμονίας, μπορεί να ενταχθεί και αυτή του Ρίτσαρντ Γκρουνώ. Υπενθυμίζουμε πως το κοινό χαρακτηριστικό αυτών των προσεγγίσεων, εντοπίζεται στη σημασία που αποδίδουν στη σύγκρουση των κοινωνικών υποκειμένων, καθώς και στον ενεργό τους ρόλο κατά τη διαδικασία της πολιτισμικής παραγωγής και της ταξικής κυριαρχίας,.

Ο Γκρουνώ ασκεί κριτική στο στατικό χαρακτήρα της δομο – λειτουργιστικής ανάλυσης του αθλητισμού, στην οποία, εκτός από τις κατ' εξοχήν ιδεαλιστικές εκτιμήσεις των Χουϊζίνγκα και Νόβακ, εντάσσει τόσο τις φιλελεύθερες, όσο και τις νεομαρξιστικές απόψεις :

> τα δομικά χαρακτηριστικά της πολιτισμικής παραγωγής, ως μιας συνολικής κοινωνικής και υλικής διαδικασίας, υποβαθμίζονται και επαναδιατυπώνονται με τη μορφή μιας συστηματικής τελεολογίας: τα παιχνίδια και ο αθλητισμός μετατρέπονται σε χαρακτηριστικά αφηρημένων αναγκών ή σε στοιχεία μιας νοητικά δημιουργημένης λειτουργικής δομής.[48]

Ο αθλητισμός, ωστόσο, κατά τον Γκρουνώ, συγγενεύει με το παιχνίδι. Υιοθετώντας μια θέση αντίστοιχη με αυτή του Χουϊζίνγκα, θεωρεί ότι το παιχνίδι κατέχει το δικό του *χωροχρόνο*, ο οποίος ορίζεται από *κανόνες*, *και* εμπεριέχει μια υψηλή ποιότητα *ελευθερίας* που, κατά κάποιο τρόπο, «μας αγγίζει όλους. Παίζουμε για ευχαρίστηση, για φαντασία, για διέγερση».[49] Οι κανόνες συγκροτούν ένα *θεμελιώδες παράδοξο*: «ενώ ένας από τους σκοπούς [τους] είναι να ξεχωρίσουν το παιχνίδι από την πραγματικότητα», η ίδια η δράση που συντελεί στην κατασκευή τους «χαράσσει βαθιά στο παιχνίδι την επικρατούσα λογική των κοινωνικών σχέσεων» και, έτσι, «μειώνει την αυτονομία του».[50] Οι κανόνες, ωστόσο, ως μέρος των δομικών χαρακτηριστικών της αθλητικής παραγωγής, είναι μια «συνολική κοινωνική και υλική διαδικασία» και μπορούν να είναι, απελευθερωτικοί ή/και καταπιεστικοί. Αυτό που

48 R. Gruneau, *Class, Sports*, ό, π., σ. 18.
49 Αυτόθι, σ. 2.
50 Αυτόθι, σ. 3.

καθορίζει ποια από τις δύο πιθανότητες υπερισχύει, είναι το αποτέλεσμα της «ιστορικής πάλης πάνω στον έλεγχο των κανόνων και των πόρων της κοινωνικής ζωής και οι τρόποι με τους οποίους αυτή η πάλη σχετίζεται με τα δομικά όρια και τις πιθανότητες [υπέρβασης των ορίων]».[51]

Ουσιαστικά ο Γκρουνώ, εξετάζοντας τη σχέση του δρώντος υποκειμένου (agent) με τον αθλητισμό και αναδεικνύοντας τις συγκρούσεις που αναδύονται κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης και ελέγχου των αθλητικών πόρων και κανόνων, άφησε ένα περιθώριο για τη δυνατότητα συγκρότησης μιας περισσότερο απελευθερωτικής αθλητικής δομής. Ερμηνεύοντας τον εκδημοκρατισμό αυτών των δομών ως προϊόν σύγκρουσης, ο Γκρουνώ απαντά επαρκώς στη σχηματική φιλελεύθερη αντίληψη περί αθλητικής «ελευθερίας» του Γκούτμαν. Η ερμηνεία του βασίζεται στην υπόθεση πως στο εσωτερικό των ηγεμονικών αθλητικών πρακτικών της αστικής κοινωνίας υπάρχουν «κενά» τα οποία παραπέμπουν σε πρακτικές μη – ηγεμονικού χαρακτήρα.

Η ανάλυση του Γκρουνώ εμπεριέχει σημαντικά αναλυτικά εργαλεία για την υπέρβαση των παγιωμένων δομο – λειτουργιστικών μοντέλων και την υιοθέτηση πιο ευέλικτων προσεγγίσεων στο χώρο της αθλητικής κοινωνιολογίας. Πιστεύω, ωστόσο, ότι η αβασάνιστη υιοθέτηση της άποψης πως μέτρο της αναζήτησης της «ελευθερίας» ή της «καταπίεσης» του δρώντος αθλητικού υποκειμένου είναι το «παιχνίδι», περιορίζει τη θεωρητική και μεθοδολογική της εγκυρότητα . Αυτή η παραδοχή, την οποία βρίσκουμε ρητά, ή άρρητα σε ολόκληρο το θεωρητικό φάσμα της αθλητικής ανάλυσης, αφαιρεί από το αθλητικό γεγονός σημαντικά πεδία διερεύνησης. Η ανάλυση του Γκρουνώ, εντέλει, δεν απαλλάσσεται από τους περιορισμούς του «παιγνιώδους ιδεότυπου» ή, με τα δικά του λόγια, από τους περιορισμούς μιας «νοητικά κατασκευασμένης λειτουργικής [παιγνιώδους] δομής».

51 Αυτόθι, σ. 28.

1.5. Από το «παιχνίδι» στο «θέαμα»: η «ανάλυση σχηματισμού» των Elias και Dunning

Με βάση τη θεωρία του Χουιζίνγκα, αλλά και ορισμένες άλλες προσεγγίσεις που αναλύθηκαν προηγουμένως, ο χώρος του παιχνιδιού ορίζεται ως «συμμετοχικός» και ιδιαίτερα «ατομοκεντρικός». Περιλαμβάνει, κυρίως, όσους συμμετέχουν στο παιχνίδι. Αυτοί, μπορούν να κάνουν ατομική χρήση των διαφορετικών πεδίων συναισθηματικής και κοινωνικής εμπειρίας που δυνητικά προσφέρει το παιχνίδι, όπως η ευθυμία (fun), η ηδονή, η ελευθερία (εθελοντική συμμετοχή), ο αλτρουισμός (κανένα υλικό συμφέρον), η ευταξία (κανόνες στην αταξία του χάους), η κοινωνικοποίηση, η πραγμάτωση (ορισμός μιας πραγματικότητας). Στην πραγματικότητα, ο χώρος του παιχνιδιού είναι πολύ ευρύτερος, τόσο σε ό,τι αφορά την «ουσία» (ευθυμία, ηδονή) και τα λειτουργικά χαρακτηριστικά του, όσο και τους τρόπους εμπλοκής των υποκειμένων στην «παιγνιώδη εμπειρία».

Το παιχνίδι, υπό ένα εξελικτικό πρίσμα, δομεί την ίδια τη ζωή. Είναι η δραστηριότητα της νεαρής ηλικίας μέσω της οποίας τα πρωτεύοντα είδη εξελίσσουν τις απαραίτητες τεχνικές επιβίωσης, αλλά, επιπλέον, και ένας ρευστός χώρος ανάμεσα στην καθημερινή ζωή και τις φαντασιακές αναπαραστάσεις της που επιτρέπει στον άνθρωπο να αναδομήσει και να κατανοήσει τον κόσμο του.[52] Σύμφωνα με τον Ρίτσαρντ Σέχνερ, μπορούν να εντοπιστούν πέντε κυρίαρχες λειτουργίες του παιχνιδιού στα πρωτεύοντα είδη, συμπεριλαμβανομένων των ανθρώπων:

1. Παρέχει εκπαίδευση και/ή πρακτική [εξάσκηση] κατά την νεαρή ηλικία. Τα νεαρά μέλη αυτών των ειδών πρέπει να εκπαιδευτούν, γιατί η συμπεριφορά τους δεν είναι γενετικά τακτοποιημένη.
2. Λειτουργεί ως μέσο διαφυγής ή ως εναλλακτική λύση στο στρες.
3. Λειτουργεί ως πηγή πληροφόρησης σχετικά με το περιβάλλον.

---

52 Ο Άγγλος ψυχαναλυτής D. W. Winnicott (1896-1971), ο οποίος μελέτησε τις σχέσεις μεταξύ μητέρας και παιδιού ως βάσης του πολιτισμού, θεωρεί ότι, «Ο χώρος που εντοπίζεται η πολιτισμική εμπειρία είναι *ο εν δυνάμει* χώρος μεταξύ του ατόμου και του περιβάλλοντος (πρωταρχικά ο χώρος των [μεταβατικών] αντικειμένων). [Ο χώρος που δημιουργείται από τη σχέση του βρέφους με διάφορα αντικείμενα και με το σώμα της μητέρας του.] Το ίδιο μπορεί να ειπωθεί για το παιχνίδι. Η πολιτισμική εμπειρία ξεκινά με δημιουργική ζωή η οποία αρχικά εκδηλώνεται στο παιχνίδι». D. W. Winnicott, *Playing and Reality*, Λονδίνο, 1971, σ. 100.

4. Αποτελεί ένα μηχανισμό που επιτρέπει στην νεότερη γενιά να βρει την θέση της μέσα στην συλλογική ιεραρχία και για τους ενήλικες, να κρατήσουν ή να αλλάξουν τη θέση τους μέσα σ' αυτήν.
5. Αποτελεί ένα μέσο μυϊκής εξάσκησης[53]

Στα πλαίσια μιας τέτοιας εξελικτικής, αλλά και ηθολογικής προσέγγισης του παιχνιδιού, οι παράμετροι της «ελευθερίας» (ελεύθερης συμμετοχής) και του «αλτρουισμού» χάνουν τη σημασία τους. Πλέον, το παιχνίδι δεν φαντάζει ως ένας χώρος ατομικής απελευθέρωσης ή ανιδιοτελούς δράσης. Ανάγεται, αντίθετα, σε απόλυτο και ιδιοτελή δεσμό, προσανατολισμένο στην επίτευξη των απαραίτητων, για την ατομική και κοινωνική επιβίωση, βασικών προσαρμογών. Υπό το πρίσμα αυτής της οπτικής, το κεφαλαιώδες ζήτημα της ευταξίας (της συγκρότησης και επιβολής των κανόνων), πάνω στο οποίο δομήθηκε η θέση του Χουϊζίνγκα, αλλά, κυρίως αυτές των Νόβακ και Γκρουνώ, μπορεί να θεωρηθεί ως θεμελιώδης λειτουργία του παιχνιδιού. Ωστόσο, όπως παρατηρεί ο Σέχνερ, το παιχνίδι μερικές φορές μπορεί να είναι «αντι-δομικό», και, υπό αυτή την έννοια, να μην αναπαράγει τις κυρίαρχες δομικές κοινωνικές διευθετήσεις :

> Υπάρχουν πολλές παιγνιώδεις δράσεις χωρίς σαφείς ή δημοσιοποιημένους κανόνες, ή με κανόνες που αλλάζουν στη διάρκεια του παιχνιδιού, όπως στα παιχνίδια της φαντασίας ή του αστεϊσμού. Μερικές φορές το παιχνίδι είναι αντι-δομικό και πρωταρχική πηγή διασκέδασης αποτελεί [η προσδοκία] πως κάποιος θα ξεφύγει από τους κανόνες ή θα τους ανατρέψει. [πχ. Κλέφτες και αστυνόμοι][54]

Οι λειτουργίες του παιχνιδιού, δεν συναρτώνται πάντα ούτε με μια ηδονική ή εύθυμη παιγνιώδη «κατάσταση». Στη διάρκεια ενός παιδικού παιχνιδιού, οι διαθέσεις πολύ εύκολα αλλάζουν και τα δάκρυα, η σκληρότητα, ο πόνος δεν είναι άγνωστα στην παιδική «γραμματική». Τα παιχνίδια των ενηλίκων, πολλές φορές είναι σκληρά και βίαια, άλλες φορές οδηγούν σε οικονομική καταστροφή, αφήνουν ψυχικά

53 Richard Schechner, *Performance Studies*, Λονδίνο, ΗΠΑ, Καναδάς, 2002, σ. 91.
54 Αυτόθι, σ. 82.

τραύματα, ή γίνονται επικίνδυνα για το μετέχοντα, απειλώντας την ίδια τη ζωή του. Ο Σέχνερ ισχυρίζεται ότι:

> Οι κίνδυνοι του παιχνιδιού μεταμφιέζονται μέσω της διακήρυξης πως το παιχνίδι είναι «ευθυμία», (fun) «εθελοντικό», «εφήμερο», ή μια «δραστηριότητα αναψυχής». Αυτές [οι διακηρύξεις] εκφράζουν νεοτερικές πεποιθήσεις της Δύσης και δύσκολα [μπορούν να γίνουν δεκτές ως οικουμενικές] αλήθειες. Στην πραγματικότητα, η περισσότερη από την ευθυμία του παιχνιδιού, όταν υπάρχει ευθυμία, πηγάζει από το παίξιμο με τη φωτιά, από την κατάληψη του μυαλού κάποιου με αυτό που ο Geertz αποκαλεί βαθύ παιχνίδι.[55]

Αν η παραπάνω προσέγγιση αμφισβητεί το ρόλο της εύθυμης ή ηδονικής διάστασης ως κυρίαρχης ουσίας του παιχνιδιού, αμφισβητεί, επίσης, και τον χαρακτηρισμό του ως αυστηρά ατομοκεντρικού. Το παιχνίδι ίσως να είναι ατομοκεντρικό, με άλλα λόγια, πιθανώς απευθύνεται στον εαυτό του και στις εξελικτικές εφαρμογές του. Υπάρχει, ωστόσο, ένας μεγάλος χώρος παιχνιδιού που απευθύνεται «προς τους άλλους». Σε πολλές παιγνιώδεις καταστάσεις υπάρχουν και παίκτες και παρατηρητές. Μερικές φορές, παίζουν και οι παίκτες και οι παρατηρητές. Κάποιες άλλες, «παίζουν» μόνο οι παρατηρητές, όπως στην ρωμαϊκή αρένα, ή σε μια ταυρομαχία, όπου ο ταύρος σίγουρα δεν παίζει και είναι αμφίβολο κατά πόσο παίζει ο ταυρομάχος.

---

55 Αυτόθι.

Ο Clifford Geertz είναι Αμερικανός ανθρωπολόγος με σημαντικές εθνολογικές μελέτες στο Μπαλί της Ινδονησίας. Ο όρος «βαθύ παιχνίδι» είναι δανεισμένος από τον Βρετανό φιλόσοφο Τζέρεμυ Μπένθαμ και εξελιγμένος από τον Γκηρτζ για τις ανάγκες της ανάλυσης των παραδοσιακών κοκορομαχιών στο Μπαλί. Το πολύ σοβαρό ρίσκο που εμπεριέχει το στοίχημα υπέρογκων ποσών, συγκριτικά με την οικονομική κατάσταση των χωρικών που στοιχηματίζουν στις κοκορομαχίες, αναδεικνύει την σοβαρότητα – βαθύτητα του παιχνιδιού. Ο κόκορας ανάγεται σε Μπαλινέζος άνδρας-χρήμα-στοίχημα και καταξιώνεται μέσα από τις ριψοκίνδυνες «βαθιές» εκφράσεις του. Η λειτουργία αυτή, όπως επισήμανε ο Γκηρτζ, είναι αντίστοιχη με αυτή που επιτελείται στα παιχνίδια των «παιδιών» του Αμερικάνικου «δρόμου», τα οποία δεν παίζουν χωρίς στοίχημα. Ο Σέχνερ θεωρεί αυτές τις εμπειρίες ανάλογες με εκείνες που προκύπτουν από τη συμμετοχή κάποιου σε ό,τι αποκαλεί «σκοτεινό παιχνίδι». Είναι οι εμπειρίες των ανθρώπων που παίζουν επικίνδυνα ρισκάροντας την ίδια τους την ζωή.

Στον αθλητισμό, είναι δύσκολο να ορίσουμε αν κάποιος «παίζει» ή «έπαιζε», τόσο με την επικρατούσα «δυτική», όσο και με ευρύτερες έννοιες του όρου. Είναι ιδιαίτερα δύσκολο να ορισθεί ο «παιγνιώδης αθλητικός χώρος» και ειδικότερα να γίνει κατανοητή η σχέση του με τους ευρύτερους παράγοντες που συμμετέχουν στη διαμόρφωσή του. Αν θεωρηθεί ότι οι αθλητές παίζουν, σε μια διευρυμένη απόδοση του όρου, δεν είναι σαφές αν οι παραγωγοί, ή οι παρατηρητές του αθλητικού γεγονότος, παίζουν επίσης. Η αδυναμία προσδιορισμού της αθλητικής παιγνιώδους διάστασης ερμηνεύθηκε, όπως ήδη έχουμε παρατηρήσει για ένα μεγάλο χώρο αθλητικής ανάλυσης, ως αθλητική «παρεκτροπή», ενώ πρόκειται, ουσιαστικά, περί γενικότερης αδυναμίας προσδιορισμού του αθλητισμού ως «πολιτισμικού είδους». Μάλιστα, το πολιτισμικό είδος του «δράματος», με το οποίο πιστεύουμε ότι προσομοιάζει ο αθλητισμός, θεωρήθηκε από κάποιους χώρους ανάλυσης ως η κατ' εξοχήν αθλητική παρεκτροπή.

Σύμφωνα με τον Gregory Stone, η κατ' εξοχήν αθλητική παρεκτροπή πηγάζει από αυτή καθ' εαυτή την «προς τους άλλους» λειτουργικότητα του αθλητικού θεάματος. Σύμφωνα με τον Ντάνινγκ:

> Όλα τα αθλήματα, υποστηρίζει ο Στόουν, προσβάλλονται από τις ασύμβατες αρχές του παιχνιδιού και του θεάματος (...) Αλλά το «θέαμα» για τους θεατές είναι ένα «αντί-παιχνίδι» που καταστρέφει τον παιγνιώδη χαρακτήρα του αθλήματος (...) [Το] αθλητικό γεγονός (...) μετατρέπεται σε θέαμα που παίζεται για τους θεατές και όχι για τους αθλητές (...) Τα ενδιαφέροντα των θεατών υπερισχύουν των ενδιαφερόντων των αθλητών. Η χαρά που προσφέρει το παιχνίδι υποτάσσεται στη μέριμνα παραγωγής κινήσεων αρεστών στο πλήθος. Ο αθλητισμός αρχίζει να χάνει την αβεβαιότητα, τον αυθορμητισμό και τη δυνατότητα ανανέωσής του, γίνεται όσον αφορά την έκβασή του ένα είδος προβλέψιμου, αν όχι προκαθορισμένου, τελετουργικού..[56]

---

56 Έρικ Ντάνινγκ, «Η δυναμική του σύγχρονου αθλητισμού», στο Νόρμπερτ Ελίας, Έρικ Ντάνινγκ, *αθλητισμός και ελεύθερος χρόνος στην εξέλιξη του πολιτισμού*, Αθήνα, 1998, σ. 272. Στα Αγγλικά: N. Elias, R. Dunning, *Quest for Excitement – Sport and Leisure in the Civilising Process*, Οξφόρδη, 1986.

Η κριτική που άσκησε ο Στόουν στο γεγονός πως ο αθλητισμός μετατρέπεται σταδιακά σε ετεροπροσδιορισμένη δραστηριότητα που απευθύνεται «προς τους άλλους», αποτέλεσε κομβικό σημείο αναφοράς των θέσεων μιας νέου τύπου κοινωνιολογικής ανάλυσης του αθλητικού φαινομένου. Η νέα αυτή προσέγγιση, που σχηματικά ονομάζεται «ανάλυση σχηματισμού», έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στην κοινωνική δυναμική του αθλητισμού. Στο πλαίσιο αυτό, η μεταβολή του παιχνιδιού σε αθλητικό θέαμα, μέσα στους σχηματισμούς των σύγχρονων εξαστισμένων κοινωνιών, αποτέλεσε για τους Νόρμπερτ Ελίας και Έρικ Ντάνινγκ τη θεωρητική αφετηρία για την προσέγγιση της κοινωνικής δυναμικής του αθλητισμού .

Σύμφωνα με τον Ντάνινγκ, ο αθλητισμός στην προβιομηχανική Αγγλία, ανεξάρτητα από την κοινωνική ιεραρχία, είχε μορφές συμμετοχής, «ιδιοκατευθυνόμενες» ή «εγωκεντρικές», που του προσέδιδαν έναν κυρίαρχο χαρακτήρα διασκέδασης. Σύμφωνα με τον ίδιο, «με τη γένεση των εξαστισμένων βιομηχανικών εθνικών κρατών, εμφανίστηκαν μορφές αθλημάτων περισσότερο προσανατολισμένες «προς τους άλλους», εστιασμένες στην επίδοση, την ταυτότητα και τη χρηματική επιβράβευση».[57] Αυτή η διαδικασία εξηγείται από τον Ντάνινγκ ως διαδικασία δομικής κοινωνικής μεταβολής. Ο αυξανόμενος βιομηχανικός καταμερισμός της εργασίας δεν οδηγεί, όπως πίστευε ο Ντυρκάημ, σε «αρμονική» και οργανική- «συνεργατική» ολοκλήρωση, αλλά αντίθετα, σε πιο εκτεταμένες και διαφοροποιημένες αλυσίδες αλληλεξάρτησης, οι οποίες υπόκεινται σε διαρκείς και «πολυπολικές» διαδικασίες αμοιβαίου ελέγχου. Η επιμήκυνση των αλυσίδων αλληλεξάρτησης εξηγεί το διατοπικό χαρακτήρα της σύγχρονης εικόνας για τον κόσμο, ενώ ο αμοιβαίος έλεγχος την πίεση που υφίστανται τα άτομα και οι ομάδες μέσα στο πλαίσιό του. Στα πλαίσια ενός τέτοιου θεωρητικού σχήματος, είναι λογικό ο σύγχρονος αθλητισμός να αποκτά αντιπροσωπευτικό διατοπικό χαρακτήρα και οι αθλητές εκπρόσωποί του να υφίστανται πιέσεις που ακυρώνουν την ανεξαρτησία τους και τη διασκέδασή τους. Οι αθλητές «δεν μπορούν να παίζουν για τους εαυτούς τους, οφείλουν να εκπροσωπούν ευρύτερες μονάδες-πόλεις, περιοχές, έθνη».[58] Κατ' αυτό τον τρόπο, ο αθλητισμός μετατρέπεται σε συμβολικό θέαμα αντιπροσωπευτικής

57 Αυτόθι, σ. 276.
58 Αυτόθι, σ.283.

ομαδικής αναμέτρησης, για το οποίο πληρώνουν και με το οποίο ταυτίζονται οι οπαδοί-θεατές.

Στην ανάλυση των Ελίας και Ντάνινγκ, η κατάργηση ενός ρομαντικού χώρου προβιομηχανικού παιχνιδιού δεν σημασιοδοτείται αρνητικά, αφού η λειτουργία της αντιπροσωπευτικής συμβολικής αναμέτρησης αξιολογείται θετικά ως μια μορφή «Αριστοτελικής» θεατρικής λειτουργικότητας. Αυτή η οπτική θυμίζει αρκετά τις απόψεις περί «απομετουσίωσης» του Μπρομ, ή περί «κάθαρσης του πλήθους» του Λαγκιγιομί, απαλλαγμένη, ωστόσο, από τις αρνητικές αξιολογήσεις που αυτές εμπεριέχουν. Το αθλητικό θέαμα λειτουργεί εκτονωτικά, ως αντίδοτο στη ρουτίνα. Οδηγεί σε μια «κοινωνικά επιτρεπτή πρόκληση δημόσιας συγκίνησης», η οποία αντισταθμίζει τις πιέσεις από μια ισχυρά ελεγχόμενη και αυτοελεγχόμενη, επαναλαμβανόμενη καθημερινότητα. Αποτελεί μια «μιμητική εκδήλωση της σχόλης», η οποία τελικά οδηγεί στην εκτόνωση και στην «κάθαρση» από εκείνα τα συναισθήματα που θα μπορούσαν, διαφορετικά, να διοχετευθούν σε πραγματικές συγκρούσεις.

Στα μάτια του Ελίας, ο οποίος θεωρεί το βαθμό «ελέγχου της βίας» ως δείκτη πολιτισμικής εξέλιξης, ο έλεγχος και αυτοέλεγχος των συναισθημάτων στις σύγχρονες κοινωνίες σημασιολογείται θετικά, αφού αποτρέπει την άμεση βία. Η μιμητική εκδήλωση της βίας στο αποδεκτό πλαίσιο του αθλητικού θεάματος, είναι σημάδι μιας «ανώτερης» βαθμίδας πολιτισμικής εξέλιξης. Παράλληλα, σύμφωνα με τον Ντάνινγκ, το αθλητικό θέαμα «είναι ένα από τα κύρια σύγχρονα μέσα συλλογικής ταύτισης (...) πηγή που προσδίδει νόημα στη ζωή πολλών ανθρώπων».[59] Ο Ντάνινγκ, στα πλαίσια μιας ντυρκεμιανής αντίληψης περί θρησκείας, αντιλαμβάνεται το αθλητικό θέαμα ως την ισχυρότερη μορφή συλλογικής ταύτισης και νοήματος, ως σύγχρονη «εκκοσμικευμένη θρησκεία»: «Πράγματι, δεν θα ήταν υπερβολή να υποθέσουμε ότι, τουλάχιστον για μερικές ομάδες στη σημερινή κοινωνία, ο αθλητισμός έγινε μια οιονεί θρησκευτική δραστηριότητα που αντισταθμίζει, σ' έναν βαθμό, το κενό που άφησε στην κοινωνική ζωή η υποχώρηση της θρησκείας»[60]

Η θέση για τον αθλητισμό των Ελίας- Ντάνινγκ είναι ιδιαίτερα σημαντική επειδή επικεντρώνεται στην ανάλυση του αθλητισμού ως λειτουργίας «προς τους άλλους» -

59 Αυτόθι, σ. 285.

ως θεάματος. Ωστόσο, ενώ μεταφέρει την αθλητική συζήτηση στο πεδίο της δραματικής ανάλυσης, χαρακτηρίζεται από μια ιδιαίτερα δομο- λειτουργιστική λογική, ενώ ταυτόχρονα δεν ασχολείται επαρκώς με το περιεχόμενο του θεατρικού – αθλητικού κειμένου. Αυτό το περιεχόμενο δομείται από την κατεξοχήν δραματική – αγωνιστική διαδικασία, από τις πρακτικές κοινωνικής συνάθροισης, αλλά και από ένα ευρύ φάσμα περιφερειακών παραγόντων (οικονομικών, πολιτικών κλπ.) που παρεμβαίνουν μέχρι την τελική υλοποίηση μιας αθλητικής παράστασης. Είναι ένα περιεχόμενο, του οποίου η λειτουργία δεν είναι συμπληρωματική - παθητική μιας γενικότερης διαδικασίας οργανικής – κοινωνικής «υγείας», αλλά μια ενεργητική διατύπωση αθλητικού νοήματος, το οποίο χρειάζεται νέα κάθε φορά αποκωδικοποίηση.

Η αδυναμία της θεώρησης των Ελίας και Ντάνινγκ οφείλεται εν πολλοίς στο ίδιο αναλυτικό λάθος των προηγούμενων προσεγγίσεων του αθλητισμού. Στην αναγνώριση μιας άμεσης γενεαλογικής σχέσης μεταξύ ενός προηγούμενου χώρου παιχνιδιού και του αθλητισμού.

Ουσιαστικά, ακόμα και στα πλαίσια της οπτικής που υιοθετεί η ανάλυση σχηματισμού, ο αθλητισμός δεν εκλαμβάνεται ως μία «τέχνη παράστασης», με δικό της ιστορικό παρελθόν και αστικό παρόν, που προβάλλει τις ειδικές, δικές της αισθητικές - ιδεολογικές σημάνσεις. Η αστική μεταβολή παρουσιάζεται σαν «θεατρικοποίηση» και αυτή η δομική μεταβολή θεωρείται επαρκής παράγοντας, υπό το πρίσμα μιας στενά «λειτουργιστικής» οπτικής, για μια θετική αξιολόγηση της κοινωνικής δυναμικής του αθλητισμού.

Συνολικά, η αθλητική δράση, ως πολιτισμικό είδος, παρά τις σημαντικές και πολλές αριθμητικά αναφορές των θεωρητικών του αθλητισμού στη συγγένειά της με το θέατρο, δεν έχει ενταχθεί στις «τέχνες της παράστασης». Αν υποτεθεί, με βάση την έως τώρα ανάλυσή μας, ότι ο αθλητισμός δεν μπορεί επακριβώς να θεωρηθεί ούτε παιχνίδι, τότε θα λέγαμε ότι η αθλητική κοινωνιολογική συζήτηση αντιμετωπίζει ένα σοβαρό θεωρητικό κενό, κυρίως σε ό,τι αφορά τον προσδιορισμό των εννοιών και τη συγκρότηση των αναλυτικών της κατηγοριών.

---

60 Αυτόθι, σ. 287.

1.7. Η θεατρική προσέγγιση του Hargreaves και της Μετά – Δομικής ανάλυσης

Το κενό εννοιολογικού προσδιορισμού στο πεδίο της πολιτισμικής ανάλυσης του αθλητισμού, κάλυψε σε μεγάλο βαθμό ο John Hargreaves, τον οποίο μπορούμε να εντάξουμε στο χώρο των «πολιτισμικών σπουδών». Ο Χαργκρέηβς, με θεωρητική αφετηρία την «ηγεμονική θεωρία», εξέτασε το ιδεολογικό περιεχόμενο των σχέσεων εξουσίας του σύγχρονου βρετανικού αθλητικού επ*οικοδομήματος*. Σε αντίθεση, ή συμπληρωματικά με τον Γκρουνώ, δεν αναζητά το περιεχόμενο αυτό στο επίπεδο του «μετέχοντος» - «δρώντος κοινωνικού υποκειμένου» (agent), αυτού, δηλαδή, που παίζοντας υφίσταται τις καταπιεστικές, ή, απελευθερωτικές δεσμεύσεις των αθλητικών κανόνων, αλλά στο επίπεδο του «παθητικού αθλητικού υποκειμένου», του θεατή – δέκτη του αθλητικού μηνύματος.

Η ανάλυση του Χαργκρέηβς προσανατολισμένη στην «προς τους άλλους», τους «μη-μετέχοντες», λειτουργία του αθλητικού θεάματος, στηρίχθηκε σε μια «θαρραλέα», θεατρική προσέγγιση του αθλητισμού ως πολιτισμικού είδους. Ο Χαργκρέηβς, ακολουθώντας κατά κάποιο τρόπο τον Γκρουνώ, υποστηρίζει πως, καταρχήν, ο αθλητισμός,

> στον ένα η στον άλλο βαθμό εμπεριέχει ένα αμείωτο στοιχείο παιχνιδιού. Το παιχνίδι αποτελεί ένα είδος δραστηριότητας χωρίς εξωστρεφείς σκοπούς ή στόχους και, σαν τέτοιο, συνιστά μια μορφή δραστηριότητας που απολαμβάνει παγκόσμιας αποδοχής. Το αθλητικό παιχνίδι δεν είναι πάντοτε απαλλαγμένο από άλλου τύπου κίνητρα ή ζητήματα – οικονομικό κέρδος, πρεστίζ, κλπ. – και σε συγκεκριμένες περιπτώσεις (όπως, για παράδειγμα τα πολιτικοποιημένα και επαγγελματικά σπορ), το παιχνίδι [αυτό καθαυτό] μπορεί να μην αποτελεί με κανένα τρόπο το πιο σημαντικό στοιχείο. Αλλά η παιγνιώδης ώθηση είναι, εντέλει, πάντα παρούσα, τουλάχιστον σε κάποιο βαθμό. [61]

61 John Hargreaves, *Sport, Power and Culture*, Αγγλία, 1986, σσ. 11-12.

Ένα δεύτερο θεμελιώδες χαρακτηριστικό του αθλητισμού είναι, σύμφωνα με τον Χαργκρέηβς, το γεγονός πως αποτελεί ένα απόλυτα «οριζόμενο από κανόνες παιχνίδι» σε σημείο που να μπορεί να χαρακτηρισθεί ως «παθιασμένο με τους κανόνες». Αναγνωρίζει τέλος, ανάγοντας το σε τρίτο θεμελιώδες χαρακτηριστικό του αθλητικού φαινομένου, πως αυτό «εμπεριέχει κάποιο στοιχείο αναμέτρησης ανάμεσα στους συμμετέχοντες».

Η κοινότητα του Χαργκρέηβς με τον Γκρουνώ σταματά, ωστόσο, κάπου εδώ. Έτσι, σε αντίθεση με τον τελευταίο, ο Χαργκρέηβς αντιμετωπίζει το παιχνίδι και τους κανόνες περισσότερο ως δεδομένα στοιχεία του αθλητισμού, παρά ως πεδίο ανάλυσης και αναστοχασμού. Τα χαρακτηριστικά του αθλητισμού τα οποία ο Χαργκρεηβς θεωρεί σημαντικά, αναδεικνύονται μέσα από την προσέγγιση του αθλητισμού ως θεατρικό είδος:

> Τρία άλλα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της αθλητικής δραστηριότητας, τα οποία έχουν τύχει πολύ μικρότερης προσοχής, είναι κρίσιμα για κάθε θεώρηση της σχέσης αθλητισμού και εξουσίας. Τα στοιχεία παιχνίδι – παράσταση, αναμέτρηση και αβέβαιη έκβαση βεβαιώνουν ότι τα σπορ είναι ένα εσωτερικά δραματικό μέσο έκφρασης και, επιπρόσθετα, πως η παρουσία του κοινού τα μεταμορφώνει σε μορφή θεάτρου. Ισχυριζόμαστε ότι τα σπορ υπεισέρχονται στην επικράτεια του «λαϊκού» και από τη στιγμή που φέρουν τα χαρακτηριστικά μιας δραματικής παράστασης, μπορεί να ειπωθεί ότι συγκροτούν μια μορφή λαϊκού θεάτρου, ίσως τη λαϊκότερη από τις σύγχρονες μορφές θεάτρου.[62]

Η προσέγγιση των σπορ ως λαϊκού θεατρικού δρώμενου, επιτρέπει στον Χαργκρέηβς να αναδείξει το δυναμικό χαρακτήρα των σχέσεων επικοινωνίας και ταυτοποίησης που αναπτύσσεται ανάμεσα στους επιτελεστές – αθλητές και στους παρατηρητές – κοινό. Οι σχέσεις αυτές, συγκροτούν «τακτικά δημόσια γεγονότα [που ενεργοποιούν τη] συζήτηση κάποιων βασικών θεμάτων της κοινωνικής ζωής – όπως η επιτυχία και

62 Αυτόθι.

η αποτυχία, η καλή και η κακή συμπεριφορά, η φιλοδοξία και το κατόρθωμα, η πειθαρχία και η προσπάθεια κλπ.»[63]

Ο Χαργκρέηβς ισχυρίζεται, επίσης, πως ο αθλητισμός, σε ισχυρή σχέση με το δραματικό του στοιχείο, χαρακτηρίζεται συχνά από τελετουργικές πρακτικές, πλούσιες σε συμβολικά νοήματα:

> Τα τελετουργικά σύμβολα συμπυκνώνουν πολλές αφηγήσεις, ενοποιώντας τες σε ένα μοναδικό και αποτελεσματικό πεδίο. (...) Τα τελετουργικά σύμβολα μπορεί να δηλώσουν αποφασιστικά, [ή] επίσης να υποδηλώσουν [άρρητα], αυτό που είναι σημαντικό για τους συμμετέχοντες., Οι τελετουργικές πρακτικές που συνοδεύουν τα επίσημα κρατικά γεγονότα, (...) συγκροτούν, ξεκάθαρα, μια ισχυρή συλλογική αναπαράσταση της κοινωνικής και πολιτικής τάξης.(...) κατά την άποψή μας, σε ειδικές καταστάσεις, πολλές πλευρές του αθλητισμού υπεισέρχονται στην κατηγορία της «πολιτικής τελετουργίας».[64]

Το τελετουργικό πολιτικό μήνυμα του αθλητισμού δεν συγκροτείται μόνο από την παρουσία του κράτους και της εξουσίας του στα εξω – αγωνιστικά τελετουργικά κείμενα, στους εντυπωσιακούς αθλητικούς εορτασμούς, στις τελετές απονομής βραβείων, στις τελετές έναρξης και λήξης ενός αθλητικού γεγονότος κλπ. Υπάρχει, κατά τον Χαργκρέηβς, μια βαθύτερη πολιτική λειτουργία στο δραματικό - τελετουργικό αθλητικό γεγονός. Αυτή πηγάζει από την κεντρική παρουσίαση του αθλητικού «σώματος» ως κοινωνικού συμβόλου, ως παραδείγματος που «εμπεριέχει θεμελιώδεις κοινωνικές σχέσεις»:

> Ισχυριζόμαστε όχι μόνο ότι το σώμα συμβολίζει σχέσεις εξουσίας, αλλά επιπρόσθετα, ότι η εξουσία είναι κυριολεκτικά ενσωματωμένη ή επενδυμένη στο σώμα, γεγονός που γίνεται, ίσως, περισσότερο εμφανές σε πρακτικές όπως οι γυμναστικές ασκήσεις, η δόμηση του σώματος (body building), η γυμνότητα, οι πρακτικές που δοξάζουν το όμορφο σώμα και η επίμονη, σχολαστική φροντίδα των σωμάτων των παιδιών, των ασθενών στα νοσοκομεία, [και του δικού τους

63 Αυτόθι.

σώματος από] όσους ενθουσιάζονται με τη διατήρηση της φυσικής τους κατάστασης και από αυτούς που συμμετέχουν σε σπορ. Τέτοιες δραστηριότητες αναπαράγουν το κοινωνικό σώμα: Είναι [το κοινωνικό σώμα] ένα παράδειγμα της υλιστικής φιλοσοφίας της εξουσίας και του πολιτισμού, υπό την έννοια ότι οι κοινωνικές σχέσεις [εμφανίζονται ότι] είναι το αποτέλεσμα υλικών επεμβάσεων στο σώμα των ατόμων, που διεκπεραιώνονται με τη βοήθεια μιας τεράστιας οικονομίας και τεχνολογίας ελέγχου.[65]

Ο αθλητισμός, λοιπόν, για τον Χαργκρέηβς, είναι ένα πλούσιο δραματικό κείμενο το οποίο ωστόσο ορίζεται, τουλάχιστον προς το παρόν, ως μια σύγχρονη «πολιτική τελετουργία» ή ως ένα σύγχρονο «θέατρο των αρχόντων». Αν και ισχυρίζεται πως «είναι μέρος της δουλειάς του αναλυτή να προσδιορίσει σε ποια σημεία η σχέση με τα σπορ εμπεριέχει τη δυνατότητα υπέρβασης της ισχύουσας ισορροπίας εξουσίας», εξηγεί με σαφήνεια στο παράδειγμα του βρετανικού αθλητισμού ότι: «Το αθλητικό στάδιο συγχωνεύτηκε στο επίπεδο της λειτουργικότητας με άλλους, πιο εύκολα αναγνωρίσιμους επίσημους τελετουργικούς χώρους, ειδικά σχεδιασμένους για παραστάσεις του θεάτρου των αρχόντων».[66]

Η συζήτηση που εγκαινιάζει ο Χαργκρέηβς γύρω από τη συγκρουσιακή διαδικασία μετασχηματισμού της παρακολούθησης επαγγελματικών αθλητικών θεαμάτων από «λαϊκό δρώμενο» σε σύγχρονο «θέατρο των αρχόντων», αποτελεί σημαντική παράμετρο της δικής μας ανάλυσης των «Ολυμπιακών πηγών». Επιπλέον, το ενδιαφέρον μας εστιάζεται στην ανάδειξη των «σημείων» της πρώτης Ολυμπιάδας που υπερέβησαν τις τότε ισχύουσες ισορροπίες εξουσίας στο πεδίο του «πολιτισμού του σώματος». Στην προοπτική αυτή υιοθετούμε ένα ευρύτερο ορισμό του θεατρικού, αλλά ταυτοχρόνως και αθλητικού - Ολυμπιακού «σημείου». Ο συγκεκριμένος ορισμός επιτρέπει μια ανάλυση του Ολυμπιακού γεγονότος τόσο από τη σκοπιά της κοινωνιολογίας του αθλητισμού όσο και από αυτήν της θεατρο-κοινωνιολογίας. Με τον τρόπο αυτό αξιοποιούμε σε αναλυτικό επίπεδο τόσο τη

64 Αυτόθι.
65 Αυτόθι, σ. 13.
66 Αυτόθι, σ. 84.

δραματική προσέγγιση των «πηγών» του αθλητικού «κειμένου» από τον Χαργκρέηβς, όσο και τη μετα – δομική ανάγνωση εξειδικευμένων σημείων αυτού του «κειμένου».

Θεωρούμε ότι η μετα – δομική κοινωνιολογική ανάλυση είναι οργανικά μια ανάλυση παράστασης. Ο σημειολογικός χαρακτήρας του συγκεκριμένου κοινωνιολογικού ρεύματος - αυτή η ίδια η αναφορά σε σημαίνοντα και σημαινόμενα- παραπέμπει σε ανάλυση συστημάτων θεατρικής/ δραματικής επικοινωνίας. Η συγκεκριμένη προσέγγιση μας προσφέρει ένα επαρκές αναλυτικό πλαίσιο για την «αποδόμηση» μεγάλου αριθμού ολυμπιακών «σημείων» και την ανάδειξη των θέσεων και των αντιθέσεων στο επίπεδο των «διαλογικών δομών» (discursive formations) που παρήγαγαν το πρώτο σύγχρονο Ολυμπιακό «κείμενο». Στην προοπτική της παραπάνω μεταδομικής προσέγγισης, θα επιχειρήσουμε στο επόμενο κεφάλαιο να αναλύσουμε τον αθλητισμό ως παράσταση.

Κεφάλαιο 2

Ο αθλητισμός ως παράσταση

2.1. Ο προβιομηχανικός αθλητισμός ως δημόσιο θέαμα

Οι αναλογίες που μπορούμε να διακρίνουμε μεταξύ αθλητικού και θεατρικού χώρου είναι πολλές. Στην ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα, το θέατρο διαχωρίζεται από το στάδιο, αλλά οι ομοιότητες των δύο χώρων είναι έκδηλες. Ο αθλητικός χώρος ήταν ένας μεγαλύτερης κλίμακας θεατρικός χώρος, ενώ ισχύει και το αντίστροφο. Στην προβιομηχανική Ευρώπη, το θέατρο εμφανίζεται τον 16ο αιώνα σε δικό του χώρο.[67] Ωστόσο, οι ευρωπαϊκές πόλεις του ύστερου μεσαίωνα και της αναγέννησης αποτελούν στο σύνολό τους δημόσιους θεατρικούς χώρους, που φιλοξενούν θεάματα, αθλητικές ή θεατρικές παραστάσεις και αποδίδουν θεατρικό νόημα σε δημόσιες δράσεις με τυπικό «καθημερινό» χαρακτήρα.[68]

Όπως προκύπτει από τη μελέτη του Ε. Π. Τόμσον για τη λαϊκή κουλτούρα του 18ου αιώνα, κυρίως αυτήν της Αγγλίας, η θεατρικότητα του δημόσιου χώρου παίρνει δύο βασικές κοινωνικές μορφές. Αφενός, τη μορφή της «θεατρικότητας των αρχόντων» και αφετέρου αυτήν του «αντιθεάτρου των πληβείων».[69] Η θεατρικότητα των αρχόντων, αναφερόταν στις δημόσιες εμφανίσεις τους, οι οποίες είχαν συμβολικό

---

67 Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το Ελισαβετιανό θέατρο στην Αγγλία.

68 Κατά τον Λαμαρτίν Ντα Κόστα, η αντίληψη του αναγεννησιακού πολίτη για τον κόσμο ήταν θεατρική. Ο δημόσιος χώρος της πόλης, φτιαγμένος στα μέτρα του άνθρωπου, απεικόνιζε θεατρικά τις νέες ανθρώπινες κοσμικές αναζητήσεις. Η θεατρική αντίληψη για τον κόσμο *(theatrum mundi)* εκφράστηκε στις νέες εικαστικές και αρχιτεκτονικές τάσεις, με την καθοριστικής σημασίας παρουσία του ρεαλιστικού στοιχείου της αρχιτεκτονικής προοπτικής. Εκφράστηκε, επίσης και θεματολογικά, ιδίως στην εποχή του Μπαρόκ, με την αναπαράσταση «κοινωνικών γεγονότων της αστεακής καθημερινής ζωής, κατά τα οποία, συχνά, ακροβάτες και χορευτές ήταν οι πρωταγωνιστές». Βλ. Lamartine P. DaCosta, «Visioning an Olympic culture: philosophical and aesthetic foundations v. theatrical mass represantation» στο Lamartine DaCosta, *Olympic Studies, Current Intellectual Crossroads*, Pio ντε Τζανέιρο, Βραζιλία, 2002, σσ. 161-162.

69 Σταύρος Σταυρίδης, *Από την πόλη οθόνη στην πόλη σκηνή*, Αθήνα, 2002, σ. 212.

– θεατρικό χαρακτήρα και συνδέονταν με ενέργειες φιλανθρωπίας, πράξεις πατρωνίας, δημόσια θεάματα κλπ:

> Οι ισχυροί πρωταγωνιστούν σε δημόσιες επιδείξεις ελεημοσύνης προς κάθε λογής αναξιοπαθούντες. Τοπικοί άρχοντες υποστηρίζουν γιορταστικούς αγώνες και προσφέρουν έπαθλα στους νικητές ή χρηματοδοτούν πανηγύρια και οργανωμένα δημόσια θεάματα. (...) Όλες τούτες οι δημόσιες εμφανίσεις των κυρίαρχων και των αντιπροσώπων τους, με την αξιοποίηση της δύναμης της θεατρικότητας παρουσιάζουν την εξουσία στο ρόλο του αγαθού προστάτη των αδυνάτων ή της κοινωνίας συνολικά.

Το «θέατρο των αρχόντων» ήταν «επικό», με μνημειώδη σκηνικά, κατάδηλη την παρουσία των συμβόλων της εξουσίας, με έντονη αναφορά «σ' ένα παρελθόν μακρινό και άφθαρτο». Το Θέατρο των αρχόντων περιείχε και την πατρωνία αγώνων, οι οποίοι, άλλωστε, αποτελούν από τον μεσαίωνα, ήδη, σταθερές πηγές θεατρικότητας του δημόσιου χώρου της εξουσίας. Τα *Tournois* (ομαδικές κονταρομαχίες), ή τα *joute* (ατομικές κονταρομαχίες) αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτού του πολιτισμού, ενώ αντίστοιχες λειτουργίες φαίνεται ότι επιτελούσαν το *Calcio* της Φλωρεντίας (ποδόσφαιρο) και το *Palio* (τελετουργική ιπποδρομία) της Σιένας[70] τα οποία διασώζονται, πλέον, ως μέρη της τουριστικής βιομηχανίας της Τοσκάνης.

---

70 Η κοινωνική διαστρωμάτωση και η πολιτική διάρθρωση των αναγεννησιακών ιταλικών πόλεων – κρατών αντανακλάται σε αυτά τα θεάματα και μπορεί να οδηγήσει σε αμφισβήτηση του χαρακτηρισμού τους ως «θεάτρου των αρχόντων». Στο *Palio*, για παράδειγμα, λαβαίνουν μέρος οι συνοικίες, *Contrada*, της Σιένας οι οποίες αποτελούσαν «αυτοδιοικούμενες κοινότητες» γενεαλογικών δικαιωμάτων με τους δικούς τους εκλεγμένους αρχηγούς, διοικητικά στελέχη, τοπικούς ιερείς και οι οποίες, εν τέλει, θεωρούνταν «πόλεις» από μόνες τους. Επιπλέον, οι ανοικτές και επιτρεπόμενες συγκρούσεις ανάμεσα στους συμμετέχοντες ιππείς θυμίζουν το τελετουργικό της βίας στις σωματικές αναμετρήσεις του «θεάτρου των πληβείων», για παράδειγμα, στο παραδοσιακό βρετανικό ποδόσφαιρο του δρόμου. Ωστόσο χωρίς αμφιβολία οι ιππικές συγκρούσεις εκφράζουν τελετουργικά παλαιότερες συγκρούσεις εξουσίας, οι οποίες, εν τέλει, δεν μπορούν να χαρακτηριστούν σαν αντιθέατρο των πληβείων. Βλ. Aaron Beacom, *Indigenous Sport and the Search for Belonging*, University of Exeter, www2.umist.ac.uk, 26/11/03.

Από την άλλη μεριά, αναπτύχθηκε μια διαφορετικού τύπου θεατρικότητα στο δημόσιο χώρο που κατελάμβαναν οι «πληβείοι». Επρόκειτο για μια θεατρικότητα «παρωδίας» των συμβόλων των αρχόντων, απείθειας στις νόρμες της αποδεκτής συμπεριφοράς, που σε ακραίες περιπτώσεις έπαιρνε τη μορφή της τελετουργικής επιθετικότητας. Αυτή η λαϊκή θεατρικότητα εκφραζόταν κανονικά σε θεσμοθετημένες εκδηλώσεις. Εκφραζόταν όμως και ακανόνιστα, όπως, για παράδειγμα, στην εξέγερση για την ακρίβεια των τροφίμων στο Newcastle-upon-Tyne το 1740, η οποία εμπεριείχε εντυπωσιακά «θεατρικά» στοιχεία. Σύμφωνα με τον Σταυρίδη: «Μια θριαμβευτική πομπή διασχίζει την πόλη, απελευθερώνει κρατουμένους και, κοροϊδεύοντας τις επίσημες παρελάσεις, βαδίζει σε σχηματισμό με τύμπανα και γκάιντες, ανεμίζοντας σε μακριά κοντάρια αντί για σημαίες βρόμικα ρούχα».[71]

Στο πλαίσιο της θεσμοθετημένης λαϊκής θεατρικότητας και «στον αντίποδα των επίσημων τελετών εορτασμού» μπορεί, σύμφωνα με τον Bahtin, να ενταχθεί και το καρναβάλι, που «γιόρταζε την προσωρινή απελευθέρωση από την επικρατούσα αλήθεια και την καθιερωμένη τάξη, σηματοδοτούσε την αναστολή όλων των ιεραρχικών διακρίσεων, προνομίων προτύπων και απαγορεύσεων».[72] Στο χώρο της θεσμοθετημένης απείθειας μπορεί να ενταχθεί το λαϊκό θέατρο, *commedia dell' arte,* αντίστοιχο του οποίου στην Ελλάδα είναι το *λαϊκό επτανησιακό θέατρο* και ειδικότερα οι Ζακυνθινές *Ομιλίες*. Ο λόγος της Ζακυνθινής «Ομιλίας» είναι χαρακτηριστικά παρωδιακός ως προς την εξουσία και είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικό για το χαρακτήρα του το γεγονός πως ο λαϊκός αυτός λόγος αρθρωνόταν στην περίοδο του Καρναβαλιού.

Η θεατρικότητα των πληβείων βρίσκει, επίσης, έκφραση σε σωματικές αναμετρήσεις και λαϊκά παιχνίδια – τελετουργικά που αποκτούν, όπως το καρναβάλι, θεσμοθετημένο χαρακτήρα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το λαϊκό ποδόσφαιρο της Αγγλίας. Αυτό εμφανίζεται είτε με τη μορφή της τελετουργικής αναμέτρησης σε καθορισμένο δημόσιο τόπο και χρόνο, πιο συγκεκριμένα με τη μορφή της επιτρεπτής εκδήλωσης επιθετικότητας κατά την περίοδο της αποκριάς,[73]

71 Σ. Σταυρίδης, *Απο την πόλη οθόνη*, ό.π., σ. 218.

72 Αυτόθι, σ. 222.

73 Σύμφωνα με τους Ελίας και Ντάνινγκ, «Το μεσαιωνικό ποδόσφαιρο αποτελούσε τμήμα ενός παραδοσιακού τελετουργικού. Εγγραφόταν στην τελετή των Απόκρεω» Βλ. Ν. Ελίας, Ε. Ντάνινγκ, *Αθλητισμός και Ελεύθερος Χρόνος*, ό, π., σ. 234.

είτε ως αυθόρμητο ποδόσφαιρο στους δρόμους από τους οποίους συνήθως διώκεται.[74]

Τόσο η «θεατρικότητα των αρχόντων», λοιπόν, όσο και το «αντιθέατρο των πληβείων», εμφανίζονται να εμπεριέχουν κατά την προβιομηχανική περίοδο και μορφές σωματικών αναμετρήσεων. Οι σωματικές αναμετρήσεις περισσότερο από «διασκεδαστικά, ίδιο – κατευθυνόμενα» παιχνίδια εμφανίζονται ως θεατρικές - θεαματικές δράσεις και μάλιστα αντιπροσωπευτικές. Εμφανίζονται ως δημόσια θεάματα στα οποία ο κόσμος συμμετέχει με αντιπροσώπους και τα οποία, κυρίως, παρακολουθεί ως θεατής. Ως τέτοια δράση μπορεί να θεωρηθεί και το παραδοσιακό ποδόσφαιρο παρόλο που κάποιες φορές εμπλέκονται ως συμμετέχοντες παίκτες και θεατές ολόκληρες κοινότητες. Την αντιπροσωπευτικότητα και θεαματικότητα των λαϊκών παραδοσιακών βρετανικών αναμετρήσεων επισημαίνει ο Wray Vamplew. Σύμφωνα με τον βρετανό ιστορικό του αθλητισμού στις προβιομηχανικές βρετανικές δραστηριότητες της σχόλης:

> (...) ο κόσμος παρακολουθούσε, παρά έπαιζε. Η περισσότερη συμμετοχή ήταν πιθανόν αντιπροσωπευτική, με τους χωρικούς να επευφημούν τους πρωταθλητές τους και τους ιδιοκτήτες να δοκιμάζουν τις αρετές των ζώων τους [στις αναμετρήσεις] (...) Τα περισσότερα σπορ ήταν ατομικά, παρά προσανατολισμένα στην ομάδα (...) Ένας φτωχικά διατρεφόμενος πληθυσμός επιβαλλόταν να είναι παρατηρητής παρά παίκτης. Ωστόσο, εκείνη την εποχή η φτώχεια τους σήμαινε ότι γενικά δεν ήταν θεατές επί πληρωμή.[75]

Στο πλαίσιο των προβιομηχανικών κοινωνιών, λοιπόν, ο αθλητισμός εμφανίζεται κυρίως με δραματική μορφή. Σε κάθε περίπτωση, ο χώρος της δραματικής αθλητικής έκφρασης υπήρξε ιδιαίτερα διαδεδομένος. Αυτή η παρατήρηση αποτελεί το πρώτο σημείο θεμελίωσης της βασικής μας υπόθεσης, σύμφωνα με την οποία ο αθλητισμός αποτελεί ένα αυτόνομο πολιτισμικό είδος, περισσότερο συγγενικό με το

74 Σύμφωνα με τους Ελίας και Ντάνινγκ, «Μία από τις πρώτες απαγορεύσεις του παιχνιδιού περιέχεται σε διακήρυξη του 1314 στο Λονδίνο. Εκδόθηκε από το Λόρδο-Δήμαρχο στο όνομα του βασιλιά Εδουάρδου Β'». Αυτόθι, σ. 227.

75 Wray Vamplew, *Pay up and play the game*, Μ. Βρετανία, 1988, σ. 28.

χώρο του δράματος και λιγότερο με άλλους πολιτισμικά συγγενείς, αυτοδύναμους χώρους, όπως το παιχνίδι και η σωματική άσκηση.

2.2. Η κοινωνικο – ιστορική δυναμική του αθλητικού θεάματος.

Υπό το πρίσμα της ισχύουσας, διαδεδομένης αθλητικής ανάλυσης, αλλά και της θεσμοθετημένης αθλητικής πρακτικής, το αθλητικό θέαμα, το παιχνίδι ως αισθητική ή πολιτισμική εμπειρία, η άσκηση για υγεία και αναδόμηση (recreation) και η Φυσική Αγωγή αντιμετωπίζονται ως ένα αδιαχώριστο «όλον». Οι παραπάνω χώροι ενοποιημένοι παράγουν είτε την βάση της αθλητικής κοινωνικής νομιμοποίησης, είτε τη βάση μιας γενικότερης ή ειδικότερης απόρριψης. Ουσιαστικά πρόκειται για διαφορετικούς χώρους, που ανιχνεύονται ξεχωριστά σε διαφορετικούς ιστορικούς χρόνους, ή διαφορετικά κοινωνικά περιβάλλοντα και αποτελούν αυτόνομες μορφές ατομικής και κοινωνικής εμπειρίας.

Η επισήμανση της παραπάνω διαφοροποίησης εμπεριέχει ιδιαίτερες αποδεικτικές δυσκολίες. Κι αυτό γιατί στο επίπεδο της τρέχουσας κοινωνικής εμπειρίας, το αθλητικό θέαμα, το παιχνίδι, η άσκηση για υγεία και η φυσική αγωγή αλληλοεπηρεάζονται. Ωστόσο, αν και είναι δυνατόν να παρατηρηθεί μια δυναμική σχέση ανάμεσα στους παραπάνω χώρους, αυτή δεν έχει μεγαλύτερη ισχύ από τις σχέσεις που αυτοί αναπτύσσουν με άλλα πεδία κοινωνικής πρακτικής και εμπειρίας όπως, για παράδειγμα, την οικονομία, την πολιτική ή την τεχνολογία. Το παιχνίδι επηρεάζει και επηρεάζεται από τους χώρους του αθλητικού θεάματος, της Φυσικής Αγωγής και της άσκησης για υγεία, επηρεάζεται και επηρεάζει, ωστόσο, και ένα πολύ ευρύτερο σύνολο κοινωνικών πρακτικών.

Για να γίνουμε πιο σαφείς, ας πάρουμε σαν παράδειγμα το ποδόσφαιρο. Αυτό μπορεί να ορισθεί: 1. ως παιχνίδι που παίζεται από παιδιά στο πάρκο της γειτονιάς, 2. ως Φυσική Αγωγή που οργανώνεται στην αυλή ενός σχολείου, 3. ως αισθητική εμπειρία - άσκηση για υγεία των ενηλίκων και 4. ως οργανωμένο αθλητικό θέαμα. Είναι προφανές ότι οι τέσσερις χώροι αλληλοεπηρεάζονται, ωστόσο, ως «καθαρά» παιγνιώδης δράση – υπό την έννοια ενός συνόλου παιγνιωδών εξελικτικών, πολιτισμικών λειτουργιών - μπορεί να θεωρηθεί μόνο η πρώτη. Αυτή η δράση επηρεάζει και επηρεάζεται από τις υπόλοιπες, διατηρεί ωστόσο την αυτονομία της, η οποία εν πολλοίς οφείλεται και στη διαχρονική παρουσία του παιχνιδιού στην

ανθρώπινη ιστορία. Αντίστοιχη αυτονομία εμφανίζουν το αθλητικό θέαμα, η άσκηση για υγεία και η Φυσική Αγωγή.[76]

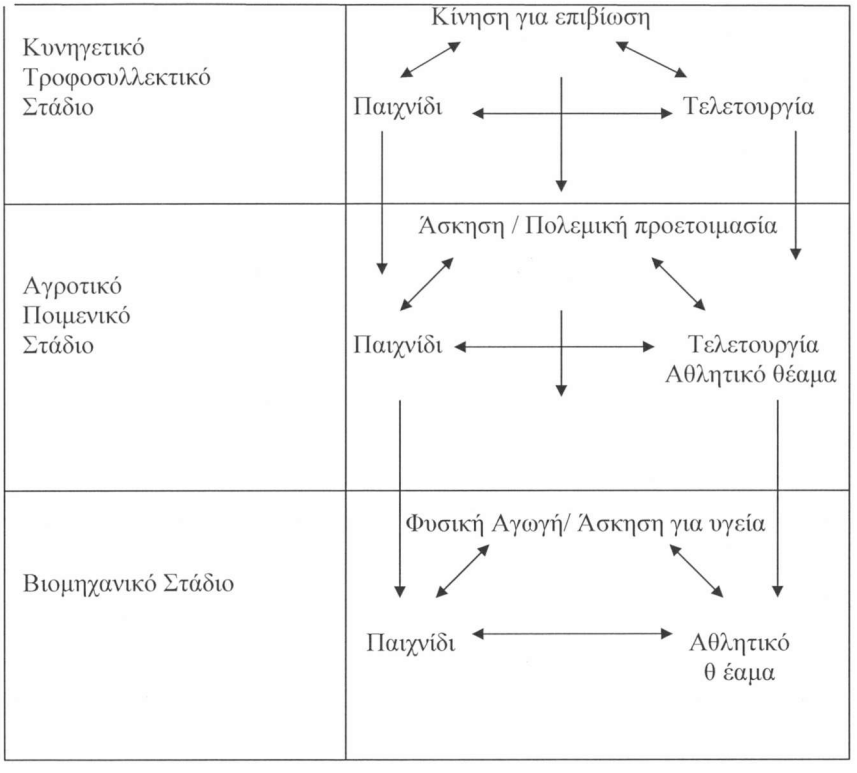
Το αθλητικό θέαμα αποτελεί αυτόνομο ιστορικό και κοινωνικο-πολιτισμικό πεδίο, με έντονο δραματικό χαρακτήρα και συγγενεύει, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, με έναν πολιτισμό προβιομηχανικού δημόσιου θεατρικού θεάματος. Η άσκηση για υγεία και η Φυσική Αγωγή έχουν τη δική τους πολιτισμική ιστορία, όντας συνέχεια ενός χώρου ανθρώπινης δραστηριότητας ανθρωπολογικά «ισχυρότερου» από αυτόν του παιχνιδιού και του θεάματος. Πρόκειται για τον πρωταρχικό χώρο της «κίνησης για ανθρώπινη επιβίωση», ο οποίος ήταν «φυσικός» σε ένα κυνηγετικό – τροφοσυλλεκτικό στάδιο, και πιθανότατα επηρέαζε καθοριστικά την οργάνωση δυο άλλων συγγενικών αλλά και αυτόνομων χώρων : του παιχνιδιού και της τελετουργίας.[77] (βλ. Πίνακα 1.1.)

---

76 Τη διαφορετικότητα, αλλά και την αλληλεπίδραση των διαφορετικών πεδίων του «πολιτισμού του σώματος», κυρίως ως προς το ιδεολογικό - κοινωνικό τους αποτέλεσμα, διατύπωσε ο σημαντικός και κατά πολύ αγνοημένος στο χώρο της αθλητικής ανάλυσης, μελετητής Χένινγκ Άιχμπεργκ. Κατά τον Άιχμπεργκ, οι τρεις χώροι έκφρασης του πολιτισμού του σώματος: 1. Αθλητισμός επίδοσης, 2. Σωματική εμπειρία, 3. Αθλητισμός Φυσικής κατάστασης, αποτελούν διαφορετικούς χώρους που δεν αποκλείονται μεταξύ τους, αντίθετα, σε διαφορετικό χρόνο και χώρο μπορούν να διεισδύσουν ο ένας μέσα στον άλλο. Οι χώροι αυτοί παράγουν διαφορετικό ήθος - πολιτισμό – ιδεολογία και επηρεάζουν με διαφορετικό τρόπο το ανθρώπινο σώμα και το περιβάλλον. Το παράδειγμα του πολιτισμού του «υγιούς σώματος» είναι χαρακτηριστικό για τις σχέσεις του «αθλητισμού επίδοσης» με τον «αθλητισμό φυσικής κατάστασης». Ο «αθλητισμός επίδοσης» είναι σε πολλές περιπτώσεις ασύμβατος με την Υγεία, άρα με τον «αθλητισμό φυσικής κατάστασης», αφού σε πολλά αθλήματα δοκιμάζεται η ίδια η σωματική ακεραιότητα των μετεχόντων. Ωστόσο, ο «αθλητισμός φυσικής κατάστασης» διεισδύει στον «αθλητισμό επίδοσης» και το αντίθετο, σε ειδικά προπαρασκευαστικά προπονητικά στάδια ή σε διαφορετικές χρονικά περιόδους που συνοδεύονται από νέες αθλητικές εκτιμήσεις. Ο «αθλητισμός επίδοσης» δρα στο περιβάλλον καταλυτικά μεταμορφώνοντάς το σε ειδικό αθλητικό «τεχνοπεριβάλλον», ο «αθλητισμός φυσικής κατάστασης» έχει ηπιότερες περιβαλλοντικές συνέπειες. Για την συζήτηση σχετικά με τον Henning Eichberg, βλ. J. Bale, *The Landscapes*, ό. π., σσ. 5-7.

77 Ένα από τα βασικά ερευνητικά ενδιαφέροντα της ανθρωπολογίας των αρχών του 20ου αιώνα υπήρξε η σχέση ανάμεσα στο παιχνίδι και την τελετουργία. Ο Lesser (1933) μελετώντας το «παιχνίδι των χεριών» των Ινδιάνων *Παονί*, ανέτρεψε τον ισχυρισμό του Gulin (1907) ότι, τα παιχνίδια των βόρειων Αμερικανών Ινδιάνων ήταν είτε τελετουργίες, είτε προερχόταν από τελετουργίες. Ο Λέσερ έδειξε ότι μπορεί να έχει συμβεί και το αντίθετο. Επί της ουσίας αυτό που αποδεικνύεται από αυτή τη συζήτηση είναι η σχετική αυτοδυναμία των χώρων του παιχνιδιού και της τελετουργίας, ακόμη και σε κοινωνίες που διατηρούν στοιχεία κυνηγετικού – τροφοσυλλεκτικού χαρακτήρα. Βλ.

Πίνακας 1.1. Μεταβολές στο χώρο του πολιτισμού της κίνησης.

Κατά τη μακρά διαδικασία της πρώτης κύριας κοινωνικής μεταβολής που γνώρισε η ανθρωπότητα, δηλαδή του περάσματος από το κυνηγετικό – τροφοσυλλεκτικό στο ποιμενικό – αγροτικό στάδιο (στάδιο εμφάνισης και ρήξης των

Kendall Blanchard, "The Anthropology of Sport", *A Handbook of Sport Studies*, ό.π., σ. 146.

παραδοσιακών κρατών), η «κίνηση για ανθρώπινη επιβίωση» δείχνει να εξειδικεύεται. Μετατρεπόμενη σε πολεμική προετοιμασία ή σε άσκηση των αριστοκρατικών και ελεύθερων κοινωνικών στρωμάτων, θέτει τα θεμέλια της άσκησης για υγεία και της Φυσικής αγωγής. Σε αυτό το στάδιο εξακολουθεί να υπάρχει η σχέση αυτονομίας – αλληλεπίδρασης ανάμεσα στους διαφορετικούς χώρους του «πολιτισμού της κίνησης», οι οποίοι υφίστανται αντίστοιχες μεταβολές. Σε ότι αφορά στο παιχνίδι, εμφανίζονται περισσότερο σύνθετες παιγνιώδεις δομές,[78] όπως και οι πρώτες σαφείς διαφοροποιήσεις τάξης και φύλου.[79] Στο χώρο της τελετουργίας εμφανίζεται μια ιδιαίτερα σημαντική κοσμική μεταβολή, η εμφάνιση του δημόσιου θεατρικού – αθλητικού θεάματος.[80]

Κατά τη βιομηχανική εποχή, υπήρξε αρχικά μια τάση υποβάθμισης και καταπίεσης του αθλητικού θεάματος καθώς και ορθολογικής του ένταξης στο χώρο της φυσικής αγωγής, ο οποίος απολάμβανε υψηλότερο κύρος. Η τάση αυτή ευθύνεται, κυρίως, για την κυριαρχη έως σήμερα συσχέτιση του αθλητικού θεάματος με τις κατ' εξοχήν παραγωγικές και αναπαραγωγικές εφαρμογές της φυσικής αγωγής. Αν θεωρήσουμε την ίδια τάση υπεύθυνη για τον έντονο εξορθολογισμό του

78 Σε μια σημαντική κριτική δημοσίευση, με τίτλο *Games in Culture*, στο περιοδικό *American Anthropologist*, το 1959, τα παιχνίδια εμφανίζονται να έχουν σημαντική σχέση με το βαθμό οργάνωσης μιας κοινωνίας. Τα παιχνίδια στρατηγικής, για παράδειγμα, εμφανίζονται σε κοινωνίες με υψηλό βαθμό οργάνωσης, δηλαδή σε κοινωνίες που έχουν περάσει στο αγροτικό ποιμενικό στάδιο. Βλ. Αυτόθι, σ. 147.

79 Γίνεται σαφές μέσα από την αρχαία ελληνική και ρωμαϊκή εμπειρία ότι τα παιχνίδια αποκτούν ταξικά και φυλετικά χαρακτηριστικά. Η Ναυσικά, στο δεύτερο Ομηρικό έπος, σε αντίθεση με το σκληρό τοπίο των αριστοκρατικών, ανδρικών, αγωνιστικών αναμετρήσεων της Ιλιάδας, εμφανίζεται να παίζει με τις συνοδούς της ένα είδος παιχνιδιού με μπάλα. Διαφορετικά παιχνίδια με μπάλα εμφανίζονται, επίσης, ως ιδιαίτερα προσφιλή ανάμεσα στους αριστοκράτες της Ρώμης.

80 Υπάρχει ένα πλήθος αναφορών της πρώιμης ανθρωπολογίας σε προϊστορικά τελετουργικά αγωνιστικά δρώμενα, ιδιαίτερα αγώνες δρόμου, που εξελίχθηκαν σε μεγάλα δημόσια αγωνιστικά θεάματα, όπως οι αρχαίοι Ολυμπιακοί αγώνες. Ο Robert Graves αναφέρεται στην προϊστορία των Ολυμπιακών αγώνων περιγράφοντάς τους ως ένα θανάσιμο τελετουργικό αγώνα δρόμου, κατά πολύ κοινό με τα τελετουργικά του «θανάτου του θεϊκού βασιλιά» που ο James Frazer περιγράφει στο *The Golden Bough*. Βλ. Robert Graves, *The Greek Myths*, Αγγλία, 1955, σ. 187 – 188. Παρέβαλε με James Frazer, *The Golden Bough*, Αγγλία, σύγχρονη έκδοση 1993. Η σχέση της τελετουργίας με τον αθλητισμό επιβεβαιώνεται επιπλέον μέσα από τις πολυετείς συγκρούσεις των απόψεων των ανθρωπολόγων γύρω από αυτό το θέμα. (βλ. Kendall Blanchard, "The Anthropology of Sport" ό.π., σ. 149). Η αντίληψη του αθλητισμού ως κοσμικής τελετουργίας μπορεί να έχει εκπέσει, ωστόσο, οι προφανείς συγγένειες μαρτυρούν έναν κοινό προηγούμενο ιστορικό τόπο.

παιχνιδιού στις βιομηχανικές κοινωνίες, αντιλαμβανόμαστε ότι η διαμόρφωση ενός ενιαίου χώρου αγωγής, που συμπεριλαμβάνει τόσο το αθλητικό θέαμα όσο και το παιχνίδι, δεν υφίσταται παρά ως αστικό ευχολόγιο. Επί της ουσίας, ο χώρος του αθλητικού θεάματος στις βιομηχανικές κοινωνίες διατήρησε την πολιτισμική του αυτοδυναμία, επηρεάζοντας και επηρεαζόμενος σαφώς από τους επίσης αυτοδύναμους πολιτισμικά χώρους του παιχνιδιού και της φυσικής αγωγής.

Μέσα σε αυτήν την κωδικοποιημένη ιστορική αναδρομή, η σχετικά ανεξάρτητη δομή του αθλητικού θεάματος εμφανίζει μια κάθετη συγγένεια με την τελετουργία και το θέατρο και μια παράλληλη συγγένεια με το παιχνίδι και τη φυσική αγωγή. Η «κάθετη» σχέση αποδεικνύεται και μέσα και από τη συγκριτική παράθεση μιας σειράς σύγχρονων χαρακτηριστικών των χώρων του αθλητικού θεάματος, του παιχνιδιού, του θεάτρου και της τελετουργίας. Οι σημαντικές σύγχρονες ομοιότητες του αθλητισμού με το θέατρο και την τελετουργία επισημαίνονται και μέσα από την συγκριτική προσέγγιση των παραπάνω εννοιών που επιχειρεί ο Σέχνερ.

2.3. Οι δομικές αναλογίες μεταξύ παιχνιδιού και τελετουργίας

Ο Ρίτσαρντ Σέχνερ, ενώ δεν εντάσσει τον αθλητισμό στις τέχνες της παράστασης (θέατρο, χορός, μουσική) τον θεωρεί, ωστόσο, μια μορφή παράστασης. [81] Εξετάζοντας τα χαρακτηριστικά διαφορετικού τύπου παραστάσεων ο Σέχνερ εντοπίζει περισσότερες ομοιότητες του αθλητισμού με το θέατρο και την τελετουργία παρά με το παιχνίδι (πίνακας 1.2.). Τα πιο ενδιαφέροντα από αυτά τα κοινά χαρακτηριστικά, είναι η «προς τους άλλους κατεύθυνση της δράσης», η «συμβολική πραγματικότητα» και το «σενάριο». Στο βαθμό που και τα τρία αποτελούν σημεία τριβής της αθλητικής ανάλυσης και πεδίο ανάδυσης αντικρουόμενων απόψεων, η μελέτη τους μπορεί να συνεισφέρει στον περαιτέρω καθορισμό της δραματικής υπόστασης του αθλητισμού.

Η «προς τους άλλους» κατεύθυνση της δράσης στο αθλητικό θέαμα, στοιχείο που εμφανίζεται στον πίνακα του Σέχνερ, έχει ήδη συζητηθεί και ερμηνευθεί, όχι ως δομικός μετασχηματισμός ενός προβιομηχανικού χώρου αθλητικού παιχνιδιού σε θέαμα (βλ. Στόουν, Ελίας, Ντάνινγκ), αλλά ως πρωταρχικό – εγγενές στοιχείο του αθλητικού θεάματος, με δικό του ισχυρό προβιομηχανικό παρελθόν.

Το στοιχείο της «συμβολικής πραγματικότητας» εμφανίζεται στον πίνακα του Σέχνερ ως το μοναδικό από τα χαρακτηριστικά του θεάτρου και της τελετουργίας που απουσιάζει από τον αθλητισμό. Ωστόσο, είναι δύσκολο να παραγνωριστεί η ισχυρή συμβολικότητα του αθλητικού «κειμένου», άσχετα αν αυτό δομείται από πραγματικά και σχολαστικά διευκρινισμένα «σημεία». Ο κόσμος του αθλητισμού είναι ένας κατ' εξοχήν συμβολικός κόσμος, συγκροτούμενος από προφανείς «δηλώσεις» και «συνδηλώσεις», οι οποίες απορρέουν είτε μέσα από το ρητορικό (αυτά που συμβαίνουν επί σκηνής) δραματικό – αγωνιστικό «κείμενο», είτε από άλλα «σημεία» της γενικότερης θεατρικής – τελετουργικής, αθλητικής διεργασίας.

---

81 Ο Σέχνερ, μαζί με τον ανθρωπολόγο Τάρνερ, έχει θεμελιώσει τις σπουδές της παραστασιολογίας (Performance Studies) και αποδίδει στον όρο παράσταση ένα ευρύτερο ανθρωπολογικό νόημα. Παράσταση, εκτός από τις τέχνες της παράστασης, είναι και το παιχνίδι, η τελετουργία, ο αθλητισμός, η δημόσια εμφάνιση, η πολιτική, οι διαφορετικές συμπεριφορές της καθημερινής ζωής, τα καθημερινά τελετουργικά μας κλπ.

Πίνακας 1.2.

Τύποι παραστάσεων. [82]

	Παιχνίδι	Αθλητισμός	Θέατρο	Τελετουργία
Ειδική διάταξη του χρόνου	Συνήθως	Ναι	Ναι	Ναι
Ειδική αξία των αντικειμένων	Ναι	Ναι	Ναι	Ναι
Μη – παραγωγικό	Ναι	Ναι	Ναι	Ναι
Κανόνες	Εσωτερικοί	Πλαίσιο	Πλαίσιο	Εξωτερικοί
Ειδικός χώρος	Όχι	Ναι	Ναι	Συνήθως
Κατεύθυνση προς άλλους	Όχ ι	Να ι	Ναι	Ναι
Κοινό	Ίσως	Συνήθως	Ναι	Συνήθως
Έκφραση του εαυτού	Ναι	Μερικά	Μερικά	Όχι
Υπέρβαση του εαυτού	Όχι	Μερικά	Μερικά	Ναι
Ολοκληρωμένο	Ίσως	Ναι	Ναι	Ναι
Ομαδική εκτέλεση	Ίσως	Συνήθως	Συνήθως	Ναι
Συμβολική πραγματικότητα	Συχνά	Όχι	Ναι	Συχνά
Σενάριο	Όχι	Μερικά	Ναι	Συνήθως

Το «σενάριο» ή «ρητορικό κείμενο», εμφανίζεται στον πίνακα του Σέχνερ ως απόλυτο χαρακτηριστικό του θεάτρου και της τελετουργίας και μερικώς ως χαρακτηριστικό του αθλητισμού. Το «σενάριο» υπήρξε το χαρακτηριστικότερο σημείο τριβής γύρω από τη σχέση του αθλητισμού με το θέατρο και χρειάζεται περισσότερη διευκρίνιση.

Ο Στόουν, όπως ήδη έχουμε δει, ισχυρίστηκε πως ο σύγχρονος αθλητισμός εκπίπτοντας σε θέαμα γίνεται ένα είδος «τελετουργικού, προβλέψιμου αν όχι προκαθορισμένου ως προς την έκβασή του». Θεώρησε ότι η ελκυστικότητά του έγκειται στο απρόβλεπτο του αθλητικού αποτελέσματος, σε αντιπαράθεση με το προκαθορισμένο, λόγω ενός γνωστού σεναρίου, θεατρικό αποτέλεσμα.

82 Πίνακας του Σέχνερ, Βλ. John Bale, *Landscapes*, ό. π., σ. 86.

Παρόμοια θέση διατυπώνει ο Cashmore, ο οποίος θεωρεί ότι ο αθλητισμός και το θέατρο διαφέρουν «θεμελιακά». Ενώ ο πρώτος έχει αβέβαιο αποτέλεσμα, το δεύτερο έχει σενάριο και άρα προκαθορισμένο αποτέλεσμα:

«αμέσως μόλις το απρόβλεπτο στοιχείο του ανταγωνισμού εκλείψει...[ο αθλητισμός]...μεταβάλλεται σε καθαρό θέατρο» (παραπομπή του Μπαίηλ).[83]

Οι θέσεις του Κασμούρ και του Στόουν εκφράζουν μια στενή αντίληψη τόσο, για τη σημασία του σεναρίου στη λειτουργικότητα μιας θεατρικής παράστασης, όσο και για τη σημασία του «απρόβλεπτου αποτελέσματος» στη λειτουργικότητα ενός αθλητικού γεγονότος. Επί της ουσίας, το σενάριο θεωρείται, μάλλον αδίκως, ως κατ' εξοχήν σημάδι θεατρικότητας και αξιολογείται όχι μόνο ως προβλέψιμο, αλλά και ως βαρετό χαρακτηριστικό του θεάτρου. Εφ' όσον η μορφή θεάτρου απαιτεί την ύπαρξή του, το σενάριο, στο πλαίσιο μιας ευρύτερης θεατρικής σημειωτικής, καταλαμβάνει το σημειολογικό χώρο της δραματικής αφήγησης, η οποία δεν έχει την αποκλειστική ευθύνη για το συνολικό θεατρικό αποτέλεσμα.[84]

Πολλές μορφές λαϊκού, αλλά και ριζοσπαστικού θεάτρου, που λειτουργούν σε άμεση σχέση με το κοινό τους, ορίζουν τα όρια του σεναρίου τους «χαλαρά» και συνήθως οδηγούνται σε μη προκαθορισμένες και κατά πολύ αυτοσχεδιαστικές «λύσεις». Εδώ, το θεατρικό αποτέλεσμα δεν είναι ταυτόσημο με την τελική λύση, αλλά ενυπάρχει στην δομή και την πλοκή του δρώμενου. Επίσης, πολλές μορφές κωδικοποιημένων, όπως το μπαλέτο ή παραδοσιακών θεαμάτων, όπως το ινδικό «καθακάλι», η «κινέζικη όπερα» κλπ., οφείλουν την αποτελεσματικότητά τους στο υψηλό επίπεδο εκτέλεσης μιας γνωστής κωδικοποιημένης δράσης.

Αλλά και στο πλαίσιο μιας συμβατικής θεατρικής παράστασης, το θεατρικό αποτέλεσμα δεν ταυτίζεται με τη σεναριακή λύση. Καθοριστικής σημασίας είναι οι τρόποι απόδοσης, διαπλοκής και σχολιασμού των ρόλων, όπως και τα «δευτερεύοντα» νοήματα που συνδηλώνονται από ένα πλήθος δομικών σημείων μιας θεατρικής πράξης προς ένα, διαφορετικό κάθε φορά, κοινό. Η ιδεολογική δυναμική αυτής της σημειωτικής αποτελεσματικότητας του θεατρικού στοιχείου ήταν γνωστή

83 Αυτόθι, σ. 86.

84 Σημαντικά στοιχεία για τη σημειωτική του θεάτρου και του δράματος, με αφετηρία την αναφορά στο δομισμό της σχολής της Πράγας στην δεκαετία του 1930, παρατίθενται από τον Keir Elam. Βλέπε Keir Elam, *Η σημειωτική Θεάτρου και Δράματος*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, σσ. 27-54.

στον Μπρεχτ, ο οποίος οικοδόμησε επάνω στο σενάριο μια τεχνική απόδοσης των ρόλων (αποστασιοποίηση) και τονισμού της δομής, ώστε να επισημαίνονται και να εισπράττονται κριτικά τα ιδεολογικά μηνύματα της θεατρικής παράστασης.

Από την άλλη μεριά, δεν είναι ολόκληρος ο αθλητισμός μια δράση απρόβλεπτου αποτελέσματος. Η ενόργανη και η ρυθμική γυμναστική, η συγχρονισμένη κολύμβηση, οι καταδύσεις, το καλλιτεχνικό πατινάζ κλπ. δεν συγκροτούνται ούτε προσδιορίζονται ως θεάματα από κάποιο αβέβαιο αποτέλεσμα.

Η αποτελεσματικότητα αυτών των δράσεων έγκειται αυστηρά στην αισθητική της δομής τους, η οποία αποτελείται περισσότερο από κωδικοποιημένες, προβλέψιμες κινήσεις και λιγότερο από αυτοσχεδιασμούς. Αλλά και τα κατ' εξοχήν συγκρουσιακά και αβέβαιου αποτελέσματος αθλήματα είναι αμφίβολο αν ορίζονται αυστηρά από τη ρευστότητα του τελικού τους αποτελέσματος. Αυτό το τελευταίο δεν είναι για όλους, όσους εμπλέκονται ή παρακολουθούν, απρόβλεπτο και ούτε μπορεί να θεωρηθεί ότι η απρόβλεπτη διάσταση παράγει εκείνες τις συναισθηματικές λειτουργίες που συνδέουν το κοινό με το αθλητικό θέαμα.

Στις περισσότερες εκ των αθλητικών αναμετρήσεων υποψιαζόμαστε εξ αρχής το αποτέλεσμα του αγώνα, αφού οι διαφορές δυναμικότητας των αγωνιζόμενων είναι ήδη γνωστές. Αν καλλιεργείται μια «ψευδαίσθηση» απρόβλεπτου, αυτή συντηρείται, κυρίως, στις αμυντικές ή «συμπαθητικές» λειτουργίες των οπαδών και των αθλητών του «αδύναμου» μέρους, και δεν φαίνεται να έχει σχέση με τις λειτουργίες των οπαδών ή των αθλητών του «ισχυρού».[85]

---

85 Πιστεύω ότι στον αθλητισμό το εύρος της «συμπαθητικής» λειτουργίας είναι μικρότερο από αυτό της λειτουργίας ταύτισης με τον ισχυρό. Ίσως η ταύτιση με το νικητή να εκφράζει πολύ πιο ισχυρές ανάγκες. Να υποκαθιστά προσωπικές και συλλογικές «ήττες» της καθημερινής ζωής. Αν ο νικητής, μάλιστα, εντάσσεται στην κοινωνική ή συμβολική συλλογικότητα στην οποία ανήκουμε, τότε η ποιότητα της ταύτισης ξεφεύγει από το πεδίο του «συμβολικού» και σχεδόν φτάνει στο επίπεδο της πραγματικότητας. Αλλά και πάλι, αν δεν ανήκουμε σε κοινότητες νικητών, φροντίζουμε να ταυτιστούμε με τον ισχυρό «συγγενή» - παρεκτός ίσως γειτόνων (αν και η «μη – ταύτιση» με τους γείτονες νικητές δεν είναι πάντα απόλυτη). Αυτές οι επισημάνσεις επιβεβαιώνονται σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, κυρίως στα συγκρουσιακά αθλήματα και ιδίως στο ποδόσφαιρο. Σε όλες τις χώρες υπάρχουν ισχυρές ποδοσφαιρικές ομάδες που διαπερνούν τα τοπικά τους όρια και βρίσκουν οπαδούς και έξω από τα εθνικά τους σύνορα. Το ίδιο ισχύει και για κάποια εθνικά συγκροτήματα, με ισχυρότερο, ίσως, το ιδιαίτερα δημοφιλές παράδειγμα της Εθνικής Βραζιλίας.

Αν υποβαθμίσουμε σε μη- σημαντικό ή αφαιρέσουμε εντελώς από τον αθλητισμό το «απρόβλεπτο στοιχείο», αυτό που μένει συμπυκνώνει εκείνα τα βασικά του χαρακτηριστικά που μαρτυρούν την οργανική του συγγένεια με το θεατρικό θέαμα. Αυτό που μένει είναι το αισθητικό θέαμα, ή, στην περίπτωση του «συγκρουσιακού» αθλητισμού, η απρόβλεπτη δραματοποίηση μιας προβλεπτής σύγκρουσης. Στην προοπτική αυτή, ο αθλητισμός ανάγεται σε τελετουργικό θέαμα, που προβάλλει τρόπους κατίσχυσης και κυρίως αντίστασης, με δεδομένους ρόλους και όρους ισχυρού και ανίσχυρου, καλού και κακού, καταπιεστή και καταπιεζόμενου. Στο συγκρουσιακό αθλητικό θέαμα, τόσο το αποτέλεσμα, όσο και οι τρόποι επιβολής ή αντίστασης, ως κεντρική διαδικασία του «δράματος», δεν είναι κατ' ανάγκη απρόβλεπτοι. Αντιθέτως, ο αθλητισμός εμπεριέχει μια υψηλή κωδικοποιημένη τεχνική γνώση, σε συνδυασμό με στοιχεία αυτοσχεδιασμού που είναι εντελώς απαραίτητη για τους αθλητές και τους θεατές προκειμένου να εκτιμήσουν το θέαμα που παρουσιάζεται.[86] Στο ποδόσφαιρο, για παράδειγμα, οι θεατές εκτιμούν συγκεκριμένες τεχνικές και τακτικές άμυνας και επίθεσης και χειροκροτούν ή ασκούν κριτική στον τρόπο που οι παίκτες τις διαχειρίζονται. Εν τέλει, σε όλη την αθλητική, όπως και στη θεατρική διαδικασία η προβλεψιμότητα του τελικού αποτελέσματος μοιάζει λιγότερο σημαντική από τη διαδικασία επιτέλεσης. Χρησιμοποιώντας ως παράδειγμα το «κυνήγι της αλεπούς», η παραπάνω διαπίστωση σημαίνει πως ο «θάνατος της αλεπούς», ως τελικό αποτέλεσμα, έχει μικρότερη σημασία για τους συμμετέχοντες ή τους παρατηρητές από το «κυνήγι», από τον τρόπο δηλαδή που προσπαθεί να ξεφύγει η αλεπού αλλά και τη δυσκολία με την οποία, τελικά, ο κυνηγός πετυχαίνει το στόχο του.

Το παράδειγμα ενός δημοφιλούς θεάματος που συγκροτείται από αθλητικό υλικό, εμφανίζει, ωστόσο, μια καθαρά θεατρική δομή και λειτουργικότητα, μπορεί να ενισχύσει παραπέρα τον ισχυρισμό για την συγγένεια του αθλητισμού με ένα θεατρικό χώρο προβλέψιμου αποτελέσματος.. Πρόκειται για την ελεύθερη επαγγελματική πάλη, το κατς, η οποία γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση στην Ελλάδα κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970.

---

86 Την κωδικοποιημένη-αυτοσχεδιαστική διάσταση του αθλητισμού επισήμανε ο Σέχνερ, χαρακτηρίζοντας τον αθλητισμό ακατανόητο γι' αυτούς που δεν γνωρίζουν τις κωδικοποιημένες του κινήσεις. R. Schechner, *Performance*, ό. π., σ. 156.

Η ιστορία της συνδέεται με την εμβληματική προσωπικότητα του Τζίμυ Λόντου[87] και τη σχεδόν «μυθική» παρουσία του σε αγώνα στο Παναθηναϊκό Στάδιο στις 25.11.1928. Τόσο προπολεμικά, όσο και μετά τον πόλεμο, το κατς συνδέθηκε με ιδιαίτερα λαοφιλείς φυσιογνωμίες, όπως ο Παναγής Κουταλιανός. Παρά τη σταδιακή μείωση της δημοτικότητάς του, αγώνες κατς διοργανώνονται σποραδικά μέχρι και τις δεκαετίες του 1980 και 1990.[88] Σε παγκόσμιο επίπεδο, η δημοτικότητα αυτής της μορφής πάλης συνεχίζεται ως τις μέρες μας. Έχει, πλέον, μετατραπεί και σε τηλεοπτικό - εικονικό προϊόν,[89] με μεγάλη τηλεθέαση και εμπορικότητα.

Αν θεωρηθεί ότι οι θεατές που βρέθηκαν στο Παναθηναϊκό Στάδιο το 1928 εξαπατήθηκαν, νομίζοντας ότι παρακολουθούν πραγματικό αγώνα πάλης, δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία πως οι θεατές των δεκαετιών του 1960 και 1970 παρακολουθούσαν και συμμετείχαν συνειδητά σε μια θεατρική παράσταση. Το κατς αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα παραδοσιακού αθλητικού - παλαιστικού θεάματος που αντί να αθλητικοποιηθεί στο αστικό περιβάλλον, όπως οι διαφορετικές Ολυμπιακές μορφές «ερασιτεχνικής» πάλης, διατήρησε και εξέλιξε τα θεατρικά-θεαματικά του στοιχεία. Δόμησε μια θεατρικότητα σύγκρουσης, η οποία μέσα σε ένα κωδικοποιημένο, κωμικό, ψευδές, άρα και επιτρεπτό πλαίσιο, διατήρησε τα ελεύθερα και κατά πολύ βίαια και «ανέντιμα» παραδοσιακά παλαιστικά χαρακτηριστικά.[90]

---

87 Έλληνας Ναυπλιώτικης καταγωγής, που έκανε καριέρα ως κατσέρ στην Αμερική, τόσο προπολεμικά, όσο και μετά τον πόλεμο. Μυθοποιημένος παγκόσμιος πρωταθλητής, που οι ειδήσεις του δονούσαν το πανελλήνιο. Η απήχηση του ονόματός του ήταν τέτοια που, μετά από μια από τις ανακηρύξεις του ως παγκόσμιου πρωταθλητή το 1930, ο βουλευτής Ναυπλίου κ. Θ. Κολιαλέξης πρότεινε στη βουλή να «διερμηνευθούν τα συγχαρητήρια της Ελλάδος προς το τιμήσαν το ελληνικόν όνομα τέκνον αυτής». Ο ίδιος ο Βενιζέλος απάντησε ότι «ο κ. Υπουργός της Παιδείας θα προβή εις αποστολήν σχετικού συγχαρητηρίου τηλεγραφήματος». Βλ. Εσπερινή, 29. 6. 1930

88 Από μια πρώτη, πρόσφατη, προσωπική διερεύνηση του χώρου του κατς, διαπιστώθηκε η συνέχιση μιας συγκροτημένης σχέσης μεταξύ των τελευταίων εναπομεινάντων, ηλικιωμένων πια, παλαιστών του χώρου. Στην Καλλιθέα διατηρείται ημιυπόγειο γραφείο του νόμιμου σωματείου, *Πανελλήνιος Ένωση ΚΑΤΣ – Ομοσπονδία Επαγγελματικής Πάλης*, που αποτελεί, μάλιστα, την κατοικία του προέδρου του, παλαιού κατσέρ, κ. Σούλη Τσικρικά.

89 Διατίθεται και στην ελληνική αγορά σαν *Playstation 2* παιχνίδι.

90 Έμμεση εικόνα για τα χαρακτηριστικά της ελληνικής παραδοσιακής πάλης αποδίδει ο πρώτος κανονισμός πάλης, που συντάχθηκε για τις ανάγκες των αγώνων της Β' Ζάππειας Ολυμπιάδας το 1870. Ο κανονισμός αυτός απαγόρευε το «ωθείν, πλήττειν, δάκνειν, υποπνίγειν, ακροχειρίζειν και τα μέτωπα συναράττειν» χαρακτηριστικά, προφανώς, μιας πολύ ελεύθερης παραδοσιακής πάλης.

Το κατς λειτούργησε απόλυτα μέσω της θεατρικότητάς του. Η προσέλευση του κοινού σε ένα συμβατικό αγώνα πάλης ήταν συντριπτικά μικρότερη από ό,τι στους αγώνες κατς, αφού η πάλη, μέσω της αθλητικοποίησής της, κατήργησε κυριολεκτικά όλα σχεδόν τα θεαματικά χαρακτηριστικά του παραδοσιακού αγωνίσματος. Επιπλέον, στο «υλικό» συγκρότησης του κατς αναγνωρίζουμε σαφώς «αυθεντικότερα» θεατρικά δάνεια. Στην προοπτική αυτή συμφωνούμε με τον Roland Barthes, ο οποίος θεωρεί ότι το κατς είναι θεατρικό είδος συγγενές με την *commedia dell' arte* και όχι αθλητισμός.[91] Το «παράδειγμα» του κατς, ωστόσο, αποδεικνύει τη λειτουργικότητα των στοιχείων μιας αθλητικής δράσης με γνωστό αποτέλεσμα και επιβεβαιώνει την εν γένει θεατρική λειτουργικότητα του αθλητισμού.

91 R. Barthes, *Mythologies*, "The world of Wrestling", Λονδίνο, 1972.

2.4. Το αθλητικό παιχνίδι ως «θεατρικό δρώμενο»

Ας υποθέσουμε πως ο αθλητισμός αποτελεί τμήμα ενός ευρύτερου προβιομηχανικού πολιτισμού δημόσιου θεάματος, που είχε έντονο τελετουργικό και «θεατρικό» χαρακτήρα και του οποίου η δράση ήταν προσανατολισμένη «προς τους άλλους», τους «μη-συμμετέχοντες». Αν κάτι τέτοιο ισχύει, οι λειτουργίες που επιτελεί ο αθλητισμός στο πλαίσιο της αστικής κοινωνίας θα πρέπει να εξεταστούν σε σύγκριση με τις λειτουργίες αυτού του προβιομηχανικού χώρου δημοσίου θεάματος και όχι σε σχέση με έναν αυθαίρετα οριζόμενο προβιομηχανικό χώρο παιχνιδιού.

Με αφετηρία την ιστορική συγγένεια του αθλητισμού με το θέατρο, μπορούμε να πούμε πως ο σύγχρονος κόσμος βιώνει μάλλον την απο – θεατροποίηση, παρά τη θεατροποίηση του αθλητικού θεάματος. Για την ακρίβεια, στο πλαίσιο ενός αστικού πολιτισμού κατάτμησης του χωρο-χρόνου, διαπιστώνουμε μια συνολική αποθεατροποίηση του δημόσιου χώρου. Το συμβατικό θέατρο μεταφέρθηκε προβιομηχανικά, από το δημόσιο χώρο του δρόμου ή την αυλή μιας «παμπ», στον ανοιχτό χώρο ενός ελισαβετιανού θεάτρου που θύμιζε αυλή παμπ ή σ' έναν κλειστό θεατρικό χώρο που συντηρούσε μέχρι τα μισά του 19ου αιώνα «ζωντανό» το λαϊκό κοινό του.[92]

Μέσω αυτής της διαδικασίας «κατάτμησης» του χώρου, αλλά και μέσω του αυξανόμενου οικονομικού και κοινωνικού ελέγχου, το συμβατικό θέατρο περιορίστηκε σε συγκεκριμένες θεατρικές αίθουσες. Συνέπεια του παραπάνω γεγονότος είναι η σχετική κοινωνική «αποβολή» του θεάτρου, υπό την έννοια πως έγινε προνόμιο περιορισμένων, οικονομικά προνομιούχων και εξειδικευμένων κοινωνικών - πνευματικών ελίτ και έχασε τα ριζοσπαστικά, λαϊκά, λειτουργικά χαρακτηριστικά του.

Αντίστοιχα, το δημόσιο αθλητικό θέαμα απομακρύνθηκε από το δημόσιο χώρο, απομονώθηκε σε στάδια, ελέγχθηκε ως προς το περιεχόμενό του, μεταλλάχθηκε και

92 Σύμφωνα με τον Burns, «Η εμπλοκή [ζωντανή σχέση] του κοινού με τους ηθοποιούς διατηρήθηκε μέχρι τα μισά του 18ου αιώνα και η συμβατική σχέση του κοινού ως θεατή, η οποία προήλθε από την κυριαρχία της φωτισμένης σκηνής πάνω στο κοινό της σκοτεινής αίθουσας, χρονολογείται από πολύ αργότερα, από το 1880». Το κοινό μέχρι και τον ύστερο 19ο αιώνα είχε μια ιδιαίτερα ενεργητική σχέση με τα σκηνικά δρώμενα

μετατράπηκε σε αθλητισμό *per se*. Βέβαια, δεν έχει ακόμη μετατραπεί σε προνόμιο περιορισμένων ελίτ και διατηρεί κάποιον βαθμό «λαϊκότητας». Ωστόσο, οι εμφανείς τάσεις εμπορευματοποίησής του το μετατρέπουν, ολοένα και περισσότερο, σε αγαθό περιορισμένης πρόσβασης και μειωμένης ριζοσπαστικής λειτουργικότητας.

Στο πλαίσιο του αστικού μετασχηματισμού των δυτικών κοινωνιών, η σύγχρονη μορφή του αθλητικού θεάματος, αντίθετα με τις εκτιμήσεις των Ελίας και Ντάνινγκ, εμφανίζεται να αλλοιώνει ολοένα και περισσότερο την αντιπροσωπευτικότητα και την κοινοτική βάση του αθλητισμού. Η συντριπτική πλειοψηφία των επαγγελματικών αθλητικών ομάδων, αλλά και κάποιων εθνικών, συγκροτούνται με αθλητές που επιλέγονται από όλα τα σημεία του κόσμου, ενώ τίθεται υπό αμφισβήτηση και αυτός ακόμη ο γεωγραφικός προσδιορισμός της κοινότητας που αντιπροσωπεύει μια ομάδα, η *έδρα*.

Η *Μάντσεστερ Γιουνάιτεντ*, στο χώρο του ποδοσφαίρου, είναι ένα παράδειγμα υψηλής εμπορευματοποίησης και μετατόπισης της κοινοτικής της βάσης. Οι οπαδοί της απέχουν πολύ από να συγκροτούν τοπική κοινότητα. Αγοράζουν εκ των προτέρων και, πιθανώς, εξ αποστάσεως τα εισιτήρια διαρκείας, συγκεντρώνονται στο *θέατρο των Ονείρων προερχόμενοι* από όλα τα μέρη της Αγγλίας και, προφανώς, ανήκουν σε απροσδιόριστα μεσαία και υψηλότερα κοινωνικά στρώματα που μπορούν να πληρώσουν το εισιτήριο. Επιπλέον η ίδια η ομάδα ως *brand (λογότυπο)* διεισδύει σε ευρύτερες διεθνείς κοινότητες ή *target groups* στη γλώσσα του μάνατζμεντ, συγκροτώντας μια νέα κοινοτική πραγματικότητα λανθανουσών κοινοτικών λειτουργιών. Η κοινοτική βάση του αθλητικού θεάματος αμφισβητείται πλήρως στα επαγγελματικά αθλητικά θεάματα των Ηνωμένων Πολιτειών, όπου οι ιδιοκτήτες των ομάδων επιλέγουν αθλητές από όλο τον κόσμο, αλλάζουν τις έδρες τους και τις μεταφέρουν εκεί που τους παρέχονται οι περισσότερες επιχειρηματικές διευκολύνσεις.[93]

Η διάρρηξη της κοινοτικής βάσης συντελεί και στην περαιτέρω αποδυνάμωση τόσο των στοιχείων της ριζοσπαστικής θεατρικότητας του αθλητικού θεάματος, όσο

που μερικές φορές έφταναν στο επίπεδο της βίαιης αποδοκιμασίας. Βλ. John Bale, *Landscapes of Modern Sport*, Λέστερ, Λονδίνο, Νέα Υόρκη, 1994, σ. 87.

93 Για τις σχέσεις των επαγγελματικών αθλητικών ομάδων των ΗΠΑ με τον παράγοντα της «έδρας» που αγωνίζονται, βλέπε: G H. Sage, *Power and Ideology in American Sport*, ΗΠΑ, 1998, σ. 111.

και των λειτουργικών στοιχείων που το συνέδεαν με το «θέατρο των αρχόντων». Η «επιτρεπτή απείθεια», η εν γένει «καθαρτήρια» λειτουργία των προβιομηχανικών τελετουργιών – θεαμάτων, δύσκολα ανιχνεύεται στα νέα γήπεδα της «πολυθρόνας», με υψηλούς δείκτες ελεγχόμενης φιλάθλου συμπεριφοράς. Ταυτόχρονα, η υψηλή εμπορευματοποίηση του αθλητικού θεάματος τείνει να απομακρύνει τους πάτρωνες «άρχοντες» από το αθλητικό πεδίο και να τους αντικαταστήσει με ανώνυμες εταιρείες εμπορικών συμφερόντων.

Το σύγχρονο αθλητικό θέαμα, λοιπόν, δείχνει να υπονομεύει ένα σύνολο χαρακτηριστικών, συμπεριλαμβανομένου του «Ντυρχαϊμικού» κοινωνικού – θρησκευτικού συναισθήματος, που αποτελούν τη βάση μιας «λειτουργιστικής» αντίληψης για την κοινωνική σημασία του αθλητισμού. Ωστόσο, ο αθλητισμός ως θέαμα, πέραν των λειτουργιών του, συγκροτείται και από ένα σύνολο πυκνών αφηγήσεων, αποτελώντας μια σύνθετη δομή πολλών «μετα – κειμένων», των οποίων η ανάλυση είναι εντελώς απαραίτητη για την θεώρηση της κοινωνικής δυναμικής του.

Η αποκωδικοποίηση ενός αθλητικού γεγονότος, ως «μετά – κειμένου», συναντά ιδιαίτερες μεθοδολογικές δυσκολίες. Ποιο είναι αυτό το «κείμενο»; Με ποιο τρόπο λειτουργεί κοινωνικά; Ποιοι συμμετέχουν συνειδητά ή/και ασυνείδητα στη διαμόρφωσή του; Ποιος είναι ο ρόλος των αθλητών και του κοινού σ' αυτή τη διαδικασία; Σε αυτά τα ερωτήματα θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε. Στην προσπάθειά μας αυτή, θα στηριχθούμε σε θεωρητικά επιχειρήματα που κατά βάση προέρχονται από τον ευρύτερο χώρο των δραματικών σπουδών. Πρέπει να επισημανθεί εδώ πως ο συγκεκριμένος χώρος, στο σύνολό του, δεν είναι ιδιαίτερα εμπειρικός, γεγονός που επιτείνεται στην ιδιαίτερη περίπτωση της δραματικής-αθλητικής ανάλυσης.

Μια συμβατική αντίληψη για τη θεατρική λειτουργικότητα, που επικεντρώνεται αυστηρά στο ρητορικό περιεχόμενο του δραματικού «κειμένου» και ακολουθεί μια μονόδρομη αφηγηματική πορεία από τους ηθοποιούς – διεκπεραιωτές προς τους παθητικούς αποδέκτες – θεατές, δεν μπορεί να ερμηνεύσει επαρκώς τη λειτουργικότητα ενός αθλητικού δρώμενου.

Το αθλητικό ρητορικό «κείμενο» δεν είναι ένα γραπτό κείμενο με ευανάγνωστες ιδεολογικές προθέσεις. Επιπλέον, αυτό που παρουσιάζεται επί αθλητικής σκηνής αμφισβητείται ή ενισχύεται και σε κάθε περίπτωση ορίζεται από την ιδιαίτερα

σημαντική διαμεσολάβηση των αθλητών και από την έντονη εμπλοκή – παρέμβαση των θεατών. Ωστόσο, οι διαστάσεις τόσο της αθλητικής, όσο και της θεατρικής λειτουργικότητας δεν συγκροτούνται συμβατικά.

Η Susan Bennett στην ανάλυσή της για τις θεωρίες της «ανάγνωσης» και της «θέασης», λαμβάνοντας υπόψη της το θέατρο του Μπρεχτ, τη θεωρία της «αντίδρασης του αναγνώστη» (Reader response theory), τη σημειολογία και το μετα - δομισμό στις θεατρικές και κινηματογραφικές σπουδές, ισχυρίζεται ότι «η ευρεία στρωμάτωση των σκηνικών συστατικών (...) δημιουργεί ένα επί σκηνής «κείμενο» το οποίο είναι πολύ πιο περίπλοκο από το τυπωμένο αντίστοιχό του».[94] Η Susan Foster θεωρεί κείμενο μιας παράστασης:

> Κάθε τι που συμβαίνει επί σκηνής του οποίου ο θεατής αποκτά εμπειρία, από τις κινήσεις και τις ομιλίες των χορευτών ή/και των ηθοποιών μέχρι το φωτισμό, τα σκηνικά και άλλα τεχνικά ή πολυ – επικοινωνιακά (multimedia) εφέ. Το κείμενο της παράστασης είναι ξεχωριστό από το δραματικό κείμενο. Το δραματικό κείμενο είναι το παιχνίδι, το σενάριο, η μουσική ή η χορογραφία που υπάρχει πριν ανεβεί στη σκηνή.[95]

Κάτω από μια τέτοια, ευρύτερη αντίληψη της έννοιας του θεατρικού κειμένου, εξετάζεται και η συμμετοχή του θεατή στην τελική διαμόρφωση – αποκωδικοποίηση του θεατρικού νοήματος. Το κοινό, ισχυρίζεται η Μπένετ, φέρνει σε κάθε παράσταση έναν «ορίζοντα από πολιτισμικές και ιδεολογικές προσδοκίες», ο οποίος με «βεβαιότητα αλληλεπιδρά σε κάθε δράση του θεατρικού γεγονότος»[96] Η Ελίζαμπεθ Μπερνς, αναλύοντας συμβατικές θεατρικές παραστάσεις, αναγνωρίζει ένα θεατρικό δυϊσμό ο οποίος περιλαμβάνει δύο ειδών θεατρικές συμβάσεις μεταξύ επιτελεστών και κοινού: Τη «ρητορική σύμβαση», την παραδοχή, δηλαδή, ότι αυτά που συμβαίνουν είναι θεατρικά, συμβολικά, άρα και επιτρεπτά και τη «σύμβαση αυθεντικότητας», δηλαδή, τη μεταφορά στη θεατρική δράση των κοινωνικών συμβάσεων που ισχύουν κάθε φορά για κάποιο κοινό ενός συγκεκριμένου

94 Susan Bennett, *Theatre Audiences*, Λονδίνο, 1997, σ. 67.
95 Susan Foster, «Performance Text», στο R. Schechner, *Performance Studies*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2002, σ. 193.

χωροχρόνου. Για τον Baz Kershaw, μάλιστα, το ιδεολογικό αποτέλεσμα μιας παράστασης ενεργοποιείται, κυρίως, μέσα από «κρίσεις» που προκαλούνται από τη διατάραξη της ισορροπίας ανάμεσα στις δυο συμβάσεις. Η «κρίση» δημιουργείται μέσα από την επί σκηνής υπέρβαση - ανατροπή της «σύμβασης αυθεντικότητας».[97]

Οι προηγούμενες επισημάνσεις μας βοηθούν να αντιληφθούμε καλύτερα την, ιδιαίτερα σημαντική για την αθλητική παράσταση, παράμετρο του «κοινού». Οι επισημάνσεις του Κέρσω μπορούν να εξηγήσουν την αποτελεσματικότητα της αθλητικής παράστασης, ως μιας διαδικασίας επαναλαμβανόμενων «κρίσεων» - σκηνικών ανατροπών ενός ιδιαίτερα εύθραυστου - συμβολικού «ορίζοντα προσδοκιών», που συγκροτείται από την παρέμβαση ενός ρέοντος αθλητικού σκηνικού κειμένου μέσα σε ένα ιδιαίτερο αθλητικό κοινό.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το επί σκηνής αθλητικό «κείμενο» επικοινωνεί με τις ευρύτερες ιστορικές και κοινωνικές συμβάσεις του κοινού που το παρακολουθεί. Οι κοινωνικές συμβάσεις δομούν το αθλητικό «κείμενο», όπως άλλωστε η κατ' εξοχήν κοινωνική σύμβαση της «γλώσσας» δομεί το κείμενο μιας συμβατικής θεατρικής παράστασης. Επάνω σε αυτή τη δομή, ωστόσο, αποτυπώνονται συγκρούσεις και αντιφατικά νοήματα, ενώ ταυτόχρονα καλλιεργούνται πολλές και διαφορετικές συμβολικές αθλητικές αφηγήσεις. Η διαφορετικότητα των αθλητικών αφηγήσεων έγκειται αφ' ενός στην ιδιαιτερότητα και διαφορετικότητα της αγωνιστικής προσπάθειας των αθλητών, αφ' ετέρου στη διαφορετική υποδοχή που επιφυλάσσει κάθε φορά το κοινό σε αυτές τις προσπάθειες.

Η αγωνιστική προσπάθεια βρίσκεται στον πυρήνα του επί σκηνής αθλητικού «κειμένου» και έχει εύθραυστο και πολλές φορές απρόσμενο περιεχόμενο. Αυτός ο ευαίσθητος χαρακτήρας της αγωνιστικής προσπάθειας παράγει κάθε φορά επί σκηνής ένα νέο περιεχόμενο. Το περιεχόμενο αυτό επικοινωνεί με το αθλητικό κοινό μέσα από μια ποικιλία προσωπικών και συλλογικών συμβολικών νοημάτων. Αν αυτά τα νοήματα ισορροπούν με τον ορίζοντα των προσδοκιών του αθλητικού κοινού, τότε το θέαμα δεν έχει ιδιαίτερη αποτελεσματικότητα. Αν, ωστόσο, ανατρέπουν αυτήν την

---

96 Susan Bennett, *Theatre Audiences*, ό. π., σσ. 98-99

97 Για το θεατρικό δυϊσμό και τη θεατρική «κρίση» βλ. Baz Kershaw, *The Politics of Performance*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 1999, σσ.25-28.

ισορροπία, κάτι που συμβαίνει συχνά στη διαδικασία μιας αθλητικής αναμέτρησης, το αθλητικό κοινό οδηγείται σε κρίση και το θέαμα αποκτά αποτελεσματικότητα.

Ο ορίζοντας των προσδοκιών του αθλητικού κοινού δεν συγκροτείται από το σύνολο των διαφορετικών ατομικοτήτων, που φέρνουν το δικό τους ατομικό ορίζοντα προσδοκιών και προσλαμβάνουν διαφορετικά και εξατομικευμένα το αθλητικό νόημα. Επίσης, δεν μπορεί να θεωρηθεί πως συγκροτείται στο πλαίσιο μιας ευκαιριακής κοινωνικής «υποομάδας», που είναι απλώς φορέας των κυρίαρχων χαρακτηριστικών του ευρύτερου κοινωνικού σχηματισμού μέσα στον οποίο εντάσσεται. Ο ορίζοντας των προσδοκιών του αθλητικού κοινού συγκροτείται, μάλλον, στο πλαίσιο μιας κοινότητας, όπως αυτή ορίζεται από τον Raymond Williams: «ο απαραίτητος διαμεσολαβητικός χώρος μεταξύ των ατόμων και της ευρύτερης κοινωνίας».[98] Υπό αυτή την έννοια, οι συμβολικές αθλητικές προσδοκίες συγκροτούνται κατ' αρχήν μέσα σε αθλητικές κοινότητες. Σε κοινότητες, δηλαδή, οι οποίες επικοινωνούν πολιτισμικά με την αθλητική διαδικασία. Κατά δεύτερο λόγο, συγκροτούνται μέσα σε διαφορετικές εθνικές, τοπικές, ταξικές και πολιτιστικές κοινότητες και ως εκ τούτου επικοινωνούν με διαφορετικές επί αθλητικής σκηνής αφηγήσεις.

Πώς μπορεί, λοιπόν, στο πλαίσιο αυτού του ετερογενούς αστερισμού παραγόντων που συνδιαμορφώνουν τη λειτουργικότητα μιας αθλητικής παράστασης να ορισθεί το αθλητικό ιδεολογικό μήνυμα; Καταρχήν, πρέπει να διευκρινίσουμε πως η ακριβής απάντηση περνά αναγκαστικά από την ξεχωριστή εξέταση του κάθε είδους αθλητικού θεάματος και μάλιστα υπό το πρίσμα της μοναδικής εμπειρίας που δημιουργεί κάθε αθλητική παράσταση. Στην προοπτική αυτή, θα επιχειρηθεί ο ορισμός ενός πλαισίου ανάλυσης, με τη μορφή της υπόθεσης εργασίας, που εξυπηρετεί ειδικά τη διερεύνηση των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας και πιθανόν να εξυπηρετήσει στο μέλλον ανάλογες και ακόμη πιο εξειδικευμένες αθλητικές αναλύσεις «παράστασης».

98 Williams Raymond, *The long Revolution*, Χάρμοντσγουώρθ: Pelican, 1965, σ. 95.

2.5. Η ανάγνωση του αθλητικού δρώμενου ως παράστασης

Ακολουθώντας τον ορισμό που υιοθετεί ο Σέχνερ για τη «διαδικασία μιας παράστασης»,[99] πιστεύουμε ότι το «αθλητικό γεγονός» αποτελεί μια δυναμική σχέση ανάμεσα σε τέσσερις κατηγορίες παραγόντων, οι οποίοι προσδιορίζουν το τελικό περιεχόμενο του αθλητικού «κειμένου». Αυτοί οι παράγοντες είναι:

1. Οι άνθρωποι [και ο χώρος] των «πηγών».
2. Οι παραγωγοί [και ο χώρος τους].
3. Οι επιτελεστές [και ο χώρος τους].
4. Οι «λαμβάνοντες μέρος» (partakers).

1. Στις τέχνες της παράστασης οι άνθρωποι των «πηγών» είναι οι συγγραφείς, οι χορογράφοι, οι συνθέτες, ή σε περιπτώσεις μη – συμβατικών θεαμάτων, οι ίδιοι οι επιτελεστές ή ακόμη και το κοινό. Σε λαϊκές μορφές τέτοιων παραστάσεων, οι «πηγές» είναι συνήθως ανώνυμες και οι άνθρωποί τους κατέχουν, μάλλον, το ρόλο του «συντηρητή» παρά του δημιουργού του δραματικού κειμένου μιας παράστασης. Οι άνθρωποι των «πηγών», όπως οι παραγωγοί και οι επιτελεστές, κατοικούν σ' ένα χώρο, ο οποίος συμπληρώνει την πολιτισμική – ιδεολογική λειτουργικότητα του έργου τους. Αυτός ο χώρος, που μπορεί να είναι διαφορετικός για τα διακριτά είδη παράστασης, για παράδειγμα το θέατρο και το στάδιο ή κοινός, για παράδειγμα ο δημόσιος χώρος, ορίζεται από ιστορικούς, ταξικούς, οικονομικούς, γενετικούς ή κοινωνικούς προσδιορισμούς και εμπεριέχει ιδεολογικό περιεχόμενο.

Ενώ οι άνθρωποι των «πηγών» του αθλητικού θεάματος δεν ανήκουν στο χώρο των «συντηρητών» μιας λαϊκής παράδοσης, το έργο τους περιέχει, εντούτοις, μνήμες ενός «λαϊκού πολιτισμού» αντίστοιχου θεάματος. Επίσης, όπως οι παραδοσιακοί δημιουργοί ή οι συντηρητές μιας παράδοσης, είναι και αυτοί ευρέως ανώνυμοι. Έχουν, ωστόσο, θεσμική επωνυμία και μπορεί να είναι ή να υπήρξαν επιτελεστές ή μέρος του κοινού. Οι άνθρωποι αυτοί εμφανίζονται στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, σε μια εποχή αστικής μετάβασης και δημιουργούν το έργο τους μέσα από μια

99 R. Schechner, *Performance Studies*, ό. π., σ. 215.

προσπάθεια «ορθολογικού» ελέγχου των παραδοσιακών παιχνιδιών και σωματικών θεαμάτων. Διαμορφώνουν έτσι τις «πηγές» ενός νέου πολιτισμού αστικού σωματικού θεάματος, το οποίο ορίζουν θεσμικά και προσπαθούν να ελέγξουν και να κατευθύνουν. Ταξικά ανήκουν, κυρίως, στα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα, είναι «άρρενες» και φορείς μιας εθνοκεντρικής, «ορθολογικής» αστικής ιδεολογίας. Αρχικά, εκφράζονται μέσω του θεσμικού χώρου της αστικής εκπαίδευσης, όπως αυτός διαμορφώνεται και διαφοροποιείται, κυρίως κατά το δεύτερο μισό του Δυτικού 19ου αιώνα. Πολύ σύντομα, ωστόσο, ανεξαρτητοποιούνται από την εκπαίδευση, διαμορφώνοντας αθλητικούς θεσμούς σε τοπικό, διατοπικό και διεθνές επίπεδο.

Ο «χώρος» των αθλητικών «πηγών» εκφράζει απόλυτα τις «ορθολογικές», τις ιδεολογικές και από μια φεμινιστική σκοπιά, τις «γενετικές», θα λέγαμε, επιλογές των ανθρώπων του. Ο δημόσιος χώρος των παραδοσιακών παιχνιδιών και σωματικών θεαμάτων απομονώθηκε, περιφράχτηκε, μετρήθηκε, ομογενοποιήθηκε και μετατράπηκε σε αθλητικό χώρο. Σ' αυτό το χώρο, οι αθλητικές δράσεις, ομογενοποιήθηκαν, εξειδικεύθηκαν και απέκτησαν κοινούς κανόνες, έτσι ώστε να μετρηθούν και να ελεγχθούν. Την τήρηση των κανόνων ανέλαβαν επαγγελματίες παρατηρητές, οι οποίοι απέκτησαν την εξουσία να τιμωρούν τους παραβάτες. Την πειθαρχία προς τους καθορισμένους παρατηρητές, και ως εκ τούτου προς την υπερκείμενη αρχή η οποία τους επέβαλε, συμπλήρωνε στα ομαδικά παιχνίδια ο σεβασμός προς τον συνήθως «εγκάθετο» αρχηγό της ομάδας.

Εντέλει, ο χώρος των αθλητικών «πηγών», ως συμβατικός σκηνικός χώρος, εξελίχθηκε σε «Στάδιο», το οποίο εξέφραζε έντονους κοινωνικούς - φυλετικούς διαχωρισμούς και υπέθαλπε λανθάνουσες ιδεολογικές λειτουργίες που ενίσχυαν την παγίωση της αστικής εξουσίας. Οι άνθρωποι και ο χώρος των αθλητικών «πηγών» απασχολεί θεμελιωδώς την εργασία μας, με έμφαση στις αθλητικές και «Ολυμπιακές» δράσεις του ελληνικού και διεθνούς 19ου αιώνα.

2. Οι παραγωγοί στις τέχνες της παράστασης είναι οι σκηνοθέτες, οι σχεδιαστές, οι τεχνικοί, οι χρηματοδότες (το ίδιο το κράτος αν επιχορηγεί την παράσταση), το προσωπικό της επιχείρησης κλπ. Οι παραγωγοί διαχειρίζονται το ιδεολογικό περιεχόμενο των «πηγών» και πολλές φορές το οδηγούν σε κατευθύνσεις που εξυπηρετούν τους εμπορικούς, ιδεολογικούς ή αισθητικούς στόχους τους. Οι

παραγωγοί δεν αποτελούν πάντοτε ανεξάρτητο χώρο. Μερικές φορές είναι ταυτόχρονα και άνθρωποι των «πηγών».

Στον αθλητισμό, η ταύτιση «παραγωγών» και ανθρώπων των «πηγών» ήταν αρχικά απόλυτη. Ακόμη και σήμερα, που έχει διαμορφωθεί ένας ισχυρός εμπορικός ή κρατικός χώρος αθλητικής παραγωγής, αυτός συνυπάρχει με τους αθλητικούς θεσμούς οι οποίοι συνεχίζουν να συντηρούν ή να διαμορφώνουν το αθλητικό «κείμενο». Από την άλλη μεριά, η αθλητική παραγωγή, στο σύνολό της, παρεμβαίνει καθοριστικά στον σχεδιασμό, στη διατύπωση και τελικά στη διαμόρφωση του περιεχομένου μιας αθλητικής παράστασης.

Οι αθλητικοί παραγωγοί είναι οι προπονητές, ο επιστημονικός χώρος στήριξης της αθλητικής επίδοσης, η αθλητική τεχνολογία, η αθλητική οργάνωση και διοίκηση, οι αθλητικές εταιρείες, οι ιδιώτες χρηματοδότες, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, η τοπική αυτοδιοίκηση, το Κράτος κλπ.

Μπορούν να απαριθμηθούν πολλά παραδείγματα παρέμβασης της παραγωγής στη διαμόρφωση του αθλητικού αποτελέσματος. Το είδος του ποδοσφαίρου που παρουσίασε ο *Άγιαξ* στη δεκαετία του 1970, προφανώς υπό την καθοδήγηση του προπονητή του, υπήρξε ένα *καθολικό* ποδόσφαιρο που ανέτρεψε τους έως τότε εξειδικευμένους ποδοσφαιρικούς ρόλους, μετατρέποντας, τακτικά, κατά τη διάρκεια του ίδιου του παιχνιδιού τους αμυντικούς σε επιθετικούς και το αντίστροφο. Πέρα από την αισθητική αποτελεσματικότητα αυτής της τακτικής, οι ιδεολογικές της προεκτάσεις είναι προφανείς, κατατάσσοντας τον Άγιαξ σ' ένα χώρο ποδοσφαιρικού μετά – νεοτερικού «ανορθολογισμού».

Αντίστροφα, η προπονητική και η «επιστημονική στήριξη» φέρουν ευθύνη για την εισαγωγή στην αθλητική δράση στοιχείων όπως η εξειδίκευση, η αποδοτικότητα, η υπερπροσπάθεια, ο ανταγωνισμός με κάθε μέσο, τα οποία αντανακλούν τον ιδεολογικό πυρήνα της καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς.

Αντίστοιχες πολυεπίπεδες δράσεις αναπτύσσονται και από τους υπόλοιπους παράγοντες της αθλητικής παραγωγής. Αναμφίβολα, οι άνθρωποι της οργάνωσης/διοίκησης, της αθλητικής ιδιοκτησίας, της ιδιωτικής χρηματοδότησης, της κρατικής διοίκησης, αλλά σε μικρότερο βαθμό και της τοπικής αυτοδιοίκησης, ενισχύουν στον αθλητισμό τις ιδεολογικές λειτουργίες του καπιταλιστικού *οικοδομήματος*.

Από την άλλη μεριά, η παρέμβαση των ανθρώπων της οικονομίας σε ένα πεδίο όπου ο ιδεολογικός έλεγχος ήταν αρχικά θεσμικός, επηρέασε τις έκδηλες ιδεολογικές στοχεύσεις των αθλητικών θεσμών. Η κατίσχυση της λογικής του ατομικού «κέρδους» υπέσκαψε τη συγκρότηση του «συλλογικού» στόχου, ο οποίος εμπεριείχε θεμελιώδεις αστικές, εθνικές, ιδεολογικές επιλογές. Πιθανόν να συνέτεινε στη διεύρυνση της αθλητικής «δημοκρατικότητας», αφού στρατολόγησε αθλητές και των δύο φύλων, με ευρεία ταξική και φυλετική προέλευση. Η επίδραση του χώρου της οικονομίας είναι, πιθανώς, θετική και σε ό,τι αφορά τη γενικότερη χειραφέτηση του αθλητισμού από τους θεσμούς. Ωστόσο, σε ό,τι αφορά τη σχέση του αθλητισμού με τη συγκρότηση «κοινοτήτων», η επίδραση αυτή είναι, πιθανώς, αρνητική.

Στο χώρο της οικονομίας εντάσσονται και τα ΜΜΕ, τα οποία συγκροτούν έναν ενδιάμεσο χώρο παραγωγού και συμμετέχοντος/ παρατηρητή. Επιδρούν καθοριστικά στην προβολή, στην κατανόηση, αλλά και στη διαμόρφωση του αθλητικού «κειμένου». Ειδικά η τηλεόραση, που αποτελεί το βασικότερο οικονομικό παράγοντα του σύγχρονου αθλητικού θεάματος, διαμορφώνει έναν εντελώς διαφορετικό χώρο παράστασης.

Οι χωρικές παράμετροι της παραγωγής του ολυμπιακού φαινομένου συνέβαλλαν αποφασιστικά στη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών του αθλητικού περιβάλλοντος. Από το Ολυμπιακό – Παναθηναϊκό Στάδιο της Αθήνας του 1896 έως το τεχνοπεριβάλλον των σύγχρονων αθλητικών σταδίων διανύθηκε μεγάλη διαδρομή, την οποία σε μεγάλο βαθμό καθόρισε η γεωγραφία της ολυμπιακής παραγωγής. Τα χαρακτηριστικά του αθλητικού περιβάλλοντος είναι φορείς πολιτισμικών, ιδεολογικών, ταξικών και, από μια φεμινιστική σκοπιά, γενετικών σημείων και νοημάτων και, ως εκ τούτου, συμμετέχουν στη διαμόρφωση της γενικότερης ιδεολογικής δομής της αθλητικής παράστασης.

Οι άνθρωποι και ο χώρος της παραγωγής των πρώτων Ολυμπιακών αγώνων έχουν ιδιαίτερη σημασία για μας. Περισσότερο απ' όλα θα μας απασχολήσει ο ρόλος του ελληνικού Κράτους-παραγωγού, των αστικών κοινωνικών παραγόντων, καθώς και του αστικού Τύπου της εποχής.

3. Οι επιτελεστές στις τέχνες της παράστασης είναι οι ηθοποιοί, οι χορευτές, οι μουσικοί κλπ. Ουσιαστικά, αποτελούν τον πυρήνα της παράστασης, αφού χωρίς αυτούς και κάποιο κοινό, αυτή δεν υφίσταται καν. Παρόλα αυτά, ο ρόλος τους

εμφανίζεται ιστορικά ως ρόλος διεκπεραιωτών ενός κειμένου και είναι μάλλον πρόσφατη η ανάδειξη αυτών των ίδιων σε πολυσήμαντο σημειολογικό «κείμενο».[100] Οι επιτελεστές αποτελούν έναν παράγοντα ιστορικά λιγότερο αναγνωρίσιμο από τους άλλους παράγοντες μιας παράστασης, και κυρίως από τις «πηγές». Ωστόσο, η προηγούμενη παρατήρηση δεν αναιρεί το γεγονός ότι αυτοί συγκροτούσαν ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα, ειδικές ατομικότητες, που επηρέαζαν ως αυτοδύναμο σύνολο μια παράσταση και τον κοινωνικό χώρο στον οποίο αυτή απευθυνόταν.

Ανέκαθεν, ένας επιτελεστής ή μια επιτελέστρια «δήλωνε» προς ένα κοινό το επεξεργασμένο με δικό του τρόπο «ρητορικό» - «δραματικό» κείμενο μιας παράστασης[101] και, ταυτόχρονα, «συνδήλωνε» εικόνες του εαυτού του, του τρόπου ζωής του, κ.λ.π. Για το συντηρητικό, ανδρικό, επαρχιακό κοινό των ελληνικών θεατρικών «μπουλουκιών», πχ. η γυναικεία παρουσία επί σκηνής σήμαινε κάτι περισσότερο από την υπόδιση ενός ρόλου. Η γενικότερη έννοια του «περιπλανώμενου ηθοποιού» και η ταύτιση του κοινού με αυτήν, σηματοδοτούσε κεφάλαια ελευθερίας και ηδονής που υπερέβαιναν το περιορισμένο περιεχόμενο μιας παράστασης. Το ίδιο ισχύει διαχρονικά και για άλλα είδη «πλανόδιας» παράστασης, όπως αυτές που έδιναν οι μάγοι, οι ζογκλέρ[102] ή το τσίρκο, που άλλωστε απετέλεσε πηγή ρομαντικής έμπνευσης για συγγραφείς του 19ου αιώνα. Ισχύει, τέλος, και για τους εγχώριους περιπλανώμενους «Ηρακλήδες» που εμφανίζονταν στο δημόσιο χώρο των ελληνικών πόλεων του 19ου αιώνα κλπ.

---

100 Οι *σταρ* σαν «κείμενα» προβεβλημένα, συγκροτούνται επάνω στις διαφορετικές υποδοχές της εικόνας τους στο δημόσιο χώρο. Ο Φίσκε συζητώντας για την *Μαντόνα* επισημαίνει, « Η Μαντόνα αναπαράγεται ανάμεσα σε μερικούς /μερικές φεμινιστές/φεμινίστριες σαν επαναδιατύπωση των πατριαρχικών αξιών, ανάμεσα σε μερικούς άνδρες σαν αντικείμενο ηδονοβλεψίας και ανάμεσα σε πολλά κορίτσια *φαν* σαν ένα μέσο δύναμης και απελευθέρωσης». Βλ. Baz Kersshaw, *The Politics of Performance*, ό. π., σ. 34.

101 Ακόμη και σε παραστάσεις υψηλού βαθμού πειθαρχημένης – κωδικοποιημένης επιτέλεσης (π.χ. Ινδικός χορός) οι επιτελεστές παρεμβαίνουν προσωπικά, μέσω της ιδιαίτερης προσωπικής τεχνικής ικανότητας, η οποία στο υψηλότερο επίπεδο επιτρέπει την παρεμβολή στον τεχνικό κώδικα ιδιαίτερων προσωπικών στοιχείων.

102 Ο Ζακ Λε Γκοφ αναφέρει μια ειδική κατηγορία διανοούμενων του δρόμου που περιπλανώνται στις πρώιμες μεσαιωνικές πόλεις του 12ου αιώνα και πολλές φορές για να βγάλουν το ψωμί τους γίνονται *ζογκλέρ* ή *παλιάτσοι*. Η λέξη, μάλιστα, *ζογκλέρ- joculator, που* εμφανίζεται την ίδια εποχή με ανατρεπτική σημασία ήταν σύμφωνα με τον Λε Γκοφ «ο χαρακτηρισμός που πετούσαν στα μούτρα όσων θεωρούνταν επικίνδυνοι και έπρεπε να αποβληθούν από την κοινωνία». Βλ. Ζακ Λε Γκοφ, *Οι Διανοούμενοι στο Μεσαίωνα*, Αθήνα, 2002, σ. 58.

Στον αθλητισμό, επιτελεστές είναι οι αθλητές. Για καθαρά ιστορικούς λόγους, έχουν διασωθεί από το παρελθόν περισσότερες μαρτυρίες επιφανών αθλητών απ' ό,τι άλλου τύπου επιτελεστών. Υπάρχει ένα πλήθος επώνυμων αθλητών της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας, χωρίς να έχουν γίνει γνωστοί αντίστοιχοι ηθοποιοί, μουσικοί ή χορευτές. Εξαίρεση αποτελούν όσοι η τέχνη τους συνδέθηκε με σημαντικά γεγονότα, οι «εξαιρετικοί» θνητοί και οι θεότητες. Αυτό μαρτυρά, κατά κάποιο τρόπο, την ειδική βαρύτητα του σωματικού κατορθώματος, σε ιστορικούς χρόνους που τα θεμέλια της παραγωγικής βάσης είναι ιδιαιτέρως «σωματικά». Η σωματική -πολεμική ικανότητα, υπήρξε κυρίαρχο αριστοκρατικό χαρακτηριστικό των ανδροκεντρικών αρχαϊκών χρόνων.[103] Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι ο δημόσιος θεαματικός αθλητισμός της κλασικής και ιδιαίτερα της ελληνιστικής και Ρωμαϊκής περιόδου, υποκαθιστούσε παλαιότερες, βαθύτερες και αμεσότερα συνδεδεμένες με την παραγωγή πολιτισμικές λειτουργίες. Άλλωστε, υπήρξαν πάντοτε ιδιαίτερα δημοφιλή αγωνίσματα, όπως οι αρματοδρομίες, στα οποία λάμβαναν μέρος οι ίδιοι οι αριστοκράτες. Επιβεβαίωναν, έτσι, την «αριστοκρατικότητά» τους με όρους σωματικότητας, σε εποχές που η παραγωγική σημασία του σώματος ήταν ασήμαντη, αφού οι τεχνικές του πολέμου βασίζονταν σε συλλογικές τακτικές συγκρούσεις.

Η «αριστοκρατία» του σώματος βρίσκεται, ίσως, στον πυρήνα της αθλητικής μυθοπλασίας. Αυτό εξηγεί την ιδιαίτερη βαρύτητα και τη λαϊκότητα των ατομικών μύθων που ακολουθεί τους αθλητές- επιτελεστές. Αυτοί οι τελευταίοι είναι πράγματι πολύ πιο δημοφιλής από τους επιτελεστές άλλων ειδών παράστασης, αλλά και από άλλους παράγοντες που συμμετέχουν στη συνολική συγκρότηση ενός αθλητικού «κειμένου». Διαχρονικά, για το λαϊκό, κυρίως, δέκτη, το «σώμα» αποτελεί οικεία, εμφανή και αδιαμφισβήτητη ολότητα – το πρωταρχικό υλικό της γενικότερης ηρωικής μυθοπλασίας μέσα από το οποίο «φιλτράρονται» και αποκτούν οντότητα τα αξιοκρατικά νοήματα. Υπό αυτή την έννοια, οι αθλητές συγκροτούν μια ειδική

103 Αυτή η διαπίστωση δεν αφορά μόνο την ελληνική περίπτωση, αντίστοιχα χαρακτηριστικά συναντά κανείς στους Ιάπωνες αριστοκράτες *Σαμουράι* ή στα ηγετικά κοινωνικά στρώματα των μεγάλων πολιτισμών της κεντρικής Αμερικής. Σε γενικές γραμμές και ο μεσαιωνικός ιπποτικός πολιτισμός αντανακλά αντίστοιχα πολεμικά – σωματικά χαρακτηριστικά.

σημειολογική ενότητα στο γενικότερο αθλητικό πλαίσιο, ικανή να προσδώσει τα δικά της νοήματα.

Οι αθλητές, παράλληλα, είναι οι διεκπεραιωτές ενός πολύ συγκεκριμένου ρητορικού «κειμένου» το οποίο προέρχεται, κυρίως, από το χώρο των αθλητικών «πηγών». Το κείμενο αυτό, πέραν από τις συμβατικές – ιδεολογικές «συνδηλώσεις» του, τη σχέση του αν θέλετε με την «σύμβαση αυθεντικότητας» της αθλητικής παράστασης, συγκροτείται από αγωνιστικό, τεχνικό και αισθητικό υλικό ιδιαίτερα υψηλής κωδικοποίησης. Ο βαθμός που οι αθλητές προσεγγίζουν ή/και εμπλουτίζουν την κωδικοποιημένη «αθλητική εμπειρία», συγκροτεί την πρωταρχική και κεφαλαιώδους σημασίας προσωπική τους παρέμβαση στο αθλητικό αποτέλεσμα. Αυτή η σχέση αποτελεί δείκτη της ιδιαίτερης αθλητικής ικανότητας, η οποία παρεμβαίνει καθοριστικά και σε μερικές περιπτώσεις άναρχα και ανατρεπτικά στη διαδικασία απόδοσης προσωπικού – συμβολικού νοήματος σε ένα δομικά σταθερό, αθλητικό ρητορικό κείμενο.

Στην εξέταση των αθλητών των πρώτων Ολυμπιακών αγώνων, όση σημασία έχει για μας η σημειολογική προσέγγιση του «λαϊκού» *Σπύρου Λούη* στο πεδίο της αντιπαράθεσής του με τον ελληνοπρεπή, αστό, «έφηβο» αθλητή *Σωτήρη Βερσή, αλλά* και γενικότερα με τους υπόλοιπους, διεθνείς κυρίως, αστούς αθλητές – gentlemen, άλλη τόση σημασία έχει η ανάδειξη της αγωνιστικής του προσπάθειας – της ιδιαίτερης αθλητικής του ικανότητας.

Τα νοήματα που προέκυψαν από τη μεταξύ τους σύγκριση οφείλονται, πρωταρχικά, στην αγωνιστική διαδικασία. Αυτή η διαδικασία και το αγωνιστικό αποτέλεσμα ανέτρεψαν, τουλάχιστον προσωρινά, τις αστικές συνδηλώσεις, παράγοντας μια απροσδόκητη, αυτόνομη ενότητα συμβολικών αθλητικών νοημάτων.

4. Ως «λαμβάνοντες μέρος» ορίζονται οι παρατηρητές μιας παράστασης συμπεριλαμβανομένων και των επαγγελματιών. Ως παρατηρητές μπορούν να θεωρηθούν οι «θεατές, οι οπαδοί, το κοινό, οι διαιτητές, κλπ», αν και σε κάποια είδη παραστάσεων οι παρατηρητές μπορεί να συμμετέχουν στη δράση και να μετατρέπονται σε επιτελεστές. Σε άλλα είδη παραστάσεων, στα οποία ανήκουν και ορισμένες αθλητικές παραστάσεις, οι παρατηρητές λειτουργούν μέσα σε ένα ρευστό χώρο, που καθιερώνει μια μορφή επικοινωνίας ανάμεσα σε αυτούς και τους επιτελεστές.

Στον αθλητισμό, ιδιαίτερη θέση κατέχουν οι επαγγελματίες παρατηρητές, οι οπαδοί και οι θεατές. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο χώρος των επαγγελματιών παρατηρητών είναι ο άμεσος εκφραστής - τοποτηρητής των θεσμών στο αγωνιστικό πεδίο. Υπό αυτή την έννοια, οι λειτουργίες που απορρέουν από τον ρόλο των επαγγελματιών παρατηρητών ταυτίζονται, σε μεγάλο βαθμό, με εκείνες των αθλητικών θεσμών. Ωστόσο, οι επαγγελματίες παρατηρητές, όπως θα φανεί στο αφιερωμένο σε αυτούς κεφάλαιο, συγκροτούν συχνά αυτόνομη ενότητα νοημάτων που επηρεάζει, πολλές φορές καθοριστικά, το αθλητικό αποτέλεσμα. Οι θεσμικοί παρατηρητές των πρώτων Ολυμπιακών αγώνων λειτούργησαν στην κατεύθυνση στήριξης της ελληνικής επιτυχίας, μεταφέροντας στο δρώμενο στοιχεία μιας λιγότερο ελεγχόμενης, παραδοσιακής, αγωνιστικής αναμέτρησης.

Το αθλητικό κοινό είναι συνήθως ένα «ταυτισμένο» κοινό, που τηρεί, ωστόσο, μια ιδιαίτερα ενεργή και αρκετές φορές, κριτική στάση απέναντι στο αθλητικό δρώμενο. Ο θεατής, και ιδιαίτερα ο οπαδός, προσπαθεί και μπορεί να ενισχύσει ή να αλλάξει αυτά που συμβαίνουν επί σκηνής. Μια αθλητική παράσταση δεν παρακολουθείται πίσω από μια «κλειδαρότρυπα». Εμφανίζεται στον ανοικτό χώρο και διαχέεται στους θεατές. Παραφράζοντας τον Μπρεχτ, ο τρόπος που εμφανίζονται επί αθλητικής σκηνής η δομή της κοινωνίας, οι σχέσεις εξουσίας και οι συγκρούσεις είναι δυνατόν να επηρεασθεί από την κοινωνία (αθλητικό κοινό).[104]

Το κοινό μπορεί να οδηγήσει σε μια συμβολική κοινωνική αποδόμηση (να ανατρέψει τη συμβολική κοινωνική ιεραρχία), η οποία με τη σειρά της μπορεί να δομήσει μια πολύ ισχυρότερη «κοινότητα» που να περιλαμβάνει σταθερά χαρακτηριστικά ιδεολογικής αντιπαράθεσης. Τα χαρακτηριστικά της αντιπαράθεσης δεν αποκλείεται να δομούνται αθροιστικά μέσα από τα επαναλαμβανόμενα αθλητικά δρώμενα, κυρίως όμως ενυπάρχουν στις κοινότητες και διοχετεύονται στη διαδικασία της αθλητικής αναμέτρησης, επηρεάζοντας έτσι το περιεχόμενό της.

Το αθλητικό κοινό, λοιπόν, φέρνει στο αθλητικό δρώμενο έναν ιδιαίτερα ενεργητικό «ορίζοντα προσδοκιών». Αυτός ο ορίζοντας μπορεί να συγκροτήσει από μόνος του έναν παράγοντα αντίστασης στη διαδικασία διαχείρισης και

104 Ο Μπρεχτ θεωρούσε ότι «το θέατρο όπως το ξέρουμε δείχνει τη δομή της κοινωνίας (εμφανιζόμενης επί σκηνής) ως αδύνατο να επηρεαστεί από την κοινωνία (το κοινό). Βλ. Susan Bennett, *Theatre*, ό. π., σ. 22.

«εξορθολογισμού» του αθλητικού θεάματος. Είναι, ίσως, ο χώρος που συντηρεί τις πλέον «ρομαντικές αθλητικές μνήμες». Στον ορίζοντα των προσδοκιών του ελληνικού κοινού των πρώτων Ολυμπιακών αγώνων, οι μνήμες αυτές ήταν ολοζώντανες. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η παραδοσιακή πολιτιστική συγκρότηση και ο υπερεθνικισμός του ελληνικού κοινού επηρέασαν προς μια υβριδική - μεταβατική κατεύθυνση το χαρακτήρα της διοργάνωσης και το ιδεολογικό περιεχόμενο των πρώτων διεθνών Ολυμπιακών αγώνων.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΤΟΥ 1896

Κεφάλαιο 1

Οι «πηγές» του Ολυμπιακού φαινομένου

Οι σύγχρονοι Ολυμπιακοί αγώνες καθιερώνονται ως διεθνής θεσμός κατά την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα. Σε διεθνές επίπεδο, η συγκεκριμένη δεκαετία χαρακτηρίζεται από την ύφεση των διακρατικών συγκρούσεων και, συνεπώς, την επικράτηση μιας σχετικής ειρήνευσης. Σε εθνικό επίπεδο, ωστόσο, η ίδια περίοδος σημαδεύεται από έντονες ιδεολογικό – πολιτικές συγκρούσεις. Οι συγκρούσεις αυτές φέρνουν αντιμέτωπους τους φορείς της κυρίαρχης, αστικής, αντίληψης περί κοινωνικής οργάνωσης με τις δυνάμεις που προωθούν διαδικασίες ανατροπής ή μεταρρύθμισης των υφιστάμενων κοινωνικών και πολιτικών σχέσεων.

Ο Ολυμπιακός θεσμός, όπως και το πολιτισμικό υλικό – ο αθλητισμός – από το οποίο συγκροτείται, αποτέλεσε μέρος αυτών των διεργασιών, υπό τον έλεγχο των παραγόντων της ηγεμονεύουσας αστικής τάξης. Σε δομικό επίπεδο, ωστόσο, οι Ολυμπιακοί αγώνες αποτέλεσαν κομβικό σημείο συνάντησης του αστικού «πολιτισμού του σώματος», με έναν «παραδοσιακό» πολιτισμό αγωνιστικών θεαμάτων. Έτσι, από τη μια μεριά, οι αγώνες συγκροτήθηκαν με αφετηρία την αθλητική εμπειρία και τις πρακτικές των Βρετανικών, κυρίως, σπορ, αλλά, και της Ευρωπαϊκής γυμναστικής, που χωρο-χρονικά παραπέμπουν στην «ορθολογική» οργάνωση της κοινωνίας και του πολιτισμού στη «νεοτερική Δύση». Από την άλλη, όμως, αυτές οι εμπειρίες και πρακτικές μεταφέρθηκαν σ' ένα χώρο αστικού αθλητικού θεάματος που διατηρεί έντονες τις «παραδοσιακές – ρομαντικές» του μνήμες.

Για να γίνει, συνεπώς, κατανοητό το Ολυμπιακό «κείμενο», είναι, καταρχήν, απαραίτητο να αναγνωριστούν οι παραπάνω επιρροές του Ολυμπιακού θεσμού και να επισημανθεί η μεταξύ τους σχέση κατά την ανάλυση των «πηγών» των διεθνών Ολυμπιακών αγώνων. Αυτές τις επιρροές από προγενέστερες μορφές αθλητικής εμπειρίας και πρακτικής, αλλά και το μετασχηματισμό τους στα πλαίσια της αστικής

αθλητικής αναμόρφωσης, θα ονομάζουμε από εδώ και στο εξής «πηγές των Ολυμπιακών αγώνων» ή «Ολυμπιακές πηγές». Πρόσωπο «κλειδί» για την αποσαφήνιση των χαρακτηριστικών αυτών των «πηγών», αποτελεί ο Γάλλος βαρόνος *Πιέρ ντε Κουμπερτέν*, ιδρυτής του Ολυμπιακού κινήματος και διά βίου «απόστολός» του. Το παρόν κεφάλαιο αναφέρεται διεξοδικά στον Κουμπερτέν, όπως, επίσης, στη Βρετανική αθλητική εμπειρία του 19ου αιώνα και στους «τοπικούς Ολυμπιακούς αγώνες» που διεξάγονταν εκεί. Αναφέρεται, τέλος, στους «ελληνικούς τοπικούς Ολυμπιακούς αγώνες» του 19ου αιώνα και στην Ευρωπαϊκή γυμναστική.

1.1. Η Βρετανική αθλητική εμπειρία.

Η Μεγάλη Βρετανία κατέχει βαρύνουσα θέση στη σύγχρονη παγκόσμια ιστορία, αφού εκεί δημιουργήθηκαν για πρώτη φορά οι προϋποθέσεις εμφάνισης της σύγχρονης βιομηχανικής – αστικής κοινωνίας. Αυτός είναι, πιθανώς, ο καθοριστικότερος από τους λόγους που συντέλεσαν στο να εμφανιστούν στη Βρετανία οι σύγχρονες μορφές αθλητικών θεαμάτων, κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, και, από εκεί, μέσω της αποικιοκρατίας, του εμπορίου, ή των πολιτισμικών ανταλλαγών και της εκπαίδευσης να διαχυθούν στον υπόλοιπο κόσμο.

Αυτό, ωστόσο, που ορίζεται σαν «Βρετανική» και «παγκόσμια αθλητική εμπειρία», τα Βρετανικά *σπορ, παρά το γεγονός πως συγκροτήθηκε συστηματικά* στο πλαίσιο της αστικής κοινωνίας της εποχής, δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση καρπό «παρθενογένεσης». Οι αστοί κατά τη συγκεκριμένη περίοδο δεν αποτελούν σε καμία περίπτωση φορέα ή κληρονόμο ενός πολιτισμού διασκεδαστικών δραστηριοτήτων της σχόλης. Το αντίθετο, μάλιστα. Τόσο οι ίδιοι, όσο οι συνοδοιπόροι τους σε ζητήματα ηθικής Ευαγγελικοί ή οι πρόδρομοι αυτών των τελευταίων Πουριτανοί, βρέθηκαν στον αντίποδα ενός τέτοιου πολιτισμού.

Η Μεγάλη Βρετανία διαθέτει μια πλούσια προβιομηχανική ιστορία λαϊκών και αριστοκρατικών αθλητικών θεαμάτων. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται τόσο η καθιέρωση, ήδη από την προβιομηχανική εποχή, ενός μεγάλου αριθμού ημερών εορτής και αργίας, [105] όσο και η διαμόρφωση «άπλετων», ελεύθερων σε πρόσβαση δημοσίων χώρων: δρόμοι, επίπεδα και διαθέσιμα για δημόσια χρήση χωράφια[106] *αγορές,* αυλές *παμπ* και *ταβερνών,* ακόμη και περίβολοι

105 Αν εκληφθεί σαν σημείο αναφοράς του χρόνου της αργίας των Άγγλων εργαζόμενων ο χρόνος της αργίας των εργαζόμενων στην Τράπεζα της Αγγλίας, γίνεται σαφές ότι ο προβιομηχανικός χρόνος αργίας ήταν εντυπωσιακά περισσότερος από τον βιομηχανικό. Σύμφωνα με τον Βάμπλιου, « το 1761[αρχές εκβιομηχάνισης]αυτός ο θεσμός έκλεισε τις πόρτες του για 47 διακοπές. Προοδευτικά αυτές μειώθηκαν σε 44 το 1808, 18 το 1830 και μόνο 4 το 1834». Βλ. Wray Vamplew, *Pay up,* ό. π., σ. 39.

106 Όπως υποστηρίζει ο Μπαίηλ, οι αγροτικές καλλιέργειες κάθε άλλο παρά αποτελούσαν εμπόδιο για τις αθλητικές δραστηριότητες. Το κρίκετ, για παράδειγμα, που ήταν παιχνίδι των «αγρών», σε αντίθεση με το ποδόσφαιρο που ήταν παιχνίδι του «δρόμου», έπρεπε απλά να περιμένει το μάζεμα της σοδειάς για να ξεκινήσει την περιοδό του. Βλ. John Bale, *Landscapes,* ό. π., σ. 27.

εκκλησιών, ήταν μερικοί από τους παράγοντες που βοηθούσαν στη διεξαγωγή ενός πλήθους ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων. Ιδιαίτερα σημαντικός παράγοντας στη διαμόρφωση αυτής της ατμόσφαιρας αργίας και διασκέδασης υπήρξαν οι αριστοκράτες. Σύμφωνα με τον Βάμπλιου :

> γενικά ήταν οι αριστοκράτες και οι τζέντρυ [η αμέσως χαμηλότερη αριστοκρατία] που είχαν στην ιδιοκτησία τους άλογα *κούρσας* και υψηλού επίπεδου κοκόρια για κοκορομαχίες και οι οποίοι πατρονάριζαν τους πυγμάχους, παλαιστές, αθλητές και ομάδες του κρίκετ» [107]

Εκτός από θεάματα με πάνδημο ψυχαγωγικό χαρακτήρα, τα οποία πατρονάριζαν οι αριστοκράτες, υπήρχαν και περισσότερο βίαιες και μαζικές «διασκεδάσεις» στις οποίες συμμετείχε κυρίως ο λαός. Αντίθετα, υπήρχαν και αυστηρά αριστοκρατικές ψυχαγωγικές δραστηριότητες, όπως για παράδειγμα το κυνήγι, ή το βασιλικό τένις, στις οποίες, ακόμη και διά νόμου, απαγορευόταν να συμμετέχουν άνθρωποι «κατώτερης» κοινωνικής θέσης.

Το «ποδόσφαιρο του δρόμου» ήταν μια από τις βίαιες και μαζικές μορφές λαϊκής διασκέδασης. Όπως αναφέρει ο Βάμπλιου, «έμοιαζε με ταραχή μεταξύ του όχλου (και συχνά εξελισσόταν σε μια τέτοια)». Υπήρχε απροσδιόριστος αριθμός συμμετεχόντων, ο τρόπος της διεξαγωγής καθοριζόταν από την τοπική παράδοση και όχι από κανόνες, ενώ η μπάλα «ήταν μάλλον συμπτωματικά στο παιχνίδι, αφού οι κλωτσιές στον αντίπαλο ήταν το ίδιο χρήσιμη [αν όχι χρησιμότερη] τακτική».[108] Ο χώρος του παιχνιδιού μπορούσε να είναι, κυριολεκτικά, μια πόλη ολόκληρη. Σε περιγραφή του παιχνιδιού, το 1772 στο Χίτσιν του Χέρτφορντσάιρ, αναφέρεται πως «η μπάλα επέπλεε για ένα διάστημα στο νερόλακκο Πράιορυ, μετά σπρωχνόταν κατά μήκος της οδού Έιντζελ, διέσχιζε την αγορά, πέρναγε μέσα από την μπυραρία Άρτιτσοκ και, τελικά, «σκοράριζε» στα προπύλαια της εκκλησίας της Σαιν Μαίρης».[109]

---

107 Wray Vamplew, *Pay up*, ό. π., σ. 25.
108 Αυτόθι, σ. 27.
109 John Bale, *Landscapes*, ό. π., σ. 27.

Παρά την ταξικού τύπου διάκριση των μορφών διασκέδασης σε «λαϊκές» (χαρακτηριζόμενες ως «σκληρές- μαζικές») και αποκλειστικά αριστοκρατικές, ο «ανδρικός» κόσμος της προβιομηχανικής Βρετανίας είχε μια κοινή «κλίση» προς την παρακολούθηση σκληρών αναμετρήσεων, που αποτελούσε μέρος μιας γενικότερης ανδρικής κουλτούρας διασκέδασης. Η κουλτούρα αυτή περιλαμβάνει, σύμφωνα με τον Βάμπλιου και πρακτικές όπως «η μέθη, η βεβήλωση, η σεξουαλική ικανοποίηση και ο τζόγος».[110]

Η παραπάνω εικόνα, ωστόσο, δεν πρέπει να θεωρηθεί σαν μια πάνδημη, καθημερινή ή έστω πολύ συχνή, έκφανση των ανθρώπινων σχέσεων στην προβιομηχανική Βρετανία. Μάλλον πρέπει να ειδωθεί στις τελετουργικές διαστάσεις της, αφού τα λαϊκά δρώμενα βασίζονται κατά κανόνα σε θεάματα στα οποία ο κόσμος συμμετείχε με αντιπροσώπους (εγχώρια ζώα ή/και αθλητές) και λάμβαναν χώρα σε προκαθορισμένες περιόδους εορτών, ειδικά κατά την περίοδο της αποκριάς.

Στο σύνολό της, αυτή η μορφή δράσης εκφράζει, μάλλον, μια κουλτούρα επιτρεπτής ανυποταγής από τη μεριά των λαϊκών κοινωνικών στρωμάτων. Την ίδια στιγμή, στην άλλη μεριά της κοινωνικής σκάλας τέτοιου είδους δράσεις εκφράζουν, πιθανώς, μια ευκαιρία εδραίωσης πατερναλιστικών σχέσεων και ειδικά σε ό,τι αφορούσε στα στοιχήματα των αγώνων, μια ευκαιρία επίδειξης πλούτου και κοινωνικής ισχύος. Παράλληλα, για μια περιορισμένη ομάδα ιδιοκτητών *παμπ*, ή *ταβερνών*, όπως επίσης και για ορισμένους πατροναρισμένους αθλητές, περιοδεύοντες αρτίστες, παλαιστές, ζογκλέρ, εκδιδόμενες γυναίκες κλπ. αποτελούσε μια επιπλέον οικονομική ευκαιρία.

Από τα μέσα του 18ου αιώνα ξεκινά η βιομηχανική δομική μεταμόρφωση της Βρετανικής κοινωνίας. Πρόκειται για μια διαδικασία που προοδευτικά επέφερε σημαντικές αλλαγές στο χώρο των λαϊκών και αριστοκρατικών μορφών διασκέδασης και σε αυτό συνέβαλαν ισχυροί οικονομικοί, πολιτικοί και κοινωνικοί λόγοι. Στο οικονομικό πεδίο, αναφέρουμε ενδεικτικά πως οι αυξανόμενοι ρυθμοί της βιομηχανικής εργασίας περιόρισαν δραματικά τον ελεύθερο χρόνο, τόσο στο επίπεδο του «καθημερινού» (αύξηση των ωρών εργασίας ανά ημέρα), όσο και σε αυτό

110 Αυτόθι, σ. 35.

του «τελετουργικού» ή του «κυκλικού» χρόνου (μείωση των ημερών γιορτής και αργίας).

Παράλληλα, ο χρόνος της εργασίας συνδέθηκε με το χρήμα, το οποίο απέκτησε ουσιαστικό αντίκρισμα σε μια καπιταλιστικά διευρυνόμενη αγορά. Έτσι, διαμορφώθηκε προοδευτικά η αίσθηση του χρόνου – χρήματος, του «χαμένου» ελεύθερου χρόνου και, κυρίως, τα υποκείμενα απέκτησαν «καταναλωτική συνείδηση» έναντι του ελεύθερου χρόνου, αφού και αυτός, με τη σειρά του, μετατράπηκε σε «προϊόν» που έπρεπε να εργασθείς για να αγοράσεις.

Ο δημόσιος χώρος της διασκέδασης άλλαξε, επίσης, δραματικά. Οι εμπορικές χρήσεις των δημόσιων δρόμων και αγορών πολλαπλασιάστηκαν, όπως και ο αριθμός των ιδιοκτητών που εμφανίζονται λιγότερο ανεκτικοί στην πιθανότητα καταστροφής της περιουσίας τους από μορφές δημόσιας διασκέδασης, για παράδειγμα, από το ποδόσφαιρο του δρόμου. Η αγροτική δημόσια γη, αποκτώντας αξία και χαρακτήρα «ακίνητης περιουσίας», περιφράχθηκε και περιόρισε τις δημόσιες χρήσεις της.

Αυτή η εξέλιξη οδήγησε στην ανάγκη διαμόρφωσης των πρώτων ειδικών χώρων για τη διεξαγωγή των παραδοσιακών υπαίθριων αθλημάτων, όπως οι ιπποδρομίες και το κρίκετ. Προτού, ωστόσο, διαμορφωθούν οι πρώτοι περιφραγμένοι και αποκλειστικά αθλητικοί χώροι, κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, συντελέστηκαν σημαντικές πολιτικές και κοινωνικές μεταβολές που καθόρισαν και διαφοροποίησαν το χαρακτήρα των αθλημάτων.

Πριν τη βιομηχανική επανάσταση, υπήρξαν, κατά καιρούς, απόπειρες ελέγχου και περιορισμού των βίαιων, κυρίως λαϊκών, μορφών διασκέδασης, όπως και της μέθης, του τζόγου ή της πορνείας. Ο συγκεκριμένος «χώρος» δέχτηκε την ισχυρότερη επίθεση από τους *Πουριτανούς*. Όπως αναφέρει ο Βάμπλιου, μετά τη Βρετανική *Μεταρρύθμιση* και για έναν αιώνα, από το δεύτερο μισό του 16ου έως το δεύτερο μισό του 17ου, οι πουριτανοί χρησιμοποίησαν τις πολιτικές επιρροές τους, ώστε να επιβάλλουν την προσευχή και την ξεκούραση ως τις μοναδικές [αποδεκτές] δραστηριότητες αναψυχής κατά τον ελεύθερο χρόνο:

> Το ποτό, ο τζόγος και τα αθλήματα που συνδεόταν με αυτόν, η βλασφημία και η πορνεία υπήρξαν προφανείς στόχοι για απαγορευτική νομοθέτηση. Τα σκληρά αθλήματα απαγορεύτηκαν ως διπλό κακό, αφού προσέφεραν [αφενός] ηδονή

στους θεατές και επίσης πόνο στα ζώα. Ακόμη και ο χορός ήταν μη – αποδεκτός, διότι «είχε ως αποτέλεσμα πολλές νέες να χάνουν την αθωότητά τους»[111].

Παρά την πουριτανική επίθεση, οι διασκεδάσεις συνεχίστηκαν ισχυρότερες από ποτέ, ιδιαίτερα κατά την περίοδο που ακολούθησε την *αποκατάσταση* των καθολικών *Στιούαρτς* το 1660.[112] Το πουριτανικό ήθος, ωστόσο, έμελλε να αποτελέσει ισχυρή παρακαταθήκη στη διαμόρφωση και την κυριαρχία της «καθώς πρέπει» αγγλοσαξονικής συμπεριφοράς. Αυτή η τελευταία θα μπολιαζόταν αργότερα με τις ιδιαίτερες ανάγκες «σωστής» συμπεριφοράς που επιβάλει ο βιομηχανικός καπιταλισμός και θα αναγόταν στην ισχυρότερη δύναμη απαγόρευσης, αλλαγής και ελέγχου των προβιομηχανικών αθλημάτων.

Η αστική παρέμβαση στα προβιομηχανικά θεάματα έγινε εφικτή όταν η μεσαία (αστική – βιομηχανική)τάξη, μετά το 1830, απέκτησε πολιτική εξουσία και έλεγξε εκτός από την οικονομία και τους υπόλοιπους θεσμούς, κυρίως τους νομοθετικούς και τους εκπαιδευτικούς. Σύμφωνα με τον Βάμπλιου:

> Η αυξημένη πολιτική δύναμη των αναμορφωτών της Μεσαίας τάξης, τους επέτρεψε να επηρεάσουν τη νομοθεσία εναντίον των παραδοσιακών διασκεδάσεων. Ο Χάιγουεης, νόμος του 1835 απαγόρευσε το ποδόσφαιρο του δρόμου. Μια σειρά νόμων που απαγόρευαν τα σκληρά αθλήματα κορυφώνεται με την απαγόρευση των δημόσιων κοκορομαχιών το 1849 και τέσσερα χρόνια αργότερα, τα καταστήματα των στοιχημάτων επίσης (...)[απαγορεύτηκαν]. Σε τοπικό επίπεδο, οι αντίστοιχες αρχές υιοθετούσαν με αυξανόμενους ρυθμούς μια σειρά νόμων, με στόχο τον έλεγχο όσων δημοφιλών μορφών διασκέδασης δεν ταίριαζαν στο σύγχρονο αστεακό περιβάλλον, την ιδιοκτησία του και το εμπόριό του. Με το χρόνο, η έκταση των αποδεκτών δραστηριοτήτων προοδευτικά αυξήθηκε και [ωστόσο] αυτό που μπορούσε να είναι αποδεκτό ήταν αυστηρότερα επιτηρημένο και ρυθμισμένο.[113]

---

111 Αυτόθι, σ. 31. Για τις απόπειρες ελέγχου των προβιομηχανικών διασκεδάσεων, βλέπε επίσης, John Hargreaves, *Sport, Power and Culture*, Αγγλία, 1896, σσ. 16-17.

112 Wray Vamplew, ό.π., σ. 32.

Ο χώρος μέσα στον οποίο ρυθμίστηκαν, έγιναν αποδεκτά και επιπλέον απέκτησαν, ως ελεγχόμενες δράσεις, *σκοπό* τα αθλήματα, ήταν ο χώρος της Βρετανικής εκπαίδευσης, ο ελεγχόμενος από τους Ευαγγελικούς - αστούς αναμορφωτές χώρος των *public schools* και των Πανεπιστημίων της Οξφόρδης και του Κέιμπριτζ.[114] Ουσιαστικά, λαϊκά παιχνίδια, όπως το ποδόσφαιρο, άλλα σπορ διαταξικού χαρακτήρα, όπως το κρίκετ ή αμιγώς αριστοκρατικά, όπως το τένις, η ιππασία, τα αγωνίσματα υγρού και ξηρού στίβου κλπ., υπήρχαν ήδη στο χώρο της βρετανικής εκπαίδευσης πριν την αστική αναμόρφωση. Αποτελούσαν μορφές δράσεις στον ελεύθερο χρόνο των σπουδαστών τις οποίες διοργάνωναν οι ίδιοι.

Σε αυτές τις δραστηριότητες δεν υπήρχε κανενός είδους εκπαιδευτικής παρέμβασης ή ωφελιμιστικός σκοπός, ούτε η αίσθηση κάποιου θετικού κοινωνικού αποτελέσματος που θα μπορούσε να προέλθει από την αθλητική συμμετοχή. Οι αστοί εκπαιδευτές, ουσιαστικά απαξίωναν όλες τις δραστηριότητες αυτού του τύπου. Ωστόσο, επειδή αυτές διασκέδαζαν τους εκπαιδευόμενους επιγόνους των κυρίαρχων κοινωνικών στρωμάτων, αρχικά δεν ακολούθησαν απέναντί τους μια τακτική δίωξης παρόμοια με αυτές που εμφανίστηκαν σε άλλους κοινωνικούς χώρους, αλλά μια τακτική ανοχής. Η απαξίωση και η ανοχή εξελίχθηκαν, βαθμιαία, σε εκπαιδευτική - ηθοποιητική παρέμβαση. Όπως υποδεικνύει ο Sage:

> Αν και οι Βρετανικές σχολικές αρχές αρχικά απαξίωναν σαν επιπόλαιες τις αθλητικές δραστηριότητες των σπουδαστών, ο αθλητισμός σταδιακά αξιολογήθηκε [θετικά] από τους διευθυντές των σχολείων, με κριτήριο

113 Αυτόθι, σ. 44.

114 Σε ό,τι αφορά το ρόλο των κοινωνικών τάξεων στη σύγχρονη βρετανική ιστορία του αθλητισμού και της διασκέδασης έχει γίνει, κυρίως στις δεκαετίες του 1970 και του 1980, εκτεταμένη έρευνα από ακαδημαϊκούς συγγραφείς όπως ο Mason, ο Vamplew, και ο Bailey. Περισσότερο εξειδικευμένη, ταξικά θεμελιωμένη ανάλυση έγινε από τον John Hargreaves, ο οποίος τόνισε τη συνέχεια στον σύγχρονο αθλητισμό προβιομηχανικών μοντέλων ταξικής επίδειξης – το θέατρο των ισχυρών - όπως και από τον Jones, και τον Lowerson. Ο Holt, επίσης, ανέλυσε τις αντιθέσεις και τις συνδέσεις μεταξύ της εκπαίδευσης, της μεσαίας τάξης και του αθλητισμού της εργατικής τάξης. Βλ. αναφορά στο: Martin Polley, *Moving the Goalposts*, Λονδίνο και Ν. Υόρκη, 1998, σσ. 111-113.

περισσότερο το είδος της κοινωνικότητας που θεωρητικά ανέπτυσσε, παρά την φυσική άσκηση που παρείχε. [115]

Η στροφή των σχολικών αρχών προς τη χρήση του αθλητισμού ως μέσου διαμόρφωσης χαρακτήρων, ονομάστηκε *μυοχριστιανισμός (muscular Christianity)*, λόγω της σχέσης της Ευαγγελικής εκκλησίας με τη βρετανική εκπαίδευση. Για τους επιγόνους των κυρίαρχων αστικών και αριστοκρατικών βρετανικών κοινωνικών στρωμάτων, οι απαιτούμενες ιδιότητες του χαρακτήρα ήταν οι «ηγετικές». Τα μελλοντικά διοικητικά στελέχη της βρετανικής αυτοκρατορίας, μπορούσαν στους αγωνιστικούς χώρους να καλλιεργήσουν στοιχεία «ηθικής εξουσίας» και «υποδειγματικής συμπεριφοράς».

Σύμφωνα με τον Armstrong, « το [αθλητικό] ιδανικό είχε ως σκοπό, να μπορέσουν τα αγόρια να αποδείξουν την καταλληλότητά τους ως πιθανοί ηγέτες εντός των αγωνιστικών χώρων , μέσω του ηθικού θάρρους, της αφοσιωμένης ομαδικής εργασίας και του συλλογικού πνεύματος».[116] Κατά τον Stoddart, οι συμμετέχοντες μάθαιναν, επίσης, τις «αξίες της υπακοής στη θεσμοθετημένη αρχή (...) και το σεβασμό στους κανόνες».[117]

Είναι, λοιπόν, στο χώρο της βρετανικής εκπαίδευσης που άρχισε η διαδικασία ρύθμισης του αθλητισμού, μέσω της καθιέρωσης σταθερών κανόνων, όρων και χώρων διεξαγωγής και με σκοπό την επίτευξη κοινωνικών - ηγεμονικών στόχων. Στο πλαίσιο αυτής της διαδικασίας, διαμορφώθηκε και το ερασιτεχνικό αθλητικό πνεύμα. Σύμφωνα με τον Σάγκε:

> Τα παιχνίδια ήταν ζωηρά και ο ανταγωνισμός ενθουσιώδης, αλλά δινόταν έμφαση στη συντροφικότητα, στην αυτοθυσία, στη συνεργασία, στο τίμιο αθλητικό πνεύμα και στην προθυμία να γίνει αποδεκτή η ήττα ευγενικά. Η συμμετοχή κάποιου στο παιχνίδι ήταν πιο σημαντική από το αποτέλεσμα της αναμέτρησης. Πράγματι, υπήρχε μια αίσθηση πως η συμμετοχή κάποιου αποτελούσε ένδειξη για την

115 George H. Sage, *Power and Ideology in American Sport*, ΗΠΑ, 1998, σ. 260.
116 Αυτόθι, σσ. 260-261.
117 Brian Stoddart, «Sport, cultural imperialism and colonial response in the British Empire», *Society for Comparative Study of Society and History*, Οκτώβριος 1988, σ. 653.

μετέπειτα συμπεριφορά του [στην πραγματική ζωή], και αυτός είναι ο λόγος που τα ομαδικά αθλήματα έχαιραν τόσο υψηλής εκτίμησης.[118]

Είναι βέβαιο ότι η βρετανική αστική τάξη θεώρησε τον αθλητισμό υψηλό εκπαιδευτικό μέσο, αφ' ενός ως διαδικασία παραγωγής στελεχών που θα κάλυπταν τις ηγεμονικές- ηγετικές της ανάγκες, [119] αφ' ετέρου ως γενικότερη διαδικασία ηθικής και «κοινωνικά ορθής» μεταμόρφωσης της Βρετανικής κοινωνίας. Αυτή η ηθοποιητική διεργασία εξέφραζε με τον πιστότερο τρόπο τα χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης τάξης και , όπως επισημαίνει ο Mosse, την διαφοροποιούσε από τις υπόλοιπες περισσότερο και από την οικονομική της δράση, ή, την εχθρότητά της προς τους αριστοκράτες και τον λαό[120]

Ο αθλητισμός συνδέθηκε με την ηθική των αστών καλλιεργώντας τη σωματική πλευρά θεμελιωδών αξιών αυτής της τάξης, όπως η εγκρατής ανδροπρέπεια – σε αντιπαράθεση με τον «ηδονικό εκφυλισμό» των αριστοκρατικών και λαϊκών κοινωνικών στρωμάτων - και ο φλογερός πατριωτισμός.

Η ανδροπρέπεια, σαν ηθική και αισθητική αστική επιταγή, ενίσχυε τη θέση του άνδρα στον καταμερισμό εργασίας, σε μια εποχή που η κοινωνική δυναμική της εισόδου της γυναίκας στη βιομηχανική εργασία την αμφισβητούσε. Μέσα από την ανδροπρέπεια αυτοπροσδιορίστηκε τόσο η αστική κοινωνία ως τέτοια, όσο και το νεωτερικό αστικό Έθνος. Κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης, σε μια περίοδο που η αγγλική αστική τάξη διεκδικούσε την εξουσία, ο στρατός των πολιτών αντικατέστησε τους επαγγελματίες, «καθώς στην Αγγλία (...) πολλοί εθελοντές της μεσαίας τάξης, έσπευσαν στα [όπλα] εμπνευσμένοι από την αγάπη προς την πατρίδα τους και την επιθυμία να αποδείξουν τον ανδρισμό τους».[121]

---

118 Αυτόθι, σ. 261.

119 Σύμφωνα με τον Γκούτμαν, «Από το 1910 έως το 1948, οι άνδρες που προσλαμβάνονταν για διοικητικές υπηρεσίες από τις Τροπικές Αφρικανικές Υπηρεσίες επιλέγονταν λαμβάνοντας υπόψη τον «χαρακτήρα», και ο χαρακτήρας ήταν συνώνυμος με την αθλητική ικανότητα που επιδεικνυόταν από τον υποψήφιο στο δημόσιο σχολείο». Βλ. Allen Guttmann, *Games and Empires*, ΗΠΑ, 1994, σ. 64. Σε «ανώτατο», επίσης, διοικητικό επίπεδο, είναι εντυπωσιακός ο αριθμός και η σπουδαιότητα των αξιωμάτων που παραθέτει ο Στόνταρτ να καταλαμβάνονται από πρώην αθλητές, και ειδικά του κρίκετ, στις αποικίες. Βλ. B. Stoddart, «Sport, cultural imperialism», ό. π., σ. 658.

120 George L. Mosse, *Nationalism and Sexuality*, Νέα Υόρκη, 1985, σ. 4.

121 Αυτόθι.

Ο Mosse ισχυρίζεται ότι, αυτό το «άνευ προηγουμένου» φαινόμενο «κατοχύρωσε μια μόνιμη θέση για το ιδεώδες της ανδροπρέπειας στην αυτοεικόνα της αστικής τάξης»,[122] και προφανώς κατοχύρωσε μια μόνιμη θέση για το ιδεώδες του Έθνους. Ο Αθλητισμός, όπως θα δούμε παρακάτω, υπηρέτησε με τον καλύτερο τρόπο τις αξίες της αστικής, ανδρικής, βρετανικής «φυλής».

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1860, παράλληλα με την εξάπλωση ενός εθνικού εκπαιδευτικού συστήματος, εξαπλώθηκε και ο εξορθολογισμένος σχολικός αθλητισμός των κυρίαρχων κοινωνικών στρωμάτων, ως μέσο διαμόρφωσης του «χαρακτήρα» και των χαμηλότερων τάξεων. Οι αθλητικές στοχεύσεις αυτής της κίνησης δεν ήταν αυτή τη φορά η διαμόρφωση ηγετικών προσωπικοτήτων. Ήταν, κυρίως, η διαμόρφωση ατόμων προσαρμοσμένων στις απαιτήσεις της νέας αστικής παραγωγής.[123] Παράλληλα, η διάδοση της εκπαιδευτικής άθλησης στην εργατική τάξη παρέμενε ισχυρά ηθοπλαστική, με κοινές, σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, ανδροκεντρικές, εθνικές και ηθικές επιλογές.

Η άθληση της εργατικής τάξης αποτέλεσε σημαντικό ζήτημα των τριών τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα, παράγοντας το θεμελιώδες κεφάλαιο της ιδεολογικής σύγκρουσης μεταξύ ερασιτεχνικού και επαγγελματικού αθλητισμού. Ουσιαστικά, η εργατική άθληση έγινε αποδεκτή από τους αστούς αποκλειστικά μέσα σε ένα εκπαιδευτικό - παραγωγικό πλαίσιο. Αυτό το πλαίσιο όριζε μια αυστηρά ερασιτεχνική αθλητική ιδιότητα, η οποία σε καμιά περίπτωση δεν διατάρασσε τους ηθοποιητικούς και παραγωγικούς αστικούς στόχους. Η επαγγελματική άθληση δεν έφερνε απλά νέα ήθη στο χώρο των ερασιτεχνών – gentlemen και γενικότερα του *αθλητικού οικοδομήματος*, αλλά, επιπλέον ήταν ένας άλλος δρόμος για να απαλλαγούν κάποιοι εργάτες από τη βιομηχανική παραγωγική διαδικασία. Ως εκ τούτου, το πλαίσιο καθορισμού της ερασιτεχνικής συμμετοχής αποτέλεσε το βασικό πεδίο μέριμνας των αθλητικών αστικών φορέων, ως ο συμβολικός και θεσμικός «τόπος»

122 Αυτόθι.

123 Σύμφωνα με τον Βάμπλιου, «μερικοί βιομήχανοι και επιχειρηματίες είδαν τον αθλητισμό να έχει μια ωφελιμιστική λειτουργία, στο να προωθεί το σχηματισμό ανθρώπινου κεφαλαίου. Έτσι χορήγησαν, ή βοήθησαν στο σχηματισμό εργατικών ομάδων σαν ένα μέσο να μειωθεί η αντικατάσταση των εργατών καλλιεργώντας πίστη στην εταιρεία και ίσως επίσης να αυξηθεί η παραγωγικότητα διατηρώντας τους εργάτες τους υγιείς» Wray Vamplew, *Pay up*, ό.π., σ. 52.

στον οποίο περιφρουρήθηκαν τα ιδρυτικά χαρακτηριστικά του αθλητισμού και η ηγεμονική ιδεολογική του συγκρότηση.

Η μετακίνηση του «ερασιτεχνικού» αθλητισμού προς το επαγγελματικό αθλητικό θέαμα αποτέλεσε, ουσιαστικά, μια λειτουργική επανασύνδεση του αθλητικού θεάματος με τις λαϊκές του ρίζες. Η αστική «ιδέα» για έναν συμμετοχικό «ηθοποιητικό» αθλητισμό, εκ των πραγμάτων δεν μπορούσε να εφαρμοστεί στον εξουθενωμένο σωματικά εργατικό πληθυσμό των τριών τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα.

Η αθλητική στροφή προς την εργατική τάξη ήταν μια επιλογή που, μάλλον, δεν λειτούργησε σε συμμετοχική- παιδαγωγική κατεύθυνση. Οι αριθμοί της ερασιτεχνικής ποδοσφαιρικής συμμετοχής για το 1910 είναι χαμηλοί και έμμεσα μαρτυρούν ακόμη χαμηλότερη συμμετοχή για τις προηγούμενες δεκαετίες. Η Ποδοσφαιρική Ομοσπονδία εκτιμά ότι στην Αγγλία των αρχών του 20ου αιώνα, ο αριθμός των ερασιτεχνών ποδοσφαιριστών κυμαινόταν μεταξύ 300.000 και 500.000, όταν ο συνολικός ανδρικός πληθυσμός μεταξύ 15 και 39 χρονών αριθμούσε το 1911 περίπου 7, 3 εκατομμύρια.[124]

Ο εργατικός πληθυσμός της Βρετανίας μπορεί να μην συμμετείχε ενεργά στην αθλητική δράση, ωστόσο, έκανε το ίδιο που έκαναν οι πρόγονοί του της προβιομηχανικής περιόδου. Έβλεπε και συμμετείχε διά αντιπροσώπων. Ο αθλητισμός, και περισσότερο τα ομαδικά αθλήματα με προεξέχον το ποδόσφαιρο, παρέκκλινε των αστικών στοχεύσεων, δημιουργώντας μια εξαιρετικά σημαντική, νέο – κοινοτική κοινωνική δυναμική. Οι αθλητικές κοινότητες δεν άργησαν να μετατραπούν σε τόπους ανάδυσης νέων ευκαιριών ηγεμονικής - ιδεολογικής και οικονομικής εκμετάλλευσης.[125]

---

124 Αυτόθι.

125 Ο Χαργκρέηβς επισημαίνει ότι, από τα πρώτα κιόλας στάδια εξέλιξης του επαγγελματικού αθλητισμού στην Αγγλία, κατά την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα, υπήρξαν προβεβλημένοι αστοί οι οποίοι, παρόλη την αντίθεσή τους προς τον επαγγελματικό αθλητισμό, αντιλήφθηκαν την ιδεολογική και πολιτική του χρησιμότητα: « Γύρω στο 1892 ήταν συνηθισμένο για βουλευτές, δημάρχους, τιτλούχους και επισήμους γενικότερα να κηρύσσουν την έναρξη του παιχνιδιού, να διασκεδάζουν τις ομάδες και να φωτογραφίζονται μαζί τους. Ομάδες σαν την Μάντσεστερ Γιουνάιτεντ παρακολουθούνταν ελεύθερα από βουλευτές, δικαστές, δημοτικούς συμβούλους (...) και άλλους αξιωματούχους» Βλ. J. Hargreaves, *Sport, Power and Culture*, ό.π., σσ. 83 – 84.

Επιπλέον, όμως, λειτούργησαν, τόσο ως πεδία συνοχής - ταυτοποίησης των νέων βιομηχανικών κοινωνικών ομάδων, όσο και ως χώρος επιτρεπτής εκδήλωσης έντονων συναισθημάτων αντιπαράθεσης. Σε κάθε περίπτωση, οι εργατικές αθλητικές κοινότητες, αλλά και κάποιες υψηλότερων κοινωνικών στρωμάτων, όπως, για παράδειγμα, εκείνες που συγκροτούσε το κοινό των ιπποδρομιών, συντήρησαν έναν ανδρικό πολιτισμό απείθειας, κοινωνικής αναταραχής, ποτού και στοιχήματος, τον οποίο οι αστοί αναμορφωτές προσπαθούσαν να ελέγξουν.

Εκτός του χώρου της εκπαίδευσης, οι αθλητικοί φορείς που όρισαν το αθλητικό πλαίσιο συμμετοχής και δραστηριοποιήθηκαν για την κατοχύρωση του θεσμικού ελέγχου της αστικής τάξης επάνω στον αθλητισμό, ήταν οι αθλητικές Ομοσπονδίες. Από τα πρώτα βήματα της αστικής αθλητικής αναμόρφωσης, απόφοιτοι της Οξφόρδης, του Κέιμπριτζ και των *public schools[ιδιωτικών σχολείων]*, ίδρυσαν αθλητικές ομοσπονδίες. Σύμφωνα με τον Houlihan:

> Το Βρετανικό σύστημα των ιδιωτικών σχολείων και των πανεπιστημίων της Οξφόρδης και του Κέιμπριτζ έπαιξε έναν κεντρικό ρόλο στη διάρθρωση και την επεξεργασία του αθλητικού πολιτισμού, καθώς και στην ανάπτυξη του οργανωτικού πλαισίου διαχείρισης και εξέλιξης του αθλητισμού. Η ίδρυση [τόσο] της Ποδοσφαιρικής Ομοσπονδίας το 1863, [όσο και] της Ποδοσφαιρικής Ένωσης του Ράγκμπι που ακολούθησε το 1871, αποτέλεσαν εμπνεύσεις πρώην σπουδαστών ιδιωτικών σχολείων.[126]

Παρεμφερής με αυτήν του ποδοσφαίρου είναι η εξέλιξη και στα υπόλοιπα αθλήματα. Η Ερασιτεχνική Ομοσπονδία Στίβου ιδρύθηκε το 1866. Αρχικά περιελάμβανε και την πυγμαχία, η οποία απέκτησε ανεξάρτητη Ομοσπονδία το 1880. Το πρώτο πρωτάθλημα του κρίκετ οργανώθηκε το 1873. Το σύγχρονο τένις μορφοποιήθηκε στη δεκαετία του 1870 και το 1877 διεξήχθη για πρώτη φορά το τουρνουά του Γουίμπλεντον. Το πρώτο ανοικτό πρωτάθλημα του Γκολφ πραγματοποιήθηκε στη δεκαετία του 1870 ενώ η Ιππασία, αν και η διοικητική της αρχή, το Τζόκεϊ κλαμπ, ιδρύθηκε το 1809, εξελίχθηκε σε τυποποιημένη αθλητική

126 Barrie Houlihan, *Sport Policy and Politics*, Λονδίνο και Ν. Υόρκη, 1997, σ. 48.

δραστηριότητα στα τέλη του 19ου αιώνα.[127] Παρεμφερής ήταν η εξέλιξη και στην κωπηλασία, με την Ερασιτεχνική Ομοσπονδία κωπηλασίας να ιδρύεται το 1894. Όλες οι αθλητικές οργανωτικές δράσεις εξελίχθηκαν υπό τη στενή επιτήρηση στελεχών της μεσαίας τάξης.

Οι αθλητικές Ομοσπονδίες όρισαν και στήριξαν την έννοια του ερασιτεχνικού αθλητισμού, ο οποίος συμπύκνωνε τις αστικές, ιδεολογικές στοχεύσεις. Για τη Σκοτσέζικη Ποδοσφαιρική Ομοσπονδία, που ιδρύθηκε το 1873, ο «βασικός σκοπός» του ποδοσφαίρου ήταν:

> Να διατηρήσει την υπεροχή του Βρετανικού νευρομυϊκού συστήματος και να προαγάγει τις υγιεινές συνθήκες διαβίωσης της πόλης και της υπαίθρου, ...[επίσης] να παραγάγει μεταξύ των κατοίκων της πατρικής μας γης, μια θαρραλέα, αθλητική και ανδροπρεπή ράτσα ...[και τέλος] να συντηρήσει εκείνο το Σκοτσέζικο μυοσκελετικό σύστημα το οποίο τόσες φορές απέδειξε την αξία του, σε πολλά δύσκολα πεδία αναμέτρησης του πολέμου και της βιομηχανίας, σε όλο τον κόσμο.[128]

Ο επαγγελματισμός, ο οποίος ορίστηκε από την σκοτσέζικη Ομοσπονδία ως «η ενασχόληση με τα ανοικτά δημόσια αθλήματα επί πληρωμή», ανάτρεπε τους παραπάνω ανδροκεντρικούς, εθνικούς και παραγωγικούς αθλητικούς σκοπούς. Είναι στο πλαίσιο αυτό που ο «επαγγελματισμός» και ο «ερασιτεχνισμός» γίνονται δύο ασύμβατες μεταξύ τους αθλητικές «ιδιότητες», οδηγώντας σε μια σειρά αποκλεισμών. Την άποψη αυτή ενισχύει η παρακάτω αναφορά του Βάμπλιου:

«(...) Ο επαγγελματισμός απαγορεύθηκε και ο νόμος εφαρμόστηκε: Η Βέηλ του Λέβεν, μια ισχυρή ομάδα, αποκλείστηκε από το σκοτσέζικο κύπελλο το 1875, γιατί ο αρχηγός της είχε πάρει μέρος σε αγώνα δρόμου με χρηματικό βραβείο».[129]

---

127 Για την εξέλιξη των Βρετανικών Ομοσπονδιών και των πρώτων πρωταθλημάτων, βλ. Στόνταρτ, Βάμπλιου, Χούλιχαν. Για το Τζόκεϊ κλαμπ βλ. Roger Munting, *Hedges and Hurdles*, Λονδίνο, 1987.

128 Wray Vamplew, *Pay up*, ό. π., σ. 193.

129 Αυτόθι.

Η ιστορία των Βρετανικών Ομοσπονδιών βρίθει περιορισμών συμμετοχής και απαγορεύσεων. Τα μέτρα ενάντια στους «επαγγελματίες» αθλητές, και γενικότερα ενάντια στην «εργατική», δηλαδή την εκτός της εκπαιδευτικής διεργασίας, «αθλητική συμμετοχή»[130], καταδεικνύουν την εμμονή της αστικής τάξης για περιφρούρηση των ηθοπλαστικών, ωφελιμιστικών της στόχων. Προς το τέλος του 19ου αιώνα, περίοδο που ενδιαφέρει ιδιαίτερα την εργασία μας, η σύγκρουση ανάμεσα στον ερασιτεχνικό και τον επαγγελματικό αθλητισμό έχει οξυνθεί έντονα. Οι Ολυμπιακοί αγώνες αποτέλεσαν προϊόν, αν όχι μέρος, αυτής της αθλητικής, ιδεολογικής διεργασίας. Γενικότερα, όπως θα φανεί κυρίως στην αναφορά μας στον ιδρυτή των Ολυμπιακών αγώνων, η αστική βρετανική αθλητική εμπειρία υπήρξε το βασικό υλικό, η κύρια «πηγή» της διοργάνωσης των Ολυμπιακών αγώνων.

Ο αστικός έλεγχος και ο εξορθολογισμός του προβιομηχανικού πολιτισμού του σώματος δεν αποτελούσε μια αποκλειστικά βρετανική εμπειρία. Έτσι, για παράδειγμα, ο στόχος που τίθεται από την Ποδοσφαιρική Ομοσπονδία της Σκοτίας, για τη μέσω του ποδοσφαίρου «παραγωγή» μίας *ανδροπρεπούς ράτσας*, συναντά τις αντίστοιχες στοχεύσεις των εθνικών γυμναστικών συστημάτων άλλων ευρωπαϊκών κρατών.

Η ευρωπαϊκή γυμναστική υπήρξε για την ηπειρωτική Ευρώπη το αντίστοιχο του βρετανικού *μυοχριστιανισμού*, με τη διαφορά πως αποτέλεσε ένα καθ' ολοκληρίαν «κατασκευασμένο» σύστημα παρέμβασης στο ανθρώπινο σώμα, πολύ πιο αυστηρό και ανελεύθερο. Η Γυμναστική προηγείται χρονικά του Βρετανικού αθλητικού συστήματος και θεωρείται βέβαιο πως επηρέασε τους Βρετανούς αναμορφωτές στην προσπάθειά τους να επεκτείνουν τη Φυσική Αγωγή στο σύνολο της εκπαίδευσης. Η ευρωπαϊκή γυμναστική συμπληρώνει το τοπίο της αστικής παρέμβασης που επιχειρείται στο ανθρώπινο σώμα κατά τα τέλη του 19ου αιώνα και αποτελεί μέρος των Ολυμπιακών «πηγών».

---

130 Οι απαγορεύσεις συμμετοχής δεν περιορίζονταν μόνο στους επαγγελματίες αθλητές. Επεκτίνονταν προς όσους ενήλικες ασκούσαν κάθε είδους χειρονακτικής εργασίας για επιβίωση! Η Ερασιτεχνική Ομοσπονδία του Στίβου, για παράδειγμα, απαγόρευε τη συμμετοχή στους αγώνες της σε όσους ήταν, «από εμπόριο ή μισθωτή εργασία, ένας χειρώνακτας, τεχνίτης, ή, εργάτης». Βλ. David C. Young, *The Modern Olympics*, Βαλτιμόρη και Λονδίνο, 1996, σ. 40.

1.2. Η Ευρωπαϊκή γυμναστική εμπειρία

Η Ευρωπαϊκή Γυμναστική αποτελεί μια αντανάκλαση του Διαφωτισμού στο επίπεδο του ανθρώπινου σώματος. Εντάσσεται στο υπό αστική διαχείριση πρότυπο του ορθολογικού και κοσμικού «εθνικού Ανθρώπου», όπως αυτό αναδύεται από τα τέλη του 18ου αιώνα στην Ευρώπη, αποτελώντας ισχυρό συστατικό του πολιτισμού των Ευρωπαϊκών, κυρίως των «προτεσταντικών», αστικών τάξεων και, ειδικότερα, της Γερμανικής.

Μπορεί να υποστηριχθεί πως η γυμναστική, όπως εμφανίζεται στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα, εξέφραζε το γερμανικό ρομαντισμό της «εκ νέου ανακάλυψης» του ανθρώπινου σώματος,[131] στο χώρο της εκπαίδευσης. Ενός εξιδανικευμένου, σφριγηλού, ανδρικού σώματος, απαλλαγμένου από ηδονικά πάθη, που αναζητούσε την ελευθερία του και την ένταξή του στη φύση, έχοντας ως πρότυπο και νομιμοποιητικό πλαίσιο αναφοράς τις ανδρικές μορφές της αρχαίας ελληνικής γλυπτικής.

Η γυμναστική ορίστηκε εξαρχής στο χώρο της εκπαίδευσης, ως μέθοδος Φυσικής Αγωγής. Ειδικότερα, ορίστηκε ως σύστημα επιτελούμενων στη «φύση» ασκήσεων και παιγνιωδών δραστηριοτήτων, ικανού να οδηγήσει στην επίτευξη του αρχαιοελληνικού σωματικού πρότυπου. Αντίθετα με τα βρετανικά σπορ δεν αποτέλεσε συνέχεια κανενός παραδοσιακού πολιτισμού αθλητικών θεαμάτων. Αναδημιούργησε, για τις ανάγκες των εθνικών και παραγωγικών αστικών στοχεύσεων, έναν «κλασικό» πολιτισμό ανδρικής, κατ' εξοχήν σωματικής εξάσκησης, ο οποίος είχε περιοριστεί κατά τη διάρκεια του μεσαίωνα και της αναγέννησης στα εσωτερικό ειδικών στρατιωτικών κοινοτήτων και είχε αγνοηθεί, ειδικά στα τέλη του 18ου αιώνα, από τη βυθισμένη σε ηδονικές απολαύσεις τάξη των αριστοκρατών.

Οι ρίζες της ευρωπαϊκής γυμναστικής ανιχνεύονται στις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, που εφαρμόστηκαν στα τέλη του 18ου αιώνα από τους *Φιλανθρωπιστές* σε σχολεία της γερμανικής ελίτ.[132] Αυτές χαρακτηρίζονται από τη ρομαντική προσαρμογή των «πανανθρώπινων» ορθολογικών κοινωνικών ιδανικών του Διαφωτισμού στην «καθαρή» κοινότητα του Γερμανικού έθνους. Το πρώτο

131 George L. Mosse, *Nationalism and Sexuality*, ό. π., σ. 49.

ευρωπαϊκό σχολείο που περιέλαβε τη Φυσική Αγωγή στο πρόγραμμά του ήταν το *Φιλανθρώπιο* του Basedow στο Dessau.[133] Το 1785 ιδρύθηκε το *Shnepfenthal Educational Institute* στην Gotha, το οποίο λειτουργεί μέχρι σήμερα. Σε αυτό το σχολείο δίδαξε Φυσική Αγωγή ο Johann Friedrich Guts Muths (1749-1839), ο οποίος συγκέντρωσε σε επίπεδο συγγραφής τα πρώτα συστήματα ασκήσεων και θεωρείται ο «παππούς» της σύγχρονης Φυσικής Αγωγής. Η πρώτη «εγκυκλοπαίδεια» με επιλεκτικές «ωφέλιμες» ασκήσεις συντάχθηκε την ίδια περίοδο από τον Gerhard Vieth (1763-1836), ενώ το 1811 δημιουργήθηκε, από τον Friedrich Ludwig Jahn, θεωρούμενο «πατέρα» της γερμανικής γυμναστικής, της επονομαζόμενης *Turnen*, ο πρώτος ειδικός χώρος για γυμναστική, η πρώτη *Turnplatz* στην Γερμανία.

Στη Γερμανία, η γυμναστική απέκτησε κεφαλαιώδη σημασία επειδή συνδέθηκε με την «κοινότητα του γερμανικού έθνους», το οποίο και ακολούθησε σε όλες τις φάσεις της συγκρότησής του, από την επαναστατική, αστική προ - κρατική σύλληψή του, έως τη θεσμοποιημένη κρατική μορφή του.

Η *Turnen*, η οποία ακόμη και μέσω του ονόματός της επιχειρεί να καταδείξει τη γερμανικότητά της, υπήρξε ισχυρότατο πολιτισμικό εργαλείο του Γερμανικού εθνικισμού, σχετιζόμενη τόσο με την λατρεία της σωματικής ανδροπρέπειας, όσο και με τον «χωρικό» πυρήνα της γερμανικής ρομαντικής παράδοσης, το «Δάσος», κατεξοχήν συμβολικό «τόπο» της *Gemeinschaft*.[134] Στη δασική κληρονομιά θεμελιώνεται, σύμφωνα με τον McCrone, η «Γερμανικότητα» (Germanentum), δηλαδή, η αστική ιδέα μιας βιολογικά «καθαρής» γερμανικής «φυλής», που υπερείχε φυλετικά και εθνικά.

Ουσιαστικά, η *Turnen*, αναπαρήγαγε «ορθολογικά», στον οργανωμένο χώρο ενός γυμναστηρίου, «φυσικές» δραστηριότητες του δάσους, με σκοπό να αποτυπώσει στους «εκφυλισμένους», από την «αριστοκρατία» και τον «κλήρο», Γερμανούς τα σωματικά και πνευματικά χαρακτηριστικά που επιβεβαίωναν τη διαφορετικότητα και

---

132 Allen Guttmann, *Games and Empires*, ό. π. σ. 142.

133 Ιωάννης Μουρατίδης, *Ιστορία Φυσικής Αγωγής*, Θεσσαλονίκη, 2000, σ. 464.

134 Για τον Γερμανικό ρομαντισμό – εθνικισμό και την συμβολική του σχέση με το «Δάσος», βλ. David McCrone, *Η κοινωνιολογία του Εθνικισμού*, Αθήνα, 2000, σσ. 150-151, επίσης, Ελία Κανέτι, *Μάζα και εξουσία*, Αθήνα, Ηριδανός, Αμβούργο, 1971, σσ.181-182.

ανωτερότητα της «φυλής». Θεωρείται πως ο Jahn συνέλαβε την ιδέα της *Turnen*, αναλύοντας τα παιχνίδια των μαθητών του σε περιπάτους στο δάσος.[135]

Ο Jahn υπήρξε ένας από τους επιφανείς εθνικιστές - ρατσιστές του 19ου αιώνα.[136] Ίδρυσε το 1810 τους «Γυμναστές» και το 1811 την «Αδελφότητα», σαν «μέσα του αγώνα για την Γερμανική ενότητα».[137] Οι οργανώσεις αυτές συνέχιζαν την παράδοση των *Bund* του 18ου αιώνα, οι οποίες ήταν «πατριωτικές» ομάδες που καλλιεργούσαν τη φιλία, «ταύτιζαν τον πατριωτισμό με τα ατομικά δικαιώματα και ακόμη την πανανθρώπινη πολιτική ιδιότητα».[138] Ωστόσο, οι γυμναστικές ομάδες, που ίδρυσε ο Jahn, οδήγησαν τις ατομικές και πανανθρώπινες φιλοδοξίες [των *Bund*]στην κατεύθυνση του ιδανικού της εθνικής κοινότητας (Volk) και μετέτρεψαν το ιδανικό της ανδρικής ομορφιάς, που χαρακτήρισε το ρομαντισμό του 18ου αιώνα, σε «εθνικό στερεότυπο».[139] Σύμφωνα με τον Mosse:

> Το εθνικό στερεότυπο, το ιδανικό για την ανδρική ομορφιά, ενώ συγκρατούσε τα πάθη, παράλληλα συμβόλιζε έναν επιθετικό ανδρισμό – τη μετεξέλιξη του ιδανικού της *Bund* από φιλία σε εθνικισμό.

Η *Turnen*, σαν αστικό φιλελεύθερο επαναστατικό κίνημα, διατήρησε στη Γερμανία κάποια από τα «διαφωτιστικά» χαρακτηριστικά της, κυρίως τη σχέση της με το «ελεύθερο» ανδρικό σώμα και τον αντί – αριστοκρατικό, αντί – κληρικαλιστικό της χαρακτήρα. Οι *Turner* ήταν ενάντια στους αριστοκράτες και τον κλήρο (*Junker, und Pfaffen*), φορούσαν ελεύθερες ομοιόμορφες γκρι στολές και είχαν καταργήσει, στις μεταξύ τους προσφωνήσεις, τον πληθυντικό ευγενείας.[140] Ο πολιτισμός τους ήταν κατ' εξοχήν αστικός, αντί – αριστοκρατικός, ήταν ένας πολιτισμός των «μυών» και

---

135 Για την σχέση της Γερμανικής γυμναστικής με το δάσος, Βλ. D. B. Van Dalen & B. L. Bennett, *A world History of Physical Education*, Νέο Τζέρσεϋ, 1971, σ. 7.

136 Στην ιδέα του Jahn για την συγκρότηση ενός «μυστικού λαού» (Volk) δεν είχαν θέση οι Εβραίοι. Βλ. *Racism History, 19th century Racism*, www.geocities.com

137 George L. Mosse, *Nationalism and Sexuality*, ό. π., σ. 78.

138 Αυτόθι.

139 Αυτόθι.

140 Allen Guttmann, *Games and Empires*, ό. π., σ. 142.

της εργασίας (muscle and sweat and power) που ανέδιδε περιφρόνηση προς ό,τι ήταν άεργο, «χαριτωμένο» και εκλεπτυσμένο.[141]

Αυτά τα ιδεολογικά χαρακτηριστικά οδήγησαν το 1819 τον Jahn στις Πρωσικές φυλακές και την *Turnen* στην απαγόρευση.[142] Η νομιμοποίησή της, το 1842, συνδέθηκε με τη μέγιστη ριζοσπαστικοποίηση των μελών της και με τη ρεφορμιστική στροφή του ιδρυτή της. Σύμφωνα με τον Γκούτμαν, « όταν ένας αριθμός μελών της *Turnen* έλαβε ενεργά μέρος στην ανεπιτυχή επανάσταση του 1848, ο Jahn τους επέκρινε και τελικά, επικρίθηκε από αυτούς σαν προδότης».[143]

Μετά την ανεπιτυχή έκβαση της φιλελεύθερης επανάστασης στη Γερμανία, τα πλέον ριζοσπαστικά μέλη της *Turnen* μετανάστευσαν στην Αμερική ιδρύοντας εκεί γυμναστικούς συλλόγους, οι οποίοι, μάλιστα, συμμετείχαν μαζικά στον Αμερικανικό εμφύλιο πόλεμο, στο πλευρό των ενωτικών. Οι γυμναστές που έμειναν στην Γερμανία ίδρυσαν το 1860 την *Deutsche Turnerschaft* και έγιναν, κατά τον Γκούτμαν, « φλογεροί εθνικιστές, υποστηρικτές της Γερμανικής αυτοκρατορίας που αναδύθηκε μετά τον εξευτελισμό του Ναπολέοντα ΙΙΙ στον Γάλλο – Πρωσικό πόλεμο του 1870 –71».[144]

Η *Turnerschaft*, σύμφωνα με τον Γκούτμαν:

> Υπήρξε συστατικό στοιχείο του νέου *Kaiserreich* σε τέτοιο βαθμό, ώστε να προσελκύσει μεγάλους αριθμούς αφομοιωμένων Γερμανών Εβραίων οι οποίοι πάσχιζαν, με την πρόθυμη συμμετοχή τους σε γυμναστικές ασκήσεις και την ακολουθία εθνικιστικών folderol [είδος τραγουδιών], να τονίσουν τον αδιαμφισβήτητο πατριωτισμό τους.[145]

Ένα πολύ μικρότερο μέρος των Γερμανών Εβραίων εξέφρασε, επίσης γυμναστικά, την εθνική του ιδιαίτερη ταυτότητα, οργανώνοντας Σιωνιστικό γυμναστικό κίνημα. Σιωνιστικός γυμναστικός σύλλογος εμφανίστηκε το 1898 στο Βερολίνο, δύο χρόνια μετά την έκκληση του Theodor Herzl για δημιουργία Εβραϊκής Πατρίδας. Η *Turnerschaft*, εντέλει, ως γερμανικός κρατικός θεσμός,

---

141 *Racism History*, ό. π.
142 Αυτόθι. Επίσης, βλ. Ιωάννης Μουρατίδης, *Ιστορία Φυσικής Αγωγής*, ό. π., σ. 466.
143 Allen Guttmann, *Games and Empires*, ό. π., σ. 142.
144 Αυτόθι, σ. 143.
145 Αυτόθι.

απέβαλε τα αντι-αριστοκρατικά χαρακτηριστικά της και μετατράπηκε σε ένα, όλο και περισσότερο, σχολαστικό σύστημα εκγύμνασης, σε κλειστό χώρο και με έντονα στρατιωτικά χαρακτηριστικά. Μετατράπηκε, με άλλα λόγια, «σε ένα μέσο για να ενσταλάξουν οι αρχές τις πολιτικές αρετές της πειθαρχίας και της αδιαμφισβήτητης υπακοής στην εξουσία».[146]

Η αντίληψη για την άσκηση των πρώτων Γερμανών γυμναστών και, στη συνέχεια, η θεσμοποιημένη μορφή της Γερμανικής γυμναστικής βρήκαν πρόθυμους ακροατές ανάμεσα στα αστικά κοινωνικά στρώματα της υπόλοιπης Ευρώπης και, ειδικότερα, ανάμεσα στους ανθρώπους του *μυοχριστιανισμού*. Εκτός από τη Γαλλία, όπου καθυστέρησε η οργάνωση γυμναστικού κινήματος, οι υπόλοιποι γείτονες της Γερμανίας την ακολούθησαν στην γυμναστική διαδρομή της. Ανάμεσα σε αυτούς, οι Σκανδιναβικές χώρες και κατ' εξοχήν η Σουηδία, ανέπτυξαν από νωρίς δικό τους γυμναστικό σύστημα, παρεμφερούς ιδεολογικής συγκρότησης, με διαφορετική, όμως, πρακτική.

Στη Δανία ιδρύθηκε νωρίς, το 1799, το πρώτο γυμναστήριο, στο σχολείο του Franz Nachtegall, στην Κοπεγχάγης.[147] Ο Νάχτεγκαλ, ο οποίος το 1804 διορίστηκε καθηγητής Φυσικής αγωγής στο Πανεπιστήμιο της Κοπεγχάγης, ίδρυσε το 1799 και το 1839 σχολές γυμναστικής και εισήγαγε την γυμναστική στα σχολεία της Δανίας.[148] Η γυμναστική του Νάχτεγκαλ, επηρεάστηκε από τους *Φιλανθρωπιστές* Γερμανούς εκπαιδευτές. Είχε εθνικιστικό χαρακτήρα με σαφές στρατιωτικό περιεχόμενο.

Στη Σουηδία ιδρύθηκε το 1814,[149] με πρωτοβουλία του Per Henrik Ling, το *Βασιλικό Γυμναστικό Κεντρικό Ινστιτούτο* της Στοκχόλμης. Ο Λινγκ σπούδασε θεολογία στη Δανία και εκεί, επηρεασμένος από τον Νάχτεγκαλ, αποδέχτηκε τις εκπαιδευτικές δυνατότητες της γυμναστικής. Ο Λινγκ επεξεργάστηκε το Σουηδικό γυμναστικό σύστημα, το οποίο θεωρούσε πιο συμβατό με τις ανθρώπινες φυσικές δυνατότητες από αυτό της *Turnen και,* γι' αυτό το λόγο, «επιστημονικότερο» και «αποτελεσματικότερο». Η «αποτελεσματικότητα» αφορούσε τόσο τη θεραπευτική, αλλά, κυρίως, τη στρατιωτική – πολιτική λειτουργία της γυμναστικής. Αυτήν η τελευταία, διευκολυνόταν από την έμφαση στην πειθαρχία, την ομοιομορφία και την

146 Αυτόθι, σσ. 143-144.
147 Ιωάννης Μουρατίδης, *Ιστορία Φυσικής Αγωγής*, ό. π., σ. 467.
148 Αυτόθι.

υπακοή που απαιτούσε η εκτέλεση των ευκολότερων ελεύθερων ασκήσεων της σουηδικής γυμναστικής, παρά από τους πολυπληθέστερους ανθρώπινους σχηματισμούς του γερμανικού γυμναστηρίου.[150]

Το γερμανικό γυμναστικό κίνημα και η σχολική γερμανική γυμναστική εξαπλώθηκαν με μικρότερες, σε σχέση με τις Σκανδιναβικές χώρες, παρεκκλίσεις από την αρχική τους μορφή, στο Βέλγιο, όπου το 1865 ιδρύθηκε εκεί εθνική γυμναστική ομοσπονδία και το 1881 μια Ευρωπαϊκή ομοσπονδία.[151] Στην Ολλανδία, καθηγητές Φυσικής Αγωγής ίδρυσαν το 1862 εθνική ομοσπονδία, ενώ στη βόρεια Ελβετία, εμφανίστηκαν γυμναστικοί σύλλογοι από το 1820 και ιδρύθηκε γυμναστική ένωση το 1869.[152] Η Ιταλική γυμναστική εμφανίστηκε σαν στρατιωτική γυμναστική το 1833 στο Τορίνο. Το 1844 ιδρύθηκε η πρώτη Ιταλική γυμναστική εταιρεία και το 1878 θεσμοθετήθηκε το μάθημα της γυμναστικής σε όλα τα επίπεδα της Ιταλικής εκπαίδευσης.[153]

Στην Γαλλία, το συλλογικό γυμναστικό κίνημα εμφανίστηκε καθυστερημένα και με έντονο πατριωτικό περιεχόμενο. Μετά την ήττα τους στον Πρώσο – Γαλλικό πόλεμο, οι Γάλλοι θεώρησαν ως εθνική αναγκαιότητα τη γυμναστική – στρατιωτική εκπαίδευση. Είναι με βάση το συγκεκριμένο πνεύμα που η Ένωση των Γυμναστικών Συλλόγων της Γαλλίας, που ιδρύθηκε το 1873, επιλέγει ως σύνθημα τη φράση, *Patrie-Courage-Moralite.*[154]

Στην προοπτική αυτή ο Holt υποστηρίζει ότι στην Γαλλία, «η Γυμναστική, η οποία ήταν η μεγαλύτερη αθλητική δραστηριότητα τουλάχιστον μέχρι το 1900, οργανώθηκε ως κίνημα με εμφανή και αποκλειστικό στόχο να βοηθήσει τη στρατιωτική ανασυγκρότηση».[155] Αποτελούσε συνέχεια της Γαλλικής γυμναστικής παράδοσης, μπολιασμένης με ένα περισσότερο «γερμανικό» περιεχόμενο σε ό,τι αφορά τη σχέση της γυμναστικής με την πολιτική εξουσία.

---

149 Το 1813 κατά τον Μουρατίδη. Το 1814 κατά τον Γκούτμαν.

150 Ο Λινγκ, σύμφωνα με τον Μουρατίδη, «ξεχώριζε τις ασκήσεις σε *ιατρικές, στρατιωτικές, παιδαγωγικές* και *αισθητικές*, με ιδιαίτερη προτίμηση στις δύο πρώτες». Βλ. Ιωάννης Μουρατίδης, *Ιστορία Φυσικής Αγωγής*, ό. π., σ. 468.

151 Allen Guttmann, *Games and Empires*, ό. π., σ. 146.

152 Αυτόθι.

153 Αυτόθι, σ. 147.

154 Allen Guttmann, *Games and Empires*, ό. π., σ. 147.

155 Richard Holt, "Sport and Militarism in Britain and France", *Tribal Identities Nationalism Europe – Sport*,εκδ. J A. Mangan, Αγγλία, 1996, σ. 40.

Σύμφωνα με τον Γκούτμαν, « από το 1879 έως το 1914, η πρακτική της Γαλλικής γυμναστικής εξελίχθηκε στη σκιά της πολιτικής εξουσίας (...) Η γυμναστική είναι πολιτική συνεχιζόμενη με άλλα μέσα».[156] Στον εκπαιδευτικό χώρο, η Γαλλική γυμναστική, όντας κατά το παρελθόν ασυστηματοποίητη και ανομοιογενής, συγκροτήθηκε μετά τον πόλεμο του 1870 –71 σε καθαρά στρατιωτική προπαίδευση, αφού οι μαθητές οργανώθηκαν σε καθαρά στρατιωτικά τμήματα[157] Παρόλα αυτά, έως και τα τέλη του 19ου αιώνα η Φυσική Αγωγή δεν είχε βρει τη θέση της στη Γαλλία, προσκρούοντας, κυρίως, στις στενές σχέσεις της Γαλλικής εκπαίδευσης με την καθολική εκκλησία.

Η σχέση της γυμναστικής με το πρότυπο του «νέου, εθνικού, αστικού Ανθρώπου» που αναδύθηκε στην Ευρώπη καθ' όλη τη διάρκεια, και ιδιαίτερα στο δεύτερο μισό, του 19ου αιώνα, εκφράστηκε εντυπωσιακά κατά τη διαδικασία συγκρότησης των εθνικών – αστικών κινημάτων της ανατολικής Ευρώπης και των Βαλκανίων. Οι Τσέχοι, οι Σλοβάκοι, οι Πολωνοί και οι Ούγγροι συγκρότησαν γυμναστικά κινήματα αντίστοιχα με την *Turnen* και τα χρησιμοποίησαν στον αγώνα για εθνική απελευθέρωση.

Το 1862, ο Miroslav Tyrs, νεαρός απόφοιτος φιλοσοφίας του πανεπιστημίου της Πράγας, ίδρυσε την πρώτη γυμναστική – επαναστατική εταιρεία με το όνομα *Σοκόλ*. Για τον Τιρς, «Ένα υγιές έθνος είναι μόνο ένα οπλισμένο έθνος. Ένα όπλο σε κάθε γροθιά».[158] Από τις τάξεις της *Σοκόλ* της Πράγας, προερχόταν ο πρώτος Πρόεδρος της τσεχοσλοβάκικης δημοκρατίας Thomas Masaryk.[159] Το κίνημα των *Σοκόλ* εξαπλώθηκε από την Πράγα στην Πολωνία και την Ουγγαρία, ενώ δραστήριοι στην ίδρυση γυμναστικών σλαβικών εταιρειών αποδείχτηκαν οι Κροάτες, οι Σλοβένοι και οι Σέρβοι. Οι Βούλγαροι ίδρυσαν μια *Σοκόλ* το 1879, αλλά ο τοπικός χαρακτήρας

156 Αυτόθι, σσ. 147-148. Για τον γενικότερο πολιτικό – πατριωτικό χαρακτήρα των Γαλλικών γυμναστικών συλλόγων, βλ. Pierre Arnaud, *Les Athletes de la Republique*, Τουλούζη, εκδ. Privat, 1987.

157 Richard Holt, "Sport and Militarism in Britain and France", ό. π. σ. 41. Επίσης, Ιωάννης Ε. Χρυσάφης, *Η Σωματική Αγωγή και η Στρατιωτική Προπαίδευσις της Νεότητος*, Αθήνα, 1925, σσ. 15-16.

157 Allen Guttmann, *Games and Empires*, ό. π., σ. 150.

159 Αυτόθι.

της διεμβολίστηκε από την επικράτηση μιας «αυθεντικότερης» μορφής *Turnen* που εισήγαγε στη Βουλγαρία το Υπουργείο της Εκπαίδευσης το 1895.[160]

Οι *Σοκόλ* μετείχαν στη διαμόρφωση των σλαβικών εθνικών ταυτοτήτων, δίνοντας έμφαση σε στοιχεία του υλικού και πνευματικού πολιτισμού των σλαβικών λαών (όπως για παράδειγμα τις διάφορες ομοιόμορφες ενδυμασίες, τη γλώσσα ή τη μουσική). Το 1912 ιδρύθηκε μια Σλαβική Ομοσπονδία των Σοκόλ, η οποία, ωστόσο, δεν κατόρθωσε να αποκτήσει την πολιτική ενότητα και τους κοινούς εθνικιστικούς στόχους της Γερμανικής *Turnerschaft*.[161]

Στη Μεγάλη Βρετανία, η Γερμανική και η Σουηδική γυμναστική αποτέλεσαν μέρος της εκπαιδευτικής σωματικής αναμόρφωσης, στην οποία, πάντως, κυριαρχούσαν τα «εξορθολογισμένα» εντόπια σπορ. Από το 1825 υπήρχε στο Λονδίνο Γερμανική Γυμναστική Εταιρεία την οποία είχε ιδρύσει ο Karl Volker, μαθητής του Jahn.[162] Στη δεκαετία του 1860, η *Turnen* έγινε μέρος του Αγγλικού *μυοχριστιανικού* κινήματος, στην πρωτοπορία του οποίου βρίσκονταν οι γυμναστικοί συλλόγοι της περιοχής του Λίβερπουλ. Οι συγκεκριμένοι σύλλογοι συνδέθηκαν και με μια άλλη μορφή αθλητικού αναμορφωτικού κινήματος, το Αγγλικό *Ολυμπιακό* κίνημα.[163]

Κοινό τόπο μεταξύ Βρετανών γυμναστών και Αγγλικού Ολυμπισμού αποτέλεσε η αντίληψη περί αναγκαιότητας άθλησης ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων, αλλά και εισαγωγής της Φυσικής Αγωγής σε όλες τις βαθμίδες της Βρετανικής εκπαίδευσης. Οι εκπαιδευτικοί στόχοι της αγγλικής γυμναστικής ήταν σε μεγάλο βαθμό κοινοί με τους στρατιωτικούς και πολιτικούς στόχους της Γερμανικής *Turnerschaft*. Χαρακτηριστικό ως προς τον προσδιορισμό αυτών των στόχων είναι το άρθρο του Κόμη του Νηθ, επίτιμου μέλους της Ολυμπιακής Κοινότητας του Γουένλοκ, που δημοσιεύτηκε από την Εθνική Κοινότητα Φυσικής Αγωγής τον Απρίλιο του 1888:

> Οι γυμναστικές ασκήσεις – τα στρατιωτικά και τα μουσικά γυμνάσματα – διδάσκουν υπακοή, τάξη, κανονικότητα και συνήθειες πειθαρχίας – αρετές λίγο ή

160 Αυτόθι, σ. 151.
161 Αυτόθι.
162 Ιωάννης Μουρατίδης, *Ιστορία Φυσικής Αγωγής*, ό. π., σ. 469.
163 Για τη γυμναστική και τους Ολυμπιακούς Αγώνες του Λίβερπουλ βλ. David C. Young, *The Modern Olympics*, ΗΠΑ, 1996, σσ. 30-31.

πολύ άγνωστες, κατά κανόνα, στο παιδί του φτωχότερου εργαζόμενου ανθρωπου.[164]

Η γυμναστική αποτέλεσε μέρος του Βρετανικού σχολικού προγράμματος, αλλά, όπως επισημαίνει ο Χόλτ, δεν απέκτησε ποτέ την αυστηρότητα της στρατιωτικά οργανωμένης και προσανατολισμένης Ευρωπαϊκής γυμναστικής.[165] Αποτέλεσε, ωστόσο, σημαντική παράμετρο της Βρετανικής Φυσικής Αγωγής, γεγονός που επιτείνει την καθολικότητα των γυμναστικών, ηθοπλαστικών αντιλήψεων, κατά τα τέλη του 19ου αιώνα.

Η Ευρωπαϊκή γυμναστική εκφράζει την «ολοκληρωτική» αστική παρέμβαση πάνω στο ανθρώπινο σώμα, στα πλαίσια μιας «από τα πάνω» διαδικασία επιβολής ενός αυστηρού, ορθολογικού μοντέλου ανδρικού «πολιτισμού του σώματος». Συνδέθηκε με τα ρομαντικής έμπνευσης εθνικά κινήματα και θεωρήθηκε μέρος της ίδιας της «ουσίας» της εθνικής ταυτότητας, ιδιαίτερα της Γερμανικής. Επιπλέον, χρησιμοποιήθηκε ως πεδίο «παραγωγής ήθους», αλλά και ως μηχανισμός κοινωνικού ελέγχου.

Οι παραπάνω λόγοι, και ιδιαίτερα η σημασία που αποδόθηκε στη γυμναστική ως παράγοντα συγκρότησης και ενίσχυσης των εθνικών κοινοτήτων, οδήγησαν τους γυμναστές σε οξεία αντιπαράθεση με τα Αγγλικά σπορ. Τα σπορ, προς τα τέλη του 19ου αιώνα, είχαν αρχίσει να συγκροτούν ένα σοβαρό αντίβαρο στις γυμναστικές κοινότητες και να επηρεάζουν τόσο τα μεσαία, όσο και τα λαϊκά κοινωνικά στρώματα των Ευρωπαϊκών χωρών.

Τα Βρετανικά σπορ θεωρήθηκαν από τους Ευρωπαίους γυμναστές ως μια «βάρβαρη βρετανική παράδοση», μπολιασμένη με τα ανεπιθύμητα, για την εθνική ομοψυχία, χαρακτηριστικά του ατομικού ανταγωνισμού και της σύγκρουσης. Επιπλέον, ο εργαλειακός ορθολογισμός τους είχε επικριθεί ως μια αφύσικη «τεηλοριανή» παραγωγική αντανάκλαση:

Είχε θεωρηθεί ότι τα σπορ ενθαρρύνουν την «υπερηφάνεια» και τον «εγωισμό» και καταστρέφουν αυτό στη δημιουργία του οποίου οι Turner είχαν αφιερώσει τον

164 Don Anthony, *Minds, Bodies and Souls, an Anthology*, Αγγλία, 1996, σσ. 72-73.

εαυτό τους: μια εθνική κοινότητα. Τα σπορ ήταν [για τους Γερμανούς γυμναστές] (...) η καταστροφή των ευγενικών προσπαθειών των γυμναστών να προαγάγουν την ηθική ανάπτυξη του Γερμανικού λαού. (...) Τα σπορ (...) δεν ήταν καλύτερα από τον «Τεηλορισμό» (...) ως εκ τούτου οι γυμναστές προέτρεπαν στην αποκήρυξη των «σταδίων από μπετόν του στίβου από καρβουνόχωμα, της μετροταινίας, του χρονομέτρου, του κουρεμένου χόρτου και των παπουτσιών του στίβου ... Στη θέση τους τοποθετούσαν το απλό λιβάδι, την ελεύθερη φύση.[166]

Η αντιπαράθεση ανάμεσα στη γυμναστική και τα σπορ, είναι ενδεικτική ενός κλίματος γενικότερης αντιπαράθεσης μεταξύ διαφορετικών προσεγγίσεων του πολιτισμού του σώματος, κατά τα τέλη του 19ου αιώνα. Τέτοιου τύπου διαφορές είχαν εκδηλωθεί ανάμεσα στο Σουηδικό και το Γερμανικό γυμναστικό σύστημα, ενώ σε εξέλιξη βρισκόταν και η σύγκρουση ανάμεσα στον ερασιτεχνικό και τον επαγγελματικό αθλητισμό στη Βρετανία.

Φαινόταν, συνεπώς, πως ο πρώιμος σύγχρονος αθλητισμός, ο χώρος που συμβατικά ονομάσαμε «Ολυμπιακές πηγές», χρειαζόταν μια συνολική συνθετική παρέμβαση. Οι διεθνείς Ολυμπιακοί αγώνες προωθήθηκαν, όπως θα δούμε στο κεφάλαιο για τον *Κουμπερτέν*, ως η διορθωτική, ενισχυτική παρέμβαση που χρειαζόταν ο αστικός αθλητικός χώρος. Ανέπτυξαν, ωστόσο, ορισμένα χαρακτηριστικά που, πιθανώς, υπονόμευσαν τις στενές αθλητικές και γυμναστικές στοχεύσεις της αστικής τάξης.

Το γεγονός αυτό συνδέεται με τη διάσταση του Ολυμπιακού γεγονότος ως «θεάματος» και «δημόσιας γιορτής». Ουσιαστικά, οι Ολυμπιακοί Αγώνες εμπεριείχαν ένα σύνολο αθλητικών θεαμάτων περισσότερο συγγενικών με τα προβιομηχανικά αντίστοιχά τους, παρά με τους σύγχρονους βρετανικούς και αμερικανικούς αθλητικούς αγώνες και τις ευρωπαϊκές γυμναστικές επιδείξεις. Για την ακρίβεια, αποτελούσαν μια γέφυρα ανάμεσα στα τελετουργικά παραδοσιακά αθλητικά θεάματα και στις εξορθολογισμένες και περιορισμένες μεταξύ των αστών ερασιτέχνες αθλητικές αναμετρήσεις.

---

165 R. Holt, "Sport and Militarism", ό. π., σ. 40.
166 A. Guttmann, *Games and Empires*, ό. π., σ. 144.

Ο συγκεκριμένος χαρακτήρας των Ολυμπιακών αγώνων δεν προέκυψε τυχαία. Έχει τις ρίζες του σε μια από τις «πηγές» του σύγχρονου ολυμπισμού, τους «τοπικούς Ολυμπιακούς αγώνες», για τους οποίους ο ιδρυτής των διεθνών Ολυμπιακών αγώνων είχε σαφή εικόνα. Οι αγώνες αυτοί, τόσο στην αγγλική, όσο και στην ελληνική τους εκδοχή, αποτελούσαν την ίδια στιγμή «εξορθολογισμένα», αλλά και «τελετουργικά» θεάματα ανοικτής λαϊκής συμμετοχής. Στην προοπτική αυτή, σηματοδοτούν τη μετάβαση που συντελείται τον 19ο αιώνα στο επίπεδο του «σωματικού πολιτισμού» και συμπληρώνουν το χώρο των Ολυμπιακών πηγών.

1.3. Οι Τοπικοί Ολυμπιακοί Αγώνες.

1.3.1. Η αγγλική περίπτωση

Το 1840 ιδρύεται, με πρωτοβουλία του γιατρού William Penny Brookes, , μια αγροτική αναγνωστική εταιρεία, στο χωριό Much Wenlock, στην κομητεία του Shropshire της βορειοδυτικής Αγγλίας. Στα πλαίσια αυτής της πρωτοβουλίας, συγκεντρώθηκαν βιβλία με σκοπό, «να επεκταθούν στις εργαζόμενες τάξεις αυτές οι διευκολύνσεις και τα πλεονεκτήματα που οι πλουσιότεροι άνθρωποι μπορούν να έχουν στο σπίτι».[167] Το 1850 δημιουργείται μια υποομάδα της αναγνωστικής εταιρείας, η Ολυμπιακή Τάξη του Γουένλοκ (Wenlock Olympian Class), με σκοπό την προαγωγή της πνευματικής και φυσικής κατάστασης των εργαζομένων :

> Να προαχθεί η ηθική, πνευματική και σωματική βελτίωση των ανθρώπων, με την ενθάρρυνση αναψυχής στη φύση και την απονομή ετήσιων βραβείων για την φιλολογία και τα επιτεύγματα στις καλές τέχνες, [αλλά] και για την ικανότητα και την δύναμη στις αθλητικές ασκήσεις.[168]

Η *Ολυμπιακή τάξη* απευθυνόταν στους κατοίκους του Γουένλοκ και στους γείτονες τους, ειδικά όσους άνηκαν στις εργατικές τάξεις. Από αυτή την πρωτοβουλία προέκυψαν το 1850 οι πρώτοι *Ολυμπιακοί αγώνες του Γουένλοκ*, μια γιορτή που για ένα διάστημα επεκτάθηκε σε εθνικό επίπεδο, ενώ τοπικά συνεχίζει έως σήμερα να διεξάγεται.

Οι αγώνες του Γουένλοκ ήταν ένα είδος «θεάτρου των αρχόντων», με αστικές ωφελιμιστικές στοχεύσεις. Αποτελούσαν συνέχεια ανάλογων προβιομηχανικών αθλητικών εκδηλώσεων, μέσα σ' ένα περισσότερο εξορθολογισμένο πλαίσιο, οριζόμενο από την προσθήκη πνευματικών διαγωνισμών στο πλευρό των αθλητικών αναμετρήσεων.

Τα αγωνίσματα ήταν παραδοσιακά Βρετανικά παιχνίδια: κρίκετ, ποδόσφαιρο, *quoits* (είδος ρίψης μεταλλικού ή πέτρινου δίσκου), αγώνας δρόμου με σάκους και

---

167 D. C. Young, *The Modern Olympics*, ό. π., σ. 8.

πέντε αγωνίσματα στίβου – άλμα εις ύψος, άλμα εις μήκος και τρεις δρόμοι, ανάμεσά τους και ένας δρόμος για τις μικρότερες ηλικίες.[169] Διεξάγονταν στον τυπικό προβιομηχανικό αθλητικό χώρο των Βρετανικών λιβαδιών και συνοδεύονταν από ένα έντονο εορταστικό τελετουργικό που περιελάμβανε παρελάσεις, σημαίες, την τοπική φιλαρμονική, κωδωνοκρουσίες κλπ.[170] Η συμμετοχή ήταν ανοικτή για όλους τους κατοίκους και τους γείτονες της περιοχής και οι νικητές λάμβαναν χρηματικά βραβεία.[171]

Οι αγώνες του Γουένλοκ, και η συνέχειά τους στο Λίβερπουλ, επιτελούσαν παρεμφερή με τις προβιομηχανικές αθλητικές γιορτές λειτουργία. Γεφύρωναν τις ταξικές αντιθέσεις ενοποιώντας τελετουργικά την τοπική κοινότητα. Τα εξέχοντα – αριστοκρατικά μέλη της *Ολυμπιακής κοινωνίας* είχαν πλήρη συνείδηση αυτής της λειτουργίας. Ο Λόρδος και Ολυμπιακός αθλητής William Lennox, σε ομιλία του προς τα μέλη της *Ολυμπιακής κοινωνίας του Γουένλοκ* το 1860, ισχυρίστηκε ότι, «τα σπορ είναι [μια] αταξική ανθρώπινη εμπειρία (...) και τελικά φέρνουν όλες τις τάξεις, πλούσιους και φτωχούς, μαζί με έναν τρόπο πραγματικά Αγγλικό».[172]

Αυτή η στάση απέναντι στην ιδεολογική λειτουργικότητα του αθλητισμού απείχε πολύ από την ηθοπλαστική αντίληψη ενός ερασιτεχνικού, ταξικά προσανατολισμένου, αστικού αθλητισμού. Ωστόσο, ήταν μια στάση ιδιαίτερα συμβατή με το μετέπειτα «πνεύμα» του ολυμπισμού, στο βαθμό που συνέχιζε μια πολιτιστική παράδοση «θεάτρου των αρχόντων».

Η ταξικά «δημοκρατικότερη» αντίληψη των ανθρώπων της *Ολυμπιακής κοινωνίας* ως προς τη λειτουργικότητα του αθλητισμού, τους έφερε κοντά με το γυμναστικό κίνημα του Λίβερπουλ, το οποίο εξέφραζε τις αντιλήψεις ορισμένων γυμναστών για την αναγκαιότητα εκγύμνασης του συνόλου του Βρετανικού πληθυσμού.

Αποτέλεσμα αυτής της συνάντησης ήταν η εξάπλωση του Ολυμπιακού κινήματος στο Λίβερπουλ και στο Λονδίνο. Το 1865 στο Λίβερπουλ, μέλη της *Ολυμπιακής κοινωνίας*, γυμναστές από το Λίβερπουλ και το Λονδίνο, ίδρυσαν την Εθνική Ολυμπιακή Ένωση (National Olympic Association), με σκοπό την εξάπλωση του

168 Don Anthony, *An Anthology*, ό. π., σ. 4.
169 D. C. Young, *The Modern Olympics*, ό. π. σ. 9.
170 Αυτόθι, σ. 10.
171 Αυτόθι, σ. 9.
172 Don Anthony, *Minds, Bodies and Souls, an Archaeology*, Αγγλία, 1996, σ. 37.

Ολυμπιακού κινήματος και τη διοργάνωση ετήσιων Ολυμπιακών αγώνων σε όλη την Αγγλία.[173]

Η ιδρυτική διακήρυξη αυτής της ένωσης παρουσιάζει ορισμένα χαρακτηριστικά πολύ κοινά με αυτά του σύγχρονου Ολυμπισμού. Ενδεικτικά αναφέρουμε τη φιλοδοξία αναγωγής της ΝΟΑ σε αθλητικό «οργανισμό- ομπρέλα», που θα προσέφερε στέγη σε όλες τις, «Ολυμπιακές αθλητικές κοινότητες (στίβου, Γυμναστικής, Κωπηλασίας, Κρίκετ και άλλες παρεμφερείς) και θα τους επέτρεπε (...) να βοηθούν η μια την άλλη».[174] Επιπλέον, η συμμετοχή στους Ολυμπιακούς Αγώνες, ενώ οριζόταν ως απαγορευτική για τους επαγγελματίες αθλητές, δεν ήταν απαγορευτική για τους εργαζόμενους ερασιτέχνες αθλητές. Ο ανταγωνισμός θα ήταν διεθνής και ανοικτός για όσους προσέρχονταν στους αγώνες.[175]

Η προσθήκη του «διεθνούς χαρακτήρα των αγώνων» αντανακλά, όπως δείχνει ο Young, την αναπτυγμένη επικοινωνία μεταξύ της *Ολυμπιακής κοινωνίας του Γουένλοκ* και του χώρου των τοπικών Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας.[176] Η συνειδητοποίηση της εθνικής βαρύτητας του θεσμού της Αθήνας από τους πρωτεργάτες του Γουένλοκ, αποτέλεσε τον πυρήνα της ιδέας για συγκρότηση ενός βρετανικού και διεθνούς Ολυμπιακού θεσμού.

Οι παραχωρήσεις που έκανε η *Ολυμπιακή κοινωνία του Γουένλοκ* ως προς την αθλητική συμμετοχή και βράβευση, προκειμένου να αποκτήσει το *Ολυμπιακό κίνημα* εθνική και διεθνή απήχηση, δεν ήταν αρκετές για να το κάνουν αποδεκτό από τις αθλητικές ομοσπονδίες που αποτελούσαν τη ραχοκοκαλιά του *μυοχριστιανικού* κινήματος. Δεν ήταν αρκετή ούτε η κατάργηση των χρηματικών βραβείων, ούτε ο αποκλεισμός των επαγγελματιών αθλητών από τους αγώνες. Για την Ερασιτεχνική Ομοσπονδία του Στίβου, (ΑΑC), που ιδρύθηκε αμέσως μετά και μάλλον ως απάντηση στην ίδρυση της ΝΟΑ, η συμμετοχή έπρεπε να περιορίζεται μόνο σε ερασιτέχνες Gentlemen. Οποιοσδήποτε εργαζόμενος σε χειρονακτική εργασία έπρεπε να αποκλείεται από τους αγώνες. Η ΑΑC απαγόρευσε στους αθλητές της να

173 D. C. Young, *The Modern Olympics*, ό. π., σ. 33.
174 Αυτόθι, σ. 34.
175 Αυτόθι.
176 Η επικοινωνία ανάμεσα στο Γουένλοκ και τους Ολυμπιακούς Αγώνες του Ζάππα ξεκινά το 1859 με ανταλλαγές επιστολών και δώρων. Μέσα από αυτή την επικοινωνία ο

παίρνουν μέρος στους Ολυμπιακούς Αγώνες και έτσι, μετά από σύντομη ζωή, το εθνικό Αγγλικό Ολυμπιακό κίνημα εκφυλίστηκε.

Παρά την αποτυχία των εθνικών αγώνων, οι τοπικοί αγώνες στο Γουένλοκ συνέχισαν να διεξάγονται, διατηρώντας μάλιστα τα αρχικά εορταστικά τους χαρακτηριστικά, δίνοντας χρηματικά βραβεία και συντηρώντας, γενικότερα, τον ανοικτό ταξικό τους χαρακτήρα. Ο Κουμπερτέν απέκτησε ίδια αντίληψη αυτών των αγώνων, όταν το 1890 παραβρέθηκε σε μια ιδιαίτερα «εντυπωσιακή» διοργάνωσή τους. Είχε προηγηθεί και ακολούθησε ανταλλαγή αλληλογραφίας με τον Μπρουκς και αυτή η σχέση υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική, τόσο για την εξοικείωση του Κουμπερτέν με την ιδέα των Διεθνών Ολυμπιακών Αγώνων, [177] όσο και για την εξοικείωσή του με τα φεστιβαλικά και «δημοκρατικά» ιδεολογικά χαρακτηριστικά τους.

Μπρούκς οραματίστηκε τους Ολυμπιακούς αγώνες ως διεθνή θεσμό με τόπο διεξαγωγής την Αθήνα. Βλ. Αυτόθι σσ. 23 και 80.

177 Αυτόθι, σσ. 74 – 80.

1.3.2. Η ελληνική περίπτωση

Το Ελληνικό Ολυμπιακό κίνημα είναι ίσως, μαζί με τη βρετανική αθλητική εμπειρία, η σημαντικότερη «πηγή» των πρώτων διεθνών Ολυμπιακών Αγώνων. Οι ελληνικοί Ολυμπιακοί αγώνες, που διεξάγονταν το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα στην Αθήνα, δεν είχαν άμεση σχέση, όπως οι αγώνες του Γουένλοκ, με τον ιδρυτή του σύγχρονου Ολυμπισμού. Ωστόσο, αποτέλεσαν το βασικό υλικό επάνω στο οποίο θεμελιώθηκε η ελληνική Ολυμπιακή συνείδηση, η οποία επηρέασε καθοριστικά τη διεξαγωγή των αγώνων του 1896.

Στα ελληνικά, η λέξη «Ολυμπισμός» θα μπορούσε να σημαίνει ό,τι «*Turnen*» στα Γερμανικά ή «*Σοκόλ*» στα Σλαβικά. Θα μπορούσε, δηλαδή, να είναι το ελληνικό προσωνύμιο για τη γυμναστική και τον αθλητισμό και, σε κάθε περίπτωση, αποτέλεσε την ελληνική προσθήκη στο γυμναστικό «πολιτισμό του σώματος». Αυτό δεν σημαίνει ότι ο «Ολυμπισμός» ήταν για τους Έλληνες μόνο ένα όνομα που αντανακλούσε την αστική διαχείριση του ελληνικού «πολιτισμού του σώματος» από το χώρο της ελληνικής γυμναστικής. Ο «Ολυμπισμός», από την αρχή της ίδρυσης του ελληνικού κράτους, είχε μια αυτόνομη διάσταση, την αμιγώς θεαματική - αγωνιστική πλευρά του. Αποτέλεσε ένα είδος «θεάτρου των αρχόντων» που συνδύαζε τόσο «λόγιες», όσο και προβιομηχανικές λαϊκές εκφάνσεις και λειτούργησε στο ευρύτερο πλαίσιο του εθνικού ρομαντισμού. Το γεγονός αυτό ερμηνεύει την ιδιαίτερη σχέση των Ελλήνων με τους πρώτους διεθνείς Ολυμπιακούς αγώνες, η οποία επηρέασε καθοριστικά την πολιτισμική φυσιογνωμία τους.

Το όριο ανάμεσα στις αντιλήψεις για τον «Ολυμπισμό» ως γυμναστικό μέσο σωματικής και πνευματικής αναμόρφωσης και τον «Ολυμπισμό» ως θέαμα – «θέατρο των αρχόντων», ήταν ιδιαίτερα ρευστό στην ελληνική κοινωνία του 19ου αιώνα. Οι κοινωνικές δυνάμεις που συγκροτούσαν το χώρο της ελληνικής γυμναστικής δεν είχαν την αυστηρή «αστική» φυσιογνωμία του αντίστοιχου ευρωπαϊκού χώρου. Η κοινωνική, αλλά κυρίως πολιτική, ανυπαρξία μίας συγκροτημένης αστικής τάξης, έχει ως αποτέλεσμα την απουσία των προϋποθέσεων εκείνων που θα διευκόλυναν την αυστηρά αστική αναμόρφωση της «παραδοσιακής» ελληνικής κοινωνίας.

Οι απόπειρες επιβολής «αστικού ήθους» στην ελληνική κοινωνία μέσω της γυμναστικής, οφείλονταν περισσότερο στις παραδοσιακές σχέσεις εξάρτησης της

ελληνικής πολιτικής, οικονομικής και πνευματικής ζωής από το «Ευρωπαϊκό κέντρο» και λιγότερο ή και καθόλου, στη συνειδητή δράση μιας εντόπιας αστικής τάξης.

Γι' αυτόν κυρίως το λόγο, η γυμναστική δεν απέκτησε μεταξύ των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων την κοινωνική δυναμική που απέκτησε στην Ευρώπη και τα λιγοστά στελέχη της λειτουργούσαν σε μεγάλο βαθμό στο πλαίσιο ενός χαλαρά συγκροτημένου χώρου «γυμναστικού πολιτισμού του σώματος», αναμεμειγμένου με «παραδοσιακά» Ολυμπιακά χαρακτηριστικά. Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, και ειδικά μετά το 1860, εμφανίστηκε μια περισσότερο συστηματική και ενσυνείδητη τάση «γυμναστικοποίησης» - εξορθολογισμού του ελληνικού παραδοσιακού και Ολυμπιακού πολιτισμού του σώματος, που δεν μπόρεσε, ωστόσο, να κυριαρχήσει ή να έχει ιδιαίτερα αποτελέσματα.

Ο ελληνικός Ολυμπισμός, ως θέαμα - εορταστικό γεγονός, αποτέλεσε αυτοδύναμο ρομαντικό κεφάλαιο της εθνικής ιδεολογίας, που από πολύ νωρίς ανασύρθηκε από την εθνικιστική, ιστορική δεξαμενή για να υπηρετήσει το νεαρό έθνος – κράτος. Ο ποιητής και εκδότης της εφημερίδας *Ήλιος*, Παναγιώτης Σούτσος, το 1833, σε μια εποχή πολιτικά ταραγμένη, προέτρεπε στο ποίημά του *Νεκρικός Διάλογος* τους «εσωτερικά» συγκρουόμενους Έλληνες να ομονοήσουν, ενθυμούμενοι το ένδοξο αγωνιστικό και πολιτισμικό τους παρελθόν:

Άφετε τα μικρά πάθη, τας ματαίας έριδάς σας
Άθλιοι συλλογισθήτε τ' ήτον πάλαι η Ελλάς σας
Δεν με λέγετε πού είναι οι αρχαίοι σας αγώνες, πού τα Παναθήναιά σας;
.....
Ήγαγε των Ολυμπίων η ενδοξοτάτη Πάλη
Έρεεν εις τον αγώνα λαού χείμαρρος πολύς.
Και κατέβαιναν εις τούτον αθληταί οι βασιλείς[178]

Οι αγώνες της ελληνικής αρχαιότητας δεν αποτελούσαν για τον Π. Σούτσο, ένα αδρανές μέρος της ελληνικής μυθολογίας – ιστορίας. Ήταν, αντίθετα, ένα παράδειγμα πολιτιστικών δράσεων, που μπορούσε να έχει σύγχρονη λειτουργικότητα

178 Θωμάς Β. Γιαννάκης, *Ζάππειες και Σύγχρονες Ολυμπιάδες*, Αθήνα, 1993, σ. 494.

ως «θέατρο των αρχόντων». Ήταν ένα «ρεαλιστικό» μέσο κοινωνικής αρμονίας, νομιμοποίησης της εξουσίας, αλλά και διεθνούς προβολής της χώρας.

Αυτοί οι στόχοι μπορούσαν να επιτευχθούν μέσα από την προσέλευση του «κοινού» των Ελλήνων σε δημόσιες τελετές και αγώνες, στους οποίους θα χειροκροτούσαν τους άρχοντές τους και οι οποίοι θα επαναεπιβεβαίωναν τη δόξα της Ελλάδας διεθνώς. Όλα αυτά, που βρίσκονταν «εν σπέρματι» στο *Νεκρικό διάλογο*, απέκτησαν σαφή υπόσταση μέσα από τις προτάσεις του Παναγιώτη Σούτσου για καθιέρωση δημοσίων τελετών και αναβίωση των Ολυμπιακών αγώνων.

Το 1835 ο Π. Σούτσος, ως σύμβουλος της «Γραμματείας των Εσωτερικών» επί υπουργίας Κ. Ι. Κωλέττη, κατέθεσε πρόταση διεξαγωγής νεοελληνικών αγώνων, «κατά μίμησιν των παλαιών».[179] Την πρόταση υπέγραψε ο Κωλέττης και την υπέβαλε ως υπόμνημα στον Βαυαρό πρόεδρο της κυβέρνησης J.V. Rudhart.

Το υπόμνημα των Π. Σούτσου, Κ. Ι. Κωλέττη υπήρξε μεγαλόπνοο. Προέβλεπε την κατασκευή σταδίων, ιπποδρόμων και θεάτρων, τη διεξαγωγή αθλητικών και ιπποδρομιακών αγώνων, μια σειρά διαγωνισμούς στις επιστήμες, στη φιλολογία και στις καλές τέχνες, καθώς και παραστάσεις θεάτρου, μουσικής και χορού. Οι εκδηλώσεις εντάσσονταν σ' ένα γενικότερο εορταστικό πλαίσιο, που περιελάμβανε και ετήσιο εορτασμό της ελληνικής επανάστασης. Ωστόσο, θα αποτελούσαν ξεχωριστό θεσμό που θα διεξαγόταν ανά τετραετία σε διαφορετικές πόλεις της Ελλάδας.[180]

Σύμφωνα με το υπόμνημα, στο «εσωτερικό του βασιλείου», ο θεσμός των δημόσιων τελετών και αγώνων, «θα διεγείρει τον ενθουσιασμό του έθνους που θα δει από την μια μεριά την αποζημίωση των θυσιών του και την επικύρωση των δοξασμένων έργων του και από την άλλη την εγγύηση ενός φωτεινού μέλλοντος».[181] Επιπλέον, θα δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις συνάντησης της «εθνικής κοινότητας» και εξομάλυνσης των εσωτερικών της αντιθέσεων αφού, «το έθνος συγκεντρωμένο, βλέποντας ο ένας τον άλλο και μιλώντας μεταξύ τους μια φορά το χρόνο διά της οδού των αντιπροσώπων του, θα χάσει αυτό το πνεύμα της ολέθριας τυπικότητας».[182]

---

179 Π. Σαμαράς, *Η αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώνων στην Ελλάδα. 1797 – 1859*, Αθήνα, 1992,σ. 16.
180 Αυτόθι.
181 Αυτόθι, σ. 38.
182 Αυτόθι, σ. 33.

Παράλληλα, η εορταστικότητα αυτών των ημερών θα επιτείνει τις αποδιδόμενες τιμές προς την παρευρισκόμενη στις τελετές εξουσία του έθνους, έτσι όπως συνέβη με τον *Θεμιστοκλή*, ο οποίος, όταν «μετά την μάχη της Σαλαμίνας (...) εμφανίστηκε στους Ολυμπιακούς αγώνες στο μέσο του Σταδίου και απέσπασε αμέσως χειροκροτήματα προς τιμή του, (...) αναγκάστηκε να ομολογήσει πως αυτή η μέρα ήταν η πιο ωραία της ζωής του».[183] Στο εξωτερικό της χώρας, «αυτός ο θεσμός κατά τους κλασσικούς τύπους, θα ξυπνήσει το φιλελληνισμό, ήδη ναρκωμένο από τα πολιτισμένα έθνη».[184]

Είναι προφανές ότι οι στόχοι του υπομνήματος αντανακλούν μια λογική προβιομηχανικού «θεάτρου των αρχόντων», προσαρμοσμένου στην εθνική κλίμακα. Ωστόσο, ενώ είναι σαφής η πρόθεση παροχής θεάματος στα ευρύτερα κοινωνικά στρώματα, γίνεται εμφανές ένα πρώιμο «αστικό πνεύμα» αναμορφωτικής-ηθοπλαστικής παρέμβασης. Η ίδια η «εθνοποιητική» στόχευση αποτελεί μια κυρίαρχη παρέμβαση τέτοιου είδους. Αλλά και στο αγωνιστικό σκέλος αυτών των θεαμάτων, συναντώνται παρεμβάσεις, που μπορούν να χαρακτηριστούν ως οι πρώτες ελληνικές αστικές παρεμβάσεις στο χώρο του πολιτισμού του σώματος.

Στο κεφάλαιο του υπομνήματος περί δημοσίων αγώνων, αναφέρεται ότι οι αρχαίοι Έλληνες, «είχαν πολλά αγωνίσματα, άλλα μεν ελαφριά, άλλα βαριά. Στα πρώτα συγκαταλέγονταν οι αγώνες δρόμου, οι ιπποδρομίες και οι αρματοδρομίες. Τα άλλα αγωνίσματα (βαρέα) ήταν η πυγμαχία, το παγκράτιο και το πένταθλο». Τα βαρέα αγωνίσματα, αναφερόμενα ως «βίαια και σχεδόν βαρβαρικά», δεν ανταποκρίνονταν, κατά τους συντάκτες του υπομνήματος, στις σύγχρονες ανάγκες, αφού, «σήμερα, η εφεύρεση του μπαρουτιού για τα κανόνια, παραμέρισε τη χρησιμότητα αυτών των ασκήσεων, και η επιτυχία των όπλων του έθνους έγινε υπόθεση τράπεζας». Γι' αυτό το λόγο πρέσβευαν την άποψη πως «η σύγχρονη Ελλάδα θα πρέπει να υιοθετήσει ένα μόνο μέρος των αγωνισμάτων, τα ελαφριά (...) αγωνίσματα».

Στο πλαίσιο της αστικής παρέμβασης, εντάσσεται και μια πρώτη απόπειρα καθορισμού της επιτρεπτής αθλητικής συμμετοχής. Σύμφωνα με τους συντάκτες του υπομνήματος, η σύγχρονη Ελλάδα δεν θα έπρεπε να μιμηθεί τους αρχαίους σε ό,τι αφορά τη γυναικεία παρουσία στη διοργάνωση και διεξαγωγή των αγώνων. Άποψή

183 Αυτόθι, σσ. 33-34.

τους ήταν πως στην αρχαία Ελλάδα οι γυναίκες λάμβαναν μέρος σε αγώνες και συμμετείχαν στη διοργάνωσή τους.[185]Στους σύγχρονους αγώνες θα έπρεπε να λαμβάνουν μέρος μόνο άνδρες.

Πέρα από το ζήτημα του φύλου, το υπόμνημα καθόριζε και ζητήματα ηθικής συμπεριφοράς. Στους αγώνες θα έπαιρναν μέρος οι «άμεμπτοι». Αυτοί που δεν μπορούσαν να κατηγορηθούν από τους θεατές ότι είχαν κάποτε φυλακιστεί.[186]

Τα πολιτισμικά αποδεκτά αγωνίσματα, ο ανδρικός αθλητικός χώρος και η συνάρτηση του ήθους με την αθλητική επίδοση ορίζουν το περίγραμμα μιας πρώτης ελληνικής αστικής παρέμβασης στον «πολιτισμό του σώματος». Αυτή η παρέμβαση απέκτησε πιο σαφή χαρακτηριστικά στο πλαίσιο των αυστηρών «ηθοπλαστικών» επιδιώξεων του γυμναστικού κινήματος. Ωστόσο, στο πλαίσιο των δημόσιων αγώνων, αυτή η «ηθοποιητική» λειτουργία ατονούσε, αφού κυριαρχούσαν στοιχεία όπως η «θεαματικότητα», η «προς τους άλλους» λειτουργία και η ανάγκη μιας επιτυχούς εθνικής «παράστασης».

Πράγματι, ο γενικός χαρακτηρισμός όσων θα μπορούσαν να λάβουν μέρος στους αγώνες ως «άμεμπτων», εκφράζει μια κατηγοριοποίηση στη βάση «ηθικών» και εν δυνάμει υπερ- ταξικών κριτηρίων. Το γεγονός αυτό γίνεται περισσότερο εμφανές αν επιχειρήσουμε μια σύγκριση με άλλες περιπτώσεις καθορισμού του δικαιώματος αθλητικής συμμετοχής. Έτσι, είναι προφανές ότι όροι όπως οι «ερασιτεχνες αθλητές» στην Μ. Βρετανία, ο γυμναστικός «μυστικός» λαός του *Jahn*, ή, ακόμη, η «ευπαίδευτος νεολαία» της ελληνικής γυμναστικής του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα, που επίσης αναφέρονταν στους έχοντες το δικαίωμα αθλητικής συμμετοχής, εμπεριέχουν μια ενδογενής ταξική διάσταση, στο βαθμό που θεμελιώνονται σε καταστατικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της αστικής τάξης, όπως ο «ελεύθερος χρόνος» ή η «γνώση/ εκπαίδευση».

Ουσιαστικά, οι όροι συμμετοχής στους δημόσιους αγώνες που έθετε το υπόμνημα, δεν στόχευαν στην δημιουργία μιας «ρωμαλέας», «ηθικής» ανδρικής αστικής κοινότητας. Είχαν, μάλλον, σαν στόχο την εξυπηρέτηση ενός θεάματος παλλαϊκού χαρακτήρα, αν συνυπολογιστεί και η πρόταση για απονομή χρηματικών

184 Αυτόθι, σ. 38.
185 Αυτόθι, σ. 36.
186 Αυτόθι σ. 37.

βραβείων στους νικητές.[187] Άλλωστε, το «φτωχό» αθλητικό σκέλος των εκδηλώσεων – ένας μόνο αγώνας δρόμου - καταδεικνύει την απουσία γυμναστικών επιδιώξεων από την λογική των εισηγητών.

Οι Ολυμπιακοί αγώνες, εμφανίζονται στο υπόμνημα των Π. Σούτσου, Κ Ι. Κωλέττη ως πρωτογενής πηγή έκφρασης της ρομαντικής εθνικής ιδεολογίας. Αντιμετωπίστηκαν, ωστόσο, από πολύ νωρίς και ως δευτερογενής πηγή στήριξης της αστικής αναμόρφωσης του ελληνικού «πολιτισμού του σώματος», που επιχειρήθηκε με την Γυμναστική. Ο πρώτος έλληνας γυμναστής *Γεώργιος Παγών*, ο οποίος είχε παρακολουθήσει την γυμναστική σχολή της Βαυαρίας[188] και παράλληλα είχε επηρεαστεί από το γυμναστικό στρατιωτικό σύστημα του Γάλλου *Αμορός*,[189] θεωρούσε τον Ολυμπισμό απαραίτητο συμπλήρωμα του «ελληνικού γυμναστικού συστήματος»:

> Ο δε διδάσκαλος, τους γονείς τους μη γιγνώσκοντας την προς την εκπαίδευσιν της νεολαίας προερχομένην ωφέλειαν εκ της γυμναστικής, ωφείλει πείθειν αυτούς, διηγούμενος εκ της ιστορίας της αρχαιολογίας περί των γυμνικών αγώνων, και μάλιστα των Ολυμπιακών, και εις οίαν υπόληψιν και κλέος ίσταντο οι αθληταί παρά τοις ημετέροις προπατόρησι. Και διά ταύτα και η κυβέρνησις συνηστήσι ταύτην διά νόμου, ως μάθημα δημόσιον και εθνικόν. Επειδή το Ελληνικόν έθνος εκληρονόμησε την γυμναστικήν κατά παράδοσιν, ως δήλον εκ των διασωθέντων μέχρι της σήμερον γυμνασμάτων, οίον, του τρέχειν, του πηδάν, του παλαίειν, του σφενδονάν, του δισκοβολείν, του σφαιρίζειν, και των διαφόρων παιδιών.[190]

Η αναφορά του Παγώντα στην Ολυμπιακή αγωνιστική κληρονομιά είναι ιδιαίτερα σημαντική. Ουσιαστικά τοποθετεί τις βάσεις μιας ελληνικής, Ολυμπιακής – αγωνιστικής, γυμναστικής παιδείας, απαραίτητης για την νομιμοποίηση αθλητικών δράσεων και θεαμάτων με έντονο προβιομηχανικό χαρακτήρα. Οι δράσεις και τα

187 Ο νικητής των αγώνων των αρμάτων θα λάμβανε βραβείο 4.000 δραχμών, των ιπποδρομιών 3.000 και των αγώνων δρόμου 2.000 δραχμών. Βλ. Αυτόθι.

188 Ι. Ε. Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι Διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες*, ό, π., σ. 16.

189 Βλ. την αναφορά του Γ. Παγώντα στον *Αμορός, στο:* Γ. Θ. Παγών, «Περικοπή εκ της περιλήψεως της Γυμναστικής εκδοθείσης το 1837», *Επιτομή εκ της Περιλήψεως της Γυμναστικής*, Αθήνα, 1855, σ. 2.

θεάματα αυτά «εξορθολογίστηκαν» στο πλαίσιο των εθνικών – αστικών γυμναστικών επιδιώξεων. Συγκρότησαν, έτσι, έναν ισχυρό Ολυμπιακό - αγωνιστικό πολιτισμό που, αφ' ενός συμμετείχε στην ελληνική, αστική «ηθοποιητική» διεργασία, αφ' ετέρου στήριξε και καθόρισε τον, εύθραυστο στο ξεκίνημά του, θεσμό των Διεθνών Ολυμπιακών Αγώνων.

Στην ιστορία των ανθρώπων και του χώρου του ελληνικού Ολυμπιακού - γυμναστικού πολιτισμού, εγγράφεται και η προσπάθεια επιβολής στην ελληνική κοινωνία του 19ου αιώνα ενός «αστικού ήθους», σε ό,τι αφορά τη διαχείριση του σώματος. Η συγκεκριμένη προσπάθεια αποσκοπεί στη συγκρότησης μιας «πρότυπης», «καθώς πρέπει», ανδρικής εθνικής κοινότητας, σωματικά και πνευματικά «ισορροπημένης», προσηλωμένης στα «μέγιστα ηθικά ιδεώδη του έθνους, της θρησκείας και της οικογένειας».

Αυτή η κοινότητα έπρεπε να οικοδομηθεί επάνω σ' ένα «απείθαρχο ανθρώπινο υλικό», που κουβαλούσε έντονες τις επαναστατικές του μνήμες και διατηρούσε ζωντανό έναν ατομικό πολιτισμό απείθειας, «παλικαριάς», ληστείας και εξέγερσης. Τα τελευταία, κυρίως λαϊκά, πολιτισμικά χαρακτηριστικά επικοινωνούσαν με ένα χώρο δημοφιλούς αθλητικού θεάματος, που παρουσιαζόταν στους δρόμους και τις πλατείες των πρώτων αστικών κέντρων του ελληνικού κράτους και αποτελούσε την κυρίαρχη, και για μεγάλο διάστημα μοναδική, μορφή αθλητικού θεάματος του 19ου αιώνα. Σύμφωνα με τον Ιωάννη Χρυσάφη:

> Διάφοροι (...) θίασοι αθλητών εξ επαγγέλματος και μάλιστα της άρσεως βαρών, καθώς και ακροβατών, ισορροπιστών και σχοινοβατών, ενδεδυμένοι κατάσαρκα πλέγματα (μάλλιες), φέροντες αρχαϊκά πέδιλα και κρατούντες εις την δεξιάν τεράστια ρόπαλα (κατ' απομίμησιν του αρχαίου Ηρακλέους) περιήρχοντο τας Κυριακάς και εορτάς τας πλατείας της πόλεως, επιδεικνύοντες την σωματικήν ρώμην και την ευκινησίαν των. Οι θίασοι αυτοί ήσαν και πολυπληθείς και καλώς κατηρτησμένοι ήρχιζαν δε συνήθως τας επιδείξεις των από την πλατείαν των ανακτόρων, εις τα προπύλαια των οποίων εξήρχετο προς θέαν ο βασιλεύς Όθων με την αυλήν του, δίδων πάντοτε εις το τέλος της παραστάσεως, το οποίον ήτο μία

190 Αυτόθι, σ. 7.

γενική υφ' όλων των μελών του θιάσου πυραμίς, αληθώς βασιλικόν χρηματικόν φιλοδώρημα εις τον θιασάρχην. Από τα ρόπαλα δε τα οποία εκράτουν οι πλανόδιοι αυτοί εξ επαγγέλματος αθληταί, ωνόμασεν ο λαός αυτούς τούτους τους θιάσους ρόπαλα όπως θα ενθυμούνται οι σύγχρονοί μου Αθηναίοι, [τέλη 19ου με πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα] οι οποίοι πολλάκις θ' απεθαύμασαν τας τοιαύτας επιδείξεις της κουμπανίας του Μπράχαλου ή του Σωτήρη του Βασιλιά, των τελευταίων τούτων ηγετών του Αθηναϊκού πλανόδιου Αθλητισμού.[191]

Ο πολιτισμός στον οποίο μας μεταφέρει ο Χρυσάφης, αποτελεί τυπική και επαρκώς εξελληνισμένη εκδοχή ενός χαρακτηριστικά προβιομηχανικού πολιτισμού αθλητικού θεάματος που αναγνωρίζεται, σε ατομική ή ομαδική μορφή, από τον μεσαίωνα ακόμη και στην υπόλοιπη Ευρώπη. Στον πυρήνα των «θέλγητρων» αυτών των αθλητικών θεαμάτων βρίσκεται η αποθέωση μιας ξεχωριστής – ατομικής σωματικής ικανότητας, της ίδιας, πιθανώς, που αναγνωρίζεται στις μυθοποιημένες ηρωικές πράξεις, στην παλικαριά, στην απείθεια, στην «εξέγερση».

Την εικόνα αυτή μας μεταφέρει πίνακας του Θεόφιλου, που απεικονίζει τον «Νέο Ηρακλή Παναή Κουταλιανό το 1884». Σε αυτόν τον πίνακα, ο Κουταλιανός κρατάει και εκπυρσοκροτεί στα χέρια του δύο κανόνια. Η πράξη ελέγχεται από όργανο της τάξης που κρατά υπερυψωμένη τη ράβδο. Μια ομάδα τεσσάρων μαυροντυμένων πιλοφόρων, προφανώς δυτικοφρόνων «λευκογυακάδων», παρακολουθεί πίσω από μια μάντρα το γεγονός, μάλλον με ανάμικτα, συναισθήματα υποτίμησης, θαυμασμού και φόβου.

Χωρίς αμφιβολία, εφ' όσον θεωρηθεί ότι ο Θεόφιλος εκφράζει το λαϊκό ελληνικό συναίσθημα, ο *Κουταλιανός*, όπως ο *Μπράχαλος* ή ο *Σωτήρης ο Βασιλιάς*, ενσαρκώνει τη μεταφορά του λαϊκού κόσμου της ελληνικής παλικαριάς, της απείθειας και της εξέγερσης στο χώρο του αθλητικού θεάματος. Αυτό τον κόσμο προσπάθησε να ελέγξει ο αστικός Ολυμπιακός - γυμναστικός «πολιτισμός του σώματος», στα πλαίσια μιας διαδικασίας «ηθικής αναμόρφωσης» της ελληνικής κοινωνίας που περιέκλειε εγγενείς αντιφάσεις και αντικειμενικά εμπόδια.

---

191 Ι. Ε. Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι Διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες*, ό. π., σ. 30.

Οι πρώτες αστικές παρεμβάσεις, άτολμες και αόριστες ακόμα στην πρόταση των Π. Σούτσου, Κ. Ι. Κωλέττη για τους όρους των αγώνων, έγιναν αρκετά πιο σαφείς δύο περίπου δεκαετίες αργότερα, όταν κατέστη δυνατόν να διοργανωθούν, ιδιαίτερα πρόχειρα, οι πρώτοι τοπικοί Ολυμπιακοί αγώνες στην Αθήνα. Συνεχιστής της ιδέας για διοργάνωση Ολυμπιακών Αγώνων, μετά την αποτυχημένη προσπάθεια των Π. Σούτσου, Κ. Ι. Κωλέττη, υπήρξε ο ομογενής επιχειρηματίας Ευαγγέλης Ζάππας. Αυτός, το 1856 γνωστοποίησε στον Όθωνα την επιθυμία του να διαθέσει ένα μέρος της περιουσίας του για την ανακατασκευή του Παναθηναϊκού Σταδίου και την αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώνων.

Η ρομαντική πρόταση του Ζάππα εξετάστηκε υπό το «ορθολογικό» πρίσμα του ανερχόμενου «αστικού πνεύματος». Αυτό το «πνεύμα» εκφράστηκε από τον «ευρωπαϊστή» υπουργό Εξωτερικών Αλέξανδρο Ραγκαβή, ο οποίος υποδέχθηκε και διαπραγματεύθηκε την πρόταση του Ζάππα. Ο Ραγκαβής βρήκε την πρόταση «ήκιστα πρακτική και ουχί αυτού του γελείου απέχουσα»,[192] ανέλαβε μάλιστα να πείσει τον Ζάππα ότι:

> Εν τω παρόντι αιώνι, οι εις τον πολιτισμόν μάλιστα αντιστοιχούντες αγώνες εισίν ουχί οι της πυγμής ή της πάλης, αλλά οι της βιομηχανικής και κοινωνικής αναπτύξεως.[193]

Ο Ζάππας πείσθηκε, τελικά, να χρηματοδοτήσει την ίδρυση της βιομηχανικής έκθεσης του Ζαππείου, η οποία ονομάστηκε «Ολύμπια». Ωστόσο, στο πλευρό αυτής της έκθεσης, από την πρώτη κιόλας διοργάνωσή της το 1859, και επαναλαμβανόμενοι το 1870 και το 1875, διοργανώθηκαν αθλητικοί αγώνες, που έγιναν γνωστοί σαν τοπικοί Ολυμπιακοί αγώνες, ή Ζάππειες Ολυμπιάδες.

Η διεξαγωγή των αγώνων θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μερική «νίκη» των «εθνικών- ρομαντικών» δυνάμεων, έναντι του «ευρωπαϊκού αστικού ορθολογισμού». Ωστόσο, ο καθορισμός του ορίου μεταξύ «ρομαντικών» και «ορθολογικών» δυνάμεων είναι ιδιαίτερα δύσκολος εκείνη την περίοδο.

---

192 Θ. Β. Γιαννάκης, *Ζάππειες και Σύγχρονες Ολυμπιάδες*, Αθήνα, 1993, σ. 497.
193 Ι. Ε. Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι Διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες*, ό. π., σ. 24.

Ειδικότερα, στο χώρο της γυμναστικής και των αγώνων παρατηρείται μια διαρκής παλινδρόμηση του «ορθολογισμού» προς το «ρομαντισμό» και αντίστροφα. Ο «ορθολογιστής» και πολέμιος των αγώνων Ραγκαβής διαγωνίστηκε ο ίδιος το 1859 στην ιπποδρομία και ήταν μέλος της αγωνοδίκου επιτροπής των «γυμνικών» αγώνων. Πέραν αυτού, που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως πράξη ευγενείας προς τον Ζάππα, η «επί της εμψυχώσεως της εθνικής βιομηχανίας επιτροπή» ανέλαβε την εκτέλεση των αγώνων, τονίζοντας μάλιστα στον πρόλογο των κανονισμών του 1859 την επίγνωσή της για «τον περί τούτων εθνικόν σκοπόν» και υποσχόμενη στο μέλλον «να τελειοποιηθώσι (...) και να καταστώσι βαθμηδόν άξιοι του ονόματος και της προγονικής μνήμης και ευκλείας».[194]

Από την άλλη μεριά, οι υπέρμαχοι των αγώνων του 1859, δεν έδειξαν ιδιαίτερα «ρομαντικές» προδιαθέσεις. Ο λόγιος Μηνάς Μινωίδης, για παράδειγμα, κατήγγειλε τη βιομηχανική έκθεση ως παραποίηση της ρομαντικής ιδέας του Ζάππα για αναβίωση των αρχαίων Ολυμπιακών αγώνων. Ωστόσο, συνέδεσε τους αγώνες με καθαρά «ορθολογικούς» αστικούς στόχους που αφορούσαν τη «γυμναστική αναβάθμιση της εθνικής κοινότητας». Ένα χρόνο πριν τους αγώνες, στο λόγο του «Περί της των Ολυμπιακών Αγώνων εν Ελλάδι συστάσεως», παρατηρούσε:

> Άραγε ο κύριος Ζάππας ηθέλησεν βιομηχανικούς αγώνας καταστήσαι ; Ου νομίζω ότι ο φιλογενής ούτος ανήρ όστις ζήλω της των παλαιών Ελλήνων δόξης ορμώμενος ηθέλησε κτισθήναι παλάτιον εκθέσεως ελληνικής τεχνουργίας μη τ' εν σπαργάνοις ακμήν ούσης (...) αλλά προς ανανέωσιν των αληθώς Ολυμπιακών αγώνων, ίνα στεφανώνται αθληταί (...) Ταύτα την Ελλάδα αναδοξάσωσι. (...) [Ο] Ζάππας ηθέλησεν ίνα τα στάδια αναβήσωσι και τα σώματα των ανδρών ισχύσωσι, των τε άλλων και των στρατιωτών, ότι ο εξησκημένος ευεξίαν έχων, και σπάθην και πυροβόλον ασφαλώς μεταχειρίσεται εν τη του συστάδην μάχη. Οι δ' εν τοις πράγμασιν, αφού το έθνος εις το αβροδίαιτον κατέστησαν, έτι μάλλον εξενευρίσαι βούλονται και ου βλέπουσι την νοσώδη κατάσταση του στρατιωτικού, ούτε την εις φθισικήν διάθεσιν των μαθητών. Οπότε η Γυμναστική άνοσα διετήρει τα των

194 Αυτόθι, σσ. 30-31.

παλαιών Ελλήνων σώματα και η της Ελλάδος ιστορία (...) ουδένα ιατρόν αναφέρει (...) Τοσούτον ωφέλιμος η γυμναστική καταφαίνηται.[195]

Οι αγώνες του 1859 δεν ήταν ένα γεγονός που θα μπορούσε κανείς να εντάξει στο χώρο της γυμναστικής αγωγής. Κατάφεραν, ωστόσο, να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις ενός εθνικού εορτασμού, με στοιχεία «θεάτρου των αρχόντων», και λειτούργησαν ως πρόπλασμα για περισσότερο ολοκληρωμένες αστικές παρεμβάσεις στο χώρο του «πολιτισμού του σώματος». Οι διοργανωτές των «δημοτελών γυμνικών αγώνων» διαμόρφωσαν ένα επίσημο και «ορθολογικό» πλαίσιο διεξαγωγής, το οποίο δείχνει την προσπάθειά να λάβουν υπόψη τους την «προγονική» αθλητική κληρονομιά και την αναγκαιότητα ανάπτυξης της γυμναστικής.

Ο «κανονισμός της συγκρότησης των Ολυμπιακών αγώνων»[196] περιόριζε τα αγωνίσματα στο *άλμα*, το *δρόμο*, το *δίσκο*, και την *πάλη*. Όριζε τα βραβεία ως χρηματικά, αλλά μαζί με αυτά έδινε στον πρώτο και τον δεύτερο νικητή *κλάδο ελαίας* και στον τρίτο *κλάδο δάφνης*.

Ο κανονισμός συνέδεε τους αγώνες με τη γυμναστική βραβεύοντας, επιπλέον, τους «αριστεύσαντες» με «τας εμμίσθους θέσεις των γυμναστών ή και του γυμνασιάρχου» για τις περιόδους που ακολουθούσαν τους Ολυμπιακούς αγώνες. Ο γυμνασιάρχης και οι υφιστάμενοί του «προγυμναστές» προβλεπόταν να καθοδηγούν και να γυμνάζουν αυτούς που προσέρχονταν στους αγώνες. Οριζόταν, επίσης, περίοδος προγύμνασης και εκμάθησης των *κανόνων*, διάρκειας ενός μηνός. Ακόμη, υπήρχε μέριμνα για την τήρηση της *τάξης* των αγώνων, με τον ορισμό, κατά σειρά σπουδαιότητας, «Ελανοδικών», «αλυταρχών» και «αλυτών». Οι αθλητές όφειλαν να δώσουν «υπόσχεσιν ενώπιον των Ελλανοδικών» ότι κατά την ημέρα των αγώνων, «δεν θέλουσι παραβή τους προδιατεταγμένους όρους, ούτε δολιευτεί τον ανταγωνιστήν».

Οι αγώνες, ενώ αρχικά είχε προγραμματιστεί να διεξαχθούν στο Παναθηναϊκό Στάδιο, έγιναν τελικά το Νοέμβριο του 1859 στην τότε πλατεία Λουδοβίκου (σήμερα Κοτζιά). Το πρόγραμμα παρέκκλινε από τον «κανονισμό της συγκρότησης» των αγώνων. Περιλάμβανε, επιπλέον, δυο δημοφιλή παιχνίδια – αγωνίσματα, τον «ασκωλιασμό» και την «ιστού αναρρίχηση» και μία επιπλέον ρίψη, τον ακοντισμό σε

195 Αυτόθι, σσ. 28-29.

στόχο και σε μήκος, και άφηνε εκτός αγώνων την πάλη. Κατά τα άλλα, οι αγώνες δρόμου έφεραν αρχαιοπρεπείς, ολυμπιακές ονομασίες, όπως δόλιχος και δίαυλος, ενώ στη δισκοβολία, από παρερμηνεία χωρίου του Λουκιανού που περιέγραφε την τροχιά προς τα επάνω του δίσκου, προστέθηκε «βολή εις ύψος»!

Οι αγώνες τελέστηκαν «παρουσία των Βασιλέων, των πολιτικών και στρατιωτικών αρχών και μεγάλου πλήθους θεατών» Η σύνθεση της αγωνοδίκου επιτροπής προσέθετε επιπλέον κύρος στους αγώνες, περιλαμβάνοντας σημαντικά ονόματα της κοινωνικής ζωής, μεταξύ των οποίων τον Ραγκαβή και τον γυμναστή Γεώργιο Παγώντα.

Η διεξαγωγή των αγώνων στην πλατεία Κοτζιά, τα χρηματικά βραβεία που προσέλκυσαν αθλητές από ένα ευρύ λαϊκό κοινό και τα δημοφιλή αγωνίσματα – παιχνίδια συνέθεσαν ένα εκρηκτικό μίγμα που προσέλκυσε το λαϊκό ενδιαφέρον. Η προβολή έντονων καρναβαλίστικων στοιχείων «απείθειας» και «αχαλίνωτης» διασκέδασης, οδήγησε τους αγώνες πολύ κοντά στα προβιομηχανικού τύπου λαϊκά αθλητικά θεάματα. Αυτή η ατμόσφαιρα περιγράφεται στα δημοσιεύματα του Τύπου της εποχής, ο οποίος τηρεί μια, τυπικά αστική, κριτική στάση απέναντί της. Η εφημερίδα *Αθηνά* (18 Νοεμβρίου 1859) ανέφερε :

> (...) οι πολίται νομίσαντες ότι το θέαμα ήθελεν είσθαι άξιον του ονόματος όπερ έφερεν συνέρρευσαν εις την πλατείαν του Λουδοβίκου (...) Αλλά τοιαύτη αταξία επικράτει καθ' όλην την διάρκειαν των αγώνων, ώστε πάντες έφυγον δυσαρεστημένοι και διότι ουδέν είδον και διότι ο υποφρούραρχος εις ον ανατέθη η τήρησις της ευταξίας, έδειξεν τοσαύτη ανεπιτηδειότητα ώστε οι υπ' αυτόν ιππείς δεν έκαμνον άλλο ή να τρέχωσι καθ' όλας τας διευθύνσεις και να κτυπώσιν άνδρας και γυναίκας, ενί λόγω όλους τους θεατάς (...) Εκτός δε τούτων ποίοι ήσαν οι αγωνισθέντες ; οι αρχαίοι εδέχοντο τον τυχόντα εις αυτούς ; Όχι. Ημείς δε τι εκάμαμεν ; και μάγκαις εβάλαμεν να αγωνισθώσι.

Για τους αναλυτές της αθλητικής βίας το παραπάνω ίσως να αποτελεί το πρώτο ελληνικό επεισόδιό της. Έχει, επιπλέον, ειδικό ενδιαφέρον, αφού σε αυτό

---

196 Αυτόθι, σ. 31.

συμμετέχουν και γυναίκες. Ωστόσο, η *αταξία*, που οδήγησε στη βίαιη επέμβαση των στρατιωτικών οργάνων, φαίνεται να μην ήταν τίποτε περισσότερο από ένα φυσιολογικό «ξεφάντωμα» των θεατών, οι οποίοι, ουσιαστικά, παρακολουθούσαν και συμμετείχαν με ενθουσιασμό σε διασκεδαστικά παιχνίδια. Εφ' όσον, μάλιστα, το όριο του επιτρεπτού παιγνιώδους χώρου – η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στους χιλιάδες θεατές και τους επιτελεστές – δεν διασφαλιζόταν παρά με ένα σχοινί, ήταν επόμενο ο παιγνιώδης χώρος να διαχυθεί προς τους θεατές.

Ο παραδοσιακός χαρακτήρας της παρακολούθησης και συμμετοχής σε παιγνιώδη θεάματα, φαίνεται να μην ανταποκρίνεται στα ήθη της «καθώς πρέπει» αστικής κοινωνίας. Η αποδοχή αυτών των ηθών αποσκοπούσε, πιθανώς, στη συγκρότηση μιας εύτακτης ελληνικής κοινωνίας, η οποία θα επιτρεπόταν να αγωνίζεται και να παρακολουθεί αγώνες «αξιοπρεπώς», όχι, όμως, και να συμμετέχει σε αυτά. Το θέαμα για την εφημερίδα *Αυγή* (έτος Ζ'. 1859, αριθμ. 526) ήταν «αηδές» και «παιδαριώδες» :

> (...) το θέαμα ήν (...) αηδές (...) ένεκα της μεγάλης και αξιοκατακρίτου αταξίας ήτις εβασίλευε καθ' όλην την διάρκειαν της τραγικοκωμικής ταύτης σκηνής (...). Κωμικής μέν διότι αντί αγώνων παρέστημεν μάρτυρες παιδαριωδών παιγνιδίων, τραγικής δε διότι η στρατιωτική δύναμις εκτύπα ανηλεώς άνδρας, νέους, γέροντας, παίδας, γυναίκας και νέας αδιακρίτως και άλλους μεν καταπάτουν οι ιππείς, άλλους δε εκτύπων, (...). Και διατί τούτο ; Διότι οι δυστυχείς πολίται, κατά μίμησην των στρατιωτικών δόντων το παράδειγμα, ετόλμησαν να εισέλθωσιν εντός του φραγμού. (...) Μεταξύ των συναγωνισθέντων εις το τρέξιμον ήτο και ο βοηθός του Δ'. υπαστυνομικού τμήματος τον οποίον η αστυνομία επίτηδες διώρισεν ίνα φυλάττη την τάξιν (...) καθώς και είς αόμματος επαίτης τον οποίον απορούμεν πώς εδέχθη η Επιτροπή. (...). Είθε τουλάχιστον οι μετά τέσσαρα έτη τελεσθησώμενοι αγώνες να ώσιν ανθρωπινότεροι και αξιοπρεπέστεροι διότι οι χθεσινοί ήσαν καρικατούρες.

Περισσότερο ολοκληρωμένη «αστική» κριτική στους αγώνες άσκησε ο *Αιών* (16 Νοεμβρίου 1859), ο οποίος αναγνώρισε αντιφατικά στοιχεία ανάμεσα στη λαϊκή διασκέδαση και την ταξική – εθνική σημασία των αγώνων :

> Κατά την αρχαιότητα, και μάλιστα επί των ηρωικών χρόνων, όθεν οι αγώνες πηγάζουσιν, οι άρχοντες των λαών ήσαν οι αγωνιζόμενοι (...). Εις τους μετέπειτα νεώτερους χρόνους οι αγωνισταί ούχ' ήττον υπήρξαν πάντοτε ονομαστά εκάστης πόλεως πρόσωπα, και αγάλματα διηώνιζον την μνήμην της πόλεως. Σήμερον όμως ; Εκ του πτωχού Λαού εισίν οι αγωνιζόμενοι. Αγωνίζονται ίνα διασκεδάσωσιν ημάς ! Και προς τούτο οι Ολυμπιακοί αγώνες δεν δύνανται να έχωσιν εφεξής την έννοιαν και την σημασίαν αυτών την μεγάλην, ήν εκέκτηντο εν τη αρχαιότητι.

Παρόλα αυτά και οι σύγχρονοι αγώνες, για τον *Αιώνα*, μπορούν να έχουν ηθοπλαστική αξία :

> Ου μόνον αναμιμνήσκουσιν ούτοι την προγονικήν ευδαιμονίαν, την ελευθερίαν εκείνην, ης υπήρξαν οι κύρηκες, αλλά και χρησιμεύουσι ως δίδαγμα τω Λαώ, εξυψούσιν αυτόν εαυτώ και τω παρέχουσιν άμα ενασχόλησιν και τέρψιν ηθικήν και ωφέλιμον. Γνωστόν οπόσον οι Ολυμπιακοί αγώνες συνετέλουν εις την τήρησιν της εγκράτειας παρα τοις προγόνοις ημών. Όπως νικήσει τις ώφειλε να έχη καλώς το σώμα. Αλλά τούτο δεν κατορθούτο χωρίς προηγουμένης διαίτης, προ παντώς δε καλής αγωγής και πρέποντος βίου.

Οι αγώνες υπήρξαν αναμφίβολα ένα ψυχαγωγικό δρώμενο του 19ου αιώνα, οικείο σε ένα παραδοσιακό κοινό, που είχε ως πρόσφατες παραστάσεις αθλητικού θεάματος τις παραστάσεις του «πλανόδιου αθλητισμού». Ο ανοικτός χαρακτήρας του δρώμενου, αλλά και τα αγωνίσματα που εμφανίστηκαν στο πρόγραμμα των αγώνων, βοηθούσαν στην ενίσχυση αυτού του κλίματος διασκέδαση.. Ωστόσο, παρόλη την απογοήτευση του αστικού τύπου από τα εμφανή παραδοσιακά χαρακτηριστικά του δρώμενου, αυτοί οι αγώνες αποτελούσαν μια ενδιαφέρουσα πρόταση σύνθεσης ορισμένων στοιχείων του «θεάτρου των αρχόντων» με τις «ορθολογικές» και «εθνικές» επιδιώξεις ενός αστικού «πολιτισμού του σώματος».

Τα «αστικά» χαρακτηριστικά που εισήγαγαν οι διοργανωτές στους αγώνες του 1859 - οι όροι της «καθώς πρέπει» συμμετοχής, η ωφελιμιστική σύνδεση της

αθλητικής επιτυχίας με τη γυμναστική, ο έλεγχος του αθλητικού και του δημόσιου χώρου - και οι αντιλήψεις που εξέφρασε η κριτική στον αστικό Τύπο, συγκρότησαν έναν ενιαίο άξονα, γύρω από τον οποίο, βαθμιαία, οικοδομήθηκε ο ελληνικός Γυμναστικός – Ολυμπιακός «πολιτισμός του σώματος». Αυτή η εξέλιξη αποτυπώθηκε χαρακτηριστικά στους επόμενους τοπικούς Ολυμπιακούς αγώνες οι οποίοι βαθμιαία ενίσχυσαν τα αστικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά τους.

Μεταξύ των πρώτων και των δεύτερων τοπικών Ολυμπιακών αγώνων, που διεξήχθησαν το 1870, μεσολάβησε περισσότερο από μια δεκαετία. Σε αυτήν την δεκαετία (1860) εκφράστηκε, όπως επισημαίνει η Ε. Σκοπετέα, μια εντονότερη συνειδητοποίηση «(...) της σημασίας του κράτους για μια ιδεολογική συστηματοποίηση, για την ηθοποίηση των Ελλήνων».[197]

Η ιδεολογική - αστική συστηματοποίηση στο χώρο του «πολιτισμού του σώματος» σήμαινε στροφή προς τη γυμναστική και προσωρινή εγκατάλειψη της ιδέας των αγώνων. Η γυμναστική είχε στην δεκαετία του 1860 καθαρά στρατιωτικό χαρακτήρα και εξέφραζε την συνειδητοποίηση της αναγκαιότητας δημιουργίας μιας «πρότυπης» άρρενος ελληνικής κοινότητας, «πειθαρχημένης», σωματικά και πνευματικά «ισορροπημένης», που θα υπηρετούσε τα «ηθικά εθνικά ιδεώδη». Ενώ, λοιπόν, αμέσως μετά την εκθρόνιση του Όθωνα, με το «ψήφισμα» *ΑΦΕΚ. 19/18-12-1862*, η «οπλασκία» έγινε μάθημα υποχρεωτικό στο Πανεπιστήμιο και η γυμναστική στα γυμνάσια της χώρας, οι Ολυμπιακοί αγώνες δεν έτυχαν αντίστοιχης θεσμοθέτησης. Το παρατηρούμενο κενό στη σχέση της γυμναστικής με τους Ολυμπιακούς αγώνες ήταν μάλλον προσωρινό, αφού, οι ίδιες κοινωνικές δυνάμεις που στήριξαν τη γυμναστική δραστηριοποιήθηκαν στη διοργάνωση των δεύτερων τοπικών Ολυμπιακών αγώνων.

Οι τοπικοί Ολυμπιακοί αγώνες, του 1870, έφεραν στο προσκήνιο έναν «αγωνιστικό πολιτισμό» παρεμφερή με αυτόν του 1859. Τα έντονα «παραδοσιακά» χαρακτηριστικά και αυτών των αγώνων, αποτελούσαν ένα «διάλειμμα» στον αυστηρό, στρατιωτικό χαρακτήρα της γυμναστικής εκείνης της περιόδου. Ωστόσο, οι αγώνες του 1870 εμφανίστηκαν πολύ πιο «συστηματοποιημένοι» από αυτούς του 1859 και

197 Ε. Σκοπετέα, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα (1830-1890)*, Αθήνα, 1988, σ. 142.

εμφανώς επηρεασμένοι από την σχεδόν δεκαετή παρουσία της γυμναστικής στους πανεπιστημιακούς και γυμνασιακούς χώρους.

Η παρουσία της γυμναστικής στην ανώτερη και κατώτερη εκπαίδευση εξοικείωσε με τον χώρο των αγώνων έναν ευρύτερο χώρο διανοουμένων, που επηρέασε, σε οργανωτικό[198] και ιδεολογικό επίπεδο, τη συστηματοποίηση των αγώνων του 1870. Η οργανωτική συστηματοποίηση εκφράστηκε τόσο στην προγραμματική διακήρυξή, όσο και στον κανονισμό αυτών των αγώνων. Ο κανονισμός των αγώνων συνιστούσε, κατά τον Χρυσάφη, «την πρώτη πλήρη νεοελληνική αθλητική νομοθεσία».[199] Όσον αφορά τη δομή του ιδίου του δρώμενου, εμφανίστηκε πολύ πιο συστηματοποιημένη από εκείνη των αγώνων του 1859. Σε αυτήν εντάσσονται επεξεργασμένα τελετουργικά έναρξης και απονομής βραβείων στους νικητές, με κατάδηλες εθνικές – ιδεολογικές στοχεύσεις.

Οι αγώνες διεξήχθησαν στο πρόχειρα τακτοποιημένο Παναθηναϊκό Στάδιο, το οποίο, πιθανώς, αποτελεί τον πρώτο, σε διεθνές επίπεδο, εξειδικευμένο σύγχρονο χώρο διεξαγωγής μαζικού αθλητικού θεάματος.[200] Το γεγονός αυτό περιόρισε σημαντικά το συμμετοχικό, καρναβαλικό χαρακτήρα του δρώμενου, θέτοντας μια σαφή διαχωριστική γραμμή μεταξύ του παιγνιώδους χώρου και των θεατών. Ο «χωροταξικός» αυτός διαχωρισμός συνέβαλε αποφασιστικά στην επιτυχή τήρηση της «ευταξίας» κατά τη διάρκεια των αγώνων. Επίσης, μέσω της λεπτομερούς αναφοράς των κανονισμών στις προϋποθέσεις αθλητικής συμμετοχής και στις διαδικασίες εύρυθμης διεξαγωγής των αγωνισμάτων, περιφρουρήθηκε και η «τάξη» των «γυμνικών» αγώνων . Για πρώτη φορά, μάλιστα, θεσμοθετήθηκε όρκος των αθλητών για σεβασμό προς τους «κανονισμούς» και έντιμη στάση απέναντι στον ανταγωνιστή.[201]

---

198 Για παράδειγμα αναφέρουμε ότι οι Αγωνοδίκες ήταν καθηγητές Πανεπιστημίου. Βλ. Ι.Ε. Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι Διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες*, ό. π., σ. 84.

199 Ι.Ε. Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι Διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες*, ό.π., σσ. 51-52.

200 Το ίδιο ισχύει για το Παναθηναϊκό Στάδιο του 1896 αν σκεφθεί κανείς ότι οι ολυμπιακοί αγώνες του 1900 στο Παρίσι διεξήχθησαν στο πάρκο της Βουλώνης σε ανοικτό χώρο επάνω σε γκαζόν. Γενικότερα η διαδικασία της εμφάνισης σύγχρονων αθλητικών σταδίων χαρακτηρίζει τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ου αιώνα. Βλ. J. Bale, *Landscapes*, ό. π., σ. 29.

201 «Υπόσχομαι ν' αγωνισθώ τιμίως κατά τους όρους του κανονισμού και χωρίς να δολιευθώ τον ανταγωνιστήν». Ι. Ε. Χρυσάφης, *ΟιΣύγχρονοι*, ό. π., σ. 54.

Το δικαίωμα συμμετοχής των αθλητών αποσυνδέθηκε από τα επαγγελματικά ή μορφωτικά- εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά τους. Τα πλατειά λαϊκά στρώματα δεν αποκλείστηκαν από τους αγώνες. Ωστόσο, οι προϋποθέσεις συμμετοχής ήταν αυστηρότερες, συγκριτικά με τους προηγούμενους αγώνες, αφού θεσπίστηκαν επαρχιακές επιτροπές ελέγχου της αθλητικής καταλληλότητας και, επιπλέον, ορίστηκε διάστημα εκπαίδευσης ενάμιση μήνα για την αφομοίωση των κανονισμών των αγώνων.

Οι κανονισμοί υπήρξαν μια ιδιαίτερα σημαντική «ορθολογική» παρέμβαση στον, έως τότε «παραδοσιακό», πολιτισμό των αθλητικών αναμετρήσεων. Οι παραδοσιακοί κανόνες, αν κρίνει κανείς από τα χαρακτηριστικά της παραδοσιακής πάλης, μάλλον δεν απέρρεαν από κάποιον κώδικα έντιμης συμπεριφοράς ή σεβασμού προς τον ανταγωνιστή. Αν κρίνουμε από τις απαγορεύσεις που εισήγαγε ο κανονισμός του 1870, η παραδοσιακή πάλη ήταν, ουσιαστικά, ένα αγώνισμα επικράτησης χωρίς κανόνες και όρια. Ο κανονισμός του 1870 απαγόρευε: « το ωθείν, πλήττειν, άγχειν, δάκνειν, υποπνίγειν, ακροχειρίζειν και τα μέτωπα συναράττειν».[202]

Εκτός από ρυθμιστικούς παράγοντες της αθλητικής συμπεριφοράς, οι κανονισμοί αποτέλεσαν και μια σημαντική παρέμβαση στον ψυχαγωγικό χαρακτήρα του δρώμενου. Σε ό,τι αφορά το αγωνιστικό μέρος, το πρόγραμμα είχε πολλά κοινά αγωνίσματα με τους αγώνες του 1859, φέροντα, μάλιστα, τα ίδια αρχαιοπρεπή ονόματα (πχ. *Δίαυλος).* Ωστόσο, αφαιρέθηκαν κάποια χαρακτηριστικά ψυχαγωγικά αγωνίσματα, όπως ο *ασκωλιασμός. Επιπλέον, ορισμένα άλλα αγωνίσματα απέκτησαν πιο «αθλητικό» χαρακτήρα,* όπως για παράδειγμα η *ιστού αναρρίχησις, η οποία διεξήχθη* χωρίς «σαπούνι» και κρεμασμένα στην κορυφή δώρα, απαιτώντας από τους συμμετέχοντες «ποσοτικοποιημένη» επίδοση, δηλαδή, αναρρίχηση στο λιγότερο δυνατό χρόνο.

Στο πλαίσιο της οργανωτικής συστηματοποίησης, οι αγώνες του 1870 εμφάνισαν ένα ιδιαίτερα συγκροτημένο και «πυκνό» ιδεολογικό μετά – κείμενο. Τα τελετουργικά της έναρξης και της διεξαγωγής των αγώνων συμπύκνωναν τις βασικές ιδεολογικές επιλογές της «ηθοποίησης» των Ελλήνων. Από αυτό το τελετουργικό αναδύονταν κυρίαρχα το *Έθνος,* η *Εκκλησία* και η *Μοναρχική Εξουσία.* Το έθνος ως έννοια διαπερνούσε, κυριολεκτικά, την διοργάνωση στο σύνολό της. Η αφήγηση της

202 Αυτόθι, σ. 56.

εθνικής ιστορίας υπήρξε το αυτονόητο σκέλος της διοργάνωσης των Ολυμπιακών αγώνων. Η «Ολυμπιακή μνήμη» ήταν μια «εθνική υπαρξιακή απόδειξη», παράλληλα και μια δεξαμενή επιχειρημάτων, για τους επίκαιρους στόχους του έθνους. Ο Ολυμπιακός ύμνος του 1870 συγκεφαλαίωνε αυτά τα μηνύματα:

Ίτε παίδες κλεινοί των Ελλήνων/σας καλεί δαφνηφόρος αγών/εν Σταδίω τιμής και κινδύνων/ας εισέλθει καθείς σας σφριγών.

Όσοι έχετε βράζον το αίμα/και τα στήθη σας δόξα κεντά/όσοι έχετε πύρινον βλέμμα/σας η νίκη εδώ χαιρετά.

Μιμηταί των προγόνων φανήτε/ας σας βρέξει αμίλλης ιδρώς/και το καύχημα πάλιν γενήτε/Νέα τέκνα της νέας Μητρός.

.....

Χαίρε άναξ κλεινέ των Ελλήνων/υπο σέ νέα άρχετ' ηώς/Νέον μέλλον το Έθνος λαμπρύνον/ Μετ' αυτού άς σε σκεπ' ο θεός. [203]

Οι αγώνες αυτοί δεν αποτελούσαν μια «συνάντηση» του Έθνους μόνο σε επίπεδο χρόνου, δηλαδή στο επίπεδο της «ιστορίας του». Αποτελούσε, επιπλέον, «συνάντηση» και στο «χώρο», ειδικότερα αυτόν των αγώνων. Γι' αυτή τη «συνάντηση» μεριμνούσε ιδιαίτερα και το τελετουργικό της διεξαγωγής. Μετά το τέλος κάθε αγωνίσματος, κήρυκας ανακήρυσσε το όνομα και τον τόπο των νικητών.[204]Αν κρίνουμε, μάλιστα, από τους τόπους καταγωγής των νικητών, συμπεραίνουμε πως οι αγώνες του 1870 υπήρξαν εξόχως «πανελλήνιοι», δηλαδή, ένας «τόπος συνάντησης» των απανταχού «ελεύθερων» και «αλύτρωτων» Ελλήνων.[205] Τέλος, μέσα από το τελετουργικό, τους αγώνες ευλόγησε και η εκκλησία, ενώ σε κεντρική θέση παρευρίσκονταν οι άνακτες και η πολιτική ηγεσία του τόπου.

Οι διοργανωτές των αγώνων του 1870 οργάνωσαν, εντέλει, μια εντυπωσιακή παράσταση «θεάτρου των αρχόντων», με σύγχρονα ορθολογικά – εθνικιστικά υλικά.

---

203 Ο Ύμνος των αγώνων γράφτηκε από τον Ορφανίδη, καθηγητή βοτανικής του Εθνικού Πανεπιστημίου. Βλ. Αυτόθι, σ. 77.

204 Αυτόθι, σ. 77.

205 Ανάμεσα στους νικητές εμφανίζονται αθλητές από την Αθήνα, την Κρήτη, την Ελευσίνα, την Κάρυστο, τη Θεσσαλονίκη, την Καλλίπολη, την Πελοπόννησο, την

Ωστόσο, ο μαζικός - εθνικός προσανατολισμός αυτού του θεάματος επέτρεπε την παρουσία λαϊκών, ψυχαγωγικών στοιχείων στο δρώμενο. Τα στοιχεία αυτά βρίσκονταν σε αντίφαση με τους στόχους του αστικού «πολιτισμού του σώματος», που εξέφραζε, εκείνη την περίοδο, η Γυμναστική. Βέβαια, στο πρόγραμμα των αγώνων του 1870, όπως και στο πρόγραμμα αυτών του 1859, υπήρχε πρόνοια για τους «αριστεύσαντες» αθλητές «όπως προτιμηθούν στις έμμισθες θέσεις των προγυμναστών και του γυμνασιάρχου».[206] Ωστόσο, παρόλη τη δεκαετή παρουσία της γυμναστικής και της οπλασκίας στα γυμνάσια και το πανεπιστήμιο, η γυμναστική απουσίαζε από τους αγώνες, όπως, επίσης, απουσίαζε και η συμμετοχή αθλητών που είχαν τελειώσει το γυμνάσιο και ήταν φοιτητές ή πτυχιούχοι της ανώτατης εκπαίδευσης.[207]

Αντίθετα, ήταν παρών σε αυτό το δρώμενο, έστω και «εξορθολογισμένος», ο λαϊκός ψυχαγωγικός χαρακτήρας των προ-βιομηχανικών αγωνιστικών θεαμάτων, γεγονός που αποδεικνύει και η πανελλήνια συμμετοχή ταξικά απροσδιόριστων ανταγωνιστών. Μάλιστα, οι αγώνες του 1870 ενθάρρυναν τη λαϊκή συμμετοχή, παρέχοντας χρηματικά βραβεία στους νικητές, αλλά και έξοδα μετακίνησης, συντήρησης ή παραμονής, καθώς και αθλητική ένδυση, σε όσους άπορους συμμετέχοντες προέρχονταν από την επαρχία.[208] Ο ψυχαγωγικός- θεαματικός χαρακτήρας των αγώνων ενισχυόταν σε οργανωτικό επίπεδο και από την επιλογή ενός «λαϊκού» ανθρώπου, ωστόσο, προβεβλημένου γυμναστή με παρελθόν ακροβάτη, του Δανιήλ Τζιώτη, ως οργανωτή των αγώνων.[209]

Κύμη, τη Σίφνο, την Κεφαλονιά, την Άνδρο, τη Γορτυνία, την Κωνσταντινούπολη και το Άργος. Βλ. Αυτόθι, σσ. 78-79.

206 Αυτόθι, σ. 53.

207 Για την ακρίβεια οι μοναδικοί φοιτητές που πήραν μέρος στους αγώνες ήταν οι νικητές της *Αναρριχήσεως επί κάλων*, Ακεστορίδης Βενετσανόπουλος και Ντεφιτζής. Αυτόθι, σ. 79.

208 Οι παροχές αυτές αναφέρονται στο πρόγραμμα των αγώνων. Σε ό,τι αφορά το σκέλος της «αθλητικής ένδυσης», είναι σημαντικό να αναφερθεί, σαν στοιχείο λαϊκότητας, ότι οι αθλητές του 1870 έμοιαζαν ενδυματολογικά με τους αρχαιοπρεπείς πλανόδιους αθλητές. Το πρόγραμμα όριζε ότι, «οι αγωνισταί εκτός των αναρριχωμένων φέρουσι κατάσαρκον πλέγμα άπαντες δε ζώμα και πέδιλα».

(Ι. Ε. Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι*, ό. π., σσ. 52-57). Αυτή η ενδυματολογική εικόνα, που προφανώς εξέθετε προς θέαση γυμνά σημεία του ανδρικού σώματος, δεν ήταν συμβατή με την «πρακτική», «καθώς πρέπει» αντίληψη των αστών περί ανδρικής σωματικής εμφάνισης.

209 Ε. Σκιαδάς, *100 Χρόνια Νεώτερη Ολυμπιακή Ιστορία*, Αθήνα 1996, σ. 39.

Οι αγώνες αυτοί, όπως προκύπτει από τις αναφορές των εφημερίδων, προσέφεραν, εντέλει, ένα επιτυχημένο Ολυμπιακό θέαμα. Η *Αλήθεια, για παράδειγμα,* επισημαίνει την ψυχαγωγική ποιότητα αυτού του θεάματος και μένει απόλυτα ικανοποιημένη από την αστική κοινωνική του λειτουργικότητα, την οποία ανακαλύπτει στην τήρηση της «τάξης» ανάμεσα σε ένα πολυσύνθετο κοινωνικό σώμα θεατών. Ο *Αιών* δεν συλλαμβάνει αυτή τη λειτουργικότητα. Ασκεί κριτική, από μια πιο αυστηρά «αστική» οπτική γωνία, προς το «θέαμα» που, όπως ισχυρίζεται, από τους επόμενους αγώνες θα έπρεπε να αποκτήσει περισσότερο στρατιωτικά, γυμναστικά, ωφελιμιστικά χαρακτηριστικά.[210]

Στην ίδια κατεύθυνση με την κριτική του *Αιώνα* κινήθηκε και η «έκθεση της αγωνόδικου επιτροπής για τα πεπραγμένα των αγώνων»,[211] που υποβλήθηκε στον πρόεδρο της Επιτροπής των Ολυμπίων Επαμεινώνδα Δεληγεώργη. Η έκθεση αυτή, η οποία αποτελεί την πρώτη συγκροτημένη αστική τοποθέτηση στο χώρο του ελληνικού «πολιτισμού του σώματος», αμφισβητούσε τα «λαϊκά» χαρακτηριστικά του Ολυμπιακού θεάματος και έστρεφε την προσοχή στις ωφέλειες της παιδαγωγικής άσκησης :

> Η συρροή των θεατών η μέχρι δακρύων συγκινήσασα τους αναπολήσαντας τας ημέρας της προγονικής ευκλείας, καθώς και ο υπό πολλών εκφρασθείς πόθος του

---

210 Κατά την *Αλήθεια* (16 Νοεμβρίου 1870): «Το Παναθηναϊκό Στάδιο υπήρξε χθές δι όλης της ημέρας το συγκείμενον μέρος, εις ό συνέρρευσαν πολλαί μυριάδες λαού, θεασόμεναι αυτόθι τους τελεσθέντες Ολυμπιακούς ή γυμναστικούς αγώνας. (...) Οι αθληταί ευπρεπώς και ομοιομόρφως εσταλμένοι, δίκην των αρχαίων, εξετέλεσαν τους εν τω προγράμματι άθλους δια πολλής ακρίβειας και κανονικότητας. (...) Ποτέ άλλοτε δεν παρεστάθη εν Αθήναις πανηγυρικώτερον και μάλλον ευχάριστον και φαιδρόν θέαμα (...) Τρισμύριοι ίσως πολίται πάσης ηλικίας και τάξεως και παντός γένους διέμειναν υπέρ τας τέσσαρας ώρας υπαίθριοι, χωρίς το παραμικρόν άτοπον ουδαμού να παρατηρηθεί. (...) Κατά την ταπεινήν ημών γνώμην τους αγώνας της χθές έστεψε πλήρης εν πάσιν επιτυχία». Ο *Αιών* (16 Νοεμβρίου 1870) παρασύρθηκε από την επιτυχία του θεάματος, ωστόσο, περισσότερο συνεπής ως προς τις αστικές ωφελιμιστικές στοχεύσεις, παρατήρησε: « Το θέαμα (...) ην αξιοθαύμαστον και μοναδικόν. (...)Οποίας μεγαλοπρεπούς καλονής θα ήτο το θέαμα εν τη ακμή της Ελληνικής δόξης, ότε οι αγώνες αυτοί είχον ουχί θεαματικόν απλώς αλλά υψηλότερον χαρακτήρα! Ευελπιστούμεν ότι δοθείσης σήμερον της αρχής, εις τους αγώνας των προσεχών Ολυμπίων θα προστεθώσι οι νεώτεροι της επι σκοπόν βολής, του ξιφισμού, του σπαθισμού, του λογχισμού, οι ιππικοί αγώνες και τα γυμνάσια της εθνοφυλακής, όπως ανταποκρίνονται τα Ολύμπια προσφορώτερον προς το πνεύμα και της αρχαίας Ελλάδος και του αειμνήστου αγωνοθέτου αυτών».

να καταστεί πρακτικώτερος ο αρτισύστατος ούτος θεσμός των Ολυμπιακών αγώνων σαφώς επεμαρτύρουν ότι «η εθνική συνείδησις επεζήτει και την κοινωνικήν του εφαρμογήν επ' αγαθώ της καθ' ημάς γενεάς»

Η έκφραση «κοινωνική εφαρμογή» μαρτυρά την επιθυμία πλήρους αστικής παρέμβασης στο λαϊκό χαρακτήρα του αγωνιστικού θεάματος, μέσω του αποκλεισμού των «λαϊκών» αγωνιστών και του περιορισμού της συμμετοχής στα πλαίσια της «ευπαιδεύτου νεολαίας». Σύμφωνα με την αγωνόδικο επιτροπή :

Ολίγοι τινές εργατικοί άνδρες δυσκόλως από των ποριστικών αυτών έργων αποσπώμενοι εκ του προχείρου και χάριν ως επί το πλείστον του χρηματικού βραβείου επί βραχύν χρόνον ατάκτως προγυμναζόμενοι, σώματα καταπεπονημένα ή εσκληρημένα εκ της μηχανικής εργασίας έχοντες, δεν ήτο δυνατόν να προαχθώσι γυμναστικώς, ήθελον δε καταστήσει τους σύγχρονους αγώνας κατά το μάλλον και ήττον εύστοχον αλλ' άγονον παρωδίαν των αρχαίων αγώνων, οίτινες εν τούτοις είχον μέγαν ηθικόν σκοπόν, θαυμασίως συντελούντα εις πρακτικά τινά συμφέροντα του Έθνους (...) Δια ν' ασκήσει επομένως ο θεσμός ούτος αγαθοποιόν επιρροήν εις την υγείαν και επίρρωσιν της Ελληνικής φυλής έπρεπε να επεκταθεί επί την εθνικήν αγωγήν των παίδων και νέων και να γίνει εφηβικός, ανάλογος του παρά τοις προγόνοις, εισαγομένης της γυμναστικής καθ' όλους τους βαθμούς της δημόσιας και ιδιωτικής εκπαιδεύσεως.

Η έκθεση συμπέραινε, εν τέλει, πως οι Ολυμπιακοί αγώνες θα υπηρετούσουν τον Εθνικό σκοπό και θα γίνονταν «**ευπρεπέστεροι**», μόνο ως μέρος μιας γενικότερης γυμναστικής αγωγής, η οποία καλλιεργείται σε όλα τα «ευδοκιμούντα έθνη» και, μάλιστα, «δεν είναι άσχετος προς τα εκπληκτικά των Πρώσων ανδραγαθήματα».

Η προβολή των πολεμικών ανδραγαθημάτων, αποτελεί ένα σημείο ταύτισης της έκθεσης και της κριτικής του *Αιώνα*, ο οποίος επιζητούσε τη διεξαγωγή στρατιωτικών αγωνισμάτων. Η ταύτιση αυτή δεν είναι συμπτωματική. Αποδεικνύει τη συνεπή στάση ενός «αναμορφωτικού» αστικού χώρου έναντι της διαδικασίας «ηθοποίησης» της

---

211 Ι. Ε. Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι Διεθνείς*, ό. π., σσ. 84 –86.

ελληνικής κοινωνίας. Αυτή η στάση θα αποδειχθεί κυρίαρχη στους επόμενους Ολυμπιακούς αγώνες και θα έχει σαν αποτέλεσμα την αστική μετάλλαξη των χαρακτηριστικών του λαϊκού Ολυμπιακού θεάματος και την ψυχαγωγική απονεύρωσή του.

Οι επόμενοι Ολυμπιακοί αγώνες, που διεξήχθησαν, επίσης, στο Παναθηναϊκό Στάδιο την άνοιξη του 1875, μπορούν να χαρακτηριστούν ως οι πρώτοι «γυμναστικοί» Ολυμπιακοί αγώνες. Διοργανωτής τους, σε αντιπαράθεση με τον ακροβάτη - διοργανωτή των προηγούμενων αγώνων Δανιήλ Τζιώτη, ορίστηκε ο γυμναστής Ιωάννης Φωκιανός.

Όντας πιστός της θιασώτης ο ίδιος, ο Φωκιανός φρόντισε να υλοποιήσει τη «γυμναστική» στροφή προς την «ευπαίδευτον» νεολαία. Σε βάρος του μέχρι τότε πανελλαδικού, λαϊκού και ως εκ τούτου δημοφιλή, χαρακτήρα των αγώνων, η συμμετοχή σε αυτούς περιορίστηκε στους : « εκ των του Πανεπιστημίου φοιτητών, εκ των εν Αθήναις δημοσίων γυμνασίων και εκ των ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων, [τους] αρτιμελείς και [τους] έχοντες ηλικίαν από 17 ετών και ανωτέρω [νέους]».[212] Για τους υπόλοιπους, επίσης «νέους», που θα ήθελαν να συμμετάσχουν, προβλεπόταν διαδικασία κρίσης από την ειδική επιτροπή του «προσωρινού γυμναστηρίου των Ολυμπίων». Πρόσθετο μέτρο σε βάρος της λαϊκής αγωνιστικής συμμετοχής μπορεί να θεωρηθεί η κατάργηση των χρηματικών βραβείων και κάθε είδους οδοιπορικών ή ενδυματολογικών αποζημιώσεων.

Η στροφή προς τη γυμναστική συμπληρώθηκε με την προσθήκη στο, περίπου κοινό με τους προηγούμενους αγώνες, αγωνιστικό πρόγραμμα μιας σειράς γυμναστικών αγωνισμάτων. Αυτά, μάλιστα, περιελάμβαναν ιδιαίτερα εύκολες στην εκτέλεσή τους ασκήσεις, γεγονός που, σύμφωνα με τον Χρυσάφη, έδειχνε τη συνειδητή προσπάθεια του Φωκιανού να απαλλάξει την γυμναστική από την ακροβασία.[213]

Οι αγώνες του 1875, επικεντρωμένοι στις δομικές γυμναστικές αλλαγές, απέτυχαν ως θέαμα. Κάτι τέτοιο ήταν αναμενόμενο, αφού δεν συμμετείχαν σ' αυτούς παρά μόνο 24 φοιτητές. Η απαγόρευση της λαϊκής αγωνιστικής συμμετοχής λειτούργησε

---

212 Από τον κανονισμό του προσωρινού γυμναστηρίου των Ολυμπίων, στο οποίο η εγγραφή αποτελούσε προϋπόθεση για τη συμμετοχή στους αγώνες. Βλ. Αυτόθι, σ. 92.
213 Αυτόθι, σ. 91.

ανασταλτικά και ως προς την προσέλευση του κοινού, το οποίο ήταν σαφώς μικρότερο απ' ό,τι το 1870. Επιπλέον, η έμφαση που δόθηκε στις αγωνιστικές αλλαγές λειτούργησε, πιθανώς, σε βάρος της οργάνωσης του τελετουργικού, αλλά και συνολικότερα των αγώνων. Όλα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα, το κοινό να τηρήσει έναντι του δρώμενου μια κριτική στάση, η οποία έφτασε σε επίπεδο ανοικτής διακωμώδησης.[214]

Παρά το ρόλο της «γυμναστικής στροφής» στην αποτυχία των αγώνων, η ερμηνεία αυτής της αποτυχίας σε καμία περίπτωση δεν αναζητήθηκε στην δομική μετάλλαξη της φυσιογνωμίας τους. Αντίθετα, ο *Αιών* επέμεινε στην κριτική του προς το «θεατρικό – αθλητικό θέαμα», θεωρώντας τη θεαματική διάσταση των αγώνων ως το βαθύτερο λόγο της αποτυχίας τους.[215] Ο σκοπός των αγώνων δεν μπορούσε να είναι, κατά τον *Αιώνα*, η διασκέδαση και προέτρεπε :

> Αντί να παρουσιάζομεν εν τω Σταδίω δωδεκάδα ανδρών ασκηθέντων εις αγωνίσματα, άτινα οι κοινότατοι των σχοινοβατών εκτελούσιν σήμερον, παρουσιάζομεν λόχους παιδίων στρατιωτικώς συντεταγμένων, γιγνωσκόντων την χρήσιν των όπλων της σήμερον, ή τάγματα εθνοφυλακής, ήτοι πολιτών ενόπλων, καλώς ενδεδυμένων, ησκημένων εις την χρήσιν των όπλων και εις τας στρατιωτικάς κινήσεις, πυροβολιστάς τελείους και ιππείς αξιομάχους. [216]

Προφανώς, η «γυμναστική» αλλαγή του Φωκιανού δεν επαρκούσε για την κάλυψη των ωφελιμιστικών προτεραιοτήτων της αστικής τάξης, τις οποίες επεσήμαινε ο *Αιών*. Η διοργάνωση, ως θέαμα, διατηρούσε ακόμη στοιχεία διασκέδασης του κοινού. Σε κάθε περίπτωση και ανεξάρτητα από τις προθέσεις του διοργανωτή, τα

---

214 Ο *Αιών* (19 Μαΐου 1875) δεν θεωρούσε παράξενο ότι, «χθες είδομεν τας χιλιάδας των θεατών επί χρόνον ικανόν επικροτούσας εις το θέαμα κυνός όν αι φωναί εθορύβησαν (και τρέχων ο δυστυχής, δεν ηδύνατο ουδαμόθεν να εξέλθει)» ούτε ότι, «εκ των αγωνιζομένων οι αποτυγχάνοντες εγένοντο αντικείμενο σαρκασμών θεατρικών» και ακόμη ότι, «ούτε τάξις ετηρήθη, ούτε σεβασμός αλλά τα πάντα μετέλαβον της κωμικότητος την χροιάν».

215 Σύμφωνα με τον *Αιώνα* (19 Μαΐου 1875) : «Παρά τοις Έλλησιν οι γυμνικοί αγώνες ήσαν στενώς συνδεδεμένοι προς την θρησκείαν και την όλην εθνικήν και πολιτικήν ανατροφήν αυτών. Παρ' ημίν εισίν απλά τινά θεατρικά θεάματα προς διασκέδασιν διδόμενα»

216 Αυτόθι.

στοιχεία αυτά κυριαρχούσαν σε βάρος των στρατιωτικών, γυμναστικών προτεραιοτήτων.[217] Εμμέσως πλην σαφώς, ο *Αιών* προέτρεπε στην κατάργηση των Ολυμπιακών αγώνων, ταυτιζόμενος με την καθόλου ρομαντική και, αντίθετα, «ορθολογική», αστική αντίληψη για την κοινωνική λειτουργικότητα τέτοιων θεαμάτων.

Γενικότερα, ο «ρομαντικός» οίστρος που είχε καταλάβει τους αρθρογράφους μειώθηκε μετά τους Ολυμπιακούς αγώνες του 1875. Σταδιακά, η αρθρογραφία ανέδειξε περισσότερο «ορθολογικές» σκοπιές. Έτσι, για παράδειγμα, η *Εφημερίς* (20 Μαΐου 1875) επαίνεσε τον Φωκιανό για την στροφή προς την «ευπαίδευτον νεολαίαν», παρότι, όπως η ίδια επεσήμαινε, αυτή η κίνηση ερχόταν σε αντίθεση με τη διάταξη που ήθελε τους αγώνες «Πανελλήνιους».

Ως σημαντικό κοινωνικό «κέρδος» αυτής της στροφής αναγνωρίσθηκε το γεγονός πως έθετε τα θεμέλια για τη δημιουργία μιας «πρότυπης», σωματικά και ηθικά, ανδρικής κοινότητας. Αυτό το κοινωνικό «κέρδος», το οποίο επετεύχθη εις βάρος του Ολυμπιακού θεάματος, αντανακλά διαυγέστατα τις αστικές γυμναστικές στοχεύσεις. Την «γυμναστική κοινότητα των ανδρών» του 1875 επαινούσε και ο θεωρητικός της γυμναστικής Ιωάννης Χρυσάφης, ο οποίος, επίσης, θεωρούσε ιδιαίτερα σημαντική την γυμναστική στροφή εκείνων των αγώνων. Η προσπάθεια του Φωκιανού κατά τον Χρυσάφη :

> είχεν αναμφισβητήτως επιτύχη τον κύριον αυτής σκοπόν, διότι (...) όλοι ανεξαιρέτως οι αγωνισταί και οι λοιποί τρόφιμοι του Δημόσιου γυμναστηρίου προήρχοντο εκ των Πανεπιστημιακών εδωλίων και συνεδύαζον την άσκησιν του σώματος προς την μάθησιν και το γενναίον φρόνημα, εξ αυτών δε θα εστρατολογούντο οι ενθουσιώδεις απόστολοι της γυμναστικής ιδέας και εις το σχολείον και εις το πολύ πλήθος καθώς και οι πιστοί και αφοσιωμένοι φίλαθλοι του μέλλοντος.[218]

---

217 Τα «πλήθη», ως φίλαθλοι, σύμφωνα με τον *Αιώνα*, «δεν ηννόουν άλλωστε τα τελούμενα ή ως θεάματα προς διασκέδασιν, εδράττοντο δ' εκθύμως πάσης ευκαιρίας προς διάχυσιν». Βλ. Αυτόθι.

218 Ι. Ε. Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι Διεθνείς*, ό. π., σσ. 109-110.

Ο Φωκιανός θεμελίωσε, πράγματι, σε αυτούς τους αγώνες ένα ιδεολογικό κίνημα. Αυτή η υπόθεση ενισχύεται από το γεγονός πως ο ζήλος και η αφοσίωση που επιδείχθηκαν στην προσπάθεια διάδοσης της γυμναστικής, συγκρίνεται μόνο με τις αντίστοιχες διαθέσεις άλλων θεμελιωτών ιδεολογικών κινημάτων. Ήταν ένα εθνικό, αστικό, αναμορφωτικό κίνημα που, εκτός από την «ηθοποίηση» της ελληνικής κοινωνίας, συνδέθηκε στενά και με όλες τις εθνικές αλυτρωτικές δράσεις. Ο γυμναστικός πυρήνας του 1875, σύμφωνα με τον Χρυσάφη :

> με θάρρος και ελπίδα αντιμετώπισαν την αδιαφορίαν της κοινωνίας και με πίστην αδιάσειστον, επιμονήν και σταθερότητα εις τον αγώνα, υπηρέτησαν έκτοτε, τινές δε και υπηρετούν ακόμη, ακούραστοι και ακατάβλητοι, την ιδέαν της σωματικής αγωγής. Αλλά και εις τον υπέρτατον υπέρ Πατρίδος αγώνα τοιαύτη νεολαία δεν ήτο δυνατόν να καθυστερήσει, και κατά την μετά διετίαν εκραγείσαν Θεσσαλικήν επανάστασιν έσπευσαν οι πλείστοι εξ αυτών να μετάσχουν ως εθελονταί.[219]

Με βάση το κλίμα που δημιουργήθηκε γύρω από τους αγώνες του 1875, μπορούμε να υποθέσουμε πως ο ελληνικός Ολυμπιακός «πολιτισμός του σώματος», ως «εθνικό» αλλά, κυρίως, ως «λαϊκό πανηγύρι», είχε κλείσει το ρομαντικό του κύκλο . Μπορούμε, επιπλέον, να ισχυριστούμε πως το ρομαντικό, θεαματικό στοιχείο αυτού του πολιτισμού δεν κατατάσσεται στις «πηγές» των πρώτων διεθνών Ολυμπιακών αγώνων, αφού δέχτηκε μια ολομέτωπη «αστική- ορθολογική» επίθεση. Ωστόσο, η λαϊκή απήχηση των αγώνων του 1896, του πιο εντυπωσιακού έως τότε αθλητικού θεάματος στον γνωστό κόσμο, έφερε στην επιφάνεια ολοζώντανα στοιχεία αυτού του ρομαντικού πολιτισμού.

Επί της ουσίας, σε μια μεταβατική αστική κοινωνία, με έντονα προβιομηχανική παραγωγική και πολιτισμική βάση η γυμναστική δεν εξυπηρετούσε παρά τις ανάγκες περιορισμένων κοινωνικών στρωμάτων. Στην Ελλάδα, αυτά τα κοινωνικά στρώματα δεν κατάφεραν, ίσως ποτέ, να εκφράσουν έναν αμιγώς «ορθολογικό αστικό πολιτισμό» ούτε να συγκροτήσουν έναν γυμναστικό, ωφελιμιστικό χώρο «πολιτισμού του σώματος». Μετά το 1875, οι Ολυμπιακοί αγώνες σταμάτησαν να διεξάγονται και

---

219 Αυτόθι.

η συζήτηση γύρω από αυτούς αποσύρθηκε από το προσκήνιο του δημόσιου λόγου. Ωστόσο, παρατηρεί κανείς με έκπληξη στο Βασιλικό Διάταγμα του 1888 (Περί της Δ' Ολυμπιάδος) να αναγράφεται πως θα διεξαχθεί πανήγυρις δημοτελών αγώνων.[220]

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το πρόγραμμα αυτών των αγώνων, το οποίο περιλαμβάνει σημαντικό αριθμό παλαιών αγωνισμάτων (στάδιο, δόλιχος, αναρρίχηση επί κάλω, αναρρίχηση επί ιστώ) αλλά και αρκετά καινούργια, μη – γυμναστικά, όπως τα άλματα «επί κοντώ», «εις μήκος» και «εις ύψος». Η ίδια η προκήρυξη διεκδικούσε για τους αγώνες «Πανελλήνια» διάσταση, την οποία και στήριξε ανακοινώνοντας, εκτός από κλάδους ελιάς και δάφνης, χρηματικά βραβεία για τους νικητές. Αυτή η διοργάνωση δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ και στη θέση της παρουσιάστηκε από τον Φωκιανό μια γυμναστική επίδειξη των μαθητών του. Ωστόσο, η προκήρυξη της αποδεικνύει ότι ο πολιτισμός του Ολυμπιακού θεάματος συνέχιζε να βρίσκει υποστηρικτές και μέσα στο στενό χώρο της γυμναστικής.

Πράγματι, ενώ η αξιολόγηση των αγώνων, όπως εκφράστηκε από την *Εφημερίδα* και τον *Αιώνα* το 1875, μοιάζει, λιγότερο ή περισσότερο, αρνητική η στάση που τήρησε το «γυμναστικό κίνημα» απέναντί τους ήταν, τελικά, συγκαταβατική. Το κίνημα της δημιουργίας γυμναστικών συλλόγων, ανεξάρτητων από την κρατική γυμναστική, μπορεί να θεωρηθεί ως αντανάκλαση των ουσιαστικών αστικών μεταβολών που έλαβαν χώρα στην ελληνική κοινωνία, κυρίως, μετά το 1870.

Στο πλαίσιο αυτό, μπορεί να ενταχθεί στο σύνολο των πρωτοβουλιών της πνευματικής γενιάς του 1880 για την υπέρβαση των, όπως τις χαρακτηρίζει ο Κ. Θ. Δημαράς, «ρομαντικών υπερβολών» της αρχαιοπρεπούς μετεπαναστατικής Αθηναϊκής διανόησης. Η κριτική της συγκεκριμένης «γενιάς» εξέφραζε μια στάση ενεργούς παρέμβασης στη διαδικασία «σύνθεσης της ελληνικής ιδέας». Στην προοπτική αυτή, «αποκήρυσσε» την ξενόφοβη προσήλωση σε «ρομαντικά» ανενεργά ιδανικά και δημιουργούσε καινούργια, μέσα από την προσέγγιση των «ζωντανών» ελληνικών ηθών, της γλώσσας ή της παράδοσης και τη συνειδητή αφομοίωση των ξένων πνευματικών ρευμάτων. Επιπλέον, τους ιδεολογικούς προσανατολισμούς της χαρακτήριζε ένα πλήθος δράσεων στην κοινωνική και πολιτιστική ζωή της χώρας, (η δημιουργία φιλολογικών συλλόγων, η έκδοση περιοδικών, εφημερίδων κλπ.), που

220 Αυτόθι, σ. 113.

είχαν ως σκοπό την εμπραγμάτωση των «εθνικών οραμάτων», που έως τότε περιορίζονταν στο πεδίο της «εσωτερικής πολιτικής κατανάλωσης».

Θα μπορούσαμε να πούμε, ωστόσο, ότι αυτή η γενιά εξέφρασε έναν ιδιότυπο αστικό νεορομαντισμό, που συνδύαζε φαινομενικά αντιφατικά μεταξύ τους στοιχεία. Έτσι, το συγκεκριμένο ρεύμα χαρακτηρίζεται αφ' ενός, από την «ορθολογική» αναγνώριση των πράξεων «ουσίας» που απαιτούνται για τον προσδιορισμό και την κατίσχυση της έννοιας της «ελληνικότητας», αφ' ετέρου από τη διατήρηση της πίστης στα ρομαντικά «εθνικά ιδεώδη», αλλά και την επιπλέον ενίσχυσή της, μέσα από την υιοθέτηση μιας περισσότερο «ρεαλιστικής» διαδικασίας αυτοσυνειδησίας και δράσης.

Στο πολιτικό πεδίο, οι άνθρωποι αυτής της τάσης στρατεύτηκαν στο πλευρό μιας αστικής αντίληψης που έδινε προτεραιότητα στην «εσωτερική εθνική συγκρότηση», με απώτερο στόχο την εξυπηρέτηση των «εθνικών στόχων». Στην προοπτική αυτή, δεν μπορεί να θεωρηθεί τυχαία η συγκαταβατική στάση που τήρησε απέναντί τους ο ορθολογιστής και αρνητής των πρώτων τοπικών Ολυμπιακών αγώνων, υπερήλικας πλέον, Αλέξανδρος Ραγκαβής,[221] αλλά ούτε το γεγονός πως ο εκφραστής της αστικής αναμόρφωσης Χαρίλαος Τρικούπης υπήρξε ο πολιτικός τους μέντορας.

Ο νεορομαντισμός αυτής της γενιάς εκφράστηκε απόλυτα στο χώρο του «πολιτισμού του σώματος», μέσα από τη διατύπωση μιας ευανάγνωστης «ελληνικής» πρότασης για το περιεχόμενο της ελληνικής Φυσικής Αγωγής. Η πρόταση αυτή περιελάμβανε, εκτός των άλλων, και την τέλεση Ολυμπιακών- Πανελλήνιων αθλητικών αγώνων και μάλιστα με «σύγχρονη» μορφή. Η διαδικασία εμπραγμάτωσης αυτής της πρότασης τίθεται σε εφαρμογή μέσα από τις πρωτοβουλίες διάδοσης της γυμναστικής με την ίδρυση των πρώτων ελληνικών γυμναστικών συλλόγων.

Πίσω από τις πρωτοβουλίες ανάπτυξης του ελληνικού γυμναστικού κινήματος βρίσκονται χαρακτηριστικοί χώροι δράσης και πρόσωπα της γενιάς του 1880. Η αποτυχία των αγώνων του 1875 οδήγησε, όπως είδαμε, σε αμφισβήτηση της χρησιμότητας τέτοιων δρώμενων. Παράλληλα, ενεργοποίησε πνευματικές δυνάμεις με διάθεση να αναλάβουν πρωτοβουλίες για τη δημιουργία γυμναστικών συλλόγων. Είναι χαρακτηριστικό ότι ένα από τα σημαντικότερα πεδία συζήτησης και λήψης

221 Ο Α. Ρ. Ραγκαβής, τον οποίο εμείς γνωρίσαμε σαν πολέμιο της αγωνιστικής ιδέας του Ζάππα, παρενέβη συμβιβαστικά σε λογοτεχνικές διαμάχες στα τέλη της δεκαετίας του

αποφάσεων της πρώτης συνόδου του εκπαιδευτικού «Συνεδρίου των Ελληνικών Συλλόγων», που πραγματοποιήθηκε το 1879, ήταν η ανάπτυξη «δημόσιου γυμναστικού κινήματος».[222]

Η σύνοδος πραγματοποιήθηκε υπό την αιγίδα του φιλολογικού συλλόγου *Παρνασσός*, ο οποίος ιδρύθηκε το 1865, «από νέα παιδιά» που, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Δημαράς, «έχουν όρεξη για δουλειά και την επιθυμία να ανανεώσουν την ατμόσφαιρα των Αθηνών».[223] Την ίδια χρονιά, «ευθύς μετά το υπό του Παρνασσού συνέδριον των απανταχού Ελληνικών συλλόγων», όπως αναφέρει ο Χρυσάφης, πρωτοπόρα στοιχεία της γενιάς του 1880, όπως ο λαογράφος Ν. Πολίτης και ο εκδότης του *Ραμπαγά* και αργότερα της *Ακροπόλεως* Βλάσης Γαβριηλίδης, δραστηριοποιήθηκαν για την δημιουργία αθλητικού συλλόγου.[224]

Οι πρωτοπόρες δράσεις για την ανάπτυξη της γυμναστικής, δεν περιέλαβαν αρχικά την προώθηση των Ολυμπιακών αγώνων. Ο υπεύθυνος για τη γυμναστική εισηγητής στο συνέδριο των ελληνικών συλλόγων, Ηρακλής Βασιάδης, δεν αναφέρθηκε σε Ολυμπιακούς αγώνες. Ωστόσο, οι αγώνες επανεμφανίζονται, όπως έχουμε δει, στα τέλη της δεκαετίας του 1880. Μάλιστα, φαίνεται πως η επαναφορά τους δεν είχε ευκαιριακό ή νοσταλγικό, αλλά είχε, αντίθετα, μονιμότερο χαρακτήρα, αφού λίγο αργότερα, το 1891, η «ίδρυση των αρχαίων Ολυμπιακών αγώνων» συμπεριλαμβάνεται στους σκοπούς του καταστατικού του «θεμελιακού» γυμναστικού συλλόγου, *Πανελλήνιου Γ. Σ.* [225]

Οι «αγώνες» των γυμναστικών συλλόγων φαίνεται λειτουργούν ως μέσο διάδοσης της γυμναστικής και όχι ως «θέαμα αφ' εαυτό». Ωστόσο, από τις πρώτες αγωνιστικές γιορτές του Πανελληνίου φάνηκε πως το «θέαμα» είχε θερμούς υποστηρικτές και συγκροτούσε μια αυτόνομη αγωνιστική παράμετρο, που έβρισκε ευρεία λαϊκή

1870. Βλ. Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Έβδομη έκδοση, Αθήνα, 1983, σ. 349.

222 *Συνέδριον των Ελληνικών Συλλόγων, Πρακτικά της πρώτης αυτού συνόδου συγκροτηθείσης εν Αθήναις εν έτει 1879*, Αθήνα, 1879, σ. 52.

223 Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό. π., σ. 347.

224 Ι. Ε. Χρυσάφης, *Η Σωματική Αγωγή και η Στρατιωτική Προπαίδευσις της Νεότητος και η ενδεικνυόμενη οργάνωσις αυτών*, Υπόμνημα προς το Υπουργείο Παιδείας, Αθήνα, 1925, σ. 17.

225 *Φ.Ε.Κ. 183/28-6-1891*, «Περί εγκρίσεως καταστατικού του εν Αθήναις Πανελληνίου Γυμναστικού Συλλόγου»

ανταπόκριση και έχαιρε ευρύτερης πολιτικής και κοινωνικής στήριξης.[226] Μάλιστα, ο θεαματικός χαρακτήρας των αγώνων του Πανελληνίου επισημάνθηκε και δέχθηκε κριτική από «συνεπέστερους» υποστηρικτές των σκοπών του γυμναστικού κινήματος. Το 1893, μέλη του συλλόγου, τα οποία δεν συμφωνούσαν με τις αγωνιστικές «γιορτές», απεχώρησαν από τον Πανελλήνιο και ίδρυσαν τον Εθνικό Γυμναστικό Σύλλογο.[227]

Παρά το πνεύμα «γυμναστικής καθαρότητας» που χαρακτήριζε τους ιδρυτές του Εθνικού Γυμναστικού Συλλόγου, οι αγώνες δεν ήταν έξω από τις δικές τους στοχεύσεις. Επίμαχο ζήτημα γι' αυτούς αποτελούσε ο χαρακτήρας των αγώνων, ο οποίος θα έπρεπε να υπηρετεί όχι το «θέαμα», αλλά την «πανελλήνια» διάδοση της γυμναστικής. Ο Χρυσάφης, που ως γυμναστής του Εθνικού Γ.Σ. διατύπωσε την πλέον χαρακτηριστική κριτική για τους αγώνες, ανέφερε ότι :

> Μολονότι οι αγώνες εθεωρήθησαν υπό του Πανελληνίου ως εν εκ των κυριωτάτων μέσων προπαγάνδας και διαδόσεως της γυμναστικής, δεν εμελετήθει ποσώς, ούτε καν χάριν περιεργείας, η οργάνωσις των αγώνων και αγωνιστικών εορτών της Κεντρικής Ευρώπης (...) Τούτο δε συνέβη διότι ολόκληρος η προσπάθεια του συμβουλίου του Συλλόγου είχε περιορισθή εις την οργάνωσιν και την τέλεσιν μιας ευπροσώπου ετησίας εορτής εις την οποίαν η γυμναστική και η αγωνιστική έπαιζον εντελώς δευτερεύοντα ρόλον, θεωρούμεναι μόνον ως εορταστικά μέσα.

---

226 Η αγωνιστική γιορτή του Πανελλήνιου το 1891 κίνησε το ενδιαφέρον του παλατιού, της πολιτικής εξουσίας και άλλων συλλογικών και ιδιωτικών φορέων, οι οποίοι εμφανίστηκαν και σαν χρηματικοί αθλοθέτες των νικητών. Ανάμεσα στους αθλοθέτες βρίσκεται και ο σύλλογος *Παρνασσός*. Βλ. Ι. Ε. Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι*, ό. π., σ. 137. Επίσης, Π. Λινάρδος, *Πανελλήνιος Γ. Σ. 1891-1991*, Αθήνα, 1991, πρόγραμμα των αγώνων, σ. 18. Όπως θα εξηγηθεί αναλυτικότερα στη συνέχεια αυτής της εργασίας, ο κοσμοπολιτισμός που παρατηρείται γύρω από τους αγώνες του Πανελληνίου αποτελεί στα τέλη του 19ου αιώνα σταθερό χαρακτηριστικό της αστικής ζωής, συμβατό με την πνευματική γενιά του 1880 και ιδιαίτερα σημαντικό για το χαρακτήρα της διοργάνωσης των πρώτων διεθνών Ολυμπιακών αγώνων.

227 Για τις αγωνιστικές γιορτές του Πανελληνίου Γ.Σ. και την αποχώρηση των ιδρυτών του Εθνικού Γ.Σ. βλ. Α. Καποδίστριας, «Πρόχειροι Πατριώται», *Δοκιμές 11-12*, Αθήνα, 2003, σσ. 304 –305.

Εν τέλει, τις παραμονές του 1896, οι αγώνες αποτελούσαν μια σταθερή παράμετρο του χώρου της γυμναστικής δράσης. Ακόμη περισσότερο, αποτελούσαν σταθερή αναφορά ενός πολιτικού χώρου που διατηρούσε έντονες ρομαντικές εθνικιστικές μνήμες, τον οποίο στη δεκαετία του 1890 εξέφραζε ο αντίπαλος του Χ. Τρικούπη, Θ. Δηλιγιάννης. Αυτός ο χώρος, μαζί με το παλάτι, στήριξε την διοργάνωση των πρώτων διεθνών Ολυμπιακών αγώνων.[228] Ανάμεσα σε όλες αυτές τις τάσεις, η ιδέα της διοργάνωσης ενός διεθνούς Ολυμπιακού γεγονότος έγινε αντιληπτή ως ευκαιρία διοργάνωσης μιας «εντυπωσιακής γιορτής».

Η «γιορτή», μέσα στο δομικό πλαίσιο ενός εξορθολογισμένου, σύγχρονου «θεάτρου των αρχόντων», ήταν το μόνο στοιχείο που διασώθηκε από μια προγενέστερη, προ-βιομηχανική αγωνιστική παράδοση. Στο σύνολό της, η συγκεκριμένη παράδοση μετασχηματίστηκε ή και απαξιώθηκε, στο πλαίσιο της ευρύτερης διαδικασίας συστηματικής «ηθοποίησης» των Ελλήνων, την οποία στο χώρο του «σώματος» εξέφρασε, κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, η γυμναστική.

Ωστόσο, οι πρώτοι διεθνείς Ολυμπιακοί αγώνες, περισσότερο από διαδικασία «ηθικής συστηματοποίησης», αποτέλεσαν μια διαδικασία «αποκατάστασης» και επαναπροσδιορισμού της έννοιας της «γιορτής», με βάση τις αντιλήψεις της αστικής τάξης. Θα ισχυριστούμε ότι, σε μεγάλο βαθμό, ο εορταστικός χαρακτήρας των Ολυμπιακών αγώνων ανέτρεψε τις ηθοπλαστικές στοχεύσεις των σχεδιαστών του Ολυμπιακού γεγονότος και προσέθεσε νέα κεφάλαια στην διεργασία συγκρότησης ενός «αστικού πολιτισμού». Η ανατροπή αύτη, αποφασιστικής σημασίας για την αποτύπωση των σύγχρονων χαρακτηριστικών των Ολυμπιακών αγώνων, ήταν, ουσιαστικά, αποτέλεσμα των «εορταστικών αντιφάσεων» των Ολυμπιακών «πηγών», κυρίως των αγγλικών και ελληνικών τοπικών Ολυμπιακών αγώνων.

Στην πράξη, αυτές οι «εορταστικές» αντιφάσεις εκφράστηκαν από τους Έλληνες «παραγωγούς», τους επιτελεστές και το κοινό των αγώνων του 1896. Η ανάλυση του ρόλου των παραπάνω παραγόντων στην αποτίμηση της δυναμικής αυτών των αγώνων,

228 Πέραν της γνωστής πολιτικής αντιπαράθεσης του Χαριλάου Τρικούπη με τον Θεόδωρο Δηλιγιάννη και το Παλάτι, γύρω από την δυνατότητα της Αθήνας και του χρεοκοπημένου ελληνικού κράτους να διοργανώσει τους Ολυμπιακούς αγώνες, είναι ενδιαφέρουσα, όπως θα μας δοθεί η δυνατότητα να δούμε, η στάση αυτών των πολιτικών χώρων και απέναντι στις αγωνιστικές γιορτές του Πανελληνίου. Ο Τρικούπης ουδέποτε

αποτελεί το κυρίως μέρος αυτής της εργασίας. Ωστόσο, για να γίνει σαφές το μέγεθος της παρέμβασης καθενός απ' αυτούς στο Ολυμπιακό γεγονός, χρειάζεται να γίνει ακόμη πιο σαφές το περιεχόμενο των Ολυμπιακών «πηγών», μέσα από την ανάλυση της βασικότερης εξ' αυτών, που δεν μπορεί να είναι άλλη από τον ιδρυτή των αγώνων.

παρέστη και ουδέποτε χρηματοδότησε αυτές τις γιορτές, σε αντίθεση με το Δηλιγιάννη και το Παλάτι που και παρέστησαν και τις χρηματοδότησαν.

1.4. Ο Κουμπερτέν

Το «κείμενο» των διεθνών Ολυμπιακών αγώνων δεν αποτελεί ούτε «αυθόρμητο», ούτε «αναμενόμενο» αποτέλεσμα της συρραφής επιμέρους «κειμένων» τοπικών «πολιτισμών του σώματος», που προέκυψε στο πλαίσιο της αυξανόμενης διεθνοποίησης του τέλους του 19ου αιώνα. Όπως οι επιμέρους «πολιτισμοί του σώματος» που ενυπάρχουν στο Ολυμπιακό κείμενο είναι αποτέλεσμα συνειδητών και ιστορικά προσδιορισμένων ανθρώπινων δράσεων, εντασσόμενων στο χώρο της αστικής νεοτερικότητας, έτσι και η ιδέα των Ολυμπιακών αγώνων εμπεριέχει «αυτόνομες», ως προς τις στοχεύσεις, τις δεσμεύσεις και τις αναφορές τους, μορφές δράσεις.

Πίσω από το σχεδιασμό του Ολυμπιακού «κειμένου» βρίσκεται λιγότερο η ρομαντική διάθεση ενός Γάλλου διανοούμενου για επανασύνδεση του κόσμου με τις «πηγές» της ελληνικής αρχαιότητας, – που, άλλωστε, αντιφάσκει με τα προτάγματα του γαλλικού ρεαλισμού των τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα - και περισσότερο, η πολιτική πρόθεση ενός συνειδητοποιημένου μέλους των γαλλικών ηγεμονικών κύκλων, για τη δημιουργία και κατίσχυση ενός σωματικού πολιτισμού που θα υπηρετούσε τις αστικές ηγεμονικές ανάγκες.

Οι ανάγκες για ηγεμονία της γαλλικής αστικής τάξης, που δοκιμάστηκε μέσα σε συνθήκες έντονων ταξικών συγκρούσεων – τουλάχιστον μέχρι την εγκαθίδρυση της τρίτης Γαλλικής δημοκρατίας – οδήγησαν «κυρίαρχους» κύκλους της γαλλικής διανόησης στην επεξεργασία θεμάτων, τη διατύπωση θέσεων και την ανάληψη μεταρρυθμιστικών πρωτοβουλιών για την αποτελεσματικότερη άσκηση της εξουσίας. Μέρος αυτών των πρωτοβουλιών μπορεί να θεωρηθεί και η «αναβίωση» των Ολυμπιακών αγώνων.

Η ήττα των Γάλλων στον πόλεμο του 1870 – 71 με τους Πρώσους, επέτεινε την ανασφάλεια των γαλλικών ηγετικών κύκλων και έκανε περισσότερο επιτακτική την ανάγκη μεταρρυθμίσεων. Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, για την περίπτωση της Γαλλίας, ότι ενώ πρόκειται για τη χώρα με τις πιο ριζοσπαστικές αλλαγές στο επίπεδο της πολιτικής εξουσίας, αυτές οι αλλαγές δεν εκφράστηκαν στο επίπεδο της κοινωνίας.

Στο χώρο της εκπαίδευσης, ο οποίος ενδιαφέρει ιδιαίτερα αυτή την εργασία, η Γαλλία, από τον καιρό του Ναπολέοντα Ι, είχε δημιουργήσει ένα ολοκληρωμένο

σύστημα δημόσιας εκπαίδευσης.[229] Αυτό εκτεινόταν από το σχολείο του χωριού στο Λύκειο και, από εκεί, στο Πανεπιστήμιο και ελεγχόταν αποκλειστικά από το Υπουργείο Δημόσιας Καθοδήγησης. Ωστόσο, οι μονάδες της εκπαιδευτικής δομής είχαν παραμελήσει την κορυφή της πυραμίδας και είχαν εμπλακεί σε διαφωνίες με τη Ρωμαιοκαθολική εκκλησία για τη σχέση που πρέπει να υπάρχει μεταξύ εκκλησιαστικής και κοσμικής εκπαίδευσης.[230]

Τελικά, ακόμη και υπό το καθεστώς των κοσμικών δημοτικών σχολείων, που επέβαλε ο Υπουργός Δημόσιας Καθοδήγησης Ferry (μεταξύ 1879 και 1885), πολλά από τα εκκλησιαστικά σχολεία διασώθηκαν. Αξίζει δε να σημειωθεί, ότι η δημοτικότητα αυτών των σχολείων διατηρήθηκε σε υψηλά επίπεδα μέχρι και τις παραμονές του πρώτου παγκόσμιου πόλεμου.

Η γαλλική εκπαίδευση, εντέλει, αποτύπωνε ένα θεμελιώδες λειτουργικό κενό στην άσκηση της αστικής εξουσίας στη Γαλλία. Το κενό αυτό έμελλε να καλυφθεί, κυρίως, από ένα πλήθος εξω-θεσμικών πρωτοβουλιών, με στόχο την αποτελεσματική ηγεμονία. Σύμφωνα με τον Γκράμσι:

> ο Haelevy (...) αποκάλυψε ότι τα πιο σημαντικά γεγονότα της γαλλικής ιστορίας, από το 1870 μέχρι σήμερα, δεν προέκυψαν από τις πρωτοβουλίες πολιτικών οργανισμών εκλεγμένων με καθολική ψηφοφορία, αλλά από τις πρωτοβουλίες είτε ιδιωτικών οργανισμών (εταιρείες κλπ.), είτε σημαντικών δημοσίων υπαλλήλων, αγνώστων κατά πολύ στη χώρα κλπ.[231]

Ο Κουμπερτέν ανήκει στον κύκλο των δημόσιων προσώπων που αναφέρει ο Χάλεβι. Ακόμα και αν αμφισβητηθεί η «ιστορική σπουδαιότητα» των πρωτοβουλιών του, ανήκει χωρίς αμφιβολία στον κύκλο των συνειδητοποιημένων δημόσιων προσώπων, που δραστηριοποιήθηκαν, ως μεταρρυθμιστές, για να εδραιώσουν την αστική ταξική ηγεμονία στη Γαλλική δημοκρατία.

Η πολιτική πλευρά του ιδρυτή των Ολυμπιακών αγώνων δεν έχει προβληθεί ιδιαίτερα από την «Ολυμπιακή» ιστοριογραφία, ιδίως αυτήν που σχεδιάζεται για να

---

229 David Thomson, *Europe Since Napoleon*, Μ. Βρετανία, 1975, σ. 364.
230 Αυτόθι, σ. 365.

ενισχύσει την κυρίαρχη εικόνα της «Ολυμπιακής ιδέας» ως φορέα «πανανθρώπινων αξιών». Πλήθος αναφορών στον Βαρόνο έχουν χαρακτήρα «αγιογραφίας» και ταιριάζουν απόλυτα με την εξιδανίκευση και από - ιστορικοποίηση της Ολυμπιακής ιδέας. Η ανιστορική αυτή προσέγγιση απογειώνεται συμβολικά με την παρουσία του μνημείου Κουμπερτέν στην Ολυμπία και την, κατόπιν επιθυμίας του, ταφή της καρδιάς του εκεί.

Σε εργασία που δημοσιεύθηκε το 1985 στην «Επίσημη Αναφορά της Ολυμπιακής Επιστημονικής Συνόδου», με τίτλο *Αμερικανοί Συγγραφείς γύρω από τον Πιερ ντε Κουμπερτέν*, οι N. Muller και C. Schmidt Mainz αναφέρουν ότι, «στις Ηνωμένες πολιτείες κατά τα τελευταία είκοσι χρόνια έχουν γραφτεί για τον Κουμπερτέν και το Ολυμπιακό κίνημα περισσότερες από δέκα διδακτορικές διατριβές(...) και στην Ευρώπη, ειδικά στη Γαλλία και τη Γερμανία (...) οι [αντίστοιχες] διατριβές φτάνουν τις 150 (!)».[232] Σύμφωνα με την ίδια έρευνα, που περιλαμβάνει, επίσης, τον έλεγχο βιβλίων και δημοσιεύσεων, μόνο ένα βιβλίο για τον Κουμπερτέν διαφοροποιείται σοβαρά από τα άλλα, το *This Great Symbol* του John. J. MacAlloon.

Ο Μακαλούν υπήρξε, πράγματι, ο μελετητής του οποίου η έρευνα επανέφερε τον Κουμπερτέν στις «γήινες» διαστάσεις του. Μέσα από τη δουλειά του, η οποία είναι μια ιστορική - ανθρωπολογική βιογραφία και δεν επικεντρώνεται στην πολιτική ανάλυση, εμφανίζεται, παρόλα αυτά, ένας ιδιαίτερα πολιτικός Κουμπερτέν, ένας Γάλλος μεταρρυθμιστής, ο οποίος αντιλαμβανόταν τον αθλητισμό, ειδικότερα τα Αγγλικά σπορ, και τον Ολυμπισμό ως μέσο επίτευξης πολιτικών, εκπαιδευτικών και κοινωνικών στόχων.

Πέρα από την ειδική «ηθική» φυσιογνωμία, που απέρρεε από την ταξική του θέση, και την συνειδητή πολιτική συγκρότηση του Κουμπερτέν, στοιχεία που κυρίως φωτίζει ο Μακαλούν, η ανάλυση του κειμένου της επιλεκτικά δημοσιευμένης από τον Ολυμπιακό χώρο συγγραφικής δουλειάς του Κουμπερτέν, αποκαλύπτει την αστική λογική των «πανανθρώπινων», ολυμπιακών ιδεών και την γενικότερη ταύτιση του βαρόνου με το χώρο της γαλλικής αστικής ηγεμονίας.

---

231 A. Hoare, G. N. Smith, *Antonio Gramsci, Selection from the Prison Notebooks*, M. Βρετανία, 1976, σ. 261.

232 N. Muller, C. Schmidt. Mainz, "American authors about Pierre de Coubertin", *Olympic Scientific Congress, 1984, Official Report*, Λοζάννη, 1985, σ. 229.

Ο Κουμπερτέν υπήρξε «παιδί» της «τρίτης Γαλλικής Δημοκρατίας», η οποία μπορεί να καταγραφεί σαν μια μακροχρόνια εσωτερική αναδίπλωση της Γαλλίας, μετά την ήττα του 1870 –71. Οι ιστορικοί χαρακτηρίζουν αυτήν την περίοδο, που διαρκεί από το 1871 μέχρι τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο και ακολουθεί σχεδόν έναν αιώνα μεγάλων πολέμων και επαναστάσεων, σαν μια περίοδο σχετικής ειρήνης, στην οποία κυριαρχούν,

> εσωτερικές εντάσεις μεταξύ των κοινωνικών δυνάμεων που επιδιώκουν τη σταθεροποίηση και τη διαιώνιση της πολιτικής και κοινωνικής τάξης που καθιερώθηκε μετά το 1871 και αντιπάλων δυνάμεων που επιζητούν την αναμόρφωση της κοινωνίας, μέσω νέων μορφών οργάνωσης και ανασυγκρότησης.[233]

Η κοινωνική τάξη που καθιερώθηκε μετά το 1871 χαρακτηρίζεται από σχετική συμφιλίωση των κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων στην κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα την ώριμη διατύπωση ζητημάτων πολιτικής ηγεμονίας, μέσα από θεσμούς και πρωτοβουλίες στις οποίες εμφανίζονται να συμπράττουν αριστοκράτες και αστοί, οι οποίοι μάλιστα εκπροσωπούν διαφορετικούς τομείς καπιταλιστικών συμφερόντων.

Ο ιδεολογική και πολιτική ταυτότητα του Κουμπερτέν αντανακλά αυτή τη συμβιβασμένη νέα Γαλλική αστική τάξη, η οποία για πρώτη φορά δείχνει να συνειδητοποιεί την αναγκαιότητα τομών που θα την καταστήσουν κυρίαρχη στο ιδεολογικό και το ευρύτερο κοινωνικό πεδίο.

Το σχολείο που φοίτησε ο Κουμπερτέν αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα των αλλαγών που έλαβαν χώρα στην κορυφή της κοινωνικής και πολιτικής πυραμίδας, κατά την τρίτη Γαλλική δημοκρατία. Ως αριστοκράτης, παρακολούθησε το τυπικά αριστοκρατικό και επικεντρωμένο στην εκπαίδευση των μελλοντικών στελεχών της κρατικής μηχανής, Ιησουΐτικο κολέγιο *External de la rue de Vienne.*

Παρά τον παραδοσιακά «αριστοκρατικό» του χαρακτήρα, το συγκεκριμένο κολέγιο αποτελούσε, στην ουσία, ένα «νέο» ίδρυμα, αφού είχε πρόσφατα επανιδρυθεί

---

233 D. Thomson, *Europe*, ό.π., σ. 349.

και χρηματοδοτούταν από μεγάλες αστικές οικογένειες, ενώ στους κόλπους του δεχόταν, πλέον, μαθητές από οικογένειες εμπόρων, βιομηχάνων και χρηματιστών.[234] Όπως φαίνεται από τις επισημάνσεις του Μακαλούν, ο Κουμπερτέν είχε πλήρως αφομοιωθεί στο κλίμα του σχολείου του, αφού υπήρξε επιμελής μαθητής και μάλιστα επιλέχθηκε να υπηρετήσει ως αξιωματούχος στην *ακαδημία* του σχολείου, η οποία συγκροτούταν από τους τρεις καλύτερους μαθητές κάθε τάξης.[235]

Στη σχολική ζωή τέθηκαν οι βάσεις του «πολιτικού» Κουμπερτέν. Αυτό αποδεικνύεται και από την άμεση, μετά την αποφοίτηση, πολιτική του δραστηριοποίηση, της οποίας ο χαρακτήρας και οι αρχές αναδεικνύουν τη νέα κοινωνική «τάξη» που τάχθηκε να υπηρετήσει. Το 1883, δύο χρόνια μετά την αποφοίτησή του, ο Κουμπερτέν οργανώθηκε στις κοινωνικό – πολιτικές οργανώσεις που είχε ιδρύσει ο Le Play με την ονομασία *Union de la paix sociale.*

Ο Le Play, τον οποίο ο Κουμπερτέν θεωρούσε ως τον διά βίου πνευματικό καθοδηγητή του,[236] ήταν ένας ανώτατος δημόσιος υπάλληλος που διεκπεραίωνε, από τη δεκαετία του 1850, κοινωνικές και τεχνικές μελέτες επιχορηγούμενες από την κυβέρνηση. Υπήρξε, προσωρινά, ενθουσιώδης υποστηρικτής της επανάστασης του 1848 και, παραδόξως, υπηρέτησε τη «δεύτερη αυτοκρατορία» από διαφορετικές θέσεις, προτείνοντας κυβερνητικές πολιτικές.[237]

Παράλληλα με τη σταδιοδρομία του σαν ανώτερος δημόσιος υπάλληλος, διέδωσε ενεργητικά τις κοινωνικό – πολιτικές του αντιλήψεις και έγινε ο πνευματικός ηγέτης ενός κύκλου διανοουμένων της αστικής τάξης που συγκροτήθηκε γύρω από τις οργανώσεις του, αλλά και γύρω από και την συντηρητική *Ecole Libre de Sciences Politique.* Ο Le Play, σύμφωνα με τα δικά του λόγια, «αφιέρωσε τη ζωή του στην επαναθεμελίωση της κοινωνικής ειρήνης στη χώρα του».[238] Μιας κοινωνικής ειρήνης την οποία αντιλαμβανόταν με όρους παραδοσιακών αστικών αξιών, ιδιαίτερα της οικογένειας και της ατομικής ιδιοκτησίας και για την επίτευξη της οποίας πρότεινε κοινωνικές μεταρρυθμίσεις.

---

234 John J. MacAlloon, *This Great Symbol,* ΗΠΑ, 1981, σσ. 32-33.
235 Αυτόθι, σ. 37.
236 Αυτόθι, σ. 83.
237 Αυτόθι, σ. 84.
238 Αυτόθι, σ. 83.

Το 1856, ο Le Play ίδρυσε την *Societe d' economie sociale.* Επρόκειτο για μια ιδιαίτερα συντηρητική – εθνικιστική οργάνωση, με αστικό – «ορθολογικό», ωστόσο, προσανατολισμό, όπως αποδεικνύεται από το μανιφέστο της :

> Φίλοι της προόδου, που, ωστόσο, απεχθάνεστε την αταξία και τη στείρα προπαγάνδα, συγκεντρώσαμε επάνω στο έδαφος της εμπειρίας, που γονιμοποιείται από σπουδή και συζήτηση, όλους εκείνους τους άνδρες που επιθυμούν να καταστήσουν τη χώρα μας ελεύθερη, μεγάλη και πλούσια».[239]

Μετά τον Γάλλο – Πρωσικό πόλεμο ο Le Play, σύμφωνα με τον Μακαλούν :

> Αισθάνθηκε την ανάγκη να διαδώσει τις ιδέες του περισσότερο ενεργητικά. Το 1872, ίδρυσε τις *Unions de la paix sociale (...)* Οι *Unions* ήταν μικρές ομάδες εργασίας, οργανωμένες σε όλη τη Γαλλία και, σταδιακά, σε γειτονικές χώρες, που η κάθε μια συνδεόταν με το Παρίσι με έναν αντιπρόσωπο (...) Τα μέλη ήταν υποχρεωμένα να διαβάζουν τα βιβλία του Le Play (...) να τα προωθούν μαζί με την εφημερίδα *Le Reforme sociale* στο τοπικό περιβάλλον τους και να στρατολογούν ενθουσιώδεις βοηθούς.[240]

Τα μέλη των *Unions* ενώθηκαν με τα μέλη της πρώτης οργάνωσης του Le Play, της *Societe,* και από το 1882 συναντιόνταν σε ένα ετήσιο κοινό συνέδριο. Από αυτό προέκυπταν ομάδες συζήτησης και εργασίας, ενώ, στα πλαίσιά του, οργανώνονταν και «κοινωνικές επισκέψεις» σε βιομηχανικές μονάδες, αγροκτήματα και σε προγράμματα κοινωνικής βοήθειας. Με τις οργανώσεις αυτές ήταν συνδεδεμένη η *L' ecole de Sciences Politique.* Σύμφωνα με τον Μακαλούν :

> Οι θεωρίες του Le Play έχαιραν εκτίμησης στην *L' école.* Καθηγητές, όπως ο Paul Leroy – Beaulieu, είχαν επαφές με την *Société.* Υπήρχαν παρεμφερείς μεθοδολογικές και φιλοσοφικές αντιλήψεις και στους δυο θεσμούς. Και οι δυο εμφανίζονταν ως πολιτικά ουδέτεροι, αλλά στην πραγματικότητα κυριαρχούνταν

239 Αυτόθι, σ. 85.

από τα αστικά κόμματα εξουσίας. Και στους δυο αναμειγνύονταν ελεύθερα νεαροί αριστοκράτες με αστούς, ενώ και οι δυο χρηματοδοτούνταν και διοικούνταν από θαυμαστές της Αγγλίας και ήταν απόλυτα διεθνιστικοί σε προοπτική. [241]

Ο Κουμπερτέν, εκτός από τη συμμετοχή του στη *Union de la paix sociale*, γράφτηκε στην *L' école* το 1885. Η σχέση του με αυτούς τους χώρους εκφράστηκε απόλυτα στους αθλητικούς στόχους στους οποίους αφιέρωσε τη ζωή του. Αυτοί οι τελευταίοι μπορούν να θεωρηθούν ξεκάθαρα ως πολιτικοί στόχοι, με φιλελεύθερα χαρακτηριστικά κοινωνικής μεταρρύθμισης και κοινωνικής ειρήνευσης, με τελικό σκοπό την αστική ηγεμονία. Όχι μόνο το περιεχόμενο που αποδιδόταν από τον ίδιο στην αθλητική δραστηριότητα, αλλά και ο «συνωμοτικός», σχεδόν, χαρακτήρας που επέβαλε στην οργανωτική δομή του Ολυμπισμού, παραπέμπουν σε οργανωτικές πολιτικές - ιδεολογικές δομές παρεμφερείς με αυτές του Le Play.

Ο Κουμπερτέν δεν ήταν απλά ένας δευτερογενής φορέας μιας αστικού περιεχομένου ιδεολογίας. Διακατεχόταν από την κατά πολύ αριστοκρατική ανάγκη αποτύπωσης του δικού του υπαρξιακού στίγματος. Ο χώρος της εκπαίδευσης και του αθλητισμού του παρείχαν δυνατότητες καινοτόμων πρωτοβουλιών, στην κατεύθυνση της αποτελεσματικότερης εφαρμογής των ιδεολογικών, πολιτικών του στόχων. Ο Κουμπερτέν δείχνει να αγωνιά για την αποτελεσματικότητα αυτών των στόχων και να αναζητά νέα μέσα προώθησής τους. Αυτό αποτυπώνεται σε γράμμα που απηύθυνε στα μέλη της *Société* το 1888, ως Γενικός Γραμματέας της «επιτροπής για την διάδοση της φυσικής άσκησης στα σχολεία», προκειμένου να τα πείσει για την αξία στήριξης των προσπαθειών της επιτροπής του. Το γράμμα αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την ανάδειξη των πολιτικών προθέσεων του Κουμπερτέν, γι' αυτό και παραθέτουμε μεγάλο μέρος του :

Κατά την άποψη μας, η βελτιωμένη χρήση της ώρας αναψυχής και η διάδοση των σπορ ανάμεσα στους μαθητές δεν αποτελούν παρά μέσα για την επίτευξη ενός [απώτερου] σκοπού. Έχουμε θέσει τους στόχους μας ψηλότερα. Ο λόγος που χρησιμοποιούμε αυτά τα μέσα, είναι επειδή από την εμπειρία και την παρατήρηση

240 Αυτόθι, σ. 86.

έχει φανεί ότι είναι αποτελεσματικά στο να προσδίδουν στους νέους ανθρώπους τις πολύτιμες ιδιότητες της ενέργειας, της καρτερίας, της κρίσης και πρωτοβουλίας, που είναι το προνόμιο μόνο λίγων ανάμεσα μας. (...)

Κατά καιρούς αναρωτιέμαι (...) πώς γίνεται οι θέσεις που διαμορφώνουν το συνολικό πρόγραμμα της κοινωνικής μεταρρύθμισης να μην έχουν μέχρι τώρα κανένα ξεκάθαρο αποτέλεσμα επάνω στην Γαλλική κοινωνία. Αυτές οι θέσεις διακηρύχθηκαν από ένα λαμπρό άνδρα, του οποίου το όνομα είναι γνωστό σε όλους. Υποστηρίχθηκαν από οργανώσεις, των οποίων η λιτή, ευφυής δομή κάνει εύκολη τη διάδοσή τους. Τώρα, αυτές οι θέσεις υποστηρίζονται από αφοσιωμένους πολίτες, απόλυτα πεισμένους για την αξία τους. Τι λείπει από αυτές τις θέσεις και αδυνατούν να γίνουν κυρίαρχες και να αναζωογονήσουν τη χώρα; Ο λόγος είναι ότι οι θέσεις του Frederic Le Play είναι εξαιρετικά λογικές και ότι απευθύνονται (...) σε κόσμο που δεν είναι [λογικός]. Για να προσχωρήσει κάποιος σε αυτά τα συμπεράσματα και σε αυτό το πρόγραμμα μεταρρύθμισης δεν χρειάζεται να είναι εξαιρετικά ευφυής, (...) Αυτό που χρειάζεται να διαθέτει κάποιος είναι κοινός νους. (...). [Γι' αυτό το λόγο] η κοινωνική μεταρρύθμιση πρέπει να επιτευχθεί μέσα από την εκπαίδευση. Οι προσπάθειές μας πρέπει να επικεντρωθούν όχι στους ενήλικες, αλλά στα παιδιά, προκειμένου να σιγουρέψουμε την επιτυχία μας. Πρέπει να ενσταλάξουμε σε αυτά τα παιδιά ιδιότητες σκέψης που θα τα κάνουν ικανά να κατανοήσουν και ιδιότητες χαρακτήρα που θα τα καταστήσουν ικανά να παρουσιάσουν την μεταμόρφωση στην οποία ο λαμπρός ιδρυτής σας είδε τη σωτηρία της Γαλλίας. (...)

Ενδιαφερθείτε για την πρωτοβουλία μας, (...) Στηρίξτε τις δομές των αθλητικών ενώσεων στην περιοχή σας. (...) Είμαστε σίγουροι ότι θα μας βοηθήσετε στη σταυροφορία που αναλάβαμε, απέναντι σε ένα εκπαιδευτικό σύστημα που είναι εντελώς ασύμβατο με τις ανάγκες των ημερών και έχει αποδειχθεί ανίκανο να παράγει πραγματικούς πολίτες [σαν αυτούς] που χρειάζεται η Γαλλία.[242]

Σε αυτό το γράμμα, ο αθλητισμός δεν αποτελεί για τον Κουμπερτέν, παρά ένα μέσο «για την επίτευξη ενός υψηλότερου σκοπού». Η Φυσική άσκηση εμφανίζεται ως

241 Αυτόθι, σ. 87.

μεταρρυθμιστικό στοιχείο της γαλλικής εκπαιδευτικής διεργασίας, ως ουσιαστική παρέμβαση στον εύπλαστο μαθητικό χαρακτήρα, ώστε αυτός να αποκτήσει ιδιότητες απαραίτητες στην επιτυχή άσκηση των «ηγεμονικών» καθηκόντων. Η πρόσληψη των αθλητικών εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων με όρους ταξικής ηγεμονίας, αντανακλάται στην πεποίθηση πως ο αθλητισμός αναπτύσσει ιδιότητες του ανθρώπινου χαρακτήρα όπως η «καρτερία», η «κρίση» και η «πρωτοβουλία». Ωστόσο, γίνεται ακόμη πιο σαφής σε άλλα κείμενα του Κουμπερτέν, στα οποία αναγνωρίζει ρητά την ύπαρξη μιας ηγετικής, χαρισματικής, ελεύθερης, ανδρικής, «αθλητικής ράτσας»

Όπως ισχυρίζεται ο νεαρός Κουμπερτέν σε κείμενο του 1888, υπό τον τίτλο «Η *Εκπαίδευση στην Αγγλία*», «η εκπαίδευση είναι πρώτα και κύρια η τέχνη της δημιουργίας ανδρών».[243] Οι «άνδρες» του Κουμπερτέν δεν είναι λόγιοι (scholars), όπως αυτοί που διαμορφώνει το Γαλλικό εκπαιδευτικό σύστημα μέσω της «πνευματικής εκπαίδευσης», είναι «άνδρες» που διαμορφώνουν το χαρακτήρα τους μέσα από την εκπαίδευση του σώματός τους. Κυρίως, είναι «άνδρες- ηγέτες» που, μέσα από την «ελευθερία» δράσης που επιτρέπει ο αθλητισμός, και ειδικά τα Βρετανικά παιχνίδια, μαθαίνουν να διοικούν και να αυτοδιοικούνται.

Η «ελευθερία» στη διαδικασία της αγωγής, αποτελεί μια από τις εμμονές του Κουμπερτέν. Κι αυτό, επειδή η εκπαίδευση που έχει υπόψη του απευθύνεται σε ηγετικά, αστικά κοινωνικά στρώματα. Δανειζόμενος τα λόγια στελέχους της βρετανικής εκπαίδευσης, αναφέρει:

> «Ο σκοπός μου είναι να διδάξω τα παιδιά να διοικούν τους εαυτούς τους, κάτι πολύ καλύτερο από το να τα διοικώ εγώ». Αυτή η βαθιά πεποίθηση πρέπει να αποτελέσει αντίβαρο στις απόψεις όσων επιθυμούν να κυβερνούν τα σχολεία σαν απόλυτοι άρχοντες με σιδερένια γροθιά. (...) [Αυτοί οι εκπαιδευτικοί] διαπράττουν λάθος σε ό,τι αφορά στη φύση της αποστολής τους, η οποία δεν είναι να φτιάχνουν σκλάβους, αλλά, άρχοντες. [244]

---

242 Διεθνής Ολυμπιακή Επιτροπή, *Pierre de Coubertin*, ό. π., σσ. 75-76-77.
243 Αυτόθι, σ. 53.
244 Αυτόθι, σ. 107.

Οι «άρχοντες» στους οποίους αναφέρεται ο Κουμπερτέν δεν είναι οι «παρηκμασμένοι», παραδομένοι μέσα στα πάθη και τις απολαύσεις τους αριστοκράτες. Είναι οι «υγιείς», «αυτοελεγχόμενοι», συντηρητικοί αστοί. Ο Κουμπερτέν προσδοκά από τα σπορ:

> να επαναφέρουν ανάμεσα στις νέες γενιές την ισορροπία μεταξύ σώματος και πνεύματος, που έχει εντελώς απολεσθεί εδώ και πολύ καιρό. (...) να μην τους χαρίσουν κάποια παροδική μορφή μυϊκής δύναμης, αλλά, καλή υγεία σε μόνιμη βάση και μια επιμήκυνση της νεότητας, που επιτρέπει στο άτομο να αφήνει πίσω του ένα στέρεο και ολοκληρωμένο κομμάτι εργασίας. (...) να βοηθήσουν τη νεότητα να απαλλαγεί από πειρασμούς, σε μια κρίσιμη ηλικία, τους οποίους τίποτα από τα εν χρήσει πολεμοφόδια δεν μπορεί αποτελεσματικά να καταπολεμήσει. (...) να δημιουργήσουν ένα πεδίο ενθουσιασμού, να επιφέρουν μια υγιή αίσθηση κούρασης και να κατευνάσουν τις αισθήσεις (!) και την φαντασία. (!) [245]

Από τη στιγμή που θα επέλθει μια τέτοια μεταμόρφωση στο εκπαιδευτικό σύστημα ώστε να παράγονται τέτοιου είδους πρότυπα, «από τη στιγμή που τα σπορ θα έχουν οδηγήσει σε αυτή τη μεταμόρφωση», ο Κουμπερτέν εκτιμούσε πως «οι μάζες αυτής της χώρας θα επηρεαστούν από ζητήματα διαφορετικής υφής από αυτά που προτάσσουν οι **σοσιαλιστές** και οι οπαδοί του στρατηγού Boulanger». [246]

Τα «προϊόντα» ενός τέτοιου εκπαιδευτικού συστήματος, τα ανθρώπινα πρότυπα που θα αντιτάσσονταν ιδεολογικά στο σοσιαλισμό - ο οποίος θεωρείται ταυτόσημος με τον ολοκληρωτισμό του Μπουλανζέρ - οι «άρχοντες άνδρες» του Κουμπερτέν, θα προέκυπταν μέσα από μια διαδικασία σκληρής, επιλεκτικής επικράτησης. Η αθλητική εκπαίδευση δεν θα παρήγαγε συνηθισμένους ανθρώπους. Στο βιβλίο, *Η Εκπαίδευση στην Αγγλία*, στο οποίο αναπαρήγαγε την ομιλία του προς την *Société* το 1887, ο Κουμπερτέν επισημαίνει :

---

245 Αυτόθι, σ. 68.
246 Αυτόθι.

Το είδος του ατόμου που σας περιγράφω αυτή τη στιγμή είναι ένα εκλεκτό είδος προσώπου. Αν είσαστε εξοικειωμένοι με τους Άγγλους, ξέρετε ότι η ζωή είναι αφόρητη για το δειλό, τον αδύναμο και τον τεμπέλη. Στην αναταραχή της ύπαρξης, τέτοια πρόσωπα σπρώχνονται πίσω, συντρίβονται και ποδοπατούνται. Παραμερίζονται θεωρούμενα, απλά, σαν εμπόδια. Πουθενά η επιλογή δεν είναι περισσότερο αδίστακτη. Υπάρχουν δυο χαρακτηριστικές ράτσες, η ράτσα των ανδρών, με ειλικρινείς εκφράσεις και δυνατούς μύες, με ένα βηματισμό που δείχνει αυτοεπιβεβαίωση, και η ράτσα των αδύναμων, με παραιτημένα και ταπεινά πρόσωπα και μια υποταγμένη αίσθηση. Λοιπόν, αυτό που είναι πραγματικότητα στον κόσμο, είναι πραγματικότητα και στα σχολεία επίσης! Ο αδύναμος παραμερίζεται. Τα κέρδη αυτής της εκπαίδευση βρίσκουν εφαρμογή μόνο στο δυνατό. [247]

Οι εκπαιδευτικές, αθλητικές στοχεύσεις του Κουμπερτέν, όσο ακραίες και αν ακούγονται, είναι απόλυτα συμβατές με τα νέα αστικά πρότυπα της εποχής του. Μπορούν, μάλιστα, να θεωρηθούν ως μια «φιλελεύθερη» και επιλεκτική προσαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου, όπως για παράδειγμα της ελευθερίας και της δημοκρατίας, στις ηγεμονικές ανάγκες της άρχουσας τάξης.

Το ίδιο ισχύει για έννοιες με γενικότερη, πανανθρώπινη θετική διεισδυτικότητα, όπως για παράδειγμα η Ειρήνη. Ο Κουμπερτέν θεωρούσε τον αθλητισμό ειρηνοποιό δύναμη. Αρνιόταν, ωστόσο, το χαρακτηρισμό του ιδίου ως ειρηνιστή, θεωρώντας τον πόλεμο ως «απειλή όχι χωρίς χρησιμότητα».[248] Τις ειρηνοποιούς ιδιότητες του αθλητισμού τις αναγνώριζε περισσότερο στην εσωτερική κοινωνική δυναμική του. «Οι Άγγλοι», παρατηρούσε, «αποκαλούν τα γάντια του μποξ «φύλακες της ειρήνης». Στα παιδιά επιτρέπεται να πυγμαχούν φορώντας τα γάντια τους, προφανώς επειδή σε κάποια στιγμή θα βρουν την ευκαιρία να πυγμαχήσουν χωρίς να τα φορούν».[249]

Αυτή την ικανότητα του αθλητισμού να αποτρέπει τις εμφύλιες συρράξεις και τις κοινωνικές συγκρούσεις, εννοούσε, κυρίως, ως ειρηνοποιό έργο του αθλητισμού ο

247 Αυτόθι, σ. 119.
248 Αυτόθι, σ. 135.
249 Αυτόθι, 136.

Κουμπερτέν. Κι αυτό γιατί η αποτρεπτική του λειτουργία οδηγεί στην «κοινωνική ειρήνη», έννοια προσφιλή και στο μέντορά του Le Play.

Η ερμηνεία αυτή έχει σαφή ταξικό- ηγεμονικό χαρακτήρα.[250] Βέβαια, η ανάγκη περιφρούρησης των αγαθών της εσωτερικής ειρήνης οδηγούσε τον Κουμπερτέν σε μια ευρύτερη φιλειρηνική προσέγγιση και των διεθνών ζητημάτων. Στην προοπτική αυτή, η ειρηνοποιός διάσταση του αθλητισμού και ειδικότερα του Ολυμπισμού αναδείχθηκε σε ένα από τα πλέον προσφιλή επιχειρήματά του κατά τη διαδικασία προώθησής των αθλητικών του σχεδίων.[251]

Με αφετηρία την ιδεολογική συγκρότηση του Κουμπερτέν, μπορούν να εξετασθούν και οι ακραίες θέσεις του για την εκπαίδευση των «δυνατών», που οδήγησαν ορισμένους αναλυτές, στα πλαίσια μιας μάλλον ανιστορικής προσέγγισης, να τον χαρακτηρίσουν ως «ρατσιστή».

Όμως, αν ο χαρακτηρισμός του Κουμπερτέν ως «ταγμένου φιλειρηνιστή», ή γενικότερα, ως «ανιδιοτελούς θιασώτη πανανθρώπινων αξιών» αποτελεί μια «αγιογραφική» υπερβολή των Ολυμπιακών κύκλων, ο χαρακτηρισμός του ως «φυλετικού ρατσιστή» αποτελεί μια αναδρομική εφαρμογή σημερινών εννοιολογήσεων και νοητικών κατηγοριών σε μια κοινωνία που διέθετε τις δικές της

---

250 Σε άρθρο με τίτλο, *Σπορ και το Κοινωνικό Ζήτημα*, που δημοσιεύτηκε στη *Revue Olympique*, Αύγουστος 1913,σσ. 120 – 123., ο Κουμπερτέν υποστήριζε ότι:

«Τα σπορ μπορούν να γίνουν αντιληπτά ως ένα εξαιρετικό προπαρασκευαστικό σχολείο της ζωής (...) και ως μια εξαιρετική ειρηνοποιός δύναμη επίσης. (...) Οι [αθλητικές] αρχές του ανταγωνισμού και της αλληλοβοήθειας είναι στενά συνδεδεμένες με την κοινωνική ισότητα (...) μια ισότητα όχι συνθηκών, αλλά σχέσεων - κάποιος μπορεί να πει μια ισότητα όχι «υλικών αγαθών», αλλά «τρόπων συμπεριφοράς». Έτσι όλα συνδυάζονται και κάποιος μπορεί να καταλάβει πως τα σπορ λειτουργούν αντίθετα σε οτιδήποτε τείνει να ενθαρρύνει την ταξική πάλη. Καταστρέφουν τον φθόνο εξαιτίας της απόλυτης, σχεδόν μαθηματικής δικαιοσύνης από την οποία πηγάζουν. Διώχνουν την άρρωστη επιθυμία, αντικαθιστώντας την με ζήλο για ζωή. Μειώνουν την κοινωνική απόσταση, άλλες φορές εξαφανίζοντάς την και άλλες πηγαίνοντας τόσο μακριά ώστε να αντιστρέφουν την κοινωνική [πυραμίδα] τοποθετώντας έναν ταπεινό χειρώνακτα ψηλότερα από ένα πρίγκιπα. Ενισχύουν το πνεύμα της πάλης, της προσπάθειας και του ρίσκου, ωστόσο, η εσωτερική συντροφικότητα που διαθέτουν ισορροπεί κάθε αποκρουστικά άσχημη ή άγρια υπερβολή που το πνεύμα της πάλης, της προσπάθειας και του ρίσκου μπορούν να ενσταλάξουν. Ποιος άλλος παράγοντας είναι ικανός να επηρεάσει τις κοινωνικές σχέσεις κατ' αυτόν τον τρόπο ; Δεν ακούγεται [για άλλους παράγοντες] πολύ συχνά : Το μοναδικό αποτέλεσμα αυτής της επιρροής είναι να απαλυνθούν οι κοινωνικές εντάσεις».

251 Σε ομιλία του προς τους Αθηναίους, στην αίθουσα του Παρνασσού το 1894, ο Κουμπερτέν ανέδειξε σαν κυρίαρχη την ειρηνοποιό διάσταση του Αθλητισμού, ανακαλώντας κιόλας επιτάφια γραφή που έλεγε, « Ευλογημένοι είναι οι Ειρηνοποιοί». Βλ. Διεθνής Ολυμπιακή Επιτροπή, *Pierre de Coubertin*, ό. π., σ. 537.

ιδιαίτερες προσλαμβάνουσες. Στις αναφορές από την επίσκεψή του στον Αμερικάνικο Νότο, για παράδειγμα, διακρίνουμε μια στάση συμπάθειας απέναντι στους καταπιεσμένους μαύρους Αμερικανούς. [252] Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως κοινωνικός ρατσιστής, εφόσον ο κοινωνικός ρατσισμός θεωρούταν ταυτόσημος με τις ηγεμονικές αντιλήψεις της αστικής τάξης. Και πάλι, η ηγεμονική θεώρηση του Κουμπερτέν, επηρεασμένη από το μεταρρυθμιστικό πνεύμα του Le Play, ανεχόταν «δημοκρατικές» ρυθμίσεις.[253]

Επί της ουσίας, ο Κουμπερτέν εκφράζει έναν αστικό ηγεμονικό Λόγο, πλαισιωμένο από την ανάγκη πολιτικών και κοινωνικών μεταρρυθμίσεων. Έτσι, ενώ ξεκάθαρα μπορεί να ενταχθεί στους ανθρώπους του 19ου αιώνα που, μέσα από την παραγωγή «πολιτισμού του σώματος», ενίσχυσαν τα ηθικά – ιδεολογικά χαρακτηριστικά της αστικής τάξης, η περίπτωσή του παρουσιάζει ορισμένες ιδιαιτερότητες.

Η βασικότερη από αυτές είναι η σχετική του ανεκτικότητα και ο μη αυστηρός ορισμός αυτών των ηθικών και ιδεολογικών χαρακτηριστικών, γεγονός που του επέτρεψε να διατυπώσει έννοιες με πανανθρώπινη διεισδυτικότητα. Η «ταξική ελευθερία», η «αστική δημοκρατικότητα», η «κοινωνική» και «διεθνής ειρήνη» υπήρξαν έννοιες που διαφοροποίησαν τον Κουμπερτέν και τον Ολυμπισμό, τόσο από την αυστηρή Βρετανική αντίληψη που ήθελε τον αθλητισμό αποκλειστικό προνόμιο των μη – χειρωνακτών,[254] όσο και από το ανελεύθερο γερμανικό γυμναστικό σύστημα, αυστηρά προσαρμοσμένο στην υπηρεσία μιλιταριστικών δομών και

---

252 Βλ. « Λουϊζιάνα, Φλόριδα και Βιρτζίνια», Αυτόθι, σ. 95.

253 Η «δημοκρατικότητα» του Κουμπερτέν αντανακλάται χαρακτηριστικά σε αποστροφή του λόγου που απηύθυνε στους Αθηναίους : « Δεν θα επιχειρηματολογήσω για τα προτερήματα ή τα ελαττώματα της δημοκρατίας σε αυτή την περίπτωση. Θα ήθελα να χρησιμοποιήσω τις λέξεις του Fr. Didon. Μια μέρα όταν κάποιος μπροστά του καταριόταν την άνοδο του δημοκρατικού κύματος (...) απάντησε, «Ποτέ δεν ανησυχώ όταν οι άνθρωποι συζητούν για το τι κάνει ο καιρός εκεί έξω, για τον απλό λόγο ότι δεν είναι μέσα στις δυνάμεις μου να τον αλλάξω». Βλ. Αυτόθι, σ. 537.

254 Βλέπε στην παραπομπή 238 τις παρατηρήσεις του Κουμπερτέν, το 1913, για τη μείωση, στο πεδίο των σπορ, της κοινωνικής απόστασης. Επίσης, σε εποχές που θα μπορούσε να θεωρήσει κανείς τον Κουμπερτέν θιασώτη της ταξικής ερασιτεχνικής συμμετοχής στον αθλητισμό, εμφανίζει στην πράξη μια δημοκρατική ανεκτικότητα. Για παράδειγμα, στην πρώτη απόφαση που χρειάστηκε να πάρει για την εφαρμογή των κανόνων της ερασιτεχνικής συμμετοχής, για να επιτραπεί, ή όχι, η συμμετοχή των Ελλήνων επαγγελματιών γυμναστών στους πρώτους διεθνείς Ολυμπιακούς αγώνες, η

στόχων.[255] Στο πλαίσιο του Ολυμπισμού, οι φιλελεύθερες τάσεις του Κουμπερτέν ενισχύθηκαν, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι όποιες «πανανθρώπινες» αξίες ανάχθηκαν και σε βασικές στοχεύσεις του. Ο Ολυμπισμός απετέλεσε, κυρίως, προέκταση και μέσο της εκπαιδευτικής στρατηγικής του. Αυτή, μάλιστα, δεν περιείχε στοιχεία κλασσικής παιδείας, αφού, άλλωστε, ο Κουμπερτέν δεν μπορεί να θεωρηθεί «μύστης» της ελληνικής παιδείας.

Ο Μακαλούν αφήνει να εννοηθεί ότι ο Κουμπερτέν δεν ανταποκρινόταν στο πρότυπο του ρομαντικού ελληνολάτρη και αποδεικνύει ότι ο Ολυμπισμός δεν συμπεριλαμβανόταν στις πρώιμες εκπαιδευτικές – αθλητικές ανησυχίες του.

Στον αντίποδα αυτής της θέσης βρίσκεται η νεώτερη, «ορθόδοξη» υπεράσπιση του «Ολυμπιακού Κουμπερτέν», όπως διατυπώνεται από τον Lamartin da Costa. Ο τελευταίος συγκεφαλαιώνει τις απαντήσεις των Αμερικανών Shaw, Lucas και Henry στον Μακαλούν και ισχυρίζεται ότι υπάρχει Ολυμπιακή συνέχεια σε ολόκληρο το έργο του Κουμπερτέν.[256]

Στην πραγματικότητα, ο Κουμπερτέν δεν αναφέρεται ρητά στους Ολυμπιακούς αγώνες παρά το 1892, μόλις δυο χρόνια πριν το συνέδριο που αποφάσισε τη διεξαγωγή των πρώτων αγώνων στην Αθήνα.[257] Επιπλέον, μια πρώιμη, έμμεση αναφορά του σε αυτούς, το 1888, έχει υποτιμητικό χαρακτήρα. Πρόκειται για τον απαξιωτικό σχολιασμό που απηύθυνε προς τον Grousset (ιδρυτής της ανταγωνιστικής στην *γυμναστική ένωση* του Κουμπερτέν, *Εθνικής Ομοσπονδίας της Φυσικής Εκπαίδευσης*), ο οποίος πρότεινε την οργάνωση ενός ετήσιου εθνικού αθλητικού φεστιβάλ στο Παρίσι, στο οποίο έβλεπε το σύγχρονο αντίστοιχο των αρχαίων Ολυμπιακών αγώνων.[258]

κρίση του ήταν ευνοϊκή υπέρ της συμμετοχής. Βλ. Ι. Ε. Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι Διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες*, σσ. 275 – 278.

255 Είναι διάχυτη, κυρίως μέσα στο προ – Ολυμπιακό έργο του Κουμπερτέν, η αντίθεσή του, έως σημείου σαρκασμού, με την ανελευθερία των γερμανικών και μιλιταριστικών γυμναστικών ασκήσεων οι οποίες απωθούν τα παιδιά από την άσκηση. Σε αυτά τα γυμναστικά συστήματα αντιπαρέθετε την ελευθερία και τη χαρά της συμμετοχής στα Αγγλικά σπορ.

256 Βλ. Lamartin da Costa, "Olympism and the Equilibrium of Man", *Coubertin and Olympism Questions for the Future*, Ολυμπιακό Συνέδριο της Χάβρης, 1998.

257 Διεθνής Ολυμπιακή Επιτροπή, *Pierre de Coubertin*, ό. π. , σ. 287.

258 David C. Young, *The Modern Olympics*, ό. π., σσ. 73 – 74.

Οι Ολυμπιακοί αγώνες φαίνεται ότι ήταν για τον Κουμπερτέν μια όψιμη συμπληρωματική ιδέα, που εξυπηρετούσε τους πρωταρχικούς εκπαιδευτικούς σκοπούς του. Αρχικά, με αφετηρία τον Ιούλιο του 1888 που ο Κουμπερτέν ξεκίνησε το αθλητικό προπαγανδιστικό του έργο ιδρύοντας την «Επιτροπή για την Προώθηση της Φυσικής Άσκησης στην Εκπαίδευση», οι προσπάθειές του είχαν τοπική – γαλλική εμβέλεια. Τα εμπόδια και οι καθυστερήσεις που προέκυψαν στη διαδικασία προώθησης της εκπαιδευτικής του μεταρρύθμισης ήταν ο λόγος που τον οδήγησε στην αναθεώρηση και διεθνοποίηση της στρατηγικής του:

> Για να στηρίξω την εύθραυστη [Αθλητική] κατασκευή που είχα μόλις κτίσει, θεώρησα ότι η αναβίωση των Ολυμπιακών αγώνων – σαν καθαρά διεθνείς αγώνες αυτή τη φορά – ήταν η μοναδική κατάλληλη λύση.[259]

Με τη διεθνοποίηση της Ολυμπιακής ιδέας, οι στοχεύσεις του αναδυόμενου Ολυμπιακού κινήματος υπερέβησαν τα στενά όρια της γαλλικής εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Ως εκ τούτου, ο Ολυμπισμός προωθήθηκε ως μέσο εξυγίανσης του διεθνούς αθλητισμού, αλλά επίσης και ως μέσο προώθησης και σταθεροποίησης των διεθνών αθλητικών- παιδαγωγικών αξιών. Σε έναν απολογισμό του για τη σημασία της Ολυμπιακής ιδέας, ο Κουμπερτέν καταγράφει τη γέννηση του σύγχρονου Ολυμπισμού ως ιστορική αναγκαιότητα, στο πλαίσιο του έντονου κοσμοπολιτισμού της εποχής του:

> Σταδιακά, τα σπορ απέκτησαν περισσότερο διεθνή χαρακτήρα, ερεθίζοντας το ενδιαφέρον και διευρύνοντας τη σφαίρα της δράσης τους. [Έτσι] η αναβίωση των Ολυμπιακών αγώνων έγινε δυνατή, για να μη πω ακόμη και απαραίτητη».[260]

Ο κοσμοπολιτισμός του τέλους του 19ου αιώνα, λόγω της μείωσης της γεωγραφικής απόστασης που επέφερε η τεχνολογική εξέλιξη στα πεδία της οικονομίας, της πολιτικής και του πολιτισμού, οδήγησε σε επαφή τους διαφορετικούς «πολιτισμούς του σώματος». Ταυτόχρονα, δημιούργησε τις προϋποθέσεις για

259 Διεθνής Ολυμπιακή Επιτροπή, *Pierre de Coubertin*, ό. π., σ. 31.

διεύρυνση του ενδιαφέροντος, συμπεριλαμβανόμενου και του εμπορικού, γύρω από αυτούς.

Οι νέες σχέσεις που αναπτύχθηκαν γύρω από τους «πολιτισμούς του σώματος» έγιναν εστίες έντασης και πεδίο κριτικής, με χαρακτηριστική την αντιπαράθεση των γυμναστών με τα Αγγλοσαξονικά σπορ, ή την αντιπαράθεση του συνόλου των ανθρώπων του εκπαιδευτικού αθλητισμού με τον επαγγελματικό αθλητισμό. Αυτός ο τελευταίος αποτελούσε, ήδη, πραγματικότητα στη Βρετανία, ενώ είχε «εξαχθεί» και διεθνώς, όπως για παράδειγμα στο Τορίνο, το οποίο από το 1891 ήταν η έδρα «επαγγελματικής» ποδοσφαιρικής ομάδας με παίκτες διεθνούς προέλευσης.[261] Ο Κουμπερτέν επικέντρωσε την επιχειρηματολογία του, για την αναγκαιότητα αναβίωσης των Ολυμπιακών αγώνων, γύρω από τη διευθέτηση των ζητημάτων που προκαλούσαν τέτοιες εστίες έντασης :

> Στο τελείωμα του αιώνα που είδε την άνοδό του, ο αθλητισμός διέτρεχε ήδη μεγάλους κινδύνους για να εκφυλιστεί, και να σταματήσει την πρόοδό του, εάν δεν επενεργούσε επάνω του κάποια ισχυρή και ενεργή επιρροή. Παντού συνάντησα διχόνοια, εμφύλιο πόλεμο διεξαγόμενο ανάμεσα στους θιασώτες και τους αντιπάλους κάποιου συγκεκριμένου είδους αθλητισμού. (...) Οι θαυμαστές της γερμανικής γυμναστικής αρνούνταν κάθε προτέρημα της σουηδικής μεθόδου, (...) οι κανόνες του αμερικανικού ποδοσφαίρου φαίνονταν στους Άγγλους παίκτες στερούμενοι κοινής λογικής. Επιπλέον, ένα εμπορικό πνεύμα απειλούσε να καταλάβει τον αθλητικό χώρο. (...) Οι άνδρες δεν έτρεχαν ούτε αναμετρούνταν καθαρά για χρήματα, παρ' όλα αυτά είχε διεισδύσει μια τάση για κάποιο επικίνδυνο συμβιβασμό. (...) Εφόσον δεν επιθυμούσαμε να δούμε τον αθλητισμό να εκφυλίζεται και να πεθαίνει για δεύτερη φορά, [πρώτη φορά θεωρείται ο 18ος αιώνας, ειδικά προς το τέλος του. Ο τότε εκφυλισμός ταυτίζεται με τον εκφυλισμό της αριστοκρατικής τάξης.] Έπρεπε να εξυγιανθεί και να ενοποιηθεί.[262]

---

260 Αυτόθι, σ. 308
261 Allen Guttmann, *Games and Empires*, ό. π. , σ. 53.
262 Διεθνής Ολυμπιακή Επιτροπή, *Pierre de Coubertin*, ό. π., σ. 309.

Αυτή καθαυτή η ιδέα του Ολυμπισμού, δηλαδή η ιδέα εξυγίανσης και ενοποίησης του διεθνούς αθλητισμού υπό τη ζωογόνο δυναμική του αρχαίου ελληνικού πνεύματος – υπό «το patronage της κλασσικής αρχαιότητας»[263]- είχε κατεξοχήν ηγεμονικές, παιδαγωγικές στοχεύσεις. Αναμφίβολα, εμπεριείχε μια ισχυρή παιδαγωγική διάσταση, συνδεδεμένη με την ικανότητα παιδαγωγικής παρέμβασης που αναγνώριζε στον αθλητισμό ο Κουμπερτέν. Αυτή η διάσταση ήταν παρούσα σε χαρακτηριστικές «Ολυμπιακές» ομιλίες του, οι οποίες συνέδεαν το «σώμα» με την διαμόρφωση του χαρακτήρα και γενικότερα την εκπαίδευση. Χαιρετίζοντας το κλείσιμο των εργασιών του ιδρυτικού Ολυμπιακού συνεδρίου της Σορβόνης, ο Κουμπερτέν παρατηρούσε ότι :

> Ο άνθρωπος δεν είναι φτιαγμένος από δύο μέρη, το σώμα και το μυαλό. Υπάρχουν τρία [μέρη]: το σώμα, το μυαλό και ο χαρακτήρας. Ο χαρακτήρας δεν διαμορφώνεται από το μυαλό, διαμορφώνεται πάνω από όλα από το σώμα. [264]

Αυτή η καθόλου κλασσική και μάλλον αντί – πλατωνική [265] θεώρηση, η οποία αποδόθηκε από τον Κουμπερτέν ως αρχαία ελληνική σοφία, εμπεριέχει μια βαθιά «εργαλειακή» αντίληψη για τη λειτουργικότητα του Ολυμπισμού, που τον συνδέει με κεφαλαιώδους σημασίας (δομική παρέμβαση στον χαρακτήρα μέσω του σώματος) παιδαγωγική δράση.

Ο Κουμπερτέν, στην ομιλία του προς τους Αθηναίους το 1894, ισχυριζόταν ότι η συμφωνία των συνέδρων στο Παρίσι το 1894 για την αναβίωση των Ολυμπιακών

---

263 «the patronage of Classical Antiquity» Φράση του Κουμπερτέν που περιγράφει τον ενισχυτικό ρόλο της αρχαιότητας στο κυρίως σχέδιο του που ήταν: Ολυμπιακοί αγώνες για την ενίσχυση του διεθνούς «μυοχριστιανικού» και γυμναστικού – συνολικά αθλητικού κινήματος. Αυτόθι.

264 Αυτόθι, σ. 532.

265 Η τομή της κλασσικής αρχαιότητας στην πορεία ενός κυρίαρχα σωματικού αρχαϊκού ελληνικού πολιτισμού, έχει να κάνει με την αναγνώριση της κυρίαρχης θέσης του μυαλού (πνεύματος), που περικλείει τον χαρακτήρα (ψυχή), στην ενότητα «σώμα – πνεύμα». Χαρακτηριστικά «κλασσική» ως προς αυτό είναι σε ελεύθερη μετάφραση η θέση του Πλάτωνα στην «Φυσική Αγωγή» της *Πολιτείας* :

« Η σωματική τελειότητα δεν παράγει από μόνη της καλό μυαλό και χαρακτήρα. Από την άλλη μεριά, η τελειότητα του μυαλού και του χαρακτήρα θα προάγει στο υψηλότερο σημείο το σώμα που της έχει δοθεί». Βλ. Πλάτων, *Πολιτεία*, 403 d.

αγώνων, ήταν στην ουσία αποδοχή των δυνατοτήτων για «ηθική βελτίωση» μέσω των σπορ. Στην ίδια ομιλία τόνιζε ότι:

> στην πραγματικότητα, τα σπορ εμφανίστηκαν στην ιστορία του κόσμου με τον Λυκούργο. Εμφανίστηκαν μέσω της εκπαίδευσης και, μέσω του ίδιου θεσμού, επέστρεψαν για δεύτερη φορά, στις αρχές του 19ου αιώνα.[266]

Είναι σαφές ότι το κυρίαρχο θέμα του Ολυμπισμού του Κουμπερτέν εξυπηρετούσε τις εκπαιδευτικές, μεταρρυθμιστικές του αντιλήψεις. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσονταν και οι ειδικές συνδηλώσεις του Ολυμπισμού, που προέρχονταν από τη δομή του ως διεθνούς Ολυμπιακού θεάματος. Η Δημοκρατία, δηλαδή η «ελεύθερη» αθλητική συμμετοχή και η Ειρήνη του αθλητικού διεθνισμού ήταν, για τον Κουμπερτέν, επικουρικά στοιχεία της κύριας αποστολής του Ολυμπισμού, που ήταν η αναβάθμιση και η εξάπλωση του εκπαιδευτικού αθλητισμού :

> Κύριοι αυτή είναι η τάξη των ιδεών από τις οποίες σκοπεύω να ανασύρω τα στοιχεία της ηθικής δύναμης που πρέπει να οδηγήσουν και να προστατεύσουν την αναγέννηση του αθλητισμού. Η υγιής δημοκρατία και ο σώφρων και ειρηνικός διεθνισμός θα διασχίσουν το νέο Στάδιο. Εκεί, θα δοξάσουν την τιμή και την ανιδιοτέλεια που θα επιτρέψουν στον αθλητισμό να διεκπεραιώσει την αποστολή του, [δηλαδή] την ηθική βελτίωση, την κοινωνική ειρήνη, αλλά, και τη σωματική ανάπτυξη. [267]

Το ιδεολογικό εορταστικό μετά – κείμενο υπήρξε, εν γένει, μικρότερης σημασίας ζήτημα για τον Κουμπερτέν, ο οποίος επένδυσε καθυστερημένα στο τελετουργικό και τον φεστιβαλικό χαρακτήρα των αγώνων. Η στάση του απέναντι στο «φεστιβαλισμό» του 1896 ήταν συντηρητική. Στην ομιλία του στον Παρνασσό παρατηρούσε:

---

266 Διεθνής Ολυμπιακή Επιτροπή, *Pierre de Coubertin*, ό. π., σ. 534.
267 Από την ομιλία του Κουμπερτέν το 1894 στον Παρνασσό. Αυτόθι, σ. 537.

Φυσικά, όλοι συμφωνούμε ότι αυτός ο εορτασμός πρέπει απαραίτητα να είναι όσο το δυνατόν πιο εκθαμβωτικός. Αλλά προσθέτοντας εορταστικές εκδηλώσεις διαφορετικής φύσεως από τους αγώνες, όπως εκθέσεις, βιομηχανικούς διαγωνισμούς και λαϊκά εκθέματα, υποβαθμίζουμε την επιτυχία των αγώνων. Η φύση αυτών των αγώνων περιέχει από μόνη της μια συγκεκριμένη δομική εγκράτεια που τους κάνει πιο κατανυκτικούς. [268]

Η ελληνικότητα που τελικά χαρακτήρισε τους αγώνες του 1896, δηλαδή το ελληνοκεντρικό, μεγαλοπρεπές και απόλυτα επικεντρωμένο στον εορτασμό, αθλητικό κείμενο, δέχθηκε τις παραμονές των δεύτερων Ολυμπιακών αγώνων του 1900 στο Παρίσι την κριτική του Κουμπερτέν :

Δεν υποπέσαμε στο λάθος να κατασκευάσουμε ένα χαρτονένιο Στάδιο για να αναπαραγάγουμε εκείνο του Περικλή, με το λόφο της Μοντμάρτης ως σκηνικό που θα αντικαθιστούσε το βράχο της Ακρόπολης. (...) Αρχίσαμε να θεωρούμε εύλογα, ότι δεν υπήρχε λόγος να ταλαιπωρούμε τους εαυτούς μας με την προετοιμασία διασκεδάσεων και ειδικών εκδηλώσεων (...) έτσι η οργανωτική επιτροπή πρέπει να ασχοληθεί μόνο με το τεχνικό μέρος του αθλητισμού, που είναι το ζητούμενο. Φάνηκε ότι στην Αθήνα, αυτό το μέρος είχε μάλλον παραμεληθεί, επειδή η επιτροπή είχε επίσης ασχοληθεί με τα ενδιαφέροντα των θεατών, τη διακόσμηση των αξιοθέατων και των μνημείων καθώς και την προετοιμασία εκδηλώσεων κάθε είδους, προκειμένου να προσελκύσει και να κρατήσει όσο το δυνατόν μεγαλύτερο αριθμό θεατών. [269]

Οι αγώνες του 1900, όπως και οι επόμενοι του 1904, όντας μη ανεξάρτητα Ολυμπιακά φεστιβάλ, αλλά διάσπαρτοι αθλητικοί αγώνες μέσα στους χώρους εμπορικών εκθέσεων, γνώρισαν παταγώδη και επικίνδυνη για τη συνέχιση του θεσμού αποτυχία. Η Αθήνα το 1906, στην αποκαλούμενη μέσο – Ολυμπιάδα, μια ομολογουμένως εντυπωσιακή διοργάνωση, επανέφερε διεθνώς τον φεστιβαλικό χαρακτήρα και τη λάμψη των αγώνων. Η διατήρηση αυτού του χαρακτήρα στους

268 Αυτόθι, σ. 538.

αγώνες μετά το 1906, δεν μπορεί να πιστωθεί στον Κουμπερτέν, ο οποίος άλλωστε δεν παραβρέθηκε στους αγώνες του 1906, αλλά στον αρχηγό της αθλητικής αποστολής της Αγγλίας στην Αθήνα, Λόρδο Ντέσμπορω, που διοργάνωσε τους Ολυμπιακούς αγώνες του Λονδίνου το 1908. Με την ανάληψη της διοργάνωσης από το Λονδίνο, ο Λόρδος Ντέσμπορω δήλωσε στον Αγγλικό τύπο : « Τώρα που οι Ολυμπιακοί αγώνες θα διεξαχθούν στην Αγγλία, η οποία έχει δώσει ζωή σε τόσα διαφορετικά είδη σπορ, είναι ουσιαστικό να οργανωθούν και να εορταστούν με έναν τρόπο αντάξιο της αθλητικής φήμης της χώρας».[270] Στη συγκεκριμένη διοργάνωση, πράγματι, οι Ολυμπιακοί αγώνες εορτάσθηκαν όχι με «εγκράτεια» και αθλητική αυστηρότητα, αλλά με τρόπο αντίστοιχο της Αθήνας. Απευθύνθηκαν σε θεατές συγκεντρωμένους σε συγκεκριμένο χώρο, μέσα από επίσημα, εντυπωσιακά τελετουργικά έναρξης και λήξης, ενώ συνοδεύθηκαν και από ένα πλήθος παράλληλων εκδηλώσεων, που τους προσέδωσαν έντονο φεστιβαλικό χρώμα.[271]

Η επιτυχία των αγώνων του 1908, αλλά κυρίως οι αγώνες της Στοκχόλμης το 1912, στερέωσαν τα φεστιβαλικά- εορταστικά χαρακτηριστικά του Ολυμπισμού. Επιπλέον, ενίσχυσαν μέσα στο αξιακό- ιδεολογικό σύστημα του Κουμπερτέν τις «εξωτερικές- προς τους θεατές» λειτουργικές αξίες αυτού του θεσμού, με κυρίαρχη την «Ειρήνη» :

> Το μάθημα που αφομοιώθηκε στη Σουηδία (...) αναπτύχθηκε (...) κάτω από τον τίτλο « Pax Olympica » (...) ήταν κατ' εξοχήν κλασσικό και (...) επέσυρε την προσοχή στις μεγάλες παραινέσεις της ανεκτικότητας και του αμοιβαίου σεβασμού που έχουν κληροδοτηθεί σε μας από τον Ολυμπισμό των αρχαίων. (...) Η επιρροή [αυτού του μαθήματος] θα φτάσει μακριά γιατί ποτέ κατά το παρελθόν τέτοια αρμονία δεν είχε επικρατήσει ανάμεσα σε τόσους πολλούς αθλητές. Αυτή [η ατμόσφαιρα] συμπληρώθηκε από την αναφορά στους καλλιτεχνικούς και λογοτεχνικούς διαγωνισμούς.[272]

---

269 Αυτόθι, σ. 380.
270 Αυτόθι, σ. 420.
271 Για τη φεστιβαλικότητα των αγώνων του 1908, βλ., Αυτόθι, σσ. 423 – 425.
272 Αυτόθι, σ. 440.

Από τους Ολυμπιακούς αγώνες της Αθήνας μέχρι εκείνους της Στοκχόλμης, είχε μεσολαβήσει ένα σοβαρό χρονικό διάστημα που σημαδεύτηκε από τη διαδικασία εξελληνισμού των Ολυμπιακών αγώνων. Ενός εξελληνισμού όχι στη βάση της αρχαίας παράδοσης, αλλά σ' αυτή της σύγχρονης ελληνικής Ολυμπιακής εμπειρίας. Με άλλα λόγια, στη βάση της εξέλιξης ενός πανηγυριού αθλητικών αναμετρήσεων που επενδύθηκε με το απόσταγμα της εθνικής αφήγησης, κατ' αρχήν των Ελλήνων. Η Ελλάδα, στα τέλη του 19ου αιώνα, αποδείχθηκε ως ο μοναδικός ικανός τόπος να παράξει το νέο θεσμό, να του προσδώσει την επισημότητα και όλα εκείνα τα απρόβλεπτα φεστιβαλικά και ιδεολογικά χαρακτηριστικά που αποτέλεσαν τον οδηγό της εξέλιξής του.

Χωρίς αμφιβολία, οι παραγωγοί, οι αθλητές και το κοινό του 1896, σε αντίθεση τόσο με τις εκπαιδευτικές, ορθολογικές, ωφελιμιστικές στοχεύσεις του Κουμπερτέν, όσο και με τις γενικότερες επιδιώξεις ενός διεθνούς αλλά και ελληνικού αστικού αθλητικού και εκπαιδευτικού χώρου - που αντιλαμβανόταν τη σωματική άσκηση εργαλειακά - λειτούργησαν ρομαντικά, μεταφράζοντας και παραφράζοντας τις Αθλητικές Ολυμπιακές «πηγές» και δημιουργώντας, εντέλει, ένα δικό τους Ολυμπιακό σκηνικό δρώμενο - μια ελληνική, εορταστική ανατροπή.

Για να είμαστε, ωστόσο, περισσότερο ακριβείς, θα πρέπει να τονίσουμε ότι η ελληνική ανατροπή βρήκε γόνιμο έδαφος για να πατήσει. Ο εορτασμός ήταν στοιχείο των Ολυμπιακών πηγών και σε αυτές, πέρα από τους τοπικούς αγγλικούς και ελληνικούς Ολυμπιακούς αγώνες, περιλαμβάνονται τόσο η βρετανική αθλητική εμπειρία, όσο και ο αριστοκράτης Κουμπερτέν. Η μεν βρετανική εμπειρία περιείχε εν δυνάμει παραδοσιακά στοιχεία αθλητικού θεάματος, που είχαν καλλιεργήσει, ήδη από το τέλος του 19ου αιώνα, ένα θελκτικό χώρο σύγχρονου αθλητικού θεάματος, ο δε Κουμπερτέν πρότεινε, αν μη τι άλλο, τη διεξαγωγή ενός «θεάματος».

Η Ελλάδα, εντέλει, ήταν ο κατάλληλος τόπος για να εξελιχθεί το Ολυμπιακό δρώμενο με βάση τα εν δυνάμει εορταστικά – θεατρικά χαρακτηριστικά του. Στη συνέχεια της εργασίας, θα μας δοθεί η δυνατότητα να αναγνωρίσουμε αυτή τη διαδικασία απόδοσης ελληνικού εορταστικού και θεατρικού νοήματος στο Ολυμπιακό δρώμενο.

Κεφάλαιο 2

Οι άνθρωποι και ο χώρος της ελληνικής «παραγωγής» των Ολυμπιακών Αγώνων

2.1. Οι άνθρωποι της ελληνικής «παραγωγής»

Η εξέταση των ελλήνων παραγωγών των πρώτων διεθνών Ολυμπιακών αγώνων αναδεικνύει σημαντικά κοινωνικά, πολιτισμικά και πολιτικά χαρακτηριστικά της εποχής. Για το λόγο αυτό έχει μεγαλύτερη θεωρητική σημασία από τα υπόλοιπα πεδία της Ολυμπιακής ανάλυσης. Και αυτό γιατί υπερβαίνοντας το χώρο του αθλητισμού, θέτει ως βασικό αίτημα τη συνολική ερμηνεία των στοιχείων που συγκροτούν το σύστημα «πολιτικού πολιτισμού»[273] της χώρας στα τέλη του 19ου αιώνα.

Στο πλαίσιο αυτού του συστήματος αποκτά ιδιαίτερη κοινωνιολογική σημασία το ίδιο το γεγονός των αγώνων. Και αυτό γιατί η ίδια η διοργάνωσή τους αποτελεί πεδίο αντιπαράθεσης δύο αντιτιθέμενων πολιτικών χωρών, εκφραστών αντίστοιχων πολιτισμικών πολιτικών παραδόσεων. Η συγκεκριμένη πολιτική- πολιτισμική αντιπαράθεση αν και εκδηλώνεται με ένταση κατά τη διάρκεια των αγώνων

273 Ο όρος «πολιτικός πολιτισμός» χρησιμοποιείται ως παραλλαγή του όρου «πολιτική κουλτούρα». Αυτός ο τελευταίος αναλύεται από τον Νικηφόρο Διαμαντούρο και ερμηνεύεται στην ελληνική περίπτωση ως πολιτικός, πολιτισμικός δυϊσμός, συγκροτούμενος από δύο συγκρουόμενους πόλους, οι οποίοι μπορούν να ορισθούν, αφαιρετικά, ως «παρωχημένος» (underdog) και ως «μεταρρυθμιστικός» πολιτικός πολιτισμός, αντίστοιχα. Βλ. Νικηφόρος Διαμαντούρος, *Πολιτισμικός Δυϊσμός και Πολιτική Αλλαγή στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, Αθήνα, 2000.

εγγράφεται σε έναν ευρύτερο ιστορικό χρόνο, μιας και αποτελεί σταθερό γνώρισμα της ελληνικής κοινωνίας τουλάχιστον κατά την διάρκεια ολόκληρου του 19ο αιώνα.

Παρόλες τις επιφυλάξεις που μπορεί να εγείρει κανείς σε σχέση με το βαθμό ταύτισης μεταξύ συγκεκριμένων πολιτισμικών-πολιτικών παραδόσεων και αντίστοιχων πολιτικών χώρων, [274] οι πολιτικοί αναλυτές του του ελληνικού 19ου αιώνα συμφωνούν σε μεγάλο βαθμό, πως ο Χαρίλαος Τρικούπης, που υποδέχθηκε με σκεπτικισμό την πρόταση για διεξαγωγή στην Αθήνα των πρώτων διεθνών Ολυμπιακών αγώνων, εξέφραζε ένα «μεταρρυθμιστικό» πολιτικό πρόγραμμα, την ίδια στιγμή που ο πολιτικός του αντίπαλος, Θεόδωρος Δηλιγιάννης, που υλοποίησε τη διεξαγωγή τους, αντιπροσωπεύει ένα «παρωχημένο».[275]

Αν και η παραπάνω αντίστοιξη προκύπτει ως αποτέλεσμα αξιολογικών κρίσεων, θεμελιωμένων στη βάση ενός αφαιρετικού, κάποτε και αν-ιστορικού, γενικευτικού διπόλου που αντιπαραθέτει την «πρόοδο» με τη «συντήρηση», δεν παύει να αποτελεί ένα χρήσιμο αναλυτικό εργαλείο για την κατανόηση τόσο της διαπλοκής μεταξύ ατομικών και κοινωνικών υποκειμένων της δράσης όσο και τη δια-χρονική πρόσληψη της συγκυρίας, νοούμενης ως πεδίο σύγκλισης διαφορετικών επιπέδων του ιστορικού χρόνου.

Η κοινωνιολογική εγκυρότητα της παραπάνω αντίστοιξης γίνεται μεγαλύτερη στο βαθμό που εκφράζει τις προσλήψεις και τις κατηγοριοποιήσεις μέσω των οποίων τα ίδια τα υποκείμενα νοηματοδοτούν τα γεγονότα. Κάτι τέτοιο μοιάζει να ισχύει στην περίπτωσή μας, αφού το δίπολο «μεταρρύθμιση/ συντήρηση» εμφανίζεται στις πηγές να εκφράζει κυρίαρχες μορφές κατάταξης, αλλά και αξιολόγησης του πολιτικού και πολιτισμικού προσανατολισμού των κομματικών παρατάξεων της εποχής.

Στην προοπτική μιας συνολικής κοινωνιολογικής και ιστορικής ερμηνείας σαν αυτήν που σκιαγραφούμε παραπάνω, μπορούμε να διακρίνουμε μια αντιστοιχία

---

274 Ο Διαμαντούρος επισημαίνει την διαπεραστική φύση αυτών των παραδόσεων, δηλαδή, «την ικανότητά τους να διατρέχουν θεσμούς, κοινωνικές τάξεις, κοινωνικά στρώματα και πολιτικά κόμματα στην ελληνική κοινωνία, χωρίς να ταυτίζονται υποχρεωτικά μα καμιά από αυτές τις δομές». Βλ. Αυτόθι, σ. 40.

275 Και ο Διαμαντούρος, παρότι αποφεύγει να ταυτίσει αυτούς τους πολιτικούς πολιτισμούς με πρόσωπα, θεωρεί το ιστορικό διάστημα, από τα μέσα της δεκαετίας του 1880 έως το 1909 - περίοδο που σημαδεύτηκε από τις εκσυγχρονιστικές πολιτικές του Τρικούπη - ως περίοδο μετάβασης, « που άνοιξε το δρόμο για την (...) ακμή της (...) μεταρρυθμιστικής κουλτούρας». Βλ. Αυτόθι, σ. 57.

ανάμεσα στη θετική στάση του Δηλιγιάννη απέναντι στους αγώνες, ένα κατ' εξοχήν ρομαντικό και εθνικιστικό γεγονός, και τις «πολιτισμικές αξίες», θεμελιωμένες σε μια ρομαντική αντίληψη του έθνους, του πολιτικού χώρου που αυτός εκφράζει. Αντίστοιχα, ο σκεπτικισμός του Τρικούπη εξέφραζε με συνέπεια έναν «εκσυχρονιστικό πολιτισμό», ο οποίος βρίσκεται σε αντιστοιχία τόσο με την κριτική στάση της αστικής τάξης απέναντι στον «πολιτισμό του σώματος» εν γένει, ειδικότερα απέναντι στον Ολυμπιακό πολιτισμό, όσο και με τις ρεαλιστικές, τουλάχιστον σύμφωνα με τις αντιλήψεις της συγκεκριμένης τάξης, προτεραιότητες της χώρας για οικονομική ανασυγκρότηση και όχι για αθλητικές γιορτές.

Η ανάδειξη της σύγκλισης μεταξύ αντιτιθέμενων πολιτισμικών παραδόσεων και αντίστοιχων πολιτικών τάσεων στο πεδίο του πολιτισμού του σώματος θα ήταν μια εύκολη, αναλυτικά, διαδικασία αν ανάμεσα στους κοινωνικούς παράγοντες που στήριξαν τους Ολυμπιακούς αγώνες δεν κατείχαν κυρίαρχη θέση προβεβλημένα στελέχη της αστικής εκσυγχρονιστικής διανόησης. Η διερεύνηση της σχέσης αυτών των παραγόντων με τους Ολυμπιακούς αγώνες αναδεικνύει μια νεορομαντική, εθνικιστική, κοινωνική δυναμική, η οποία μοιάζει πολύ λιγότερο εκσυγχρονιστική εν συγκρίσει με την αστική αυστηρότητα και το «ρεαλισμό» του Τρικούπη ή με τον περισσότερο ρομαντικό στις εκφάνσεις του χώρο του Δηλιγιάννη. Ο χώρος της εκσυγχρονιστικής γενιάς του 1880 ταυτίζεται στο πεδίο των Ολυμπιακών αγώνων, λιγότερο με τον πολιτικό της μέντορα, Χαρίλαο Τρικούπη και περισσότερο με ένα νέο κοινωνικό, πολιτισμικό χώρο που διαμορφωνόταν γύρω από τη νέα αστική τάξη των τριών τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα και το παλάτι.

2.1.1. Ο Χαρίλαος Τρικούπης και οι Ολυμπιακοί αγώνες

Ο Χαρίλαος Τρικούπης, ο οποίος, σύμφωνα με τον Χρυσάφη, ήταν «γνωστός φίλαθλος διακρινόμενος εις διάφορα αγωνίσματα και μάλιστα εις την κολύμβησιν και το κυνήγιον», [276] ήταν ιδιαίτερα επιφυλακτικός απέναντι στην πρόταση για διεξαγωγή των πρώτων διεθνών Ολυμπιακών αγώνων στην Αθήνα. Η συνήθης εξήγηση αυτής της στάσης του Τρικούπη επικεντρώνεται στην οικονομική διάσταση του εγχειρήματος διοργάνωσης των αγώνων. Με άλλα λόγια, στην αδυναμία μιας χώρας υπό καθεστώς πτώχευσης και «ευρισκομένης εν δεινή οικονομική κρίσει», όπως χαρακτηριστικά εξηγεί ο Στέφανος Δραγούμης σε επιστολή του προς τον Κουμπερτέν,[277] να φέρει εις πέρας μια τέτοια μεγάλη διεθνή διοργάνωση.

Χωρίς να υποβαθμίζεται η σημασία του οικονομικού προβλήματος, θεωρούμε ότι υπάρχουν και ιδεολογικοί λόγοι πίσω από αυτήν την επιφυλακτική στάση. Η επιστολή του Δραγούμη, η οποία απηχεί τις θέσεις του Τρικούπη, αν και αιτολογούσε την προσεκτικά και ευγενικά διατυπωμένη επιφύλαξη του τελευταίου ως αποτέλεσμα των οικονομικών περιορισμών, διατύπωνε ωστόσο μια σειρά ενστάσεων τόσο, για το είδος της διοργάνωσης, όσο, και για τη σχέση της πεμπτουσίας της, που ήταν οι αγώνες, με την ελληνική κοινωνία. Η διοργάνωση χαρακτηρίζεται στην επιστολή ως *μια μεγάλη διεθνής εορτή* που το περιεχόμενό της, τα σπορ, δεν είχαν καμιά σχέση με τους Έλληνες :

Προς τούτοις θα ήτο σφαλερά αιδημοσύνη να μη θελήσει να ομολογήση ότι εις έν νεαρόν έθνος η ακριβής αντίληψις του θεσμού των αθλητικών αγωνισμάτων δεν υφίστατο ποσώς. [278]

Αυτή η προσέγγιση αντηχεί εντυπωσιακά ρεαλιστική, ακόμα περισσότερο γιατί στην επιστολή δεν γίνεται η παραμικρή νύξη στο συμβολικό περιεχόμενο που θα είχε για την Ελλάδα η διοργάνωση των Ολυμπιακών αγώνων. Αγνοείται, δηλαδή, ο

276 Ι. Ε. Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι Διεθνείς*, ό. π., σ. 206.
277 Επιστολή του Στεφ. Δραγούμη, προέδρου της επιτροπής των Ολυμπίων, προς τον Κουμπερτέν την 1 Νοεμβρίου 1894. Βλ. Αυτόθι, σσ. 206-207.
278 Αυτόθι, σ. 207.

κύριος εθνικιστικός λόγος της πάνδημης επιθυμίας (εκτός του στενού περιβάλλοντος Τρικούπη) για αποδοχή της διοργάνωσης.

Η επιφυλακτική στάση του Τρικούπη υπήρξε συνεπής με τις αστικές εκσυγχρονιστικές επιλογές του, στο πλαίσιο των οποίων δεν υπήρχε χώρος για «αθλητικά πανηγύρια». Συνολικά ο Τρικούπης φαίνεται να απουσιάζει από το διάλογο για τη σημασία του σώματος στη διαδικασία της εθνικής, αστικής οικοδόμησης, περιορίζοντας αυτή τη σημασία στην αξία της προετοιμασίας του σώματος για την εντελώς απαραίτητη στρατιωτική εκπαίδευση. Στο διάστημα της πρώτης μακρόχρονης θητείας του ως πρωθυπουργού, από τον Μάρτιο του 1882 έως τον Απρίλιο του 1885, εισήχθησαν οι στρατιωτικές ασκήσεις *στα Ελληνικά σχολεία*,[279] λειτουργώντας συμπληρωματικά με τη στρατιωτική εκπαίδευση που υλοποιείται στα *Γυμνάσια*. Η τελευταία μάλιστα, με εγκύκλιο του Υπουργού Θ. Δηλιγιάννη επί πρωθυπουργίας Κ. Κανάρη το 1877,[280] είχε προσωρινά αναβληθεί και αντικατασταθεί το 1878, με Βασιλικό Διάταγμα και με απόφαση του Υπουργού Παιδείας Μαυροκορδάτου, με το υποχρεωτικό μάθημα της Γυμναστικής.[281]

Ο Τρικούπης, γενικότερα, δεν φαίνεται να δικαιολογεί το χαρακτηρισμό του «φιλάθλου» που του αποδίδει ο Χρυσάφης. Δεν μοιάζει να στηρίζει τη διαδικασία της ίδρυσης γυμναστικών συλλόγων και αυτό αποδεικνύεται από την απουσία του ή ακόμη και την αδιαφορία του, για τη διοργάνωση αθλητικών ή γυμναστικών εκδηλώσεων. Στο διάστημα της πρώτης σύντομης πρωθυπουργίας του (27.4 έως 15.10.1875) έλαβε χώρα η ιδιαίτερα «γυμναστικοποιημένη» τρίτη Ζάππεια Ολυμπιάδα στην οποία πιθανότατα δεν παρευρέθη.

Επί της τρίτης μακρόχρονης πρωθυπουργίας του, από τον Ιούνιο του 1892 έως τον Ιανουάριο του 1895 (με μια ενδιάμεση πεντάμηνη παρένθεση του Σωτηρακόπουλου), έλαβαν χώρα, 14 και 15 Μαίου του 1893, οι δεύτεροι αθλητικοί αγώνες του νεοϊδρυθέντος Πανελληνίου Γυμναστικού Συλλόγου. Ούτε σε αυτούς φαίνεται να παραυρέθηκε, σε αντίθεση με ένα μεγάλο αριθμό επισήμων, συμπεριλαμβανόμενης της Βασιλικής οικογένειας. Αν σ'αυτήν την απουσία προσθέσουμε την αδυναμία του Πανελλήνιου Γ.Σ. να διοργανώσει το 1892 αγώνες

279 *Α.Φ.Ε.Κ.* 31/27-1-1883.
280 *Εγκύκλιος Υπουργείου Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαίδευσης*, 7865/ 25-10-1877.

λόγω έλλειψης πόρων[282] και προφανώς κυβερνητικής αδιαφορίας, τότε ενισχύεται η υποψία για μια συνειδητή αποστασιοποίηση του Τρικούπη από τις αθλητικές εκδηλώσεις.

Οι υποψίες για μια συνολική αδιαφορία του Τρικούπη απέναντι στον «πολιτισμό του σώματος» και ειδικότερα τους Ολυμπιακούς αγώνες, ενισχύονται από τα γεγονότα που συνόδευσαν την αναβολή της τέταρτης Ζάππειας Ολυμπιάδας. Με Βασιλικό διάταγμα του 1885, που εκδόθηκε επί πρωθυπουργίας Θεόδωρου Δηλιγιάννη[283] η διεξαγωγή αυτών των αγώνων, ορίστηκε για την πρώτη Κυριακή του Οκτωβρίου 1887, ύστερα από υπέρ – δεκαετή Ολυμπιακή απραξία.

Το 1886, επί πρωθυπουργίας Χαριλάου Τρικούπη οι αγώνες αναβλήθηκαν για ένα χρόνο[284] και μετά από νέα τους αναβολή το 1887, προγραμματίστηκαν εκ νέου, με Β.Δ. του Ιανουαρίου 1888, να διεξαχθούν τη δεύτερη Κυριακή του Οκτωβρίου του ίδιου έτους.[285] Μετά από νέα μικρή αναβολή για τις 20 Οκτωβρίου, οι αγώνες τελικά, εγκαταλείφθηκαν από την Ζάππειο επιτροπή. Τον επόμενο χρόνο ο Ιωάννης Φωκιανός, προφανώς ως απάντηση στην κυβερνητική αδιαφορία, διοργάνωσε αγώνες, τους οποίους αναγκάστηκε να αυτοχρηματοδοτήσει,[286] με μοναδικούς συμμετέχοντες αθλητές τους θαμώνες του γυμναστηρίου του.

Όπως αναφέραμε, οι ανοχές του Τρικούπη απέναντι στον «πολιτισμό του σώματος» φαίνεται να εξαντλούνται στα πλαίσια μιας ακραίας παραγωγικής αντίληψης που θέτει ως αποκλειστική σχεδόν αποστολή της γυμναστικής την εκπαιδευτική άσκηση με στρατιωτικό περιεχόμενο. Μια τέτοια στάση, όσο και αν ακούγεται

---

281 Τ.Ε.Φ.Α.Α., *Οδοιπορικό της Γυμναστικής Επιστήμης στην Ελλάδα*, Επ. Θ. Γιαννάκης, Αθήνα, 1998, σ. 20.

282 Η μη – διεξαγωγή των αγώνων του 1892 θεωρείται από τον Χρυσάφη παράδοξη, δεδομένου ότι εκείνη τη χρονιά δόθηκε στο γυμναστικό κόσμο της Ελλάδας ισχυρό ερέθισμα για γυμναστική άσκηση, από την παρουσία πολυμελούς ομάδας Γερμανών γυμναστών που έκαναν επίδειξη των ικανοτήτων τους στο Κεντρικό γυμναστήριο της Αθήνας. Οι λόγοι ήταν μάλλον οικονομικοί, διότι οι αγώνες του 1893, σύμφωνα πάλι με τον Χρυσάφη, μπόρεσαν να διοργανωθούν όταν συγκεντρώθηκαν οι απαραίτητοι πόροι. Βλ. Ι. Ε. Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι Διεθνείς*, ό. π., σσ. 140 και 148.

283 Β.Δ. της 4ης Ιουλίου 1885, *«Περί τελέσεως της τετάρτης περιόδου των Ολυμπίων εν έτει 1887»*, ΦΕΚ Α73 / 8-7-1885. Βλ. Ε. Σκιαδάς, *100 Χρόνια Νεώτερη Ολυμπιακή Ιστορία, Επιτροπή Ολυμπιακών Αγώνων, 1886 – 1996*, Έκδοση των ΝΕΩΝ, Αθήνα, 1996, σ. 43.

284 Β.Δ. 1ης Οκτωβρίου 1886, *«Περί αναβολής της τελέσεως της τέταρτης των Ολυμπίων περιόδου»*, ΦΕΚ Α274 / 4-10-1886. Βλ. Αυτόθι.

285 Αυτόθι. Επίσης βλ. Ι. Ε. Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι Διεθνείς*, ό, π., σ. 113.

286 Ε. Σκιαδάς, *100 Χρόνια*, ό. π., σ. 43.

συντηρητική, εξέφραζε τον πυρήνα της αστικής αντίληψης περί ανθρώπινου σώματος στις συνθήκες της νεοτερικότητας. Ο Τρικούπης εμφανίζεται ως η συνεπής συνέχεια μιας αντί – αγωνιστικής και καθαρά αστικήςπρόσληψης του σώματος, που πρωτοεκφράστηκε στον ελληνικό χώρο δια στόματος Ραγκαβή, όταν υποδέχθηκε την πρόταση των Ολυμπιακών αγώνων του Ζάππα : « εν τω παρόντι αιώνι, οι εις τον νυν πολιτισμόν μάλιστα αντιστοιχούντες αγώνες εισίν ουχί οι της πυγμής ή της πάλης, αλλά οι διανοητικοί, οι της βιομηχανικής και κοινωνικής αναπτύξεως».[287]

Στο κεφάλαιο των τοπικών Ολυμπιακών αγώνων αναλύσαμε τις διαδικασίες που οδήγησαν στην κυριαρχία αυτής της αντί – αγωνιστικής αντίληψης – (που εξέφραζε παράλληλα μια απαξιωτική στάση έναντι των «μη – ωφελιμιστικά» προσανατολισμένων διασκεδαστικών σωματικών δράσεων) μέσω της βαθμιαίας ενίσυσης της θέσης της στρατιωτικής εξάσκησης.

Η αυξανόμενη δημιουργία γυμναστικών συλλόγων στη δεκαετία του 1890 αλλά και η εκρηκτική ατμόσφαιρα υπέρ των αγώνων που δημιούργησε η επιτυχία της πρώτης διεθνούς Ολυμπιάδας, είχαν ως αποτέλεσμα την εμφάνιση νέων, περισσότερο θετικών, αντιλήψεων για το σωματικό πολιτισμό. Παρόλα αυτά, η απαξίωση του σώματος συνέχισε να κατέχει ηγεμονική θέση στα πλαίσια ενός εθνικού - αστικού χώρου στενά συνυφασμένου με το «πνεύμα» και τη διανόηση. Ο ιστορικός Π. Καρολίδης εκφέροντας τη γνώμη του για τους αγώνες του 1896 παρατηρούσε ότι :

> Η ιδέα η νοουμένη και πραγματουμένη εν τοις αγώσιν εκείνοις [Αρχαίους Ολυμπιακούς Αγώνες] υπόκειται νυν εν τη πραγματώσει αυτής εις άλλους όρους και συνθήκας. Σήμερον η πρόοδος και ο πολιτισμός εισίν απόρροια των φυσικών και των πνευματικών επιστημών και η επιστήμη καθόλου είναι ο μοχλός ο κινών την ιστορίαν της ανθρωπότητος. Και εν τω κεφαλαίω της προόδου του ανθρωπίνου βίου ατόμων τε και λαών την πρώτην θέσιν κατέχει πάντοτε η επιστημονική μόρφωσις. Η μόρφωσις αύτη η ενεργουμένη διά βιβλίων και βιβλιοθηκών και σχολείων και Ακαδημιών αποβλέπει το μεν εις την χρησιμοποίησιν των φυσικών επιστημών δια την υλικήν δύναμιν του έθνους, το δέ εις την διά των πνευματικών επιστημών (της ιστορίας, της φιλολογίας, της

287 Απάντηση του Α. Ρ. Ραγκαβή στην πρόταση για Ολυμπιακούς αγώνες του Ε. Ζάππα.

φιλοσοφίας και θεολογίας) κραταίωσιν του πνευματικού βίου, εξ ού αναζωογονείται ο ιδιαίτερος εθνικός βίος, διά δε το ελληνικόν έθνος η μεγάλη ιδέα αυτού. Οι δε γυμναστικοί και αθλητικοί αγώνες δευτερεύουσαν μόνον δύνανται να έχωσιν αξίαν εν τη αναπτύξει του εθνικού βίου. Ο άμεσος αυτών πρακτικός σκοπός, ο αποβλέπων εις τη στρατιωτικήν προπαρασκευήν του έθνους, και ιδία της νεότητος, επιτυγχάνεται κατά μέγα μέρος διά της καθολικής στρατιωτικής υπηρεσίας.[288]

Μια ανάλογη κριτική, αν όχι σαρκαστική, στάση απέναντι στην «κατίσχυση της δόξας του σώματος» και μάλιστα του «λαϊκού», έναντι του «πνεύματος», υιοθετεί αμέσως μετά τους Ολυμπιακούς αγώνες σε άρθρο του στην *Εστία* και ο Α. Καρκαβίτσας. Στην εισαγωγή του άρθρου, με τίτλο «νέο σύμβολο», ο Καρκαβίτσας ενθυμείται εκλογική ομάδα του Πειραιά, που είχε υιοθετήσει ως σύμβολό της, το οποίο περιέφερε στην εκλογική της περιφέρεια, ένα «ξεγυμνωμένο ποδάρι στο κέντρο ενός γαλάζιου πανιού» [σημαία;]. Ένα άλλο «ποδάρι» έβλεπε ο Καρκαβίτσας να περιφέρεται μετά τους Ολυμπιακούς αγώνες στους δρόμους της Αθήνας, όχι από την εκλογική ομάδα του Πειραιά, αλλά, από τους «άρχοντες της πολιτείας», το οποίο έσπευδαν να προσκυνήσουν, «η αριστοκρατία του τόπου» και το ατένιζαν «όλες οι λαϊκές τάξεις, μικρές και μεγάλες, με δακρυσμένα μάτια, έτοιμες να θυσιάσουν στο βωμό του τα πάντα». Κατά τον αρθρογράφο :

Τη γοργότητα των ποδιών και τη βάναυση ρώμη, τον βαρύν όγκον των σαρκών καθώς και τα πηχιαία κόκκαλα μόνον ο πρωτογενής και βάρβαρος άνθρωπος δόξασε κ' εθεοποίησε. (...) Άρα ο ελληνικός λαός, τόσο ξετρελαμένος τώρα για τη νίκη του Μαρουσιώτη Μαραθωνοδρόμου, τόσα καίγοντας στα ποδάρια του θυμιάματα και τόσο πιστεύοντας μ' εκείνα να καταπλήξει τον κόσμο δεν μαρτυρεί άλλο παρά πως ένδοξα πέρασε στο βρεφικό του στάδιο. Στα ποδάρια ακόμη βρίσκεται στα ποδάρια! (...) Αργότερα, μετά αιώνας αιώνων άν ζήση,

---

Βλ. Ι. Ε. Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι Διεθνείς*, ό. π., σ. 46.

288 *Λεύκωμα, Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 1896*, Α' Εκδοση : Αθήνα, 1896, εκδ. Ακρόπολις, Β. Γαβριηλίδης. Ανατύπωση : Αθήνα, 1996, εκδ. περιορισμένα αντίτυπα Σ. Φλαούνας,, σ. 140. Υπογράμμιση του αρθρογράφου.

ακολουθώντας τον φυσικό και απαράβατο νόμο, θα φτάσει και στην καρδία και στο κεφάλι ακόμη. Και τότε θα δοξάση το πνεύμα.[289]

Οι κριτικές του Καρολίδη και του Καρκαβίτσα, όσο μοναχικές και αν ακούγονται σε μια στιγμή πλήρους κατίσχυσης της εθνικής αξίας του σώματος, εντούτοις, εκφράζουν τυπικές και πολύ πιο σταθερές, αστικές εκτιμήσεις, για την αξία της γυμναστικής και ιδίως των αγώνων, οι οποίες βρίσκουν, μέχρι σήμερα, σταθερή συνέχεια στην περιθωριακή αντιμετώπιση του «πολιτισμού του σώματος», ιδίως από πρόσωπα και θεσμούς που αξιολογούν ως «υψηλότερο» ένα «πνευματικότερο» σύστημα πολιτισμικών εκφράσεων.

Σε ό,τι αφορά το παράδειγμά μας, η αντί – αγωνιστική στάση που υιοθετεί ένα μέρος της αστικής διανόησης, φαινόμενο που εμφανίζεται σταθερά σε ολόκληρη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, δικαιολογεί την επιφυλακτική στάση του Τρικούπη απέναντι στους πρώτους διεθνείς Ολυμπιακούς αγώνες. Το κύριο επιχείρημα μέσω του οποίου αιτιολογεί τη στάση του, οι δύσκολες οικονομικές συνθήκες της χώρας που εκτός των άλλων έκαναν πιθανή την αποτυχία του ίδιου του εγχειρήματος της διοργάνωσης, δεν αντικρούουν την παραπάνω υπόθεση, αντίθετα την ενισχύουν. Η ορθολογική ματιά ενός αστού ηγέτη διέβλεπε μια πιθανή δυσφήμηση της χώρας, προς οφειλέτες και μη, από μια μη – ευπρεπή, ωστόσο μεγαλοπρεπή, οργάνωση ενός «περιττού» εγχειρήματος.[290]

---

289 *Εστία*, 6/4/1896

290 Το αίτημα της ευπρεπούς και όχι μεγαλοπρεπούς παρουσίασης της χώρας, πήρε την μορφή έμμονης και διαρκούς κριτικής κατά τους τελευταίους μήνες πριν τους αγώνες, μέσα από τις σελίδες των «εκσυγχρονιστικών» εφημερίδων, *Εστίας* και της *Ακρόπολις*. Σε μια σειρά άρθρων τους τονίζεται η ανάγκη παρεμβάσεων των διοργανωτών, όχι σε ζητήματα που αφορούσαν την αθλητική εκπροσώπηση της χώρας και τη μεγαλοπρέπεια των υποδομών της, αλλά σε ζητήματα «πρακτικά» που αφορούσαν τη λειτουργική εικόνα της πόλης προς τους επισκέπτες της. Η *Εστία*, η οποία στήριξε τους αγώνες με ένα μάλλον ήπιο εθνικιστικό Λόγο, ασχολήθηκε με την ακαταλληλότητα των ξενοδοχειακών υποδομών και τις τάσεις για εύκολο κέρδος των κατοίκων της πρωτεύουσας. Βλ. *Εστία*, 10/12/1895 και 21/3/1896.Η *Ακρόπολις*, η οποία υπήρξε η πηγή εκπορεύσεως των πλέον ακραίων εθνικιστικών μηνυμάτων, τα οποία θα μας απασχολήσουν αργότερα σε αυτή την εργασία, επικεντρώθηκε, με συνεχή πρωτοσέλιδα δημοσιεύματα από τα τέλη Ιανουαρίου του 1896, στην καθαριότητα και στην υγιεινή της πόλης.

2.1.2. Ο πολιτικός χώρος του Δηλιγιάννη και οι Ολυμπιακοί αγώνες. Η εφημερίδα *Πρωία*.

Σε αντίθεση με τον Τρικούπη που ενσαρκώνει τη συνέχεια μιας παράδοσης άρνησης του «πολιτισμού του σώματος» από τον εκσυγχρονιστικό αστικό χώρο, παράδοση που αρχίζει να διαμορφώνεται από το πρώτο κιόλας μισό του ελληνικού 19ου αιώνα, ο Δηλιγιάννης εμφανίζεται ως ο συνεχιστής μιας ρομαντικής και παραδοσιακής αντίληψης περί Ολυμπιακού θεάματος που έχει τις πολιτικές της ρίζες στον Κωλέττη.

Ο Δηλιγιάννης δεν καθυστέρησε να εκμεταλλευθεί την επιφυλακτικότητα απέναντι στους αγώνες του Τρικούπη και να συνταχθεί με το κοινό αίσθημα υπέρ της διεξαγωγής τους. Στη συζήτηση «περί των Ολυμπιακών αγώνων» που διεξήχθη στη βουλή την 24η Νοεμβρίου 1894, ζήτησε τον λόγο εγκαλώντας την κυβέρνηση για την μη – ανάμειξή της σε αυτούς τους αγώνες.[291] Η στάση του δεν περιορίστηκε σε μια απλή κριτική. Οι Ολυμπιακοί αγώνες έγιναν μέρος της προεκλογικής του εκστρατείας, [292] και εργαλείο ενεργούς αντιπολιτευτικής δράσης, αφού σημαντικά πρόσωπα της «Τρικουπικής» αντιπολίτευσης, αντικατέστησαν την ολιγωρούσα πρώτη επιτροπή των Ολυμπιακών αγώνων και στελέχωσαν την τελική επιτροπή που έφερε σε πέρας την διεξαγωγή τους.[293] Η κυβέρνηση Δηλιγιάννη, μπορεί να χαρακτηριστεί ως

---

291 Βλ. *Άστυ*, 25/11/1894.

292 Χαρακτηριστικό παράδειγμα της προεκλογικής χρησιμοποίησης των Ολυμπιακών αγώνων, αποτελεί μια γελοιογραφία που δημοσιεύθηκε στο *Ρωμιό*, και την είχε κρατήσει μέσα στα έγγραφά του ο Κουμπερτέν, η οποία εμφανίζει τον Τρικούπη και τον Δηλιγιάννη ως αντίπαλους πυγμάχους. Βλ. Π. Ν. Λινάρδος, *Από το όραμα στην πράξη, Δ. Βικέλας*, εκδ. Ε.Ο.Α., Αθήνα, 1996, σ. 94. Επίσης, Pierre de Coubertin, *Olympic Memoirs*, εκδ. Δ.Ο.Ε, Λοζάννη, 1979, σ. 17.

293 Ο Τρικούπης, παρόλη την επιφυλακτικότητά του και κάτω από την πίεση της κοινής γνώμης, συμφώνησε με τον Κουμπερτέν, ο οποίος επισκέφθηκε επί τούτου την Αθήνα το Φθινόπωρο του 1894, ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν θα ήταν αποτρεπτική, αλλά, θα τηρούσε απέναντι στη διοργάνωση των αγώνων μια στάση «ευμενούς ουδετερότητας». Στο πλαίσιο αυτής της στάσης παραχωρήθηκε από την κυβέρνηση Τρικούπη το Ζάππειο μέγαρο για τις εργασίες της συνδιάσκεψης που εξέλεξε την πρώτη οργανωτική επιτροπή των Ολυμπιακών αγώνων. Η πρώτη αυτή επιτροπή, στην οποία συμμετείχαν μέλη από ολόκληρο το πολιτικό φάσμα, οδηγήθηκε σύντομα σε αδιέξοδο, αφού ένα τμήμα των μελών της, και ειδικά ο Στέφανος Σκουλούδης, προέβαλε αντιρρήσεις για την διεξαγωγή των αγώνων εκτιμώντας πως τόσο το κόστος τους όσο και χρονοδιάγραμμα υλοποίησης των έργων αποτελούναποτρεπτικούς παράγοντες. Ο

«Ολυμπιακή» κυβέρνηση, τόσο γιατί προβεβλημένα μέλη της ήταν και μέλη της επιτροπής διοργάνωσης των Ολυμπιακών αγώνων όσο και διότι διευκόλυνε με νόμους και διατάγματα την υλοποίηση του εγχειρήματος.

Ο ίδιος ο Θ. Δηλιγιάννη όσο και τα άλλα πρόσωπα της κυβέρνησής του που στελέχωσαν την Ολυμπιακή Επιτροπή αποτελούν σημαντικούς Ολυμπιακούς παράγοντες. Η στάση τους απέναντι στους πρώτους διεθνείς Ολυμπιακούς αγώνες, πέρα - ή και λόγω - των μικροπολιτικών της στοχεύσεων, εμφανίζεται ως μια στάση συνεπής προς την Ολυμπιακή - αγωνιστική πολιτισμική παράδοση του 19ου αιώνα, της οποίας, άλλωστε, φαίνεται να αποτελούν ενεργούς παράγοντες.

Από τη σκοπιά της πολιτικής- πολιτισμικής ανάλυσης και με όρους αντίστοιξης «εκσυγχρονιστικού – παρωχημένου», αυτή η παράδοση μπορεί να θεωρηθεί ως «παρωχημένη». Κι αυτό στο βαθμό που αποτελεί παράγοντα ανάσχεσης για τη δρομολόγηση ενός «εκσυγχρονιστικού» προγράμματος με απότερο στόχο μια πιο συστηματική ηθοποίηση της ελληνικής κοινωνίας - θεμελιωμένης στα πνευματικά επιτεύγματα. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει στα πλαίσια ενός τέτοιου προγράμματος η ανοχή απέναντι στον «πολιτισμό του σώματος» εξαντλείται στην αναγνώριση της σχέσης σώματος και στρατιωτικής εκπαίδευσης.

Ας δούμε, ωστόσο, πόσο αντιπροσωπευτικός του παραπάνω «παρωχημένου» ιδεοτύπου είναι στο πεδίο του «πολιτισμού του σώματος» ο χώρος του Δηλιγιάννη. Ο Δηλιγιάννης, σε αντίθεση με τον Τρικούπη, εμφανίζεται να στηρίζει ένα λιγότερο παραγωγικό - μιλιταριστικό αστικό πολιτισμό του σώματος, που περιέχει ρομαντικά

Χρυσάφης θεωρεί ότι ο Σκουλούδης προσπαθούσε να επηρεάσει αρνητικά την υπόλοιπη επιτροπή, υποβάλλοντας και ανακαλώντας πολλές φορές την παραίτηση του και τελικά συνέταξε υπόμνημα για τους λόγους που επέβαλαν την μη – τέλεση των αγώνων, το οποίο, μαζί με τα υπόλοιπα μέλη της επιτροπής, επέδωσε στον Διάδοχο – πάτρωνα των Ολυμπιακών αγώνων. Απέναντι στις αντί – Ολυμπιακές δράσεις του κυβερνητικού Σκουλούδη βρέθηκε ολόκληρο το φάσμα της αντιπολίτευσης, το οποίο εντέλει με τη στήριξη του Διαδόχου συγκρότησε τη νέα και οριστική Επιτροπή των αγώνων, που συνεδρίασε για πρώτη φορά τον Ιανουάριο του 1895. Ο Χρυσάφης αναφέρει χαρακτηριστικά, « Η παρά την δεδηλωμένην γνώμην της κυβερνήσεως αυτόβουλος αυτή ενέργεια του Διαδόχου, συγκεντρώσαντος μάλιστα εις την υπ' αυτού καταρτισθείσαν Επιτροπήν των αγώνων τους κορυφαίους της τότε αντιπολιτεύσεως (Νικ. Δεληγιάννην, Λεων. Δεληγεώργην, Κωνστ. Καραπάνον, Κυρ. Μαυρομιχάλην, Αλεξ. Ζαΐμην κ.λ.π.) ήτοι ολόκληρον το μετ' ολίγον σχηματισθέν Υπουργείον Δηλιγιάννη, δεν ήτο δυνατόν ειμή δυσαρεστήση εις μέγιστον βαθμόν τον Τρικούπην». Για τη στάση της «ευμενούς ουδετερότητας», βλ. Pierre de Coubertin, *Olympic Memoirs*, ό. π., σ. 16. Γιατο ζήτημα των επιτροπών, βλ. Ι.Ε.Χρυσάφης, *Οι Πρώτοι Διεθνείς*, ό. π., σσ. 209 – 212.

στοιχεία. Είναι στο πλαίσιο αυτής της αντίληψης που θα πρέπει να ερμηνευθεί η στήριξη που παρέχει στις ολυμπιακές, γυμναστικές και αθλητικές γιορτές όπως και τη γυμναστική εκπαίδευση. Η κυβέρνησή του, όπως είδαμε, βρίσκεται πίσω από την απόπειρα διοργάνωσης της Δ' Ζάππειας Ολυμπιάδας, ενώ ο ίδιος, ως υπουργός παιδείας το 1877, ανέστειλε την στρατιωτική εκπαίδευση από τα *Γυμνάσια*, προετοιμάζοντας έτσι την εισαγωγή του μαθήματος της γυμναστικής τον επόμενο χρόνο. Ο Δηλιγιάννης παρευρέθηκε στην πρώτη αγωνιστική γιορτή του Πανελλήνιου Γ. Σ., το 1891, εκδηλώνοντας προς τους παράγοντες του συλλόγου ενδιαφέρον για στήριξη των προσπαθειών τους.[294]

Εκτός από τον Δηλιγιάννη, ένα άλλο μέλος της κυβέρνησής του, ο Επαμεινώνδας Δεληγεώργης, εμφανίζεται ιδιαίτερα φίλο – αγωνιστικός και φίλο - γυμναστικός. Ο Δεληγεώργης εμπλέκεται, ως Υπουργός Δημοσίας εκπαιδεύσεως, στην πρώτη

---

294 Οι πρώτοι αγώνες του Πανελλήνιου Γυμναστικού Συλλόγου ήταν μια καθαρά αθλητική γιορτή. Η μορφή και το πνεύμα τους εμφανίζει μεγαλύτερη συγγένεια με την αγωνιστική παράδοση που δημιουργήθηκε από τη διεξαγωγή των δύο πρώτων Ζάππειων Ολυμπιάδων, και παρόλη την παρουσία αρκετών γυμναστικών αγωνισμάτων στο πρόγραμμά τους και τη διεξαγωγή γυμναστικών επιδείξεων προτού από την έναρξη, σε καμιά περίπτωση δεν ήταν μια απλή παρουσίαση των γυμναστικών επιτευγμάτων ενός περιορισμένου αριθμού γυμναστών. Πληρούσαν, μάλλον, και «παρθενικά» εξέφραζαν, τους καταστατικούς σκοπούς του Συλλόγου, ανάμεσα στους οποίους ήταν, «η ίδρυσις των αρχαίων Ολυμπιακών αγώνων» και η «εις απάσας τας κοινωνικάς τάξεις διάδοσις της γυμναστικής». Η συμμετοχή «απάσων των κοινωνικών τάξεων» διασφαλίστηκε με την αθλοθέτηση χρηματικών επάθλων, η δε παραδοσιακή, αγωνιστική Ολυμπιακή συνέχεια εμφανίστηκε στο αγώνισμα του *Δρόμου*, της *Δισκοβολίας*, του *Άλματος επί κοντώ*, της *Αναρρίχησις επί ιστώ*, της *Αναρρίχησις επί κάλω*, της *Λιθοβολίας*, ακόμη στο καινούργιο αγώνισμα της *Διελκυστίνδας*, το οποίο, όπως μαρτυρεί το *Άστυ* της 1ης Ιουνίου, «δεν είναι αγών, είναι μάλλον παίγνιον, το οποίον διέχυσεν άφθονον γέλωτα». Αυτή η αθλητική γιορτή έγινε, όπως αναφέρει ο Χρυσάφης, «μετά πρωτοφανούς δια την εποχήν εκείνην επισημότητος». Στο κεντρικό γυμναστήριο (νυν Φωκιανού) που διεξήχθηκε, κατασκευάστηκαν περίτεχνα θεωρεία, «δια την Βασιλικήν οικογένειαν, το Υπουργικόν Συμβούλιον, το διπλωματικόν σώμα και τους λοιπούς επισήμους». Ο τότε πρωθυπουργός Θ. Δηλιγιάννης, σύμφωνα με τον Χρυσάφη, με το πέρας των αγώνων, «προσεκάλεσε τον Φωκιανόν να διέλθη του Υπουργείου όπως σκεφθώσι πως είναι δυνατόν η κυβέρνησις να φανεί αρωγός εις τον Πανελλήνιον». Το ενδιαφέρον, ωστόσο, του πρωθυπουργού και των υπολοίπων «**εκ των τα πρώτα φερόντων**», κατά τον Χρυσάφη, ήταν περιορισμένο στο «ήλθον είδον απήλθον χωρίς να εκδηλώσουν κατόπιν κανέν απολύτως ενδιαφέρον δια την γυμναστικήν». Για τους σκοπούς του Πανελλήνιου Γ. Σ. Βλ. στο κεφάλαιο περίτοπικών Ολυμπιακών αγώνων. Για τους πρώτους αγώνες του Πανελλήνιου Γ. Σ. Βλ. Ι.Ε.Χρυσάφης, *Οι Πρώτοι Διεθνείς*, ό. π., σσ. 135-140. Την κριτική του Χρυσάφη και ενός ευρύτερου γυμναστικού χώρου, απέναντι στην αγωνιστική γιορτή του Πανελλήνιου, αλλά ακόμη και απέναντι στον εορταστικό χαρακτήρα των πρώτων διεθνών Ολυμπιακών αγώνων, θα μας δοθεί η δυνατότητα να την αναλύσουμε στην εξέλιξη αυτής της εργασίας.

απόπειρα συστηματοποίησης της γυμναστικής στην κατώτερη εκπαίδευση, που επιχειρήται με το ψήφισμα του 1862, «Περί εισαγωγής εν μεν τω Εθνικώ Πανεπιστημίω της οπλασκίας εν δε τοις κατωτέροις εκπαιδευτηρίοις της γυμναστικής».[295] Επίσης συνδέεται ως πρωθυπουργός το 1870 με την πιο επιτυχημένη διοργάνωση Ζάππειας Ολυμπιάδας, ενώ, ο ορισμός της οργάνωσης της τέταρτης Ζάππειας Ολυμπιάδας, που τελικά δεν διεξήχθη, τον βρίσκει πρόεδρο της Επιτροπής των Ολυμπίων.

Παρ' όλες τις ενδείξεις για μια κυρίαρχη ταύτιση του χώρου του Δηλιγιάννη με αθλητικές γιορτές ενός «παρωχημένου», ρομαντικού εθνικιστικού χαρακτήρα, μια προσεκτικότερη ανάγνωση της ιδεολογικής αντιμετώπισης των πρώτων διεθνών Ολυμπιακών αγώνων από αυτόν τον χώρο, αναδεικνύει τη στάση του Δηλιγιάννη ως μια ιδιαίτερα ήπια και «εκσυγχρονιστική», θα λέγαμε, ιδεολογική, εθνικιστική προσέγγιση. Τα πορίσματα της ολυμπιακής έρευνας μαρτυρούν πως αν ο Τρικούπης αποδεικνύεται ένας, «πρωτογενώς», συνεπής αστός, ο Δηλιγιάννης εμφανίζεται ως ηπιότερη μορφή της ίδιας «συνομοταξίας».

Πιστεύουμε, ότι, τα ρομαντικά, υπέρ - εθνικιστικά μηνύματα που συγκροτούνται κατά τις διαδικασίες παραγωγής αυτής της διοργάνωσης δεν εκκινούν, τόσο, από το χώρο του Δηλιγιάννη. Εκκινούν, όπως θα δούμε στην εξέλιξη αυτής της εργασίας, από ένα χώρο αμφισβήτησης της πολιτικής στο σύνολό της. Εγγράφονται, συνεπώς, σε μια διαδικασία «εθνικής αναγέννησης», στην οποία πρωτοστατούν διαπρεπείς εκφραστές της πνευματικής γενιάς του 1880, σε συνειδητή ή συμπτωματική συστράτευση με κινήματα αδιευκρίνιστης προέλευσης, όπως η «εθνική εταιρεία». Ιδιαίτερα ενδιαφέρων εμφανίζεται, επίσης, ο ρόλος του «Παλατιού» σε αυτή τη διαδικασία, κατά την οποία παράγονται εξαιρετικά επιθετικές και «παρωχημένες» εθνικιστικές ιδεολογικές θέσεις.

Η *Πρωία*, το κύριο δημοσιογραφικό όργανο του Δηλιγιάννη, προσέγγισε τους πρώτους Διεθνείς Ολυμπιακούς αγώνες, μέχρι και τις παραμονές της έναρξής τους, με έναν ιδιαίτερα ήπιο τρόπο. Αναζητώντας κανείς, τα ιδεολογικά μηνύματα που εκπέμπονται από αυτό το χώρο, θα απογοητευθεί, αφού, από τις αρχές του 1896 μέχρι και την παραμονή της έναρξης των αγώνων, η *Πρωία* περιορίστηκε στη

295 Α.Φ.Ε.Κ. 19/ 18-12-1862.

δημοσίευση δευτερευούσης σημασίας Ολυμπιακών «ρεπορτάζ», ενημερωτικού χαρακτήρα, και δεν δημοσίευσε άρθρα. Την υποψία, ότι συνειδητά αυτός ο χώρος δεν συμμετέχει παρά περιθωριακά στη διαμόρφωση του Ολυμπιακού ιδεολογικού κλίματος, ενισχύουν οι θέσεις που διατυπώνονται στο πρώτο και ιδιαίτερα σημαντικό πρωτοσέλιδο άρθρο της *Πρωίας* για τους Ολυμπιακούς αγώνες που δημοσιεύθηκε τις 25/3/1896.

Σε αυτό το άρθρο, το οποίο συντάσσεται και ως πανηγυρικός της εθνικής επετείου της 25ης Μαρτίου, γίνεται αναφορά στις περιπέτειες του ελληνικού έθνους,

> το οποίο διατηρήσαν την ηθικήν αυτού ισχύν ηδυνήθη διά ταύτης να αναστηλώση την σημαίαν αυτού επί των αυτών ιερών εδαφών, άτινα το πάλαι απετέλουν το προσκύνημα και τον θαυμασμόν του τότε πεπολιτισμένου κόσμου.

«Το τι πράξαμε ως συνεχιστές αυτής της εθνικής ιστορίας και που υποληφθήκαμε στη διάρκεια της μικρής ζωής του ελεύθερου έθνους, δεν ήταν ο «προσήκων χρόνος» για να εξετασθεί», ισχυρίζεται ο αρθρογράφος, ωστόσο,

> Ήδη εκλήθημεν επί υψηλότατα και τιμητικώτατα καθήκοντα απέναντι ολοκλήρου του πεπολιτισμένου κόσμου. ηξιώθημεν το πρώτον ήδη να τελέσωμεν και ημείς διεθνείς εορτάς. ηξιώθημεν την μεγίστην πανήγυριν της αρχαίας Ελλάδος, της οποίας μετείχον πάσαι αι ελληνίδαι χώραι, τα Ολύμπια, να πανηγυρίσωμεν και ημείς το πρώτον νυν υπό διεθνή χαρακτήρα μετέχοντος και σήμερον του πεπολιτισμένου κόσμου.

Πέρα από τη λογική συγκρότηση ενός επιχειρήματος επιβράβευσης της Ελλάδας για τη μέχρι τότε θέση της στον «πεπολιτισμένο» κόσμο, που εξηγείται από την ιδιότητα αυτού που το διατυπώνει, δηλαδή, από κάποιον που εισπράττει, ως ηγεσία, αυτόν τον έπαινο, το παραπάνω επιχείρημα εκφράζει μια στάση «πολιτισμικής κατωτερότητας» απέναντι στους «Δυτικούς». Αυτή η στάση, ωστόσο, όπως θα δούμε παρακάτω, δεν περιλαμβάνει τα υπόλοιπα ιδεοτυπικά χαρακτηριστικά της *underdog*

πολιτικής κουλτούρας που διατυπώνει ο Διαμαντούρος, αντίθετα βρίσκεται πολύ κοντά στα χαρακτηριστικά μιας «εκσυγχρονιστικής» πολιτικής κουλτούρας.[296]

Αυτό που σε καμιά περίπτωση δεν εκφράζει η θέση της *Πρωίας* είναι, «μια πεπλανημένη αντίληψη της σημασίας της Ελλάδας (...) στην ιστορία του Δυτικού πολιτισμού». Αντίθετα, αντιλαμβάνεται τον «πολιτισμό του σώματος» μέσα στο πλαίσιο της γυμναστικής άσκησης ως ένα φαινόμενο συνυφασμένο με την αστική σημασία του πολιτισμού αυτού. Σύμφωνα με την *Πρωία:*

> Κατά το 1896 μ.Χ., μετά την πάροδον [από το 776 π. Χ.] τοσούτων αιώνων, καθ' ούς παντοδαπαί επήλθον μεταβολαί εν τε τη πολιτική και κοινωνική σφαίρα της υφηλίου οι όροι δε και αι συνθήκαι του ανθρωπίνου βίου ουσιωδώς μετεβλήθησαν και κυριαρχεί η υπέρτατη ηθική θρησκεία του χριστιανισμού, η δε πρόοδος των επιστημών και ο νεώτερος πολιτισμός ανατρέπουσιν άρδην και ανατρέπουσιν ολονέν του παρελθόντος τας σεσαθρωμένας βάσεις, κατά το έτος τούτο λέγομεν οι Ολυμπιακοί αγώνες αναβιούσιν αν όχι υπό τους αυτούς οιωνούς, μετά μεγάλου όμως ενθουσιασμού καλούσι τον πεπολιτισμένον κόσμον εις Αθήνας και επί του Παναθηναϊκού Σταδίου όπερ επανίδρυσεν έμπνευσις θεσπεσία του γενναιοτάτου εθνικού Χορηγού, ινα συνεχίσωμεν τας περικλεείς πανηγύρεις της αρχαίας Ελλάδος, ίνα επαναφέρωσι εις τα ήθη ημών την σωματικήν αγωγήν και την γυμναστικήν παιδείαν της αρχαιότητος, ήτις ευτυχώς κατά τα τελευταία έτη ήρξατο διαδεδομένη.

Ο σύγχρονος πολιτισμός για τον αρθρογράφο έχει θετική σημασία και ορίζεται από τις «πνευματικές» και επιστημονικές μεταβολές που συντελέστηκαν στις «συνθήκες του ανθρώπινου βίου». Με ήπιο τρόπο δηλώνεται ότι οι «περικλεείς πανηγύρεις» της αρχαίας Ελλάδας μπορούν να προσθέσουν νέα ήθη στον αστικό πολιτισμό, τα οποία, ωστόσο, δεν συνιστούν σύγχρονη ελληνική καινοτομία, αφού, η

296 Αναφερόμαι στην ανάλυση του ξενοφοβικού στοιχείου που θεωρεί ο Διαμαντούρος ως κυρίαρχο στοιχείο της *underdog* κουλτούρας. Ο συγγραφέας θεωρεί πως στον πυρήνα αυτού του στοιχείου βρίσκεται, (δ) « ένα εκδηλωμένο σύνδρομο κατωτερότητας απέναντι στο Δυτικό κόσμο, συνδυασμένο με μια πεπλανημένη αντίληψη της σημασίας της Ελλάδας στις διεθνείς υποθέσεις και γενικότερα στην ιστορία του Δυτικού πολιτισμού». Βλ. Ν. Διαμαντούρος, *Πολιτισμικός Δυισμός*, ό. π., σ. 49.

γυμναστική παιδεία «κατά τα τελευταία έτη ήρξατο διαδεδομένη». Αυτή η αντίληψη κάθε άλλο παρά πεπλανημένη είναι σχετικά με τη σημασία της Ελλάδας στην ιστορία του Δυτικού πολιτισμού. Αποτελεί μια τυπική αστική αντίληψη για τη σημασία του βιομηχανικού πολιτισμού, χωρίς υπερβολικές αναφορές στη διεθνή σημασία του «ελληνικού πνεύματος». Στη συνέχεια του άρθρου, μάλιστα, δηλώνεται ότι τα «πρότυπα της αρχαίας Ελλάδος» ενώ στήριξαν την σύγχρονη πρόοδο σε διεθνές επίπεδο, μάλλον δεν είχαν την ίδια επίδραση στο σύγχρονο ελληνικό πολιτισμό :

> Τα πρότυπα της αρχαίας Ελλάδος τυγχάνουσι πλούσια και εν τώδε τω σταδίω όπως και εν τω πνευματικώ και καλλιτεχνικώ και επί τούτων στηριζόμενοι επιτελούμεν τας σημερινάς προόδους. Ημείς παρακολουθώμεν ταύτας μετ' ενδιαφέροντος και συναγωνιζώμεθα κατά το δυνατόν, αλλ' ο φωταυγής ορίζων ήδη τυγχάνει ευρύτατος και η αναγέννησις του ελληνικού έθνους ολίγιστα αριθμεί δυστυχώς έτη. Εν τοσούτω ελπίσωμεν ότι θέλομεν δυνηθή να ανταποκριθώμεν κατά το εφικτόν εις τας παντοίας υποχρεώσεις, ας επιβάλλει ημίν η σπουδαιότης των διεθνών εορτών της αναβιώσεως των Ολυμπιακών αγώνων.

Η *Πρωία* δεν υποκύπτει στον πειρασμό της υπερβολής ακόμη και όταν η απρόσμενη επιτυχία των αγώνων οδηγεί το εθνικό συναίσθημα σε πρωτόγνωρα ύψη. Υποδέχθηκε το θέαμα της εντυπωσιακής τελετής της έναρξης των αγώνων με ενθουσιασμό, ο οποίος, ωστόσο, και σε αντίθεση με τον ενθουσιασμό της *Ακρόπολις*, που θα μας απασχολήσει αμέσως μετά, δεν απέληξε στη διατύπωση υπέρ – εθνικιστικών θέσεων, αλλά, περιορίστηκε στην περιγραφή της συγκίνησης από τους ιστορικούς συνειρμούς που μια τέτοια εκδήλωση προκαλούσε :

> Η ωραιότης της τελετής και το θαυμαστόν θέαμα είναι υπέρτερον πάσης περιγραφής, όσον αξιομνημόνευτος είναι η ημέρα αυτή, η ζωηρόν ενθουσιασμόν εγείρουσα εις πάσαν καρδίαν ελλήνων και ξένων, και ρίγος συγκινήσεως προξενούσα εις πάντα όταν αναπολήση τους αγώνας της αρχαιότητος, τελούμενους προ αιώνων εν τω αυτώ ενδόξω τόπω.[297]

---

297 *Πρωία*, 26/3/1896.

Η ρομαντική αναφορά στην ιστορική συνέχεια των αγώνων υπήρξε το σταθερότερο θέμα του Ολυμπιακού ιδεολογικού λόγου που διατυπώθηκε, όχι μόνο από την *Πρωία*, αλλά από το σύνολο των εμπλεκομένων στην παραγωγή αυτών των αγώνων. Στην *Πρωία* ωστόσο αυτή η παράμετρος υποβαθμίζεται σε ζήτημα δευτερεύουσας σημασίας, ενώ κυρίαρχο ρόλο κατέχει η προβολή της σύγχρονης εθνικής πραγματικότητας μέσα από την εξύμνηση της ηγεσίας που συνδέεται με την πραγματικότητα αυτή. Το κυρίαρχο και μεγαλύτερο μέρος της αναφοράς της *Πρωίας* στην τελετή έναρξης των Ολυμπιακών αγώνων ασχολείται με την άφιξη των επισήμων και εκεί διαβάζουμε ότι, «περί την τρίτην ώρα εισέρχεται ο Πρωθυπουργός κ. Θ. Δηλιγιάννης (...) ευλαβώς χαιρετιζόμενος παρά του λαού», ενώ, κατά την είσοδο στο Στάδιο της Βασιλικής Οικογένειας, «ο λαός, όρθιοι πάντες και αποκαλυπτόμενοι, επεφημούσι ζωηρώς».

Στην αναφορά της *Πρωίας* κατά την επομένη, δεύτερη, μέρα των αγώνων αναδεικνύεται ή μάλλον αναπτύσσεται ο σύγχρονος ρόλος της Ελλάδας στο σύστημα των σχέσεων των εθνών, ως ρόλος διεθνικός. Η Ελλάδα των Ολυμπιακών αγώνων έχει την τιμή να χρησιμεύσει ως «διεθνής παλαίστρα της ευγενεστάτης αμίλλης των διαφόρων εθνών» και αυτός ο καταξιωμένος από την ιστορία διεθνικός ρόλος αναβαθμίζει την εθνική υπόσταση και την ηγεσία της. Κατά τον αρθρογράφο ο κόσμος που συρρέει στο Στάδιο γίνεται :

> Μάρτυς επίσημος και μεγαλοπρεπής της ευγενεστάτης αμμίλης των διαφόρων εθνών οίτινες διαγωνίζονται τον τιμιώτατον στεφανίτην αγώνα εις φιλόξενον ελληνικόν έδαφος, όπερ έσχε την τιμήν να χρησιμεύσει ως διεθνής παλαίστρα, και εν τη οποία θέλουσιν αναδειχθή οι πρώτοι Ολυμπιονίκαι της νέας περιόδου των Ολυμπιακών αγώνων, την αρχήν της οποίας κατ' αρίστην οικονομίαν και ως όντως προσήκεν εκήρυξεν η νέα Ελλάς διά του στόματος του ανώτατου άρχοντος αυτής.[298]

298 *Πρωία*, 27/3/1896.

Είναι άξιον απορίας, ότι η *Πρωία* πριν και κατά τη διάρκεια των πρώτων ημερών των αγώνων δεν διατυπώνει εθνικιστικές θέσεις αναφορικά με τα «πεπρωμένα της ελληνικής «φυλής»», και δεν υποδαυλίζει αλυτρωτικές θέσεις. Αντίθετα, σε τέτοιου τύπου ζητήματα θα σταθεί με οξύ τρόπο η *Ακρόπολις*. Περισσότερο, όπως θα φανεί στη συνέχεια αυτής της εργασίας, η *Πρωία* δείχνει να εκμεταλλεύεται το εθνικό συναίσθημα των ημερών και να προσπαθεί, αφ' ενός να το μετριάσει, αφ' ετέρου να το διοχετεύσει σε κατευθύνσεις ανώδυνες πολιτικά και ευνοϊκές για την εξουσία. Θεωρώ ότι η *Πρωία* συμμετείχε ελάχιστα στον υπερβολικό εθνικισμό των ημερών, ακόμη και όταν η εξέλιξη των αγώνων, που συμπεριέλαβε ελληνικές αγωνιστικές επιτυχίες, οδηγούσε στη δημιουργία ενός κλίματος γενικευμένου ενθουσιασμού.

Οι πρώτες ελληνικές επιτυχίες ήταν οι απρόσμενες πράξεις του ελληνικού Ολυμπιακού «δράματος». Ενός δράματος του οποίου το κείμενο είχε δομηθεί ελάχιστα γύρω από την επιτυχία των ελλήνων αθλητών, και τη φιλοσοφία του οποίου αποδίδει χαρακτηριστικά η φράση του Βικέλα : «σκοπός δεν είναι να δρέψωμεν, αλλά, να δώσωμεν στεφάνους». [299] Αυτή η φράση, πέρα από τη μεγαθυμία του Βικέλα, μεταφέρει την ατμόσφαιρα του αισθήματος μιας νομοτελειακής, σχεδόν, ελληνικής κατωτερότητας απέναντι στους σωματικά (και όχι μόνο) προηγμένους δυτικούς, η οποία δικαιολογεί το «σοκ» του ενθουσιασμού που προκλήθηκε από τις ελληνικές αγωνιστικές επιτυχίες. Κυριολεκτικά, μετά και από τη νίκη του Σπύρου Λούη στο Μαραθώνιο δρόμο, διατυπώθηκε (όχι από την *Πρωία*) το «δόγμα» της φυσικής, ελληνικής σωματικής ανωτερότητας, το οποίο εκτόξευσε στην κορυφή της αξιολογικής κλίμακας των στοιχείων του ελληνικού εθνικού αστικού πολιτισμού το κεφάλαιο του «σώματος».

Οι πρώτες ελληνικές νίκες κατακτήθηκαν τη δεύτερη μέρα των αγώνων από τον Λ. Πύργο στην *Ξιφασκία* και την τέταρτη μέρα στη *Γυμναστική* και τη *Σκοποβολή* από τους Καρασεβδά και Μητρόπουλο αντίστοιχα. Η *Πρωία* αφιέρωσε ένα κοινό άρθρο και στις τρεις νίκες, δίνοντας ιδιαίτερη σημασία στη νίκη της σκοποβολής :

---

299 Είναι η απάντηση που έδωσε ο Έλληνας λόγιος και πρώτος πρόεδρος της Διεθνούς Ολυμπιακής Επιτροπής , σε ερώτηση δημοσιογράφου, αν θεωρεί «άξιο προσοχής ότι δεν θα ημπορέσωμεν οι Έλληνες να μετάσχωμεν αξιοπρεπώς των αγώνων ως αθληταί». Βλ. *Εστία*, 24/12/1894, «Νέα συνδιάλεξις μετά του κ. Βικέλα», σ.2.

Εις τους αγώνας των όπλων, ως προσεδοκώμεν και ως επιθυμούμεν οι Έλληνες ανεδείχθησαν νικηταί. Δόξα και τιμή εις τους νικητάς, αλλά και εις την πατρίδα αυτών την εκθρέψασαν τοιαύτα ευγενή και φιλότιμα τέκνα, αληθή ζωντανά φρούρια και απόρθητους προμαχώνας της εθνικής τιμής. Οι πανέλληνες ας σκιρτήσωσιν εκ χαράς, ας πλησθώσιν ιερού ενθουσιασμού, διότι οι εν τη ελευθέρα χώρα αδελφοί αυτών ουδαμώς ελησμόνησαν τας προς αυτούς ιεράς υποχρεώσεις των, καταγίνονται δε εις έργα αρήια, τα οποία κρατύνουσιν την ηθικήν ισχύ του έθνους και εξάπτουσι το φρόνημα αυτού.[300]

Σε αυτό το άρθρο αναγνωρίζεται για πρώτη φορά η αξία των αγώνων για την «ανύψωσιν του εθνικού φρονήματος», για την καλλιέργεια της εθνικής αυτοπεποίθησης, «ήτις τυγχάνει ο κυριωδέστερος μοχλός προς μεγαλουργόν δράσιν, προς περιφανείς ανδραγαθίας και θαυματουργά τολμήματα». Ωστόσο, η *Πρωία* τηρεί μια ιδιαίτερα προσεκτική στάση μέσα σ'αυτό το γενικευμένο κλίμα «εθνικής διέγερσης». Η επόμενη και σημαντικότερη νίκη την οποία υμνεί, η νίκη στο Μαραθώνιο δρόμο του Σπύρου Λούη, συνδέεται με πανανθρώπινες αξίες και φιλειρηνικά ιδανικά :

Ο Έλλην νικητής Μαραθωνοδρόμος Σ. ΛΟΥΗΣ μετά μικρόν ευθυτενής και ρωμαλέος, ασθμαίνων, αλλά με βήμα σταθερόν, βαρύ και μεγαλοπρεπές εισέρχεται διά της κυρίας εισόδου του Σταδίου ουχί άγγελος αλλά κομιστής της νέας εθνικής νίκης, της ευγενεστάτης και σεμνοτάτης νίκης της Ελλάδος εις διεθνείς αγώνας ειρήνης, εις τους αγώνας εκείνους της αμίλλης σώματος και πνεύματος, τους οποίους η αρχαία Ελλάς εθεώρει ως τους ιερωτέρους και είχε περιβάλλει δια θείας αίγλης.[301]

Στο ίδιο άρθρο η «φύση» αντιμετωπίζεται ως στοιχείο ενισχυτικό για την «ελληνικότητα» της «νέας» Ελλάδας. Έτσι,ο Μαραθώνιος δρόμος λειτούργησε ως αφορμή για την επανεπιβεβαίωση της «εθνικής ιστορικής συνέχειας», στον βαθμό που

300 *Πρωία*, 29/3/1896.
301 *Πρωία*, 30/3/1896.

ανάγεται σε, «λυδία λίθος ούτως ειπείν της γνησιότητος του ελληνικού αίματος».[302] Αυτή η φυλετική διάσταση της εθνικιστικής ιδεολογίας, που αποτελεί την ακρογωνιαία λίθο του ελληνικού «μεσσιανισμού» αυτής της περιόδου, δεν συναντάται στην Πρωία παρά μόνο στην παραπάνω μικρή αναφορά, και σε καμιά περίπτωση δεν αποκτά στο πλαίσιο της συγκεκριμένης εφημερίδας την επιθετική δυναμική που εμφανίζεται στο χώρο της «εκσυγχρονιστικής» *Ακροπόλεως*.

Η διαχείριση του «σώματος» ως υλικού για την προώθηση ζητημάτων που άπτονται της εθνικής ταυτότητας και συνείδησης δεν γίνεται, συνεπώς, από την *Πρωία* με ακραίο τρόπο. Το σώμα και ο ενθουσιασμός που προκαλείται από την κατίσχυσή του, σε καμιά περίπτωση δεν υποτιμάται, αντίθετα, θεωρείται σημαντικό αφ' εαυτό εθνικό κεφάλαιο. Οι αγώνες από μόνοι τους θεωρούνται σημαντικό εθνικό γεγονός, ιδίως, σε ό,τι αφορά την προβολή προς τους ξένους μιας Ελλάδας σύγχρονης και ανταγωνιστικής : « Η Ελλάς εκ των αγώνων εξήλθε με το ανάστημα υψηλότερον. Εν τη συνειδήσει του πεπολιτισμένου κόσμου θα καταλάβη άλλην βεβαίως θέσιν διότι παρίσταται ήδη αλλοία ή εκείνη, την οποίαν πάντες οι αγνοούντες εφαντάζοντο».[303]

Παρόλη όμως τη σημασία που αποδίδεται στα στοιχεία αυτά, η εφημερίδα τα διαχειρίζεται με μετριοπάθεια. Έτσι, αποφεύγει να διατυπώσει ρητά συμπεράσματα για την αξία των αγώνων. Αυτό που μπορούμε να εξαγάγουμε από τη γενικότερη στάση της Πρωίας είναι πως οποιαδήποτε τελική αξιολόγηση μετατίθεται για το μέλλον, κυρίως υπό το πρίσμα της προοπτικής που οι αγώνες ανοίγουν για την διάδοση της άσκησης για την αναβάθμιση της δημόσιας υγείας, που αποτελεί πανθομολογούμενη αθλητική αξία :

> Οποίων αγαθών αποτελεσμάτων πρόξενοι εγένοντο [οι αγώνες] θα καταφανή συν τω χρόνω. Η αρξαμένη από τινός κλίσις προς τας γυμναστικάς ασκήσεις θα υπεραυξήση και θα αναπτυχθή αληθής έρως, όστις θα συντελέση εις την διάσωσιν της κοινωνίας ήτις ηπειλείτο υπό καταπληκτικώς προβαινούσης φθίσεως. Αι προς τους νικητάς άφθοναι τιμαί, το έκλαμπρον και γοητευτικόν ηθικόν γέρας του Ολυμπιονίκου, θέλουσιν εγείρει επανάστασιν εις τας καθόλου συνθήκας του βίου

302 Αυτόθι.
303 *Πρωία*, 2/4/1896.

ημών και θα οδηγήσωσιν εις την αληθήν υγιεινήν ανατροφήν, θα καταστήσωσι τας σωματικάς ασκήσεις απαραιτήτους δια την καθόλου δίαιταν.[304]

Η γυμναστική, ένας κατ' εξοχήν αστικός χώρος του «πολιτισμού του σώματος», πρέπει να αποτελεί, σύμφωνα με την *Πρωία*, τον τελικό στόχο της Ελλάδας σ' αυτήν τη διοργάνωση. Όπως είδαμε, αυτός ο στόχος δηλώνεται ήδη στο πανηγυρικό άρθρο της *εφημερίδας* (25/3/1896), ενώ διατρέχει μεγάλο μέρος της Ολυμπιακής της αρθρογραφίας μέχρι το τέλος της διοργάνωσης, γεγονός που καθιστά την *Πρωία* μετά τους αγώνες, ίσως, τον πλέον συνεπή αστικό δημοσιογραφικό χώρο. Στο προτελευταίο μιας σειράς καθημερινών άρθρων για τους Ολυμπιακούς αγώνες, η *Πρωία*, όχι απλώς επισημαίνει τα ωφέλη τους για τη γυμναστική, αλλά τα θεωρεί αυτοσκοπό υψηλότερης αξίας από τους ίδιους τους αγώνες.

Η στάση αυτή αποκτά μεγαλύτερη βαρύτητα διότι εμφανίζεται σε μια περίοδο ομόθυμης στήριξης της πρότασης του *Διαδόχου* για μόνιμη τέλεση των Ολυμπιακών αγώνων στην Αθήνα. Η *Πρωία* δείχνει να ανησυχεί με τον υπέρ – ενθουσιασμό του κοινωνικού σώματος στην προοπτική της μόνιμης τέλεσης των αγώνων στην Αθήνα. Η ανησυχία της εστιάζεται στην πιθανή απογοήτευση που θα προκαλούσε η απόρριψη αυτής της διεκδίκησης, η οποία θα μπορούσε να οδηγήσει σε ανάσχεση του ενθουσιασμού για τη διάδοση της γυμναστικής :

Η καλλιέργεια των γυμναστικών ασκήσεων παρ' ημίν, η διάδοσις αυτών ανα πάσας τας πόλεις και τας κώμας της Ελλάδος και ει δυνατόν μάλιστα και εις τας υποδούλους ελληνικάς χώρας και εν γένει η ανάπτυξις του αισθήματος της γυμναστικής καθ' όλας τας φάσεις και τας υπό των νεωτέρων προόδων εφευρέσεις και τελειοποιήσεις δεν πρέπει να εξαρτηθεί εκ της ευκταίας λύσεως του ζητήματος της τελέσεως των Ολυμπιακών αγώνων.[305]

Η γυμναστική, γράφει η *Πρωία*, «δεν έχει τελικόν σκοπόν τους αγώνας. Ούτοι είναι μέσα ισχυρά και παράγοντες σπουδαιότατοι της προς ταύτην επιδόσεως και ανυψώσεως του υπέρ αυτής αισθήματος του κοινού (...) Η ατομική, η κοινωνική και

304 Αυτόθι.

η εθνική ωφέλεια εκ της διαδόσεως της γυμναστικής τυγχάνει παμμεγίστη και ανυπολόγιστος. Περι ταύτης δε πρωτίστως πρέπει να ενδιαφερώμεθα».[306]

Η *Πρωία*, εντέλει, φαίνεται να εκφράζει έναν ώριμο, ελληνικό αστικό χώρο με συγκροτημένες αντιλήψεις γύρω από τον «πολιτισμού του σώματος». Οι θέσεις της συμπληρώνουν τις αντί - Ολυμπιακές γυμναστικές θέσεις που εκφράστηκαν μετά την δεύτερη Ζάππεια Ολυμπιάδα,[307]αφ' ενός, ως προς την αναγνώριση της κοινωνικής δυναμικής του Ολυμπιακού, αγωνιστικού σκέλους του «πολιτισμού του σώματος», αφ' ετέρου, ως προς τη δημοκρατική διεύρυνση της κοινωνικής λειτουργικότητας των γυμναστικών αξιών.

Αυτή η στάση παρουσιάζει αντιστοιχίες με τον τρόπο προσέγγισης των Ολυμπιακών αγώνων από τον Κουμπερτέν. Ο τελευταίος, βέβαια, ενδιαφέρεται για τη συνολική προώθηση του αθλητισμού και όχι αποκλειστικά της γυμναστικής. Η τάση προνομιακής προώθησης αυτής της τελευταίας μέσω των Ολυμιακών Αγώνων απηχεί τις θέσεις του ελληνικού γυμναστικού κινήματος, ενός κινήματος με αμιγώς αστικά χαρακτηριστικά, που χαρακτηρίζεται από την κριτική του στάση απέναντι στην απαξίωση του σώματος κατά την διαδικασία της εθνικής - αστικής οικοδόμησης και το οποίο διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην υπόθεση της Ολυμπιακής παραγωγής.

Το χώρο του γυμναστικού κινήματος, εκφράζει σε γενικές γραμμές και η *Ακρόπολις*, η οποία επίσης αναγάγει τον «πολιτισμό του σώματος» σε πρωταρχικό παράγοντα της εθνικής – αστικής ολοκλήρωσης. Η σημασία του «σωματικού πολιτισμού», ωστόσο, αποκτά εδώ κριτική διάσταση, που φτάνει σε επίπεδα «μεσσιανικού» εθνικιστικού ζήλου. Τα εθνικιστικά «Ολυμπιακά» νοήματα που «αναγιγνώσκει» το συγκεκριμένο έντυπο, αποκτούν χαρακτήρα «δογμάτων» στην υπηρεσία ενός άκρατου και αμετροεπούς φυλετικού εθνικισμού.

Η *Ακρόπολις* ήταν έντυπο του Γαβριηλίδη, ο οποίος αντιπροσωπεύει μια χαρακτηριστική γενιά αστών διανοουμένων. Αυτοί οι άνθρωποι συνέδεσαν το όνομά τους με γενναίες εκσυγχρονιστικές συνθέσεις στη διαδικασία της εθνικής αφήγησης

---

305 *Πρωία*, 8/4/1896.

306 Αυτόθι, Έντονη γραφή δική μας.

307 Οι Ολυμπιακοί αγώνες του 1870. Τύπος και διανοούμενοι της εποχής προέτρεπαν να στρατιωτικοποιηθούν – «γυμναστικοποιηθούν» οι αγώνες και να περιοριστούν στην «ευπαίδευτον νεολαία». Βλέπε στο κεφάλαιο των τοπικών Ολυμπιακών αγώνων.

και ουσιαστικές φιλελεύθερες παρεμβάσεις στο πεδίο άσκησης της αστικής εξουσίας. Υπό αυτή την έννοια ο υπερεθνικισμός της *Ακρόπολις* συνιστά ένα εκσυγχρονιστικό παράδοξο, το οποίο μπορεί να ερμηνευθεί, αφ' ενός, ως αδιατάρακτη συνέχεια μιας διαχρονικής και πάνδημης συσπείρωσης γύρω από την «Μεγάλη Ιδέα», αφ' ετέρου, ως ιδιαίτερο συστατικό μέρος μιας νέας αισιόδοξης αστικής ταυτότητας που καλλιεργείται στην Ελλάδα, κυρίως, κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα.

2.1.3. Η εφημερίδα *Ακρόπολις* και οι Ολυμιακοί αγώνες

Η *Ακρόπολις* μπορεί να θεωρηθεί ως το ανεξάρτητο, φιλελεύθερο δημοσιογραφικό μέσο, που, περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο, αγκάλιασε τους Ολυμπιακούς αγώνες και παρήγαγε τα κυρίαρχα, «κριτικά», εθνικιστικά μηνύματά τους. Ο εθνικισμός της *Ακροπόλεως* εντυπωσιάζει, για τον επιπρόσθετο λόγο ότι διατυπώνεται σε μια περίοδο όπου είναι ακόμα νωπές οι εντυπώσεις από την εθνικιστική επίθεση που δέχτηκαν τα γραφεία της από ομάδα αξιωματικών της Φρουράς Αθηνών.[308] Την ίδια περίοδο που ο Γαβριηλίδης συκοφαντούταν ως «πράκτωρ ξένης δυνάμεως εχθρικής προς ημάς»[309] παρήγαγε έναν εθνικιστικό λόγο οξύτερο από τον αντίστοιχο των συκοφαντών του. Επί της ουσίας, όμως, ο εθνικιστικός λόγος του Γαβριηλίδη εκφράζει με απόλυτη συνέπεια το κλίμα μιας εποχής έντονης αστικής ιδεολογικής ανατροπής και ρήξης με ένα πολιτικό και κοινωνικό παρελθόν αδράνειας, διανθισμένης με εθνικιστική ρητορική.

Ο Λόγος της *Ακροπόλεως*, έχει καταρχήν κοινή αφετηρία με αυτόν της *Πρωίας*, και γενικότερα εκφράζει έναν εθνικισμό σωματικού – ανδροπρεπούς περιεχομένου, αντίστοιχο και με εκείνον του γυμναστικού κινήματος. Ωστόσο, διαφέρει ποιοτικά, αφ' ενός, ως προς το περιεχόμενο των προβαλώμενων ως βασικών εθνικών δογμάτων, αφ' ετέρου, ως προς το υλικό που χρησιμοποιεί για να εκφράσει αυτά τα δόγματα.

Σε ό,τι αφορά το πρώτο επίπεδο, ο εθνικισμός της *Ακρόπολης* εμφανίζει ιδιαίτερη και πρωτόγνωρη επιθετικότητα ως προς το περιεχόμενό του. Από την άλλη, το υλικό που χρησιμοποιείται για να εκφραστεί αυτός ο εθνικισμός προέρχεται, καθαρά και αποκλειστικά από το πεδίο του ανδρικού «σώματος», το οποίο μάλιστα αναδεικνύεται σε πρωτεύον στοιχείο της ανθρώπινης ηθικής και πνευματικής ολοκλήρωσης. Επιπλέον, το υλικό αυτό αποκτά, με αφορμή τους αγώνες, μια αυτοδύναμη ποιότητα,

---

308 Τα γραφεία της *Ακρόπολις* καταστράφηκαν ολοκληρωτικά από την επίθεση νέων αξιωματικών της Φρουράς Αθηνών στις 20 Αυγούστου 1894. Ογδόντα έξι από αυτούς τους αξιωματικούς κατηγορήθηκαν, δικάστηκαν και αθωώθηκαν στις 24 Σεπτεμβρίου 1897. Οι κατηγορούμενοι εμφανίζονται στενά συνδεδεμένοι με την αναδυθείσα στην ίδια περίοδο *Εθνική Εταιρεία*, η οποία επρόκειτο περί στρατιωτικής και πολιτικής οργάνωσης που ανέλαβε διακομματικά την προώθηση των εθνικών αλυτρωτικών δικαίων. Βλ. Γ.Ν.Γιανουλόπουλος, «*Η ευγενής μας τύφλωσις…*», Αθήνα 1999.

309 Τον Γαβριηλίδη ως πράκτορα κατήγγειλε η εταιρεία *Ελληνισμός* η οποία ιδρύθηκε το 1892, «τη φιλοπάτριδι πρωτοβουλία εξεχόντων εν τη ελληνική κοινωνία προσώπων» με σκοπό « την εξερεύνησιν και θεραπείαν των δικαίων του Ελληνισμού». Βλ. Αυτόθι, σ. 25.

η οποία συνδέεται περισσότερο με μια «εξωστρεφή» φεστιβαλική λογική και λιγότερο με την ενδογενή λογική της ίδιας της γυμναστικής.

Τα στοιχεία ενός κριτικού, Ολυμπιακού, εθνικιστικού λόγου εμφανίστηκαν στην *Ακρόπολη* από την πρώτη κιόλας αναφορά στο γεγονός των αγώνων. Αυτή έγινε με αφορμή την είδηση από το Παρίσι για τη διεξαγωγή των πρώτων αγώνων στην Αθήνα. Ο ανταποκριτής από το Παρίσι δεν αμφέβαλε ότι η «είδησις θα γίνει μετ' ενθουσιασμού δεκτή εν Ελλάδι» και επεσήμαινε ότι :

> Από τούδε πρέπει ν' αρχίσει σύντονος και σπουδαία εργασία, όπως η Ελλάς εξέλθει ευπρόσωπος εκ των διεθνών τούτων αγώνων. Δια πρώτην φοράν διεθνής πανήγυρις πρόκειται να τελεσθή εν Ελλάδι, συμφέρον δε έχομεν να δείξωμεν εις τους πολυαρίθμους ξένους, οίτινες θα συρρεύσωσιν εις την ελληνικήν μητρόπολιν, ότι αν η Ελλάς των πολιτικών συμμοριών εχρεωκόπησε, ζή όμως η Ελλάς των αιωνίων παραδόσεων, ήτις έχει εν τούτοις αρκούσαν δύναμιν όπως υπερβή πάσαν δυσκολίαν μέχρι της πεπρωμένης ώρας της αναγεννήσεώς της. Και την αναγέννησιν ταύτην θα την επιφέρη η εις τας παλαίστρας συνωθουμένη νεότης, η νέα γενεά ήτις δεν θα βραδύνη να ανακύψη. [310]

Η χρήση της λέξης «αναγέννηση» αποτελεί κλειδί για την κατανόηση της έκφρασης ενός επιθετικού εθνικισμού, «σωματικής – φυλετικής» συγκρότησης, που εμφανίστηκε στο χώρο του Γαβριηλίδη με αφορμή τους Ολυμπιακούς αγώνες. Η παραπάνω αναφορά, για την «αναγέννηση της Ελλάδας που θα προέλθει από τις παλαίστρες», είναι μάλλον μια κοινότυπη έκφραση για την εθνική - αστική αναγκαιότητας της γυμναστικής. Αποτελεί, ωστόσο, συνέχεια στο πεδίο του σώματος ενός εθνικιστικού λόγου που εκπορεύεται από μια νέα γενιά αστών διανοουμένων. Αυτοί οι τελευταίοι ασκούν κριτική σ' έναν «χρεοκοπημένο κομματικό πολιτικό Λόγο», και προσβλέπουν σε κοινωνικές δράσεις και ρήξεις μέσω των οποίων θα επιτύχουν την προβολή και κατίσχυση του δικού τους εθνικού τόπου, την διαμόρφωση, δηλαδή, μιας ισχυρής Ελλάδας με σημαίνοντα ρόλο στο σύστημα των «πεπολιτισμένων» Δυτικών εθνών.

---

310 *Ακρόπολις*, 19/6/1894.

Οι Ολυμπιακοί αγώνες συνιστούσαν, «πολύτιμον ευκαιρίαν εθνικής αυτοχρήμα αναγεννήσεως».[311] Ο Γαβριηλίδης σε ολόκληρο το διάστημα της προετοιμασίας των αγώνων έδωσε κυριολεκτικά μάχη μέσα από το έντυπό του, όχι τόσο για την μακροπρόθεσμη προώθηση των γυμναστικών δράσεων, όσο κυρίως για την ευπρεπή οργάνωση της «γιορτής». Αυτό που δείχνει να τον ενδιαφέρει ιδιαίτερα είναι ο ευπρεπισμός της πόλης και η προβολή «προς τα έξω» μιας «πολιτισμένης» εικόνας, που θα αποδείκνυε στους επισκέπτες ότι η σύγχρονη Ελλάδα έχει δικαιωματική θέση στο κυρίαρχο σύστημα των Δυτικών Εθνών. Σε ένα άρθρο γεμάτο υποδείξεις για τη βελτίωση της εικόνας και της υγιεινής της πόλης ο Γαβριηλίδης σημειώνει :

> (...) δεν αρκεί (...) ότι παρέχομεν το έδαφος ημών ως το αμέσως συνδεόμενον δι' ιστορικών δεσμών με τοιαύτας μεγαλοπρεπείς πανηγύρεις, ως την χώραν, όπου το πρώτον εγένοντο και ήκμασαν τοιούτοι ευγενείς αγώνες. Η αρχαιότης θα μας χρησιμεύσει ως το ωραίον πρόσχημα υπό το οποίον θα ωφεληθώμεν ως έθνος νεώτερον, ακριβώς ένεκα της ιστορίας του εχον αξιώσεις νέας επιβολής και νέας κυριαρχίας επί του ανατολικού κόσμου. [312]

Στο ίδιο κλίμα ο Αντώνης Σπηλιωτόπουλος, αναφερόμενος σε παραλείψεις της οργανωτικής επιτροπής, σημειώνει τη μεθεπομένη μέρα :

> Δυστυχώς δεν εσκέφθημεν εξ' αρχής (...) αλλ' ούτε δι' αυτά τα απολύτως απαραίτητα [καθαριότητα, υγιεινή] τα στοιχειώδη για λαόν αξιούντα να πρωταγωνιστήση εν τη Ανατολή και δια την πρωτεύουσα αυτού ήτις έχει ομοίας αξιώσεις μεταξύ των άλλων ανατολικών πόλεων.[313]

Οι εκφράσεις, για «επιβολή» και «κυριαρχία» επί του «ανατολικού κόσμου», της *Ακρόπολης*, διαμορφώνουν, μέσα στο πλαίσιο των Ολυμπιακών σημαινόμενων, ευθύς εξ' αρχής έναν ιδιαίτερο, επιθετικό, εθνικιστικό Λόγο, η οξύτητα του οποίου γίνεται περισσότερο κατανοητή αν αυτός συγκριθεί με τις ήπιες εκφράσεις της *Πρωίας* για τα

311 *Ακρόπολις*, 4/2/1896, «Αγώνες», Άρθρο του Γαβριηλίδη.
312 Αυτόθι. Έντονη γραφή δική μας.
313 *Ακρόπολις*, 6/2/1896.

εθνικά οφέλη των αγώνων. Έτσι, η Πρωία αναφέρεται στην ανάγκη συνέπειας έναντι των «ιερών υποχρεώσεων των ελεύθερων Ελλήνων προς τους αλύτρωτους αδελφούς», στο πλαίσιο μιας γιορτής που βοηθούσε στην ανάπτυξη της αθλητικής γυμναστικής και συνεπώς, μεγένθυνε τα εξ' αυτής προερχόμενα πολεμικά ωφέλη.

Η *Ακρόπολη*, ενώ αναμφίβολα στήριζε τους μακροπρόθεσμους στόχους του γυμναστικού κινήματος για την ενδυνάμωση και πολεμική ετοιμότητα της ελληνικής «φυλής», εντόπισε στο γεγονός της γιορτής μια άμεση «ευκαιρία» για την Ελλάδα να περάσει μηνύματα «προς τους άλλους» (προφανώς «προς τους ξένους»). Γι' αυτό, περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο έντυπο και σε αντιστοιχία, ίσως, μόνο με τις οργανωτικές επιτροπές που είχαν αναλάβει την διοργάνωση της «γιορτής», παρήγαγε ένα αυτοτελές Ολυμπιακό κείμενο το οποίο κατέληγε στη διατύπωση ορισμένων υπερβολικών, και κυρίως εφήμερων, συμπερασμάτων.

Ως μέρος ενός πεπερασμένου Ολυμπιακού κειμένου, το ιδεολόγημα της «κυριαρχίας επί της Ανατολής» είναι φυσιολογικό, μέσα στο πλαίσιο μιας επιτυχημένης διοργάνωσης, να υλοποιηθεί συμβολικά και ο κριτικός, επιθετικός εθνικιστικός Λόγος να βρει έδαφος για να μετατραπεί σε άκρατη ουτοπία. Η *Ακρόπολις* συμμετείχε καθοριστικά στην κατασκευή αυτής της ουτοπίας, και παρ' ότι δεν ανήκε στους άμεσους παραγωγούς της Ολυμπιακής διοργάνωσης, μπορεί να θεωρηθεί ως ο ιδεολογικός της πρωτομάστορας. Σε αυτή την ιδεολογική κατασκευή, η εικόνα μιας «ηγεμονικής - σύγχρονης» Ελλάδας κατείχετην κυρίαρχη θέση. Ιδιαίτερα σημαντικό υλικό για την δημιουργία αυτής της εικόνας ήταν η ίδια η πόλη της Αθήνας.

Η σημασία της εικόνας της πόλης δηλώνεται χαρακτηριστικά σε ένα άρθρο – εκτίμηση του Γαβριηλίδη, για την επιτυχή εξέλιξη της διοργάνωσης, το οποίο δημοσιεύτηκε στην *Ακρόπολη* περίπου ένα μήνα πριν τους αγώνες. Σε αυτό το άρθρο απουσιάζει χαρακτηριστικά κάθε αναφορά στη γυμναστική και αθλητική ελληνική πραγματικότητα και η επιτυχία της διοργάνωσης επικεντρώνεται αποκλειστικά στις παρεμβάσεις για την εικόνα της πόλης. Το κλίμα του άρθρου δεν είναι κριτικό, είναι αντίθετα συναινετικό - συμβουλευτικό, και για πρώτη φορά αναγνωρίζεται ως σπουδαίο το έργο των επιτροπών :

> Η εργασία αυτή [η έκβαση του Ολυμπιακού έργου] ομολογουμένως είναι σπουδαία δι' όλας τας επιτροπάς και δι' όλα τα τμήματα. Το γενικόν πρόγραμμα εξετελέσθη εις τα κυριώτερα αυτού σημεία. Επομένως δυνάμεθα να λέγωμεν ότι οι αγώνες δεν θ' αποτύχουν. Πρόκειται συνεπώς περί σχετικής επιτυχίας. Δυνατόν ν' αποβή αύτη θριαμβευτική αν οι υπολειπόμεναι ημέραι χρησιμοποιηθούν καλώς.[314]

Ως κριτήρια για τη «σχετική επιτυχία» των αγώνων τίθενται από τον αρθρογράφο η κατάσταση των Ολυμπιακών έργων (Στάδιο, Σκοπευτήριο, Ποδηλατοδρόμιο, Φάληρο) καθώς και η επιτυχής φροντίδα για την επάρκεια των τουριστικών καταλυμάτων. Όσο για τη «θριαμβευτική επιτυχία», την οποία «η Ελλάς πρέπει να επιδιώξη προς το συμφέρον της», αυτή θεωρείται συνάρτηση της καθαριότητας, του φωτισμού και της διακόσμησης της πόλης, ζητήματα που ο Γαβριηλίδης θεωρούσε εξαιρετικής σημασίας, και για την επιτυχή αντιμετώπιση των οποίων καλούσε τον κόσμο της Αθήνας σε εθελοντική κινητοποίηση.

Το ενδιαφέρον για την εικόνα της πόλης εγγράφεται στη λογική μιας γενικότερης εικόνας των αγώνων ως «γιορτής», την οποία προσέγγισε ιδιαίτερα θετικά η *Ακρόπολις* αποδίδοντας σε αυτή σημαντικό ιδεολογικό περιεχόμενο. Θα λέγαμε ότι πρόκειται για μια πρώτη αστική προσέγγιση στην έννοια της γιορτής, που έρχεται σε αντιπαράθεση με τον τυπικό αστικό ωφελιμισμό (οι αγώνες ως μέσο γυμναστικής και αθλητικής ανάπτυξης), και καταδεικνύει νέες αστικές τάσεις και στάσεις, κυρίως έναντι της «διασκέδασης». «Αι εορταί», αναφέρει άρθρο της *Ακρόπολης* τις παραμονές των αγώνων,

> εκπληρούσιν εν τη εθνική και τη κοινωνική οικονομία το έργο των δασών εν τη φυσική τάξη πραγμάτων. Γεννούν ήθη, δημιουργούν ιδέας, πλάττουν χαρακτήρας, άνδρας, πολεμιστάς, εμπνέουν, εξωραΐζουν. Και δεν έχομεν εορτάς. Εορτάς εθνικάς, εορτάς δημοτελείς, εορτάς κοινωνικάς, εορτάς Πανελληνίους.[315]

Η Ολυμπιακή γιορτή, υποστηρίζει ο αρθρογράφος, αποτελεί «ισχυρά δόνησις (...) εις την αρξαμένην κίνησιν των ιδεών, των αισθημάτων, των σκέψεων. Το επίπεδον

---

314 *Ακρόπολις*, 14/2/1896.

αυτού εξήρθη και η προσδοκία των εορτών ήρκεσε να δώση μίαν ιδανικότητα εις τας απόψεις μας». Στο ίδιο φύλλο, σε διαφορετικό άρθρο με τίτλο «εν βήμα προς νέαν ζωήν», ο Γαβριηλίδης δίνει υπόσταση σε αυτές τις «απόψεις», σημειώνοντας :

> (...) στρέφομεν το βλέμμα μετά συγκινήσεως (...) προς το ανιδρυθέν Παναθηναϊκόν Στάδιον και χαιρετίζομεν μετ' ενθουσιασμού την επικειμένην προς τον ευγενέστερον σκοπόν της ανθρώπινης ζωής εορτήν, μίαν αναγέννησιν της πατρίδος μετ' ελπίδων, αφετηρίαν ανακαινισμού ψυχής και σώματος των νεωτέρων Ελλήνων τόσον επίκαιρον αναμέσον της πενθίμου ταύτης εποχής.

Η αναγέννηση και η «σωτηρία», κατά τον Γαβριηλίδη, θα προέλθει από την «κονίστραν» :

> Από της κονίστρας του [Σταδίου] εκείθεν, όπου θα προβάλλουν τα ρωμαλέα και γλαφυρά ημίγυμνα σώματα των εφήβων και αι μορφαί των αι ανδρικαί, θα φέρεται προς τα κοσμοβριθή εδώλια το σύνθημα της αμίλλης ανά μέσον κραυγών ενθουσιασμού, και θα απηχή ως παρηγορία μεν προς τους μη ευτυχήσαντας να ζήσουν την θριαμβευτικήν ταύτην ζωήν, αν όχι ως προτροπή προς έναρξιν παρόμοιας ζωής, και θα ελκύει την νεότητα προς τα ευγενή ταύτα έργα και θα φανατίζει αυτήν, και όνειρον απείρου μακαριότητος, τις οίδεν, εάν μίαν ημέραν η άμμιλα αύτη (...) δεν μεταβάλη (...) σύμπασαν την Ελλάδα εις τους τόπους της πάλαι ποτέ ευκλείας (...)

Αν και η Ελλάδα, επί της ουσίας, δεν αναγεννήθηκε μέσα από την «κονίστρα», εκείνη που εμφανίζεται ως «αναγεννημένη» είναι η ελληνική αστική σκέψη πού αναγάγει σε νέα «εθνικά εμβλήματα» έννοιες όπως η «γιορτή» και το «ανδρικό ανθρώπινο σώμα». Η εξύμνηση του «ημίγυμνου» και «γλαφυρού» ανδρικού σώματος αποτελεί ελληνική - εορταστική προσθήκη στην αυστηρή εικόνα του «καθώς πρέπει» γυμναστή. Η νέα προσέγγιση του ανδρικού σώματος θεωρούμε ότι ενσωματώνεται έκτοτε στον ελληνικό, αστικό – εθνικιστικό πολιτισμό, διαμορφώνοντας ένα

---

315 *Ακρόπολις*, 17/3/1896.

ορθόδοξο πρότυπο ανδρικής ομορφιάς.[316] Η νομιμοποίηση, βεβαίως, αυτού του προτύπου γίνεται μέσω αναφορών στην «αρχαία ανδροπρέπεια» οι οποίες «αναδυκνείουν» την απαραίτητη «φυλετική συνέχεια».

Το ζήτηματου σωματικού, εθνικού, ανδρικού προτύπου είναι ιδιαίτερα σημαντικό για τον Γαβριηλίδη. Φρόντισε, δε, να το αναπαραγάγει προσωποποιημένο στη μορφή ενός Έλληνα αθλητή, του Σωτήρη Βερσή, τον οποίο, σε άρθρο με τίτλο «Βερσή Χαίρειν», κυριολεκτικά «αποθεώνει» για την αρχαιοπρεπή ομορφιά του. Το πρωτοσέλιδο άρθρο συνοδεύτηκε από την παρουσίαση της εντυπωσιακής ημίγυμνης εικόνας του αθλητή σε δεσπόζων σκίτσο δύο στάσεων, που απετέλεσε, μάλλον, ηθικό τόλμημα και σίγουρα μια πρόκληση και τομή στις αντιλήψεις για την αξία της ανδρικής ομορφιάς. Να σημειωθεί ότι το άρθρο δημοσιεύτηκε παραμονές των αγώνων και δεν γράφτηκε ως επινίκιος ύμνος. Άλλωστε, όπως αποδείχθηκε από τους αγώνες, ο Βερσής υπήρξε μέτριος αθλητής :

> Ερμού κεφαλή περικαλλεστάτη επί κορμού Μίλωνος του Κροτωνιάτου, θα έλεγε κανείς, ότι θαύμα τι επετελέστη, του χρόνου εκμηδενισθέντος και ότι ο νεανίας ο μόλις δεκαεννεαετής άρτι εστέφθη εις την Ολυμπίαν. Οποίον μυστήριον κληρονομικότητος μέσω τόσων ενιαυτών επετελέσθη άρα γε και του Πραξιτέλους αι γραμμαί περιεσώθησαν επί της ζώσης αυτής μορφής και εν αρμονικώ

316 Ως αντανάκλαση αυτού του προτύπου στο χώρο της τέχνης μπορούν να θεωρηθούν τα ημίγυμνα και γυμνά ανδρικά σώματα που εμφανίζονται στην ελληνική ζωγραφική και γλυπτική των πρώτων δεκαετιών του 20ου αιώνα. (Βλέπε για παράδειγμα στην ζωγραφική, τον *Ολυμπιονίκη* της Σοφίας Λασκαρίδου και στην γλυπτική τον *Μαραθωνοδρόμο* του Νικόλαου Στεργίου. Περισσότερα παραδείγματα στο: *Το πνεύμα και το σώμα. Η αναβίωση της Ολυμπιακής Ιδέας 19ος – 20ος αιώνας*, Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα 1989, 1996). Στον ευρύτερο «χώρο του πολιτισμού», αυτή η αντανάκλαση αναγνωρίζεται στα ημίγυμνα σώματα των αθλητών που εμφανίστηκαν στους «Δελφικούς αγώνες» του Σικελιανού το 1927 (Βλέπε, αυτόθι) και επίσης στα ημίγυμνα ανδρικά σώματα που εμφανίστηκαν στους «κλασικούς Ολυμπιακούς αγώνες» του 1934 στο Παναθηναϊκό Στάδιο. (Σε αυτούς τους αγώνες οι οποίοι οργανώθηκαν επίσημα ως διεθνής θεσμός αναφέρεται εκτενώς, παρουσιάζοντας και φωτογραφικό υλικό, ο Ε. Σκιαδάς. Βλ. Ε. Σκιαδάς, *100 Χρόνια Νεώτερη Ολυμπιακή Ιστορία*, ό.π., σσ.263 – 273). Ο ημίγυμνος έφηβος υπήρξε επίσης πολιτισμικό πρότυπο της Μεταξικής δικτατορίας. Σε λεύκωμα αθλητικής ιστορίας, με τίτλο *Ελλάς Αθλητισμός*, που εκδόθηκε το 1938 στο πλαίσιο των εργασιών της *Α΄ Πανελληνίου Αθλητικής Εκθέσεως*, εικονίζεται στο εξώφυλλο ο κορμός και το κεφάλι ημίγυμνου, αισιόδοξου γυμνασμένου έφηβου.

συνδυασμώ, ως δια ν' αδελφωθούν το κάλλος και η ισχύς, ανακύπτει επί του ηρακλείου τούτου κορμού η περικαλλεστάτη αυτή κεφαλή; [317]

Για τον Γαβριηλίδη, αυτή η εικόνα περιέχει, πέραν της σωματικής και μια ολοκληρωμένη ηθική αξία. Ο Βερσής μαθήτευε ακόμη, αλλά,

> αι σπουδαί του αι πραγματικαί είναι εις τα γυμναστήρια, όπου ασκείται από πρωίας έως νυκτός. Και η άσκησις του διέπλασε το ήθος ανάλογον προς το ωραίον σώμα. [318]

Η πλήρης αναγνώριση της αισθητικής και ηθικής αξίας του ανδρικού σώματος γίνεται, από τον Γαβριηλίδη, εν γνώσει της αντιδιαμετρικής αστικής κοινωνικής του απαξίωσης και εκφράζεται ως πίεση για την αντιστροφή αυτής της αντίληψης :

> Οι εν χρήσει κοινωνικοί όροι δεν έδωκαν ακόμη εις τον αθλητισμόν την προσήκουσαν θέσιν. Είθε οι Ολυμπιακοί αγώνες να συστηματοποιήσουν παρ' ημίν την ευγενή χορείαν του εκ συστήματος αθλητών και πάσα τιμή ν' αποδίδεται αυτοίς υπό του Κράτους και σύμπαντος του λαού! [319]

Με τη φράση «κοινωνικοί όροι», ο Γαβριηλίδης αναφέρεται σε ένα κυρίαρχο σύστημα «πολιτισμικών αξιών», στα πλαίσια του οποίου δεσπόζουσα θέση κατέχει η απαξιωτική ως προς το σώμα χριστιανική ηθική, την οποία δεν διστάζει να θέσει υπό αμφισβήτηση σε επόμενο άρθρο του :

> Η Χριστιανική θρησκεία δεν απέδωκε τη δέουσαν προσοχήν εις τη διαμόρφωσιν του σώματος. Τουναντίον ο άγριος φανατισμός και η εκκλησιαστική εκμετάλλευσις και η καλογερική ανατροφή, αφού κατέστρεψαν το σώμα, ηπείλησαν να στεβλώσουν και την ανθρωπίνην ψυχήν ες αεί. Εν τούτοις ο Ιησούς

317 *Ακρόπολις*, 18/3/1896.
318 Αυτόθι.
319 Αυτόθι.

υπήρξεν ωραίος ανήρ και η μορφή αυτού και το παράστημα ήσαν ανάλογα προς την καλλονήν της ψυχής του. [320]

Ο εθνικιστικός Λόγος του Γαβριηλίδη, ένας Λόγος με «ανατρεπτικά» κοινωνικά και πολιτικά χαρακτηριστικά, βρήκε πλούσιο έδαφος για να εκφραστεί στην πλέον ακραία ρητορική του μέσα από την επιτυχία των αγώνων. Οι αναφορές της *Ακρόπολης* στην τελετή έναρξης των αγώνων, αναδεικνύουν το γεγονός της 25ης Μαρτίου 1896 ως γεγονός ιδίου μεγέθους με την 25η Μαρτίου 1821. Αν η 25η Μαρτίου 1821, «υπήρξεν η απαρχή επαναστάσεως αιματηράς μεθ' όπλων και πυρίτιδος κατά βαρβάρων δυναστών και υπέρ της ελευθερίας», η 25η Μαρτίου 1896, «ην η απαρχή πνευματικής και ηθικής επαναστάσεως κατά του παρελθόντος κατά των κρατούντων εθνοφθόρων ηθών και αφετηρία νέου βίου και νέων ηθών και εθίμων»[321] Το «Ελληνικό» αναγεννήθηκε, κατά τον αρθρογράφο της 26ης Μαρτίου 1896, «ακαριαίο» και «απροσδόκητο» :

Είναι όντως αυτοί, ερωτώμεν καθ'ημάς αυτούς, οι ψηφοφόροι του κορδονίου και της Ελαίας, οι αλληλοσπαρασσόμενοι Έλληνες των εκλογικών πανηγύρεων, τα κουτσαβάκια και οι κομματάρχαι του Ράλλη του Δεληγιάννη ή του δείνα πολιτευτού; Νομίζει τις ότι αιών παρήλθεν από των εκλογών των δημοτικών, τόσον ταχέως μετεβλήθησαν η όψις της πόλεως, τα ήθη και αι ιδέαι, τα θέματα και αι ομιλίαι, αι συζητήσεις και το ενδιαφέρον των κατοίκων της Ελληνικής γης !

Ο Γαβριηλίδης συνεπαρμένος από την «έξοχον πανήγυριν» κατέθεσε, στο ίδιο φύλλο, το «εν μέσω ρεμβασμού» όραμά του περί κατίσχυσης ενός «νέου κόσμου» :

Και αύθις είδον το όραμα το εκπληκτικόν και εθαύμασα αυτό και εγοητεύθην από των χρωμάτων την αρμονίαν από τας χρυσάς και αργυράς λάμψεις των στολών και των μουσικών οργάνων από τας μελιχράς των λοφίων ποικιλόχρωμους ανταυγείας, από των γυναικείων εσθήτων την ποικιλίαν, από το κέντημα αυτό το μυριόχρωμον

320 *Ακρόπολις*, 24/31896. Έντονη γραφή δική μας.

επί της μαύρης μάζης των θεατών, από των πέριξ λόφων το στόλισμα το ανθρώπινον και συνεκινήθην από τας κραυγάς του ενθουσιασμού διαφέρουσας κατά φυλάς και γλώσσας (...) και κατεπλάγην εκ του θεάματος του αδιαρρήκτου συμβολαίου, το οποίον έκαμαν με την νίκην του νέου κόσμου οι πυρρόχροες αθληταί, οι γίγαντες αυτοί οι αήττητοι.

Το όραμα του Γαβριηλίδη, το οποίο, βεβαίως, περιέκλειε την Ελλάδα ως μέρος του νέου, «Δυτικού», αθλητικού κόσμου, ήταν μια ακραία κατάθεση ενός αισιόδοξου και επιθετικού εθνικισμού που τελικά απέβλεπε στην κυριαρχία επί της «Ανατολής». Αυτός ο εθνικισμός συγκροτήθηκε φυλετικά, γύρω από το «σώμα». Το γεγονός αυτό από μόνο του καθόριζε ένα πλαίσιο ηθικής ανατροπής, με δεδομένη την έως τότε αστική κυριαρχία του «πνεύματος» στη διαδικασία της εθνικής ολοκλήρωσης. Οι Ολυμπιακοί αγώνες παρήγαγαν το υλικό αυτής της ανατροπής, αν και, η ουσιαστική αστική στροφή προς το «σωματικό - επιθετικό έθνος» χρεώνεται στους «εκσυγχρονιστές» διανοούμενους και τους γυμναστές των δύο τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα οι οποίοι θεμελίωσαν το ελληνικό γυμναστικό κίνημα μέσω της ίδρυσης γυμναστικών συλλόγων.

Η «εκσυγχρονιστική» και «γυμναστική» διανόηση των δύο τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα, της οποίας ο Γαβριηλίδης αποτέλεσε ηγετική μορφή, φαίνεται ότι παρήγαγε τα βασικά ιδεολογικά δόγματα των Ολυμπιακών αγώνων. Μάλιστα, ορισμένοι από τούς επιφανείς Ολυμπιακούς και γυμναστικούς παράγοντες συνδέθηκαν στενά με εθνικιστικές δράσεις κινηματικού χαρακτήρα που ώθησαν μέχρι και στην «ευγενή τύφλωση» του Ελλήνο – Τουρκικού πολέμου. Αναφέρονται χαρακτηριστικά: Ο Λουκάς Μπέλος, πρόεδρος του Εθνικού Γυμναστικού Συλλόγου και μέλος της Ολυμπιακής επιτροπής *Αθλητικών ασκημάτων και Γυμναστικής*, ως πρώτος πολίτης μέλος της *Εθνικής Εταιρείας*.[322] Ο Σπύρος Λάμπρος, πρόεδρος του Πανελλήνιου Γυμναστικού Συλλόγου, μέλος της Ολυμπιακής επιτροπής *Παρασκευής Ελλήνων αθλητών* και πρώτος πρόεδρος του ΣΕΓΑΣ, όπως και ο Νικόλαος Πολίτης, δραστήριος παράγοντας της ίδρυσης των πρώτων γυμναστικών συλλόγων, ως μέλη

321 *Ακρόπολις* 26/3/1896.
322 Γιάννης Ν. Γιανουλόπουλος, *Η ευγενής μας τύφλωσις*, Αθήνα 1999, σ. 37.

της «ανώτατης αρχής» της *Εθνικής Εταιρείας*.[323] Ο Αναστάσιος Μεταξάς, αρχιτέκτονας της ανακατασκευής του Παναθηναϊκού Σταδίου, ως ένας από τους πρώτους πολίτες – μέλη της ίδιας εταιρείας.[324] Επίσης, καταγράφεται ως μέλος ο Δημήτριος Βικέλας, πρόεδρος της πρώτης διεθνούς Ολυμπιακής επιτροπής.[325]

Είναι γνωστός ο ρόλος της *Εταιρείας* στην εμπλοκή της Ελλάδας στον πόλεμο του 1897. Αυτό που δεν έχει και είναι δύσκολο να αποτιμηθεί είναι η συμβολή του εθνικιστικού κλίματος και των ανθρώπων των Ολυμπιακών αγώνων στη διεύρυνση της επιρροής και στην επιτάχυνση των επιθετικών δράσεων της *Εταιρείας*. Πάντως, αξίζει να αναφερθεί ότι ένας αριθμός πολιτών με κοινωνική επιφάνεια προσχώρησε στην *Εθνική Εταιρεία* την άνοιξη του 1896[326] (τότε προσχώρησε ο Σπυρίδων Λάμπρος και ο Νικόλαος Πολίτης), ενώ, στην δημοσιευμένη απολογία της *Εθνικής Εταιρείας* μετά την ήττα, ο ενθουσιασμός και η αισιοδοξία από τους Ολυμπιακούς αγώνες θεωρήθηκε ως μια από τις «αιτίες που προέτρεψαν στον πόλεμο».[327]

Εντέλει, η *Ακρόπολη*, οι εκσυγχρονιστές διανοούμενοι, αλλά και το «γυμναστικό κίνημα», που θα εξετασθεί στη συνέχεια, φαίνεται να εμπλέκονται σε μια εποχή ιδεολογικών και ηθικών επαναπροσδιορισμών εννοιών όπως το «Εθνικό» και το «ατομικό», η οποία κορυφώνεται με αφορμή το γεγονός των πρώτων διεθνών Ολυμπιακών αγώνων. Αυτός ο χώρος, ωστόσο, αν και ουσιαστικά δημιούργησε τις προϋποθέσεις επιτυχούς παραγωγής των αγώνων, δεν ήταν ο άμεσος παραγωγός τους. Η παραγωγή της «γιορτής» φαίνεται να είναι στενά συνδεδεμένη, αφ' ενός, με τον τρόπο ζωής μιας νέας κοσμοπολίτικης αστικής τάξης - μιας τάξης που ουσιαστικά μπορεί, για πρώτη φορά στην ιστορία του νεοελληνικού κράτους, να εξετασθεί ως τάξη «επιδεικτικής κατανάλωσης» - αφ' ετέρου, με το «Παλάτι», του οποίου η πολιτιστική φυσιογνωμία και κυρίως η διαχρονική σχέση με την έννοια της «γιορτής» εξετάζονται σε αυτή την εργασία.

---

323 Αυτόθι, σσ. 40-41.

324 Αυτόθι, σ. 38.

325 Κώστας Γεωργιάδης, «Η Αναβίωση των Σύγχρονων Ολυμπιακών Αγώνων», *Ολυμπιακοί Αγώνες, Αναφορές-Προσεγγίσεις*, εκδ. Αθήνα 2004, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, σ. 127.

326 Γιάννης Ν. Γιανουλόπουλος, *Η ευγενής*, ό.π., σ.38.

327 Κώστας Γεωργιάδης, «Η Αναβίωση, ό.π., σ. 127.

2.1.4. Το Γυμναστικό Κίνημα και οι Ολυμπιακοί αγώνες

Ο αστικός χώρος του «πολιτισμού του σώματος» χαρακτηρίζεται αρχικά από μια, πουριτανικής προελεύσεως, στάση αμφισβήτησης της σημασίας του ίδιου του σώματος, ιδιαίτερα της «ηδονικής» του διάστασης, στη διαδικασία συγκρότησης του σύγχρονου αστικού πολιτισμού.[328] Αυτή η στάση εξελίχθηκε σε ωφελιμιστικά επεξεργασμένη, αστική παρέμβαση στο χώρο του προβιομηχανικού σωματικού πολιτισμού, η οποία στο πεδίο του αθλητισμού, όρισε και διαμόρφωσε τις επιτρεπτές και ωφέλιμες γυμναστικές κινήσεις, τα επιτρεπτά και ωφέλιμα παιχνίδια και αναμετρήσεις.

Στην πρωτοπορία αυτής της διαδικασίας αστικής παρέμβασης βρίσκεται χρονικά η Ευρωπαϊκή γυμναστική, που εμφανίζεται ως κίνημα στα τέλη του 18ου με αρχές του 19ου αιώνα και θεσμοθετείται κρατικά, με την ολοκλήρωση της δημιουργίας των εθνικών ευρωπαϊκών κρατών, κυρίως, κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα.[329] Στην Αγγλία, η αντίστοιχη διεργασία διαμορφώνει το πλαίσιο της δημιουργίας των σύγχρονων σπορ και η αφετηρία της χρονολογείται γύρω στα μισά του 19ου αιώνα.

Στην Ελλάδα η αστική παρέμβαση πάνω στον προβιομηχανικό «πολιτισμό του σώματος» αποκτά χαρακτηριστικά κρατικής θεσμικής παρέμβασης στο χώρο της γυμναστικής, ενσωματώνοντας ταυτόχρονα ελληνικά στοιχεία που εμφανίζονται στο πλαίσιο των τοπικών Ολυμπιακών αγώνων. Η ελληνική γυμναστική και οι αγώνες, πέρα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους ως σύστημα, εμφανίζουν σε σύγκριση με το Ευρωπαϊκό γυμναστικό και το Αγγλικό αθλητικό σύστημα, μια κρίσιμη λειτουργική ιδιαιτερότητα: Θεσμοθετούνται προτού αποκτήσουν κοινωνική ταυτότητα. Δεν αποτελούν ενδογενή κοινωνική διεργασία. Αντίθετα, τόσο, η Ευρωπαϊκή γυμναστική, όσο και ο Αγγλικός αθλητισμός, λειτουργούσαν στο κοινωνικό σώμα και ιδιαίτερα στο χώρο της αστικής εκπαίδευσης πριν γίνουν κρατικοί θεσμοί.

Η από τα «επάνω» επιβολή ενός θεσμού εμπεριέχει πάντοτε τον κίνδυνο της αδυναμίας συνάρθρωσής του με την κοινωνία, της μη – λειτουργίας, της κοινωνικής

328 Βλέπε στο κεφάλαιο της «βρετανικής εμπειρίας», την εχθρική στάση των αστών απέναντι στις λαϊκές και αριστοκρατικές σωματικές διασκεδάσεις και παιχνίδια, στις αρχές του 19ου αιώνα στην Αγγλία.

του απόρριψης. Πράγματι, επί της ουσίας, στην Ελλάδα, ειδικά η γυμναστική και λιγότερο οι αγώνες, δεν λειτούργησε στο κοινωνικό σώμα ή/και δυσλειτούργησε. Επάνω σε αυτή τη βασική μη – λειτουργία / δυσλειτουργία, η οποία αποτελούσε μέρος της γενικότερης δυσλειτουργίας των θεσμών στην Ελλάδα του 19ου αιώνα, βασίστηκε η αναγκαιότητα της ιδιωτικής παρέμβασης για τη διάδοση της γυμναστικής, που έλαβε τη μορφή ίδρυσης μη – κρατικών γυμναστικών συλλόγων.

Οι γυμναστικοί σύλλογοι, αφ' ενός έρχονται να συμπληρώσουν ένα γυμναστικό κενό, αφ' ετέρου να καλύψουν νέες ανάγκες αστικής ταυτότητας και κοινωνικότητας σε μια περίοδο αστικής μεταβολής της ελληνικής κοινωνίας. Οι Σύλλογοι αυτοί, συμπληρώνοντας και ουσιαστικά υποκαθιστώντας κρατικές, γυμναστικές λειτουργίες, αποκτούν χαρακτήρα εκσυγχρονιστικού κινήματος, στο χώρο του «πολιτισμού του σώματος», με σαφή ταξικά χαρακτηριστικά.

Οι άνθρωποι που βρίσκονται πίσω από τις προσπάθειες ίδρυσής τους ανήκουν στις πλέον δυναμικές κοινωνικές ομάδες στη διαμόρφωση και προώθηση των εθνικών ζητημάτων κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Ανήκουν στον ίδιο χώρο, αν και δεν ταυτίζονται απόλυτα ιδεολογικά, με τους ανθρώπους που ιδρύουν πυρετωδώς φιλολογικούς και πολιτιστικούς συλλόγους, οι οποίοι, σύμφωνα με τον Κιτρομηλίδη, έχουν σπουδάσει στην Αθήνα και μέσω των συλλόγων, «από το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα και έπειτα μετέδωσαν τις ελληνικές εθνικιστικές ιδέες σε ολόκληρη τη Μακεδονία, τη Θράκη και τη Μικρά Ασία».[330]

Οι άνθρωποι που βρίσκονται πίσω από τη δημιουργία και συμμετέχουν στη ζωή των γυμναστικών συλλόγων ανήκουν κυρίως στα μεσαία και ανώτερα εισοδηματικά και πνευματικά στρώματα των ελληνικών αστικών κέντρων.Μέσω των συλλόγων δηλώνουν μια νέα ταξική και ιδεολογική ταυτότητα και εκφράζουν μια νέα αστική κοινωνικότητα.[331]

Τα ιδεολογικά χαρακτηριστικά, αλλά και τα πολιτισμικά πρότυπα, που παράγονται στους χώρους των γυμναστικών συλλόγων είναι κοινά με τα αντίστοιχα

---

329 Βλέπε σχετικά στο κεφάλαιο περί Ευρωπαϊκής γυμναστικής.

330 Π.Μ.Κιτρομηλίδης, «Νοερές κοινότητες και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια», *Εθνική ταυτότητα και Εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα*, Επ. Θ. Βερέμης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1997, σ. 93.

του χώρου της εκπαιδευτικής γυμναστικής. Κυριαρχούν τα έντονα ανδροπρεπή χαρακτηριστικά που επηρεάζονται από τις στρατιωτικές ανάγκες της άσκησης και οδηγούν στην έκφραση ενός έντονου αλυτρωτικού εθνικισμού. Στο υπόμνημα για τη γυμναστική το οποίο υποβλήθηκε στην πρώτη σύνοδο του «Συνεδρίου των Ελληνικών Συλλόγων» που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα το 1879, η παιδαγωγική και η δημόσια γυμναστική χαρακτηρίζονται ως «μέρος θεμελιώδες της αγωγής και της παιδεύσεως των παίδων και απαραίτητον στοιχείον του εθνικού βίου», διότι,

> Και αύτη δε η μόλις συστάσα Βουλγαρική ηγεμονία εις ίδρυσιν προέβη γυμναστικών εταιρειών αίτινες και εις την ανατολικήν επεξετάθησαν Ρωμυλίαν, την των όπλων άσκησην μετ' άλλων σωματικών ασκήσεων διδάσκουσα.[332]

Το υπόμνημα περιέγραφε με μελανά χρώματα τις κοινωνικές συνέπειες της έλλειψης γυμναστικής, ιδίως σε ό,τι αφορά στη στρατιωτική αναποτελεσματικότητα, και καλούσε σε ιδιωτική δράση «περί της αναστάσεως και αναγεννήσεως εν τω ημετέρω έθνει της παιδαγωγικής και της δημόσιας γυμναστικής»,[333] με μοχλό πίεσης την ίδρυση γυμναστικών συλλόγων.

Η ενδυνάμωση του ανδρικού σώματος, το οποίο «τίθεται» στην υπηρεσία του εθνικού συμφέροντος, αλλά και η καλλιέργεια ενός συνόλου ηθικών χαρακτηριστικών, με κυρίαρχο την πειθαρχία,[334] εμφανίζονται ως «ιδεώδη» παραγόμενα στους χώρους των πρώτων γυμναστικών συλλόγων. Ωστόσο, την καλλιέργεια της γυμναστικής, που αποτελούσε τον κύριο μοχλό προώθησης αυτών των ιδεολογικών - πολιτισμικών προτύπων, συμπλήρωνε η επαναφορά των αγώνων, και μάλιστα των Ολυμπιακών, στο πεδίο της γυμναστικής δράσης. Η «ίδρυσις των αρχαίων Ολυμπιακών αγώνων»

---

331 Για την κοινωνική σύνθεση, την αστική ταυτότητα και κοινωνικότητα, βλ., Χριστίνα Κουλούρη, *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας. Γυμναστικά και Αθλητικά σωματεία 1870 – 1922*, Αθήνα, 1997.

332 *Συνέδριον των Ελληνικών Συλλόγων, Πρακτικά της πρώτης αυτού συνόδου συγκροτηθείσης εν Αθήναις εν έτει 1879*, Αθήνα, 1879, σ. 53.

333 Αυτόθι.

334 Ιδιαίτερη έμφαση στη σημασία της πειθαρχίας ως κύριου στοιχείου της συλλογικής ζωής έδειχνε ο Εθνικός Γυμναστικός Σύλλογος, που ιδρύθηκε το 1893. Βλ. Χ. Κουλούρη, *Αθλητισμός*, ό.π., σσ. 270-273.

συμπεριλαμβάνεται στους σκοπούς του πρώτου καταστατικού[335] του «θεμελιακού» γυμναστικού συλλόγου, Πανελλήνιου Γ. Σ., ως μέσο για την «εις απάσας τας κοινωνικάς τάξεις[336] διάδοσιν της γυμναστικής και την βελτίωσιν των κατ' αυτήν».

Το γυμναστικό κίνημα, λοιπόν, διατυπώνει έναν νέο αστικό Λόγο για τον «πολιτισμό του σώματος», ο οποίος συνθέτει το γυμναστικό ωφελιμισμό με την ελληνική αγωνιστικότητα. Επί της ουσίας αναπαράγει τον ελληνικό, Ολυμπιακό, γυμναστικό πολιτισμό του σώματος, ο οποίος διατυπώθηκε εν σπέρματι στα κείμενα του πρώτου έλληνα γυμναστή Γ. Θ. Παγώντα, και στη συνέχεια δοκιμάστηκε μέσα από την εμπειρία των τοπικών Ολυμπιακών αγώνων.

Η επανασύνδεση του χώρου της γυμναστικής με τους αγώνες, στο πλαίσιο ενός ώριμου γυμναστικού κινήματος κατά την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα, εκτός από έκφραση διαχρονικής συνέχειας, αποτελεί και μια επιπλέον απόδειξη της σχέσης της γυμναστικής με τη νέα αστική σκέψη της γενιάς του 1880. Η «ελληνικότητα» που προσδίδεται στο γυμναστικό σύστημα από την προσθήκη των Ολυμπιακών αγώνων μπορεί να εξηγηθεί στο πλαίσιο του νέο – ρομαντισμού εκείνης της περιόδου, ο οποίος παράγει μια νέα αυτοεικόνα για τον «Έλληνα» προσανατολισμένη προς τις δικές του εφευρημένες παραδόσεις.

Οι πρώτοι γυμναστικοί σύλλογοι εφευρίσκουν, κυριολεκτικά, αγωνιστικές παραδόσεις. Οι αγώνες, που προτείνουν ο Πανελλήνιος Γ.Σ. και ο μετά δύο χρόνια ιδρυθείς Εθνικός Γ.Σ., είναι πανελλήνιοι, ανοικτού – δημόσιου χαρακτήρα, με

---

335 *ΦΕΚ. 183/ 28-6-1891*, «Περί εγκρίσεως καταστατικού του εν Αθήναις Πανελλήνιου Γυναστικού Συλλόγου».

336 Η αστική κοινωνική ταυτότητα των συλλόγων προσδιορίζεται και διαφυλάσσεται και μέσα από το καταστατικό τους. Για παράδειγμα, στο καταστατικό του *Πειραϊκού Συνδέσμου* το 1902 ορίζεται ότι, «τακτικά μέλη εκλέγονται οι έχοντες αρκούσαν κοινωνικήν υπόληψιν και μόρφωσιν πνευματικήν» (βλ. Χ.Κουλούρη, *Αθλητισμός*, ό.π., σ.195.) Η δημοκρατικότητα που εμφανίζεται στο καταστατικό του Πανελληνίου Γ.Σ. δεν καταργεί την αστική φυσιογνωμία αυτού του συλλόγου. Ο ταξικός αποκλεισμός μπορεί να μην επιβαλλόταν καταστατικά, ωστόσο, επιβαλλόταν στην πράξη, μέσα από τις δυσχερείς για τα λαϊκά στρώματα αντικειμενικές προϋποθέσεις συμμετοχής στη ζωή του συλλόγου, που αφορούσαν λιγότερο τις οικονομικές υποχρεώσεις και περισσότερο τις δυνατότητες πρόσβασης στον αστικό ελεύθερο χρόνο. Ενδεικτική ενός τέτοιου αποκλεισμού είναι η επιστολή νέων εργατών προς τον Πανελλήνιο Γ.Σ. το 1906, με αίτημα να παραμένει το γυμναστήριο ανοικτό τις Κυριακές, για να μπορούν να γυμνάζονται στον μοναδικό, προφανώς, ελεύθερο χρόνο τους. (βλ. Αυτόθι, σσ. 242-243.) Επιπλέον, μια ματιά στην κοινωνική σύνθεση των μελών του Πανελλήνιου Γ.Σ. πιστοποιεί τη συντριπτική υπεροχή των μελών που ανήκαν σε μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα. (βλ. Αυτόθι σσ. 243 – 245.)

εμφανείς εκσυγχρονιστικές τομές ως προς τους στόχους και τη μορφή τους. Κυρίως, υπηρετούσαν τη διάδοση της γυμναστικής και του «Ολυμπιακού πνεύματος», ως σύγχρονων μέσων για τη συγκρότηση της νέας ενότητας των Ελλήνων.

Τα παραπάνω αιτήματα εμφανίστηκαν κυρίως στις αγωνιστικές εκδηλώσεις του Εθνικού Γ.Σ. και μάλιστα απετέλεσαν σημείο σύγκρουσης του Εθνικού με τον Πανελλήνιο, αφού, ο δεύτερος θεωρήθηκε ότι είχε σαν αυτοσκοπό την οργάνωση αγωνιστικών γιορτών και όχι την χρησιμοποίηση των αγώνων ως μέσο για τη διάδοση της γυμναστικής. Η σύγκρουση, η οποία ξεκίνησε μεταξύ των μελών του Πανελλήνιου Γ.Σ., οδήγησε σε ρήξη και αποχώρηση μελών του συλλόγου, οι οποίοι ίδρυσαν τον Εθνικό Γ.Σ.[337] Οι πρώτοι αγώνες που διοργάνωσε ο Εθνικός αποτυπώνουν ανάγλυφα τις αγωνιστικές επιλογές του γυμναστικού κινήματος.

Η επιλογή του τόπου και του χρόνου των αγώνων του Εθνικού μαρτυρά τη σχέση τους με μια σύγχρονη εφευρημένη παράδοση. Ο τόπος ήταν η Τήνος, ένα αλύτρωτο μέρος, και ο χρόνος η γιορτή της Παναγίας κατά το δεκαπενταύγουστο. Αυτές οι επιλογές αναδεικνύουν την προσπάθεια σύγχρονης μετάφρασης μιας «αρχαίας παράδοσης», θρησκευτικού περιεχομένου. Η σύγχρονη μετάφραση εντοπίζεται αφ' ενός στο Χριστιανικό τελετουργικό πλαίσιο, αφ' ετέρου στο σύγχρονο χαρακτήρα των επτά αγωνισμάτων του προγράμματος.[338] Οι αγώνες έφεραν στην Τήνο Έλληνες από όλα τα σημεία μιας «φαντασιακής» (ελεύθερης και αλύτρωτης) Ελλάδας, επιτυγχάνοντας τον κυρίαρχο εθνικιστικό στόχο που τους αποδίδει, με έκδηλη συγκινησιακή φόρτιση, ο οργανωτής των αγώνων Ι. Χρυσάφης :

> (...) η συρροή τόσων αλύτρωτων Ελλήνων εξ' όλων των μερών του υπόδουλου Ελληνισμού, εδημιούργησαν μίαν ατμόσφαιραν αθλητικού και πατριωτικού ενθουσιασμού μέσα εις την οποίαν νικηταί και ηττημένοι ελησμόνησαν και τας

337 Για τη ρήξη του Πανελλήνιου Γ.Σ. και την ίδρυση του Εθνικού Γ.Σ., Βλ. Ι.Ε.Χρυσάφης, *Οι πρώτοι Διεθνείς*, ό. π., σσ. 154 –155. Επίσης, Χ. Κουλούρη, *Αθλητισμός, ό. π., σσ.261-263.*

338 Ο Μανιτάκης αναφέρει ότι τα επτά αγωνίσματα που διεξήχθησαν στα Τήνια ήταν σύμφωνα με τα αντίστοιχα του νεώτερου διεθνούς αθλητισμού. Βλ. Π.Ν.Μανιτάκης, *100 Χρόνια Νεοελληνικού Αθλητισμού 1830 – 1930*, Αθήνα 1962, σ. 46.

νίκας και τας αποτυχίας των και ενεθυμήθησαν μόνον ότι γυμνάζονται χάριν της Πατρίδος.[339]

Η παραπάνω εικόνα για τους αγώνες δεν ήταν ακριβώς αυτή που εμφάνισαν οι πρώτες αγωνιστικές γιορτές του Πανελλήνιου Γ.Σ. Στους αγώνες του Πανελλήνιου εκδηλώθηκε ένα έντονο πνεύμα «κοσμοπολιτισμού», που αντανακλούσε ένα μέρος της κοινωνικής σύνθεσης του σωματείου.[340] Ο «κοσμοπολίτικος» χώρος του σωματείου φαίνεται πως έδειχνε μικρότερο ενδιαφέρον για την προώθηση των εθνικών ιδεολογικών χαρακτηριστικών των αθλητικών αγώνων,[341] απ' ό,τι για την οργάνωση και συμμετοχή σε ένα κοσμικό, εορταστικό γεγονός. Ωστόσο, αυτός ακριβώς ο κοσμοπολιτισμός αποδείχθηκε καθοριστικός για την μετατροπή του Πανελληνίου σε καθοριστικό, παράγοντα στήριξης της διεξαγωγής των πρώτων διεθνών Ολυμπιακών αγώνων στην Αθήνα

Ο Πανελλήνιος υπήρξε ο μοναδικός ελληνικός φορέας που ενημερώθηκε για την ιδέα της διεθνούς αναβίωσης των Ολυμπιακών αγώνων. Ήταν ο μοναδικός ελληνικός σύλλογος στον οποίο απηύθυνε πρόταση συμμετοχής στο ιδρυτικό Ολυμπιακό συνέδριο της Σορβόνης ο Κουμπερτέν και διά του αντιπροσώπου του, Δημήτριου Βικέλα, επέτυχε την απόφαση διεξαγωγής των αγώνων στην Αθήνα. Το γεγονός αυτό κατέστησε τον Πανελλήνιο ως τον σημαντικότερο φορέα προώθησης της ιδέας διοργάνωσης των πρώτων Ολυμπιακών αγώνων στην Ελλάδα.

Μετά την ιδιαίτερα κρίσιμη απόρριψη της ιδέας διεξαγωγής από τον Τρικούπη, προβεβλημένα μέλη του υποδέχτηκαν τον Κουμπερτέν στην Αθήνα και τον έφεραν

---

339 Ι.Ε.Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι*, ό. π., σ. 257.

340 Ως μέλη του Π.Γ.Σ. (1891-1899), μεταξύ άλλων υψηλών εισοδηματικά στρωμάτων, αναφέρονται κατ' εξοχήν προβεβλημένα πρόσωπα, όπως : « Πρίγκιπες, Υπουργοί, Βουλευτές, Πρέσβεις, Νομάρχης, Δήμαρχοι, ακόλουθοι πρεσβείας, διπλωμάτες, κλπ.». (βλ. Χ.Κουλούρη, *Αθλητισμός*, ό. π., σ. 244.). Χωρίς αμφιβολία τα πρόσωπα αυτά περνούσαν έναν κοσμοπολίτικο τόνο στις δραστηριότητες του συλλόγου.

341 Έχει μεγάλο ενδιαφέρον και δίνει το στίγμα των πρώτων αγώνων του Πανελλήνιου, η άποψη γι' αυτούς του παραιτηθέντος μέλους του συλλόγου Ιωάννη Σιώρη : «[ο Π.Γ.Σ.] ήρχισεν εκ του αποτελέσματος τελών αγώνας δαπανηρούς οίτινες εις ουδέν άλλον συντελούσιν ή εις εκθάμβωσιν, αφού ουδέ την υπό του κ. Προέδρου εκφρασθείσαν γνώμην της διαδόσεως του πνεύματος της Γυμναστικής εξυπηρετούσιν, καθ' όσον ο πολύς λαός, ο διψών γυμναστικήν, χάριν του οποίου ιδρύθει ο Σύλλογος, χάριν του οποίου τελούνται οι αγώνες, ίσταται εκτός των κιγκλίδων θεώμενος αυτούς μακρόθεν εκ

σε επαφή με το «παλάτι», με δημοσιογραφικούς κύκλους και με τον κοινωνικό χώρο που εξέφραζε ο *Παρνασσός*, διασφαλίζοντας έτσι ένα ευρύ πολιτικό και κοινωνικό ρεύμα στήριξης των αγώνων.[342] Οι δραστηριότητες αυτές καλλιέργησαν στις τάξεις του συλλόγου την αίσθηση ότι τους ανήκει δικαιωματικά ο πρώτος λόγος στη διοργάνωση των αγώνων. Η ανάθεση τους, ωστόσο, από τον Κουμπερτέν σε ανεξάρτητο πολιτικό – κοινωνικό οργανωτικό σχήμα ήταν η πρώτη πράξη μιας διαδικασίας ουσιαστικού παραγκωνισμού του Πανελλήνιου, αλλά, και των υπολοίπων γυμναστικών συλλόγων από την «Ολυμπιακή παραγωγή».[343]

Ο παραγκωνισμός των γυμναστικών συλλόγων εντάσσεται σε μια βαθύτερη διαδικασία ταξικού προσδιορισμού του πολιτιστικού γεγονότος των αγώνων, η οποία συνδέεται με τις ανάγκες αυτοπροσδιορισμού και κοινωνικής διαφοροποίησης μιας νέας κοσμοπολίτικης αστικής τάξης. Ο παραγκωνισμός αυτός έλαβε ευρείες διαστάσεις οδηγώντας τους γυμναστικούς συλλόγους όχι μόνο έξω από τον έλεγχο της αγωνιστικής παραγωγής, αλλά, απειλώντας και αυτήν ακόμη την αθλητική συμμετοχή τους στους αγώνες.

Όσο και αν ακούγεται οξύμωρο, οι πρώτοι διεθνείς Ολυμπιακοί αγώνες κινδύνευσαν να γίνουν χωρίς την παρουσία ελλήνων αθλητών, ή τουλάχιστον αυτών

των λόφων, ενώ οι αγώνες τελούνται ενώπιον κυριών και ολίγων ανδρών εκ των εν τέλει» Βλ. Χ.Κουλούρη, *Αθλητισμός, Αθλητισμός*, ό. π., σ. 262.

342 Η υποδοχή του Κουμπερτέν από μέλη του Πανελλήνιου Γ.Σ., ανάμεσα στα οποία και ο προσωπικός φίλος του Διαδόχου κόντε Μερκάτης και ο ρόλος τους στις επαφές του με τους πολιτικούς και κοινωνικούς φορείς της Αθήνας περιγράφονται από τον ίδιο στις *Αναμνήσεις* του *(Olympic Memoirs)*.

343 Η Χριστίνα Κουλούρη έχει φέρει στην επιφάνεια σύγκρουση μέσα στο συμβούλιο του Πανελλήνιου και πρόταση μομφής προς τον πρόεδρο Φωκιανό και τους δύο γραμματείς, Αντωνόπουλο και Μερκάτη, ως «προδόντες τα συμφέροντα του συλλόγου εν τη διεξαγωγή του περί Ολυμπιακών αγώνων ζητήματος». (Βλ. Αυτόθι, σ. 254.). Τα υπό μομφή μέλη του Π.Γ.Σ. υπήρξαν σταθεροί οργανωτικοί παράγοντες των αγώνων. Ο Μερκάτης υπήρξε ένας εκ των γραμματέων του ανώτερου οργανωτικού Ολυμπιακού σώματος, του *Δωδεκαμελούς Συμβουλίου* και μέλος της επιτροπής *Αθλητικών Παιδιών*. Ο Φωκιανός πρόεδρος της επιτροπής *Αθλητικών Ασκημάτων και Γυμναστικής* στην οποία ήταν μέλος και ο Αντωνόπουλος (Βλ. τα μέλη των επιτροπων των Ολυμπιακών αγώνων στο λεύκωμα, *ΟιΟλυμπιακοί Αγώνες 776 π.χ.-1896*, εκδ. Κάρολος Μπέκ, Αθήνα 1896, σσ. 13-14.), ωστόσο, αυτοί οι παράγοντες προφανώς συνένεσαν με την πρόταση του Κουμπερτέν να αναλάβει την διοργάνωση των αγώνων ανεξάρτητη επιτροπή σημαινόντων προσωπικοτήτων (ήταν η πρώτη επιτροπή που δημιουργήθηκε μετά την επίσκεψη του Κουμπερτέν το Φθινόπωρο του 1894 στην Αθήνα), και έτσι θεωρήθηκαν ότι δεν εξυπηρέτησαν τα δίκαια του Συλλόγου. Η μομφή δεν πλειοψήφισε και δεν επηρέασε αρνητικά τη σχέση του Πανελλήνιου Γ.Σ με τους Ολυμπιακούς αγώνες.

που ήταν εγγεγραμμένοι στους λιγοστούς τότε ελληνικούς συλλόγους. Η αμφισβήτηση της νομιμότητας συμμετοχής των αθλητών των ελληνικών συλλόγων στους Ολυμπιακούς αγώνες υποκινήθηκε από τους κοσμοπολίτικους αστικούς κύκλους οι οποίοι πλαισίωναν τις «γιορτές» του Πανελλήνιου Γ.Σ. και οι οποίοι ανεξαρτητοποιήθηκαν από αυτόν το σύλλογο κατά τη διαδικασία της Ολυμπιακής προετοιμασίας.

Ήταν οι άνθρωποι που στελέχωσαν τις πολυάριθμες επιτροπές των Ολυμπιακών αγώνων, οι οποίοι εξέλαβαν τους αγώνες, μάλλον, ως άμεση ευκαιρία για την κατάδειξη της ταξικής και εθνικής φυσιογνωμίας τους, παρά, ως μέσο για την προώθηση γυμναστικών - παραγωγικών στόχων. Οι άνθρωποι αυτοί οικειοποιήθηκαν τους αγώνες, αποσπώντας τον έλεγχο τους από τους κύκλους των γυμναστικών συλλόγων. Σε αυτήν την προσπάθεια πρωτοστάτησε ένας εκ των γραμματέων του *δωδεκαμελούς συμβουλίου* της οργάνωσης των αγώνων, ο Κωνσταντίνος Μάνος, που κατά τον Χρυσάφη επρόκειτο περί :

> (...) νέου (...) της καλής τάξεως, ο οποίος (...) χάριν εις την αριστοκρατικήν καταγωγήν του και την αρχικήν ευμένειαν του Διαδόχου (η οποία (...) ηδύνατο να χαρακτηρισθεί πλέον ως αδικαιολόγητος ανοχή), κατώρθωσε να αναγνωρισθεί προκαταβολικώς και με τον επισημότερον τρόπον ως ο κυριότερος πρωτεργάτης της Ελληνικής αθλητικής προπαρασκευής και να κατακτήσει δικαιωματικώς πλέον την αλυταρχίαν, ήτοι την διεύθυνσιν και των Πανελληνίων και των Ολυμπιακών αγώνων, εκτοπίσας οριστικώς και αμετακλήτως τον Φωκιανόν, όχι μόνον από την διεύθυνσιν των αγώνων, η οποία δικαιωματικώς του ανήκε, αλλά και από αυτό το δημόσιον ίδρυμα, ήτοι το Κεντρικόν γυμναστήριον, εις το οποίο υπηρέτει ως διευθυντής.[344]

344 Ι.Ε.Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι Ολυμπιακοί*, ό. π., σ. 282. Έντονη γραφή στο πρωτότυπο.

2.1.5. Ο Αθλητικός Όμιλος Αθηνών. Μια «κοσμοπολίτικη» αστική τάξη

Ο Μάνος, τον Οκτώβριο του 1895, έθεσε το ζήτημα του δικαιώματος συμμετοχής στους Ολυμπιακούς αγώνες των ελλήνων αθλητών που ήταν μέλη των γυμναστικών συλλόγων. Στηριζόμενος σε ερμηνεία του για τους όρους της ερασιτεχνικής συμμετοχής, που ψηφίστηκαν στο συνέδριο της Σορβόνης, ισχυρίστηκε ότι οι γυμναστές – εκπαιδευτές που περιέκλειαν στις τάξεις τους οι γυμναστικοί σύλλογοι ήταν επαγγελματίες και άρα, δεν είχαν δικαίωμα να λάβουν μέρος στους αγώνες. Κατ' επέκταση, ακόμη και οι ερασιτέχνες αθλητές αυτών των συλλόγων είχαν «εξ επαφής» προσβληθεί από τον επαγγελματισμό και δεν μπορούσαν να λάβουν μέρος. Ο Μάνος προειδοποιούσε για τον κίνδυνο αποτυχίας των αγώνων από την μη – συμμετοχή σε αυτούς αθλητών – gentlemen οι οποίοι δεν θα ήθελαν να συναγωνιστούν με τους έλληνες «πληβείους».[345]

Ο Μάνος, διεκδικώντας ρόλο σωτήρα των Ολυμπιακών αγώνων, ανακοίνωσε στην ίδια επιστολή, που δημοσιεύτηκε στο *Άστυ* της 9 Οκτωβρίου 1895, την πρόθεσή του «να πληρώση το κενόν» που δημιουργούσε η ανυπαρξία ερασιτεχνών αθλητών, ιδρύοντας « Όμιλον αποκλειστικώς επιδιδόμενον εις τα αθλητικά (...) και αποκλειστικώς συνιστάμενον εκ φιλάθλων (amateurs), τον Αθλητικόν Όμιλον Αθηνών». Η επιστολή αυτή έφερε αναστάτωση στους κύκλους των ελλήνων αθλητών και προκάλεσε δυο δριμείς απαντήσεις από την μεριά των γυμναστών που δημοσιεύτηκαν, η μεν του Χρυσάφη στο *Άστυ*, η δε του Φωκιανού στην *Εφημερίδα*.

Η απάντηση του Χρυσάφη μπορεί να χαρακτηρισθεί ως περισσότερο «τεχνική», αφού κτίζει τα επιχειρήματά της ανατρέχοντας στην ερμηνεία των όρων της ερασιτεχνικής συμμετοχής που έθεσε το συνέδριο της Σορβόνης, ενώ η απάντηση του Φωκιανού ερμηνεύει την στάση του Μάνου και με όρους ταξικού αποκλεισμού. Σύμφωνα με τον Φωκιανό :

> Φαίνεται ότι ο ειρημένος κύριος [ο Μάνος] αποβλέπει εις σωματεία εν Αγγλία ή αλλαχού ιδρυμένα, άτινα σκοπόν έχοντα να διαδώσωσι το πνεύμα της Γυμναστικής εις ορισμένους κοινωνικούς κύκλους θέτουσι και περιορισμούς τινάς

345 Βλέπε, Αυτόθι, σσ. 262-263. Ο χαρακτηρισμός στα εισαγωγικά δικός μας.

αναγκαιότατους διά τα μέλη των και τους αγώνας των, και διά τους εις τους αγώνας τούτους προσκαλούμενους επιχειρεί να επιβάλη τοιούτους περιορισμούς και διά τους διεθνείς Ολυμπιακούς αγώνας λησμονών πάντοτε ότι η θεία σκέψις εξ' ής ωρμήθησαν οι ανασυστήσαντες αυτούς είναι η διάδοσις του πνεύματος της γυμναστικής ανά τον κόσμον όλον.[346]

Το ζήτημα ετέθη υπό τη διαιτησία των δύο επιτροπών της αγωνιστικής προετοιμασίας, εκ των οποίων η μια ήταν υπεύθυνη περί των «αθλητικών ασκημάτων και και της γυμναστικής», ενώ η δεύτερη περί « παρασκευής των Ελλήνων αθλητών». Η πρόταση του Μάνου καταψηφίστηκε. Ο τελευταίος, ωστόσο, δείχνοντας υπέρμετρο ζήλο για την τήρηση των όρων της ερασιτεχνικής συμμετοχής, επανέθεσε το ζήτημα υπό την κρίση της «Ενώσεως των Γαλλικών Αθλητικών Σωματείων», δημιουργώντας το πρώτο δεδικασμένο διεθνούς αθλητικής επιδιαιτησίας. Η απάντηση που τελικά έλαβε, επέτρεπε τη συμμετοχή των αθλητών των ελληνικών συλλόγων, πλην των γυμναστών τους.[347]

Ο άστοχος χειρισμός του ζητήματος της αθλητικής συμμετοχής από τον Μάνο δεν στάθηκε εμπόδιο στην τοποθέτησή του ως απόλυτου υπεύθυνου της Ολυμπιακής αγωνιστικής προετοιμασίας, ούτε ανέτρεψε τα σχέδιά του για τη δημιουργία του Αθλητικού Ομίλου Αθηνών. Έτσι, το 1895 ιδρύθηκε ο πρώτος Αθλητικός όμιλος με αποκλειστικά αστικά ταξικά χαρακτηριστικά, μονοπωλώντας απ' ότι φαίνεται το ενδιαφέρον μιας ταξικής ελίτ, της οποίας ένα μέρος στο πρόσφατο παρελθόν αναμειγνυόταν εξ' ανάγκης με άλλα μεσαία και κατώτερα αστικά στρώματα, κυρίως στο χώρο του Πανελλήνιου Γ. Σ..

Ο Σύλλογος του Μάνου, αναφέρει ο Χρυσάφης, «ευθύς εξ' αρχής συνεκέντρωσεν όλην την αριστοκρατικήν τάξιν των Αθηνών και απέκτησε οικονομικήν επάρκειαν».[348] Παράλληλα στηρίχθηκε από την Ολυμπιακή επιτροπή και το Υπουργείο Παιδείας αφού του παραχωρήθηκε το κεντρικό γυμναστήριο, το οποίο αναγκάστηκε να εγκαταλείψει ο Φωκιανός.

346 Αυτόθι, σ. 268.
347 Αυτόθι, σσ. 271-279.
348 Αυτόθι, σ. 279.

Η λειτουργία του Αθλητικού Ομίλου Αθηνών, ουσιαστικά, ανέδειξε τους βαθύτερους λόγους της ενασχόλησης μιας κοινωνικής τάξης «επιδεικτικής κατανάλωσης» με την άθληση και τους Ολυμπιακούς αγώνες. Ο συγκεκριμένος σύλλογος υπήρξε ένα κατ' εξοχήν ευκαιριακό δημιούργημα. Μετά τους Ολυμπιακούς αγώνες διαλύθηκε, ενώ ο ιδρυτής του «(...) παρητήθη έκτοτε πάσης αναμίξεως εις την αγωνιστικήν».[349] Η δημιουργία του κάλυψε προσωρινά το κενό «ορθής» αθλητικής ενασχόλησηςπου βιώνουν την εποχή αυτή τα ανώτερα αστικά στρώματα, κενό που προφανώς φάνταζε ακόμη πιο βαθύ κάτω από την πίεση μιας πιθανής κριτικής από επιφανείς επισκέπτες. Η «ορθή αθλητική ενασχόληση» αφορούσε στα *σπορ* και στους *τζέντλεμαν*. Ο Αθλητικός Όμιλος Αθηνών ήταν σαφής ως προς τις ταξικές προθέσεις του ερμηνεύοντας τα σπορ ως αποκλειστικό πεδίο κοινωνικότητας συγκεκριμένων αστικών υποκειμένων.

Η κοινωνική ζωή που αναπτύσσεται γύρω από τις αθλητικές δραστηριότητες του Αθλητικού Ομίλου δείχνει να αποκτά χαρακτήρα συμμετοχής σε μια κοσμική γιορτή. Η «γιορτή», το στοιχείο που δέχθηκε την έντονη κριτική μέρους του γυμναστικού κόσμου, δείχνει να βρίσκει μέσα στις δραστηριότητες του Αθλητικού Ομίλου τον απόλυτο ταξικό προσδιορισμό της. Οι μοναδικοί αγώνες που διοργάνωσε ο Αθλητικός Όμιλος ήταν ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα «κοσμικής» γιορτής - κοινωνικής συναναστροφής, με κυρίαρχο στοιχείο την επίδειξη κοινωνικής θέσης και ορθής, ελιτίστικης, συμπεριφοράς στα πρότυπα της γαλλικής, κοσμοπολίτικης «αθλο – φροσύνης».[350]

---

349 Αυτόθι, σ. 345.

350 Η χρησιμοποίηση του όρου «γαλλική αθλο – φροσύνη» ακούγεται ως ασύμβατη με την παραδοχή περί της αγγλικής καταγωγής των σπορ. Αμφισβητεί επίσης την παραδοχή περί ανυπαρξίας των σπορ στη Γαλλία την εποχή που προσπαθούσε να τα εισαγάγει από την Αγγλία ο Κουμπερτέν. Ωστόσο, μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα μελέτη του Doug Brown που ανακοινώθηκε στο «Πέμπτο Διεθνές Συνέδριο για την Ολυμπιακή Έρευνα» *(Fifth International Symposium for Olympic Research, 2000,* σσ. 51-58*)*, αναδεικνύει ένα ιδιαίτερο γαλλικό κοσμοπολίτικο ενδιαφέρον για τα σπορ, ήδη από την δεκαετία του 1870. Τα αθλητικά σπορ εκείνη την περίοδο στη Γαλλία, υποστηρίζει ο Μπράουν, ήταν « τόσο μέσα στη μόδα, όπως η τέχνη, τα ρούχα και τα ταξίδια» Αυτόθι, σ. 53. Τα συμπεράσματα του Μπράουν δεν νομίζω ότι προσθέτουν κοσμοπολίτικα κίνητρα στον ιδρυτή των Ολυμπιακών αγώνων. Το αντίθετο. Ο κοσμοπολιτισμός των σπορ ήταν, μάλλον, ένα στοιχείο παρείσακτο το οποίο ο Κουμπερτέν προσπάθησε με την εκπαιδευτική του παρέμβαση να εξουδετερώσει. Αυτός ωστόσο ο κοσμοπολιτισμός εμηνεύει με τον καλύτερο τρόπο την σχέση των κυρίαρχων κοινωνικών στρωμάτων της Αθήνας με το Ολυμπιακό γεγονός.

Τα αποσπάσματα που ακολουθούν αποτελούν μοναδική μαρτυρία, όχι μόνο για το κλίμα της κοινωνικής συναναστροφής που αναπτύσσεται γύρω από τους αγώνες του Αθλητικού Ομίλου, αλλά, και για το γενικότερο κλίμα και ύφος της κοινωνικής συμπεριφοράς μιας νέας -υπό διαμόρφωση, ελληνικής, επιδεικτικής, αστικής τάξης.

> Ολίγος κόσμος της ανωτέρας τάξεως, αρκετοί νέοι φέροντες μονόκλ και οι ενδιαφερόμενοι διά τα Σπορτ των Παρισίων, ολίγαι κυρίαι λεπταί, διϋλισμέναι, με το άρωμα το εκλεκτόν της αριστοκρατίας, παρουσιάζουσαι ένα θελκτικώτατον μπουκέτο πίλων και αμφιέσεων. Και το εκλεκτόν αυτό ακροατήριον εστέφετο επισήμως υπό της παρουσίας των Βασιλοπαίδων. Πού και πού εφαίνοντο ακροβολισμοί υψηλών πίλων και ρεδιγκόται, δίδουσαι κάτι τι εξαιρέτως επίσημον εις την εορτήν». (...) Όλα τα σώματα τα ημίγυμνα και πλαστικά (των αθλητών) παρουσίαζον έν θέαμα ωραίον και σπάνιον. Χωρίς να θέλη κανείς του εφαίνετο, ότι ζή εις εποχήν άλλην, εις εποχήν κατά την οποίαν ενώκουν ακόμη εις την Ελλάδα Θεοί, (...) Πόσον ολίγον διήρκεσε δυστυχώς η παράισθησις αύτη ! Τά ώτα μου μου ενεθύμισαν ταχέως ότι ευρίσκομαι εις ξένον περίβολον. Όλοι οι παρευρισκόμενοι λύκλω μου κύριοι ωμίλουν γαλλικά, διεσταύρουν γυμναστικούς όρους γαλλιστί, γαλλιστί εφιλοφρόνουν τας κυρίας, γαλλιστί εμέτρων τα βήματα και τα μέτρα των διαγωνιζομένων (...) Και ήτο γενική, πάνδημος η συναναστροφή εκείνη η γαλλική εν τω γυμναστηρίω (...), ώστε ενόμιζε τις ότι ευρίσκετο εις κάποιαν επαρχίαν γαλλικήν».
>
> «Δύο – τρία ζεύγη ομιλούντα Ελληνιστί ήσαν κατισχυμένα, διήμειβον ολίγα μονοσύλλαβα χαμηλοφώνως, με εντροπήν, αποφασισμένα του χρόνου ανυπερθέτως να ξεύρουν και εκείνα να γαργαρίζουν όλα τα λ και να γουργουλίζουν όλα τα ρ και να διαπορθμεύουν δια της ρινός όλα τα σύμφωνα». [351]

Στο κοινό, το οποίο περιγράφεται παραπάνω, συμμετείχε όπως αναφέρει ο Χρυσάφης :

---

351 Εκτενέστερα αποσπάσματα αναφέρονται από τον Χρυσάφη και ανήκουν στον συντάκτη του *Άστεως* Ν. Επισκοπόπουλο, ο οποίος παραβρέθηκε σε εκείνους τους αγώνες του Αθλητικού Ομίλου. Βλ. Αυτόθι, σσ. 282 – 284. Έντονη γραφή στο κείμενο.

Η [οργανωτική] Επιτροπή [των Ολυμπιακών αγώνων] σύσσωμος, από του Διαδόχου μέχρι και του υπογραμματέως αυτής, αλλ' εκλήθη και παρέστη και αυτός ο Βασιλεύς των Ελλήνων μεθ' όλης της Βασιλικής οικογενείας, διά να αποθαυμάσουν και να επιστεγάσουν διά της παρουσίας των το κατόρθωμα του νέου εκείνου της καλής τάξεως. [352]

Αντίθετα, σύμφωνα πάλι με τον Χρυσάφη :

Όταν δε μικρόν προ των Πανελληνίων αγώνων του 1896, οι εν Αθήναις Σύλλογοι ετέλεσαν εκ περιτροπής προκριματικούς αγώνας (...) εις τα γυμναστήρια των Συλλόγων, τα οποία με τόσους κόπους και μόχθους είχον ιδρυθή, ελάχιστοι παρέστησαν εκ των μελών της Επιτροπής.[353]

Εντέλει, φαίνεται ότι οι άνθρωποι που δραστηριοποιούνται γύρω από τον Αθλητικό Όμιλο, μαζί με τα μέλη της οργανωτικής επιτροπής, συγκροτούσαν μια κοινωνική ομάδα ουσιαστικής σημασίας για την ενίσχυση του χαρακτήρα του Ολυμπιακού γεγονότος ως «γιορτής». Ο Χρυσάφης επιβεβαιώνει αυτή την παρατήρηση, επικρίνοντας, ωστόσο, από γυμναστική σκοπιά, τα εορταστικά κίνητρα αυτών των ανθρώπων. Οι Ολυμπιακοί αγώνες, σύμφωνα με τον Χρυσάφη, πέρασαν ανεκμετάλλευτοι. Δεν κατάφεραν να γίνουν, «αφετηρία οριστικής αναδημιουργίας της νηπιαζούσης Ελληνικής σωματικής αγωγής».[354] Ένας από τους λόγους ήταν η «επιφανειακή» - εορταστική αντιμετώπιση του γεγονότος από τους άμεσα εμπλεκόμενους στην παραγωγή του, από τους ανθρώπους των οργανωτικών επιτροπών :

διότι όλα ανεξαιρέτως τα μέλη και της Κεντρικής Ολυμπιακής Επιτροπής και των πολυωνύμων ειδικών επιτροπών, εθεώρησαν λήξασαν την αποστολήν των με την λήξιν της πανηγύρεως, επιφυλασσόμενα να εμφανισθούν εις νέαν πάλιν τοιαύτην.[355]

352 Αυτόθι, σ. 282.
353 Αυτόθι.
354 Αυτόθι, σ. 344.

Πράγματι, η παρέμβαση των ανθρώπων των Ολυμπιακών επιτροπών, στη διαδικασία της παραγωγής του Ολυμπιακού γεγονότος, θα μπορούσε να ισχυρισθεί κανείς, ότι απέβλεπε στη δημιουργία ενός κλίματος «κοσμοπολίτικης» Ολυμπιακής γιορτής. Είναι χαρακτηριστικό ότι η πολυπληθέστερη των επιτροπών ήταν η *Επιτροπεία της Δεξιώσεως*. [356] Εκφραστής ενός τέτοιου κλίματος υπήρξε, αναμφίβολα, ο Αθλητικός Όμιλος Αθηνών και τα περί αυτόν «ανώτερα» αστικά στρώματα. Αυτό το «κοσμοπολίτικο» κλίμα απέκτησε ευρύτερη ιδεολογική νομιμοποίηση και μέσα από την «υπέρ της εορτής» στάση της αστικής προοδευτικής διανόησης, που εκφράστηκε στα δημοσιεύματα της *Ακρόπολις*. Το κλίμα αυτό φαίνεται να εκφράζει στο πεδίο του Ολυμπιακού γεγονότος πολύ σημαντικές αλλαγές στην κοινωνική φυσιογνωμία της άρχουσας τάξης, που επιτελέστηκαν τις τρεις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα.

Οι άνθρωποι που προέκριναν τα εορταστικά χαρακτηριστικά της Ολυμπιακής παραγωγής, και σε μεγάλο βαθμό στήριξαν την ίδια τη διεξαγωγή των αγώνων, φαίνεται να ορίζονται μέσα στο αυστηρότερο περίγραμμα της νέας αστικής τάξης που διαμορφώνεται στην ελληνική κοινωνία μετά την είσοδο στον ελλαδικό χώρο, από το 1870 – 75, των ομογενών επιχειρηματιών. Αυτοί οι τελευταίοι, σύμφωνα με τον Τσουκαλά, «αντιπροσώπευαν σε πολλές περιπτώσεις το μεγάλο ευρωπαϊκό κεφάλαιο».[357] Αυτή η κοινωνική τάξη δημιουργεί για πρώτη φορά συνθήκες σημαντικής διαφοροποίησης πλούτου και κοινωνικής θέσης στην ελληνική κοινωνική ζωή και αυτό διατυπώνεται σαφώς στον χώρο και στον τρόπο που ζει. Αυτοί οι άνθρωποι, ουσιαστικά, διαμορφώνοντας νέους όρους επιδεικτικής κατανάλωσης, καθώς και νέες, «μεγαλοπρεπείς» οικιστικές συνθήκες, τείνουν να δημιουργήσουν «κλειστά πολιτισμικά υποσύνολα»,[358]διαφοροποιούμενοι από τον έως τότε σχεδόν ομοιογενή αστικό – μικροαστικό τρόπο ζωής. Σύμφωνα με τον Τσουκαλά,

---

355 Αυτόθι, σσ. 344 – 345.

356 Βλ. *Οι Ολυμπιακοί Αγώνες 776 π. χ. – 1896*, Αθήνα 1896, εκδ. Κάρολος Μπέκ, σ. 14.

357 Κ. Τσουκαλάς, *Κοινωνική Ανάπτυξη και Κράτος, Η Συγκρότηση του Δημόσιου Χώρου στην Ελλάδα*, Αθήνα 1993, σ. 237.

358 Έκφραση του Κωνσταντίνου Τσουκαλά για τον κοινωνικό χώρο των μεγάλων αστικών τάξεων των περισσότερων Ευρωπαϊκών χωρών. Βλ. Αυτόθι, σ. 257.

«αποτελούσαν τον πυρήνα μιας πρώτης αστικής «κοσμικής» ζωής που στρεφόταν γύρω από τα ανάκτορα».[359]

Αυτό που χαρακτηρίζει τη νέα αστική τάξη, πέραν της «κοσμικότητας», είναι και μια πρωτόγνωρη συμβολική αλλά και πολιτική οικειοποίηση της «ελληνικότητα», που την φέρνει σε επαφή με την εθνική ιδεολογική και καλλιτεχνική ζωή. Έτσι, συμμετέχει ενεργά και στηρίζει οικονομικά τις δράσεις των ελληνικών συλλόγων, οργανώνει καλλιτεχνικά γεγονότα, ιδρύει μορφωτικούς και επιστημονικούς οργανισμούς, αγοράζει έργα και χρηματοδοτεί έλληνες καλλιτέχνες.[360] Στο βαθμό που οι Ολυμπιακοί αγώνες εκφράζουν απόλυτα τα πολιτιστικά και ιδεολογικά χαρακτηριστικά των αστών «νέου τύπου», είναι αναμενόμενο να αποτελέσουν γι'αυτούς πεδίο κοινωνικής δραστηριοποίησης.

Οι Ολυμπιακοί αγώνες σχεδιάστηκαν ως μέγα – αθλητικό «κοσμικό», εορταστικό γεγονός, το οποίο επιζητούσε να κάνει έκδηλη μια «νέα, σύγχρονη, αστική ελληνικότητα». Προς αυτή την κατεύθυνση συνεργάστηκαν περισσότερο οικονομικοί και πνευματικοί παράγοντες, παρά πολιτικοί. Ενδεικτικό είναι το γεγονός πως οι αγώνες χρηματοδοτήθηκαν, κυρίως, από την ιδιωτική πρωτοβουλία, με κορυφαίο

---

359 Αυτόθι.

360 Σημαντικές πληροφορίες για την κοινωνική ζωή των αστών της Αθήνας βρίσκονται στο λεύκωμα με τίτλο, *Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας του 1896*, που εκδόθηκε από την *Ακρόπολη* το 1896. Στο κεφάλαιο, *ΝΕΑΙ ΑΘΗΝΑΙ*, ο Γεώργιος. Κ. Πωπ σημειώνει : « Και τους πλουσίους μας, τους οποίους ακόμη προ ολίγων ετών διέκρινε μία περίεργος αποστροφή προς παν το εντόπιον εν τη φιλολογία και τη τέχνη, (...) επιδεικνύουν τώρα ενδιαφέρον πραγματικώτερον, ολονέν αυξανόμενον και αν δεν ανεφάνησαν μεταξύ αυτών Μαικήναι, εν τούτοις υπάρχουν τώρα οι γνωρίζοντες, ότι ο Άλφα ή ο Βήτα γράφουσι, αγοράζουν τα βιβλία των, πληρώνουν την συνδρομήν των (...) και εις τας εφημερίδας και εις τα περιοδικά, αγοράζουν έργα τέχνης, και αν δεν πλουτίζουν τους ζωγράφους και τους γλύπτας, εν τούτοις τους παρέχουν τα μέσα ανέτου και αξιοπρεπούς διαβιώσεως και τους παρέχουν τον χρόνον να συλλάβουν και να εκτελέσουν. Η καλλιτεχνική έκθεσις, η ανοιχθείσα κατά την άνοιξιν του 1891 εν Αθήναις τη ιδιωτική πρωτοβουλία και τη μερίμνη των κ. κ. Αριστ. Βαλλέτα, Βικτ. Δουσμάνη, Θεοδ. Βελλιανίτου και Πετρ. Κανάκη, είναι απόδειξις εναργεστάτη τούτου (...). Τώρα [οι πλούσιοι] θεωρούσιν όλως ιδιάζουσαν ευχαρίστησιν να εκλεγούν μέλη του Φιλολογικού συλλόγου «Παρνασσού» και δεν γνωρίζουσι την ύπαρξιν της αρχαιολογικής Εταιρίας εκ της πωλήσεως των λαχείων της μόνον. (...) Ιδού ότι κατά το 1882 φιλοπάτριδες άνδρες εσκέφθησαν μετά την ίδρυσιν «Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρίας» να ιδρύσωσιν άλλην γενικωτέρας χρησιμότητος και ίδρυσαν την Ιστορικήν και Εθνολογικήν Εταιρίαν της Ελλάδος, ήτις «σκοπόν έχει την περισυναγωγήν ιστορικής και εθνολογικής ύλης και παντοειδών αντικειμένων, συντελούντων εις την διαφώτισιν της μέσης και νέας Ελληνικής ιστορίας και φιλολογίας (...)». Βλ. *Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς*, ό. π., σσ. 322 –323.

γεγονός τη χρηματοδότηση της ανακατασκευής του Παναθηναϊκού Σταδίου από τον Αβέρωφ. Η θετική στάση της αστικής τάξης συνδέεται αμφίδρομα με την ενσωμάτωση των αγώνων στην «κοσμική» κοινωνική ζωή της πρωτεύουσας, αλλά και στην ιδεολογική και καλλιτεχνική τους στήριξη από τους προσφιλείστους αστούς, «εκσυγχρονιστές», διανοούμενους και καλλιτέχνες των τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα.

Ταυτόχρονα, στο πλευρό της αστικής τάξης, που μέσα από το Ολυμπιακό γεγονός ενίσχυε την πολιτισμική – «κοσμική» της ταυτότητα, βρέθηκε ο ιδιαίτερος πολιτιστικά χώρος των Ανακτόρων. Τα «Ανάκτορα» ήταν ο κορυφαίος παράγοντας της παραγωγής των Ολυμπιακών αγώνων.

2.1.6. Τα πολιτισμικά «υλικά» των ανακτόρων

Χωρίς την αποφασιστική παρέμβαση των «Ανακτόρων» κατά τη διαδικασία προετοιμασίας των Ολυμπιακών αγώνων, πιθανότατα αυτοί δεν θα υπήρχαν. Η αναβλητικότητα του χώρου που εξέφραζε ο Τρικούπης ξεπεράστηκε με παρέμβαση του Διαδόχου, ο οποίος παρά τις αρνητικές εισηγήσεις των μελών του πρώτου Ολυμπιακού Συμβουλίου ανέλαβε ο ίδιος προσωπικά την προεδρία του και προχώρησε στην αναδιοργάνωσή του και στη σύσταση πολυαρίθμων ειδικών Ολυμπιακών επιτροπών. Επιπλέον, χωρίς την ενεργή παρουσία των «ανακτόρων» στην προετοιμασία και στη διαδικασία της διοργάνωσης, οι αγώνες θα είχαν πιθανότητα διαφορετική μορφή από αυτή που τελικά παρουσίασαν. Η φαντασμαγορία και επισημότητα της γιορτής ήταν το αποτέλεσμα της οφειλόμενης στα ανάκτορα κινητοποίησης σημαντικών οικονομικών, πνευματικών και πολιτικών δυνάμεων γύρω από τους αγώνες.

Η παρέμβαση των «ανακτόρων» στη διαδικασία της Ολυμπιακής διοργάνωσης είχε σαφείς πολιτικές προεκτάσεις, αφού ενίσχυε την εικόνα της μοναρχίας στη συνείδηση ενός έθνους που παλλόταν από Ολυμπιακά συναισθήματα. Πέραν τούτου, η ταύτιση των «ανακτόρων» με ένα πολιτισμικό γεγονός που κουβαλούσε έντονες μνήμες ενός προβιομηχανικού «θεάτρου των αρχόντων», αποτελεί προνομιακό πεδίο για μια «βαθύτερη» αποτίμηση του ρόλου της Μοναρχίας τόσο σε ό,τι αφορά τους ίδιους τους αγώνες ως γεγονός , όσο και το ευρύτερο αστικό πολιτισμικό γίγνεσθαι του 19ου αιώνα. Το βασικό ερώτημα που προκύπτει, είναι σε ποιο βαθμό η ύπαρξη, σε νεωτερικές συνθήκες, ενός μοναρχικού – προβιομηχανικού πολιτισμού φαντασμαγορίας, τελετουργίας και επιδεικτικής διασκέδασης επηρέασε την αστική εκσυγχρονιστική διαδικασία

Το ερώτημα αφορά πρωτίστως την Ελλάδα, αλλά, και τις υπόλοιπες χώρες που η μοναρχία βρέθηκε μέσα σε συνθήκες αστικής κοινωνικής μεταβολής. Από τις υπόλοιπες χώρες, το παράδειγμα της Μεγάλης Βρετανίας μπορεί να θεωρηθεί ως ιδιαίτερα τυπικό, καθώς εκεί συντελέστηκαν νωρίτερα, και με πιο οξύ τρόπο, οι αστικές μεταβολές, οι οποίες επηρέασαν έντονα το πολιτισμικό περιβάλλον της Βρετανικής μοναρχίας. Ο David Cannadine στην ανθρωπολογική μελέτη του για τις τελετές και γιορτές της Βρετανικής μοναρχίας, σημειώνει ότι στη διάρκεια των

πρώτων τριών τετάρτων του 19ου αιώνα, «δεν υπήρχε, όπως παλιά, λεξικό της φαντασμαγορίας, συντακτικό του θεάματος, ούτε τελετουργικό ιδίωμα».[361] Η υποβάθμιση των μοναρχικών τελετουργικών οφειλόταν στην πτώση του πολιτικού και κοινωνικού γοήτρου της μοναρχίας εκείνη την περίοδο, στη συρρίκνωση δηλαδή του μοναρχικού «κοινού, φαινομένου που είχε σχέση με την αστική – ορθολογική νοοτροπία των παραγόντων της πρώτης και της ενδιάμεσης «Βικτωριανής περιόδου». Σύμφωνα με τον Cannadine :

> Οι παράγοντες της πρώτης και της ενδιάμεσης Βικτωριανής περιόδου θεώρησαν τους εαυτούς τους ως ηγέτες της προόδου και πρωτοπόρους του πολιτισμού και επαινούσαν τους εαυτούς τους για τον περιορισμένο χαρακτήρα της διακυβέρνησής τους, την έλλειψη του ενδιαφέροντός τους για επίσημες αυτοκρατορικές εκδηλώσεις, το μίσος τους για τα θεάματα, την υπερβολική σπατάλη, τις τελετές και την επίδειξη. [362]

Στην Ελλάδα, η σχέση ανάμεσα στην πολιτισμική ατμόσφαιρα της μοναρχίας και την αστική εξέλιξη εμφανίζει μια αντίθετη δυναμική. Αν και δεν υφίσταται μια ελληνική, μοναρχική, προβιομηχανική περίοδος σύγκρισης, η αστική ελληνική ζωή δείχνει να επηρεάζεται από την κοινωνική ζωή των «ανακτόρων» και μέσω αυτής να συντηρεί εορτές, θεάματα, τελετουργικά και διασκεδάσεις που παραπέμπουν σε μια προβιομηχανική πολιτισμική περίοδο. Από κοινωνιολογική σκοπιά, η πολιτισμική κυριαρχία των «ανακτόρων» μπορεί να θεωρηθεί ότι αντανακλούσε την αδυναμία διαμόρφωσης κυρίαρχων αστικών πολιτισμικών υποσυνόλων με όρους καθαρά οικονομικούς.

Ειδικά κατά την «Οθωνική» περίοδο της Μοναρχίας, οι όροι των ταξικών διαχωρισμών δείχνουν να διαμορφώνονται σε αριστοκρατική βάση: «ηρωικής» καταγωγής, εξαιρετικού «πνεύματος» και υψηλής διοικητικής θέσης.[363]

---

361 David Cannadine " The Context, Performance and Meaning of Ritual : The British Monarchy and the Invention of Tradition, c. 1820 – 1977" στο Hobsbawm. E, Ranger. T, *The Invention of Tradition*, Αγγλία 2000, σ. 116.

362 Αυτόθι, σ. 112.

363 Ο Θεόδωρος Βελλιανίτης στο λεύκωμα της *Ακροπόλεως*, «Αι Αθήναι κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας του 1896», περιγράφει τα ανάκτορα του Όθωνα ως το κέντρο της

Η πρώτη «αριστοκρατική» ελληνική κοινωνία, η οποία, κατά τον Βελλιανίτη, « είχε πηχθή κατ' αρχάς εν Ναυπλίω επί Κυβερνήτου», κατοίκησε στην Αθήνα σε «162 πενιχράς κατοικίας», ωστόσο, ζούσε «πολυτελώς», με επίκεντρο τις διασκεδάσεις στην οικία του «αντιβασιλέως» :

> Αλλ' εν μέσω των ερειπίων του πολέμου κατέλαβον οι άρχοντες τας 162 πενιχράς κατοικίας και έζων πολυτελώς, δεν έλειπον δε αι διασκεδάσεις ούτε οι χοροί, και μετημφιεσμένων μάλιστα, αι δε κυρίαι αίτινες μετέβαινον εις τους χορούς τούτους του Άρμανσπεργκ ίππευον επί οναρίων, και οι κύριοι οι διερχόμενοι τας αφωτίστους οδούς της πόλεως ίνα μεταβώσιν εις την οικίαν του Αντιβασιλέως, (...) έφερον διπλά υποδήματα.[364]

Τα «ερείπια» δεν εμπόδιζαν τα ανάκτορα να οργανώνουν εντυπωσιακά τελετουργικά, ή να προωθούν και να συμμετέχουν σε εορταστικά γεγονότα που δείχνει να αντιφάσκουν τόσο με τις δύσκολες συνθήκες ζωής της εποχής, όσο και με το ωφελιμιστικό – ορθολογικό αστικό πνεύμα.

Το ειδικό, ενδιαφέρον της παρούσας εργασίας για το πολιτισμικό και συμβολικό περιεχόμενο της εορταστικής ατμόσφαιρας των ανακτόρων επικεντρώνεται στη σχέση του με αγώνες αθλητικού τύπου. Τα ανάκτορα, σε ολόκληρη τη διάρκεια του 19ου αιώνα και για μεγάλο διάστημα του 20ου, κατέχουν κεντρική θέση στη δομή των τελετουργικών των αθλητικών γεγονότων. Είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακό και αναφέρεται, εδώ, για πρώτη φορά στην αθλητική ιστοριογραφία, ότι η πρώτη ελληνική μοναρχική τελετή, η τελετή της ενηλικίωσης και ανάληψης καθηκόντων από τον Όθωνα, περιείχε τους πρώτους επίσημους ελληνικούς αθλητικούς αγώνες. Στο «Πρόγραμμα Της κατά την 20 Μαίου 1835 τελετής Ημέραν καθ' ήν Η Α.Μ. Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ Λαμβάνει τας ηνίας του Κράτους», αναφέρεται :

κοινωνικής ζωής των ανώτερων ελληνικών κοινωνικών στρωμάτων. Στα ανάκτορα, αναφέρει, «είσοδον είχον μόνον αι οικογένειαι του αγώνος, αι φαναριώτικαι οικογένειαι, αι των ανωτάτων λειτουργών και οι διαπρέποντες εν τω έθνει δια της παιδείας άνδρες». Βλ. *Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς*, ό. π., σ. 313.

364 Αυτόθι, σ. 312.

Την επιούσαν 21 Μαΐου (2 Ιουνίου) τελείται αγών δρόμου. Την επιούσαν 22 Μαΐου (3 Ιουνίου) αγών πηδήματος. και την 3 ημέραν, ιππασία. [365]

Η διοργάνωση αθλητικών γεγονότων στο πλαίσιο γενικότερων εορταστικών εκδηλώσεων, υπήρξε μια συνήθης πρακτική της αριστοκρατικής τάξης στο προβιομηχανικό περιβάλλον. Αυτή η πρακτική δείχνει να αναπαράγεται, ευθύς εξ' αρχής, στο περιβάλλον της ελληνικής μοναρχίας και να αποτελεί σταθερό χαρακτηριστικό της εν γένει διοργάνωσης αγώνων, στη διάρκεια του 19ου αιώνα, συμπεριλαμβανομένων των πρώτων διεθνών Ολυμπιακών. Την υπόθεσή μας ενισχύει το γεγονός πως τα «ανάκτορα» δεν απουσίασαν από κανένα επίσημο, αλλά ακόμη και ανεπίσημο, αθλητικό γεγονός, αφού ο Όθωνας παρακολουθούσε προς τέρψη του έως και τους «πλανόδιους αθλητές».[366]

Τα «ανάκτορα» υπήρξαν, εκτός από θεατές ή/και παραγωγοί των αθλητικών γεγονότων, κεντρικά «επί σκηνής» πρόσωπα, ως μέρος επεξεργασμένων τελετουργικών «απόδοσης τιμών». Αποδέκτες των «τιμών» αυτών είναι τόσο τα ίδια τα «ανάκτορα» όσο και το «Έθνος». Έτσι, τόσο στην πρόταση των Σούτσου και Κωλέττη για διοργάνωση Ολυμπιακών αγώνων, όσο, και στα τελετουργικά των «Ζάππειων» Ολυμπιάδων, οι τιμές προς το Βασιλέα προσωποποιούσαν τις τιμές προς το συγκροτούμενο έθνος. Πέραν, ωστόσο της αναδείξεως ενός νέου, αστικού, πολιτικού – εθνικού ρόλου της μοναρχίας, που προκύπτει από την ανάλυση της τελετουργικής διάστασης των αγώνων, η κυρίαρχη σχέση των ανακτόρων με αυτούς ήταν πολιτισμική. Τα ανάκτορα, και κατ' επέκταση ο «αριστοκρατικός» χώρος που δηλωνόταν γύρω από αυτά, ταυτίζονταν με την ατμόσφαιρα της «εορτής» μιας αθλητικής εκδήλωσης.

---

365 *Αθηνά*, 22 Μαίου, Έτος Δ'1835, Αριθ. 242. Στους ίδιους αγώνες αναφέρεται και ο Βελλιανίτης, το 1896, στο Λεύκωμα του, *Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας του 1896*. Αναφέρεται, μάλιστα, από την ίδια πηγή – χωρίς να βρίσκεται στο πρόγραμμα της τελετής, ότι η κοινότητα των Αθηνών διοργάνωσε τον πρώτο δημόσιο χορό στην Αθήνα. Για τους αγώνες, αναφέρεται από τον Βελλιανίτη ότι, « ο Βασιλεύς παρίστατο, ενθαρρύνων και προσφέρων τον δάφνινον (;) στέφανον τοις νικηταίς». Βλ. *Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας*, ό, π., σ. 312.

366 Βλ. «(…)εξήρχετο προς θέαν [των πλανοδίων αθλητών] ο βασιλεύς Όθων με την αυλήν του, (…)». Ι. Ε. Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι Διεθνείς*, ό. π., σ. 30.

Εντέλει, φαίνεται πως τα ανάκτορα ήταν ο ισχυρότερος παράγοντας στήριξης ενός πολιτισμικού προτύπου θεμελιωμένου στην έννοια της «αθλητικής γιορτής», το οποίο διατρέχει ολόκληρο σχεδόν τον ελληνικό 19ο αιώνα. Το παραπάνω πρότυπο αποτελούσε ανάσχεση στον αυστηρό αστικό – γυμναστικό ορθολογισμό, που έδειχνε τάσεις επικράτησης μέχρι το δεύτερο τρίτο του 19ου αιώνα. Αποτελούσε, δηλαδή, ανάσχεση στη διαδικασία της «συστηματοποίησης της ηθοποίησης της ελληνικής κοινωνίας» στο πεδίο του «πολιτισμού του σώματος». Μέσω αυτού του προτύπου συντηρήθηκαν στο συγκεκριμένο πεδίο προβιομηχανικά εορταστικά κατάλοιπα, τα οποία βρήκαν στηρίγματα και νέες μορφές, αλλά και φορείς, έκφρασης στο χώρο της νέας «κοσμικής» αστικής τάξης και διανόησης των τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα .

Η ατμόσφαιρα της γιορτής και προφανώς οι άνθρωποι που κυριάρχησαν στην παραγωγή της, επέδρασαν καθοριστικά στη διαμόρφωση των άνθρωπο – γεωγραφικών χαρακτηριστικών του χώρου των αγώνων. Στην Αθήνα τέθηκαν οι βάσεις της διαμόρφωσης του «περιβάλλοντος χώρου» της σύγχρονης Ολυμπιακής «γιορτής». Επίσης τέθηκαν οι βάσεις της διαμόρφωσης ενός σύγχρονου εξειδικευμένου αθλητικού χώρου. Το «παλάτι» και η κοσμική αστική τάξη που κυριαρχεί στην κοινωνική ζωή της Αθήνας στα τέλη του 19ου αιώνα, άφησαν τα σημάδια τους, περισσότερο από οπουδήποτε αλλού, στη διαμόρφωση του χώρου των πρώτων διεθνών Ολυμπιακών αγώνων.

2. 2. Η μικρο-γεωγραφία της ελληνικής παραγωγής των αγώνων

2.2.1. Ο αθλητικός χώρος

> Οι στίβοι του τρεξίματος (...) δεν κρίνονται πρωταρχικά από την ιδιότητα της παροχής οπτικής ευχαρίστησης, αλλά από την παροχή της δυνατότητας για καλλιέργεια στο υψηλότερο επίπεδο συγκεκριμένων φυσικών ικανοτήτων.
>
> Henning Eichberg.[367]

Μια δύσκολα αμφισβητούμενη θέση της κριτικής γύρω από την εξέλιξη των σύγχρονων σπορ, είναι η διαρκής προσαρμογή του νεοτερικού αθλητικού χώρου στις απαιτήσεις του μοτίβου «citius, Altius, Fortius», που έχει σαν αποτέλεσμα την παραγωγή ομοιόμορφων και αισθητικά αδιάφορων αθλητικών περιβαλλόντων. Ισχυρότατη επίδραση του πολιτισμού της «μετρημένης επίδοσης», του «ρεκόρ», είναι η διαρκής παρέμβαση στο ανθρωπογενές και τεχνητό αθλητικό περιβάλλον, στην κατεύθυνση εξομοίωσης και βελτίωσης σε παγκόσμιο επίπεδο των συνθηκών της αθλητικής αναμέτρησης.

Ο παραδοσιακός δημόσιος αγωνιστικός χώρος των αθλητικών αναμετρήσεων, που εντασσόταν στο ήδη υπάρχον αστεακό, ή φυσικό περιβάλλον αντικαταστάθηκε, σε συνθήκες ανάπτυξης του σύγχρονου αθλητισμού, από τον αθλητικό τεχνητό χώρο, ο οποίος εξειδικεύτηκε ως χώρος ομογενοποιώντας το μέγεθός του, τα όριά του, το υλικό του, τον καταμερισμό των περιοχών της ατομικής αθλητικής δράσης,[368] και «ποσοτικοποιώντας» τα κριτήρια της αθλητικής επιτυχίας. Οι αθλητές εντάχθηκαν στο νέο περιβάλλον, εξειδικεύοντας και βελτιώνοντας τον αγωνιστικό εξοπλισμό τους, όπως και τις προπονητικές τους συνθήκες. Τα παπούτσια με καρφιά (σπάικς), οι βατήρες της εκκίνησης και οι ειδικές διατροφικές και προπονητικές συνήθειες εμφανίστηκαν από πολύ νωρίς στο περιβάλλον του σύγχρονου αθλητισμού.

---

367 Βλ. John Bale, *Landscapes of Modern Sport*, ό. π., σ. 191.

368 Η περιοχή της ατομικής αθλητικής δράσης αναφέρεται τόσο στην εξειδίκευση των αθλητών σε διάφορα αθλήματα, όσο και στον διαχωρισμό περιοχών ατομικής δράσης μέσα στο ίδιο άθλημα. Για παράδειγμα, ο καταμερισμός της ατομικής αθλητικής δράσης έγινε σαφής στους αγώνες δρόμου, με την τοποθέτηση των αθλητών σε

Από μια άλλη οπτική, ο σύγχρονος αθλητικός χώρος δεν ορίστηκε μόνο από τις ορθολογικές παρεμβάσεις στον αθλητικό στίβο. Ορίστηκε επίσης από τη λειτουργική και αισθητική καινοτομία που επιφέρει το οικοδόμημα του «Αθλητικού Σταδίου», το οποίο εξυπηρετούσε κυρίως τις ανάγκες παρακολούθησης του αθλητικού θεάματος. Μέσα ακριβώς σε μια προοπτική «θεάματος», η γενικότερη αισθητική των αθλητικών σταδίων δεν ακολούθησε την ομοιόμορφη πορεία των αθλητικών στίβων και παρήγαγε αρκετές φορές διαφορετικά και ενδιαφέροντα αποτελέσματα.

Στην ίδια προοπτική, ωστόσο, διαμορφώθηκαν οι προϋποθέσεις συγκρότησης ενός ξεχωριστού και ομοιογενούς αθλητικού κοινού, το οποίο ήταν σαφώς διαχωρισμένο από τους επιτελεστές – αθλητές και εντασσόταν σ' ένα δικό του, κοινοτικά - ταξικά διαχωρισμένο, χωροχρόνο αθλητικού θεάματος.

κουλουάρ. Στα ομαδικά αθλήματα εμφανίζονται επίσης περιοχές ατομικής δράσης σχεδιασμένες κυρίως ως αμυντικές περιοχές.

2.2.2. Ο πρώιμος ολυμπιακός χώρος.

Εξετάζοντας τις «πηγές» των σύγχρονων Ολυμπιακών αγώνων, συναντά κανείς έντονα παραδοσιακά στοιχεία στο χώρο της διεξαγωγής των αθλημάτων, τα οποία συνιστούν συνειδητές ανθρώπινες παρεμβάσεις αντίθετες στο ρεύμα της αθλητικής νεοτερικότητας. Η φεστιβαλικότητα υπήρξε μια διάσταση των τοπικών Ολυμπιακών αγώνων που προσέδιδε στο χώρο μια ατμόσφαιρα παλλαϊκής καρναβαλικής διασκέδασης ή «θεάτρου των αρχόντων», η οποία απέχει από την αυστηρή παρακολούθηση εξειδικευμένων ποσοτικοποιημένων αθλητικών επιδόσεων σε χώρους που σχεδιάστηκαν για να τις αναδείξουν. [369]

Ο εξειδικευμένος αθλητικός χώρος εμφανίζεται ως επιλογή του βασικού «πρωταγωνιστή» των Ολυμπιακών πηγών Πιερ ντε Κουμπερτέν, κυρίως σε ό,τι αφορά την αντιμετώπιση του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος. Είναι σαφές ότι ο αθλητισμός που έχει υπ' όψη του ο βαρόνος ήταν εξορθολογισμένος τουλάχιστον στο πεδίο της αθλητικής προσπάθειας. Από την άλλη αυτός ο εξορθολογισμός δεν τον αποτρέπει από το να εμφανίζεται σκεπτικός, από εκπαιδευτική σκοπιά, απέναντι στις υπερβολές μιας επιστήμης προσανατολισμένης προς την επίδοση και να ασκεί κριτική, όπως για παράδειγμα στον τύπο της προπόνησης και στους τρόπους βελτίωσης της επίδοσης των Αμερικανών αθλητών.[370] Αυτή η κριτική στάση του απέναντι στον υπέρ ορθολογισμό της άθλησης τον οδήγησε και σε μια ηπιότερη στάση απέναντι στο γεωγραφικό Ολυμπιακό αθλητικό χώρο.

Ο Κουμπερτέν στο πλαίσιο της ανάδειξης μιας «καθαρής», παιδαγωγικής θέσης για τον αθλητισμό, αναίρεσε στους δεύτερους Ολυμπιακούς αγώνες, τους οποίους διοργάνωσε στο Παρίσι, τόσο τα φεστιβαλικά, όσο και τα νεοτερικά χαρακτηριστικά της ειδικής αθλητικής μικρο – γεωγραφίας. Ενέταξε αυτούς τους αγώνες στο φυσικό

---

369 Ο περισσότερο εξειδικευμένος αθλητικός χώρος στο πλαίσιο των τοπικών Ολυμπιακών αγώνων εμφανίστηκε στους ελληνικούς αγώνες του 1870. Σε αυτό συνετέλεσαν τόσο το Παναθηναϊκό Στάδιο, όσο και η εμφάνιση για πρώτη φορά ποσοτικοποιημένων κριτηρίων στην μέτρηση της αθλητικής προσπάθειας. Για το συγκεκριμένο ζήτημα βλέπε στο κεφάλαιο των τοπικών Ολυμπιακών αγώνων.

370 Ο Κουμπερτέν ήταν ιδιαίτερα κριτικός απέναντι στο σχολαστικισμό της Αμερικανικής επιστημονικής αθλητικής προετοιμασίας, την οποία παρατήρησε κατά την επίσκεψη του στο γυμναστήριο «Χέμηνγουέη» στην Αμερική το 1889. Αυτή η προσέγγιση, κατά τον Κουμπερτέν «δεν είναι εκπαίδευση, είναι κτηνοτροφία» ! Βλ. Pierre de Coubertin, *Olympism*, ό. π., σ. 84.

περιβάλλον του δάσους της Βουλώνης και υποκατέστησε τον ειδικό Ολυμπιακό εορτασμό με τους εορτασμούς της έκθεσης του Παρισιού. Οι αγώνες του 1900, ωστόσο, και οι παρεμφερείς με αυτούς αγώνες του 1904 στο Σαιν Λούης, υπήρξαν μια ρομαντική – προβιομηχανική παρένθεση σε ένα Ολυμπιακό περιβάλλον που, ήδη, από τους αγώνες της Αθήνας έκανε σαφή, τόσο τα ειδικά φεστιβαλικά, όσο και τα νεοτερικά στοιχεία του.

2.2.3. Ο χώρος του Παναθηναϊκού Σταδίου

Η ανακατασκευή και προσαρμογή του Παναθηναϊκού Σταδίου στις νέες αθλητικές ανάγκες υπήρξε το σημείο κλειδί της διαμόρφωσης ενός Ολυμπιακού χώρου, ο οποίος υπηρετούσε την διττή ελληνική επιθυμία για μεγαλοπρεπή εορτασμό και επίδειξη πνεύματος νεοτερικότητας.

Ο Κουμπερτέν κατά τη διαδικασία επιλογής και διαμόρφωσης του Ελληνικού Ολυμπιακού χώρου αποδείχθηκε μάλλον συνεπής ως προς την αδιαφορία του για εξειδίκευση του ολυμπιακού χώρου, αφού δεν πρότεινε ούτε την κατασκευή ενός σύγχρονου λειτουργικού αγωνιστικού περιβάλλοντος σε ουδέτερο χώρο, ούτε, θεώρησε απαραίτητες τις δαπανηρές παρεμβάσεις για την ανακατασκευή του Παναθηναϊκού Σταδίου.[371] Οι έλληνες παράγοντες, αντίθετα, με καθοριστικής σημασίας την παρέμβαση του «παλατιού» και του ομογενή επιχειρηματία Αβέρωφ, συνέδεσαν απόλυτα το ολυμπιακό γεγονός με την λαμπερή εικόνα του Σταδίου και της πόλης της Αθήνας και προχώρησαν αφ' ενός στην μνημειώδη ανακατασκευή του Σταδίου με πεντελικό μάρμαρο, αφ' ετέρου στη διαμόρφωση ενός αθλητικού στίβου που λάμβανε υπόψη του τις σύγχρονες αθλητικές τάσεις.

Κατ' αρχήν από μόνη της η ύπαρξη ενός σταδίου δημιούργησε τις προϋποθέσεις εξειδίκευσης του αθλητικού χώρου. Τα αγωνίσματα δεν διεξήχθησαν σε δημόσιο χώρο, αλλά, στο χώρο ενός σταδίου, εξυπηρετώντας περισσότερο τις ανάγκες παρουσίασης του αθλητικού θεάματος στους θεατές. Ο εξειδικευμένος αθλητικός χώρος – το στάδιο – δημιούργησε τις σκηνικές προϋποθέσεις που χαρακτηρίζουν τη λειτουργία του σύγχρονου αθλητικού θεάματος. Υπήρξε μια σαφής «συμβατική» σχέση κοινού – επιτελεστών, την οποία οριοθετούσε η απόσταση της αθλητικής σκηνής από τις κερκίδες, η οποία, ωστόσο, επέτρεπε μια έντονη ενεργητική διαδικασία θέασης την οποία μεγέθυνε η μικρή απόσταση των δρώμενων από τους θεατές. Επί της ουσίας, η παρουσία του Σταδίου δημιούργησε τις προϋποθέσεις διαμόρφωσης του ειδικού αστικού χώρου του «κοινού» του αθλητικού θεάματος.

---

371 Η πρόταση του Κουμπερτέν για την διαμόρφωση του Παναθηναϊκού Σταδίου ήταν ιδιαίτερα λιτή:
« (...) Αι μόναι κάπως σημαντικαί δαπάναι θα είνε αι απαιτούμεναι προς παρασκευήν του εδάφους και την κατασκευήν προσωρινών θεωρείων εις το Στάδιον (...)». Βλ. *Άστυ*, 6/11/1894 «Οι Διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες, Η Διάλεξις του κ. Κουμπερτέν».

Οι προϋποθέσεις διαμόρφωσης ενός ειδικού αθλητικού κοινού αποτυπώθηκαν στην ουσιαστικότερη, ίσως, σύγχρονη παρέμβαση στο χώρο του Παναθηναϊκού Σταδίου που αφορούσε την διαμόρφωση του ειδικού χώρου της «κερκίδας» και του ειδικού χρόνου και τρόπου πρόσβασης των θεατών σε αυτή.

Το Παναθηναϊκό Στάδιο, για να εξυπηρετήσει τις ανάγκες της «εύτακτης» και απρόσκοπτης προσέλευσης του κοινού, όπως και του ταξικού προσδιορισμού του, είχε διαρρυθμιστεί σε ζώνες και κερκίδες, οι οποίες είχαν διαφορετική τιμή εισιτηρίου και διαφορετικό δρόμο πρόσβασης.[372] Συνολικά ορίστηκαν 60 κερκίδες στη άνω και κάτω ζώνη του Σταδίου. Στο πέταλο, (σφενδόνη) τοποθετήθηκαν οι επίσημοι προσκεκλημένοι και οι τιμές των υπόλοιπων εισιτηρίων φαίνεται να ορίστηκαν με βάση την απόσταση των θεατών από τις θέσεις των επισήμων. Τα εισιτήρια δίπλα και μέσα στο πέταλο ήταν τα ακριβότερα και κόστιζαν 25 δραχμές για το εξαήμερο. Τα πιο φτηνά εισιτήρια κόστιζαν 5 δραχμές και αντιστοιχούσαν σε απομακρυσμένες από τους επίσημους θέσεις στις αρχές των σκελών.

Στο Στάδιο είχαν διαμορφωθεί 6 σημεία εισόδου στις κερκίδες (αντίστοιχες σύγχρονες θύρες) τα οποία συνδέονταν με 6 διαφορετικές οδικές προσβάσεις που ακολουθούσαν οι κάτοχοι των αντίστοιχων εισιτηρίων, ώστε να διευκολυνθεί η ομαλή πρόσβαση και να αποφευχθούν οι «δυσάρεστες» ταξικές συναντήσεις. Από την κεντρική είσοδο και διά μέσου του αγωνιστικού χώρου του Σταδίου, προσέρχονταν μόνο οι επίσημοι προσκεκλημένοι, αφού όλα τα υπόλοιπα σημεία εισόδου είχαν κατασκευαστεί επάνω στις κερκίδες.

Ταυτόχρονα με τον ειδικά διαμορφωμένο χώρο της «κερκίδας» διαμορφώθηκε και ο ειδικός της χρόνος. Αυτός ο χρόνος δεν ορίστηκε στη λογική της δυνατότητας ελεύθερης παρακολούθησης του αθλητικού δρώμενου, αλλά, με βάση τις ανάγκες έγκαιρης πρόσβασης στο Στάδιο, αφού, οι είσοδοι έκλειναν κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής των αγωνισμάτων και επιτρεπόταν η καθυστερημένη είσοδος μόνο στα αγωνιστικά κενά.

---

372 Σημαντικές πληροφορίες και αρχειακό υλικό για τη διαρρύθμιση του Παναθηναϊκού Σταδίου, τους τρόπους προσέλευσης του κόσμου και τις τιμές των εισητηρίων, μας δίνει ο Ε. Σκιαδάς. βλ. Ελευθέριος Σκιαδάς, *100 Χρόνια Νεώτερη Ολυμπιακή Ιστορία*, ό. π., σσ. 100-103.

Σε ό,τι αφορά λοιπόν το χώρο των θεατών, το Παναθηναϊκό Στάδιο θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι συγκροτούσε λειτουργικά ένα πρόπλασμα των σύγχρονων σταδίων. Το ίδιο ωστόσο, ισχύει και για την αισθητική πλευρά του.

Το συγκεκριμένο Στάδιο υπήρξε ένα λαμπερό οικοδόμημα που διατηρεί μέχρι σήμερα την αισθητική του αξία και αντανακλά με τον πλέον χαρακτηριστικό τρόπο τη διαφορετική αισθητική, πολιτισμική και ιδεολογική συγκρότηση των οικοδομημάτων των σύγχρονων σταδίων. Η ελληνική αισθητική, πολιτιστική και ιδεολογική συγκρότηση εκφράστηκε ρομαντικά στο αρχαιοπρεπές οικοδόμημα. Εκφράστηκε, ωστόσο, και νεοτερικά στο πεδίο της λειτουργικότητας του. Αυτή τη νεοτερική- λειτουργική αντίληψη εκφράζουν αναμφίβολα τόσο η διαμόρφωση του σύγχρονου χώρου της αθλητικής κερκίδας, όσο, κυρίως, η διαμόρφωση του αθλητικού στίβου, δηλαδή του κατ' εξοχήν χώρου της αθλητικής δράσης

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, οι έλληνες παράγοντες είχαν ως στόχο να παρουσιάσουν «σύγχρονους» αγώνες. Επιθυμούσαν να επιδείξουν, μαζί με την «αρχαία κληρονομιά», τη σχέση της χώρας και του «έθνους» με το σύγχρονο κόσμο στο πεδίο των σπορ. Αυτή ακριβώς η επιθυμία τους κάνει να μεταφέρουν στον Ολυμπιακό χώρο σύγχρονα χαρακτηριστικά, όπως, η εξειδίκευση της μικρό – τοπογραφίας των αθλητικών στίβων με τη χρήση ειδικών ομοιόμορφων υλικών, ο καταμερισμός των ατομικών αθλητικών δράσεων και η ποσοτικοποίηση των κριτηρίων της επιτυχίας.

Με πρωτοβουλία του Μάνου, προσελήφθη για τις ανάγκες της διαμόρφωσης του στίβου του Παναθηναϊκού Σταδίου ο έμπειρος Άγγλος τεχνίτης και προπονητής Charles Perry[373]. Αυτός έστρωσε τους δρόμους και τα άλματα με καρβουνόσκονη, που αποτελούσε το πλέον σύγχρονο υλικό επίστρωσης των αθλητικών στίβων και μάλιστα χρησιμοποιήθηκε και στους Ολυμπιακούς αγώνες του Λονδίνου το 1908.[374]

Σε αυτόν τον τεχνητά διαμορφωμένο στίβο καταμερίστηκαν σαφώς οι ατομικές αθλητικές δράσεις. Σε φωτογραφίες της εποχής φαίνεται καθαρά ότι οι αθλητές του δρόμου των 100 μέτρων έτρεχαν σε πέντε αυστηρά καθορισμένες ατομικές διαδρομές που ορίζονταν από σκοινιά τεντωμένα στην κορυφή πασσάλων που

373 Βλ. Ι.Ε.Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι Διεθνείς*, ό,π., σ.279.
374 Βλ. John Bale, *Landscapes*, ό, π., σ. 108.

έφταναν περίπου στο ύψος του γονάτου των αθλητών.[375] Ο καταμερισμός της ατομικής αθλητικής δράσης απέκλειε την πιθανότητα «καρναβαλίστικης» διασκέδασης, που, αντίθετα, προσφέρει ένας «ελεύθερος» αγώνα δρόμου, και προφανώς διασφάλιζε την απρόσκοπτη υψηλότερη ατομική επιτυχία. Η επιτυχία δεν ορίστηκε ως αισθητικό αποτέλεσμα, ή ως συνολική εκτίμηση των προσπαθειών ενός αθλητή, αλλά, ως μετρήσιμη, με χρονόμετρο και μετροταινία, ποσότητα της μίας μέγιστης προσπάθειας.[376]

Τα στοιχεία ενός σύγχρονου αθλητικού χώρου συμπληρώνονται στο περιβάλλον της Αθήνας από σύγχρονα χαρακτηριστικά σχετικά με την αθλητική συγκρότηση των μετεχόντων αθλητών τα οποία θα μας απασχολήσουν στο επόμενο κεφάλαιο. Αυτός ο αθλητικός χώρος υπήρξε ο εμβρυϊκός Ολυμπιακός χώρος.

Εντέλει, στην Αθήνα το 1896, , εμφανίστηκαν οι δυο βασικοί άξονες επάνω στους οποίους οργανώθηκε ο σύγχρονος ολυμπιακός χώρος. Ο πρώτος άξονας εξυπηρετούσε την κάλυψη των αναγκών της Ολυμπιακής γιορτής και οδήγησε σε εντυπωσιακές αισθητικές και τελετουργικές – εορταστικές παρεμβάσεις, ενώ ο δεύτερος εξυπηρετούσε την ορθολογική διεξαγωγή των αγωνισμάτων και οδήγησε στη διαμόρφωση ενός προπλάσματος του χώρου των σύγχρονων αθλητικών στίβων και της σύγχρονης αθλητικής «κερκίδας».

Στο σύνολό του ο πρώτος Ολυμπιακός χώρος αντανακλούσε και υπέβαλε τις ταξικές, ιδεολογικές, πολιτικές, πολιτισμικές επιλογές των παραγωγών του. Αναδείκνυε πλούτο και επιδεικτική κατανάλωση, εθνικό μεγαλείο, ενίσχυε την εικόνα των πολιτικών και κοινωνικών πατρώνων του, επιχειρούσε να συμβαδίσει με την αθλητική και κοινωνική πρόοδο της «Δύσης». Τα στοιχεία αυτά αναδύονταν μέσα

375 Βλ. Ελευθέριος Σκιαδάς, *100 Χρόνια Νεώτερη Ελληνική Ολυμπιακή Ιστορία*, ό, π., σ. 106.

376 Ο Σπυρίδων Λάμπρος περιγράφοντας το αγώνισμα της Δισκοβολίας, μετέφερε την απογοήτευση του κοινού από την επικράτηση του Αμερικανού Γκάρετ επί των Ελλήνων Παρασκευόπουλου και Βερσή, αποδίδοντας αυτή την επιτυχία εις το «νεώτερον πρακτικό πνεύμα [που] έχει εισαγάγει εις αυτούς [τους αγώνες] την αρχιτεκτονικήν ταινίαν και το χρονόμετρον». Ο Γκάρετ είχε επικρατήσει για 20 εκατοστά του μέτρου επί του Παρασκευόπουλου, ο οποίος προηγείτο σταθερά σε όλες τις βολές και έχασε στην τελευταία. Ο Βερσής εμφανίζεται ως τρίτος νικητής, ωστόσο, υπήρξε ο νικητής του «κάλλους». Το χρονόμετρο και η μετροταινία, λοιπόν, «μεταφέρουσι τον στέφανον από κεφαλής πραξιτελείου Ερμού, από σώματος μυρωνείου Δισκοβόλου εις τας ευκίνητους εκείνας εκ σαρκός μηχανάς της αθλητικής, ας φαίνεται κινών ο ηλεκτρισμός του Έδδισων, από του αρχαίου κόσμου εις τον νέον» Βλ. *Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς αγώνας του 1896*, ό. π., σ. 109.

από την έντονη θεατρική διάσταση του Ολυμπιακού γεγονότος, δηλαδή, την σαφή προσέγγισή του ως σύγχρονου «θεάτρου των αρχόντων».

Αυτή ακριβώς, η θεατρική διάσταση διαμόρφωσε έναν Ολυμπιακό χώρο πολύ πιο σύνθετο και πυκνό σε μηνύματα από τον ηγεμονικό - παιδαγωγικό αθλητικό χώρο που είχε στο μυαλό του ο Κουμπερτέν. Ουσιαστικά διαμορφώθηκε ο χώρος ενός νέου αστικού πολιτισμικού είδους «δραματικού» λειτουργικού αποτελέσματος.

Η ανάλυση των Ελλήνων παραγόντων ως υποκειμένων αλλά και του «γεωγραφικού» τους χώρου ανέδειξε τον ηγεμονικό προσανατολισμό του ελληνικού Ολυμπιακού δράματος. Ο προσανατολισμός αυτός χρειάζεται να εξετασθεί ως προς την αποτελεσματικότητά του. Ωστόσο πριν προχωρήσουμε στην εξέταση αυτής της αποτελεσματικότητας χρειάζεται να σημειώσουμε ότι από μόνο του το γεγονός της Ολυμπιακής παράστασης συγκρότησε ένα εορταστικό προηγούμενο που ανέτρεπε τους αστικούς ωφελιμιστικούς στόχους και εισήγαγε στο πεδίο του «πολιτισμού του σώματος» νέες κοινωνικές προσλήψεις και αξιολογήσεις γύρω από την σημασία της «διασκέδασης»και της «ηδονής».

Η αποτελεσματικότητα του δρώμενου που παρουσίασε η ελληνική παραγωγή θα διερευνηθεί μέσα από την εξέταση του ρόλου διαφορετικών κοινωνικών χώρων, όπως ο χώρος των επιτελεστών - αθλητών καθώς και αυτός των παρατηρητών – θεατών, στην τελική διαμόρφωσή του. Σε αυτή τη διερεύνηση θα αναδειχθούν επιπρόσθετα σημεία πολιτισμικής και κοινωνικής ανατροπής στη σχέση της αστικής τάξης με τον αθλητισμό και συμπεραματικά θα υποδειχθεί ότι η αξιολόγηση της όποιας αθλητικής αποτελεσματικότητας δεν μπορεί να στηρίζεται σε γενικές αρχές στον βαθμό που σε μεγάλο βαθμό εξαρτάται από την αβέβαιη ροή του αθλητικού αποτελέσματος. Το ελληνικό αθλητικό αποτέλεσμα των αγώνων του 1896 ήταν βεβαίως ιδανικό για να «απογειωθεί» το δρώμενο που ετοίμασαν οι παραγωγοί του.

Κεφάλαιο 3

Οι αθλητές ως επιτελεστές των πρώτων Ολυμπιακών Αγώνων

Απόρροια της διαδεδομένης στην αθλητική κοινωνιολογία δομο - λειτουργιστικής, προσέγγισης η οποία αντιλαμβάνεται τον αθλητισμό ως ενιαία δομή που επηρεάζει μονόδρομα τα συστατικά της μέρη, είναι η απουσία ή/και η παθητική ένταξη μέσα στο πλαίσιο της κοινωνιολογικής συζήτησης των ίδιων των αθλητών, που αποτελούν τη βάση στην οποία στηρίζεται η αθλητική δομή.

Η απουσία του «αθλητή» δεν παρατηρείται μόνο μέσα στο χώρο της αθλητικής κοινωνιολογικής ανάλυσης. Είναι εμφανής σε ολόκληρο το θεσμικό οικοδόμημα της διοίκησης και του ελέγχου του αθλητισμού, παρ' όλες τις σχετικά πρόσφατες τάσεις εκπροσώπησης των αθλητών σε αθλητικούς οργανισμούς και διοικητικούς φορείς, ή/και την ανάδειξη μιας μειονότητας αθλητών σε επιφανή αθλητικά διοικητικά στελέχη.

Στο δικό μας αναλυτικό πλαίσιο οι αθλητές δεν αντιμετωπίζονται ως δευτερεύοντες - παθητικοί φορείς της ιδεολογίας και των σχέσεων εξουσίας που παράγονται στη δομή του αθλητικού οικοδομήματος, ούτε ως απλοί διεκπεραιωτές ενός αθλητικού μετά - κειμένου, όπως αυτό ορίζεται πρωταρχικά από τις πηγές και τους παραγωγούς του. Αντίθετα, η θέση μας είναι πως συνθέτουν από μόνοι τους ειδικά «κείμενα», τα οποία συνεισφέρουν στην τελική σύνθεση μιας διαφορετικής, κάθε φορά, αθλητικής αφήγησης.

Οι αθλητές, ως μετά - κείμενα, φέρνουν στο χώρο της αθλητικής αφήγησης τα δικά τους ταξικά, πολιτισμικά, εθνικά γενετικά σημάδια, τα οποία συνθέτουν, μέσα στο ευαίσθητο πλαίσιο του «ρέοντος» αγωνιστικού, αθλητικού κειμένου και σε συνάρτηση με τον ορίζοντα των προσμονών του κοινού προς το οποίο απευθύνονται, έναν διαφορετικό κάθε φορά χώρο επιτέλεσης. Οι αθλητές, μαζί με το κοινό και το χώρο της αθλητικής παραγωγής, συγκροτούν τους αστάθμητους παράγοντες στη

διαδικασία της απόδοσης νοήματος στο περιεχόμενο μιας αθλητικής εκδήλωσης, αν θεωρηθούν σε αυτή τη διαδικασία ως δεδομένα τα στοιχεία που προέρχονται από το χώρο των αθλητικών πηγών.

Ακόμη και αν θεωρηθεί ως μέρος της βιομηχανίας του αθλητικού μάρκετινγκ και της βιομηχανίας της βελτίωσης της αθλητικής επίδοσης, τόσο, η διαμόρφωση της σύγχρονης εικόνας των αθλητών, όσο και η δυνατότητα της καλλιέργειας στο κοινό δεδομένων αθλητικών προσμονών, οι παράγοντες των αθλητών και του κοινού συγκροτούν αναλυτικές κατηγορίες χωρίς τις οποίες η ανάλυση του αθλητικού φαινομένου δεν μπορεί να είναι πλήρης.

3.1. Ο Αθλητής ως αστική εννοιολογική ενότητα

Πέραν των ειδικών σημασιών που φέρνει ο κάθε αθλητής σε ένα χώρο αθλητισμού που ερμηνεύεται ως παράσταση, η σύγχρονη, συμβατική εννοιολογική ενότητα που ορίζεται με τον όρο αθλητής δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι έχει απόλυτη αστική προέλευση. Ο αθλητής, ορίστηκε, βεβαίως, στο πλαίσιο ενός αστικά διαμορφωμένου αθλητικού χώρου, ωστόσο, ως ξεχωριστή εννοιολογική κατηγορία ανέκυψε περισσότερο μέσα στο χώρο ενός αρχικά μη – ορθόδοξου αστικού αθλητικού θεάματος, παρά στον αστικό χώρο των σπόρτσμαν και των γυμναστών.

Οι ιδιότητες του σπόρτσμαν και του γυμναστή υπήρξαν οι κατ' εξοχήν επιδιώξεις των αστικών συστημάτων της Φυσικής Αγωγής, τα οποία αποτύπωναν τις ανάγκες διαμόρφωσης νέων κοινωνικών προτύπων που να αντανακλούν και να υπηρετούν τις νέες αστικές συλλογικότητες. Οι σπόρτσμαν και οι γυμναστές δεν συγκροτούσαν ειδικές συλλογικότητες που τις χαρακτήριζε η ενασχόλησή τους αποκλειστικά με τον αθλητισμό. Ο αθλητισμός συμπλήρωνε το *equilibrium* του ολοκληρωμένου αστού ανδρός και συνέτεινε στη διαμόρφωση μιας γενικότερης αστικής, ανδρικής συλλογικότητας.

Υπό αυτή την έννοια, η μετριοπαθής επιμέρους ενασχόληση των αστών με τον αθλητισμό, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως η αιτία της παραγωγής «ειδικών αθλητών». Το αντίθετο, αυτή η στάση απέναντι στον αθλητισμό συγκροτούσε ένα ιδεολογικό ανάχωμα στην αθλητική μονομέρεια η οποία εμφανιζόταν ως το αποτέλεσμα της αποκλειστικής και δη της επαγγελματικής ενασχόλησης με τον αθλητισμό.[377]

Ωστόσο, στο χώρο των Αγγλοσαξόνων σπόρτσμαν, ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα, με τη θεσμοθέτηση διατοπικών αντιπροσωπευτικών πρωταθλημάτων ανάμεσα σε εκπαιδευτικά ιδρύματα και συλλόγους, συντελέστηκαν εξελίξεις οι οποίες συγκρότησαν μια ειδική κατηγορία αθλητών. Αυτοί οι αθλητές μόνο κατ' επίφαση μπορούσαν να θεωρούνται ως μη – επαγγελματίες, ή ερασιτέχες, αφού ουσιαστικά

377 Την αντανάκλαση αυτής της κριτικής τη συναντούμε στον ελληνικό χώρο τον 19ο αιώνα, ως σταθερή κριτική των γυμναστών προς τους πλανόδιους αθλητές και τα αθλητικά πανηγύρια, και ακόμη, στην περίοδο των Ολυμπιακών αγώνων, ως κριτική του Μάνου προς τους επαγγελματίες γυμναστές. Κριτική για τη μονομέρεια της αθλητικής ενασχόλησης ασκεί σταθερά ο Χρυσάφης, ακόμη και μέσα στον 20ο αιώνα, σε συνθήκες πλήρους κατίσχυσης της οντότητας του εξειδικευμένου Αθλητή.

συγκροτούσαν μια ειδική κοινωνική ομάδα που αφιέρωνε το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου της στην καλλιέργεια και επίδειξη της αθλητικής της ικανότητας.

Η Αμερική εμφανίζεται πρωτοπόρος στη διαμόρφωση ενός ειδικού χώρου αθλητών, οδηγούμενη, όπως φαίνεται, από τις ανάγκες ενίσχυσης ενός αθλητικού θεάματος που περισσότερο από τις εκπαιδευτικές - κοινωνικές του ιδιότητες εμφάνιζε κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά με προβιομηχανικά αθλητικά και μη θεάματα, όπως για παράδειγμα οι ιπποδρομίες. Κατά τον Κουμπερτέν, ο οποίος κατέγραψε τις εντυπώσεις του από τον αθλητισμό στην Αμερική το 1889-90, αυτοί οι αθλητές και το περιβάλλον του γυμναστηρίου μέσα στο οποίο περνούσαν τις ώρες τους θύμιζαν, «ένα στάβλο με άλογα κούρσας.[Εκεί] υπάρχει ο εκτροφέας, που παραδίδει τα όμορφα κτήνη στον εκπαιδευτή».[378] Το περιβάλλον των αθλητικών αγώνων, επίσης, εμφανίζεται, μέσα από τις περιγραφές του Κουμπερτέν, ως ανεξάρτητο από την εκπαιδευτική διεργασία, ως ένα περιβάλλον αθλητικού θεάματος που ορίζει τους αθλητές και ορίζεται από την παρουσία των θεατών :

> Για μια ομάδα παικτών που υποτίθεται ότι θα συγκρουστεί εναντίον μιας άλλης ομάδας σε μια συγκεκριμένη ημερομηνία, μπροστά από ένα τεράστιο, ενθουσιώδες πλήθος, καμιά θυσία δεν είναι πολύ μεγάλη. Το κάθε τι είναι οργανωμένο γύρω από την προπόνηση αυτών των ανδρών, επάνω στους οποίους κόσμος στη Νέα Υόρκη, στο Ώλμπονυ, στη Βοστόνη, κλπ., πρόκειται να τζογάρουν τεράστια ποσά. Οι άλλοι σπουδαστές μένουν απέξω.[379]

Πέραν της Αμερικής, η οποία εντυπωσίασε τον Κουμπερτέν λόγω του υπέρμετρου ορθολογισμού στη διαδικασία της προετοιμασίας της αθλητικής επίδοσης και βεβαίως λόγω της σύνδεσης του αθλητισμού με τον «τζόγο» και στην Αγγλία το περιβάλλον του αθλητικού θεάματος, συμπεριλαμβανομένης της οικονομικής του παραμέτρου, διαμόρφωσε, για ορισμένα αθλήματα νωρίτερα ενώ για άλλα προς τα τέλη του 19ου αιώνα, συνθήκες ανάδειξης μιας ειδικής κατηγορίας επαγγελματιών αθλητών. Στο κρίκετ, για παράδειγμα, εμφανίστηκαν από το 1840 και κυριάρχησαν επί δύο δεκαετίες, «περιπατητικές επαγγελματικές ομάδες», οι οποίες σύμφωνα με τον

---

378 Pierre de Coubertin, *Olympism*, ό.π., σ. 84.

Βάμπλιου, «εκμεταλλεύτηκαν το σιδηρόδρομο για να περιοδεύσουν στην επαρχία και να παίξουν με τοπικές ομάδες (...)»[380] εισπράττοντας χρήματα στην είσοδο. Ο εκσυγχρονισμός των σπορ στην Αγγλία και η διαμόρφωση των εθνικών πρωταθλημάτων στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα με την παρέμβαση των «μυοχριστιανών», αστών αναμορφωτών, δεν οδήγησε στην εξαφάνιση των επαγγελματιών αθλητών ούτε αντίστροφα στην κυριαρχία των ερασιτεχνών σπόρτσμαν. Ειδικά η διαμόρφωση των συναντήσεων σε εθνικό επίπεδο, όξυνε το ενδιαφέρον του ανταγωνισμού, επέτεινε τον επαγγελματισμό, ή/και οδήγησε στην εμφάνιση επαγγελματιών αθλητών σε νέα εθνικά αθλητικά θεάματα όπως στο ποδόσφαιρο.[381]

Η εμφάνιση του επαγγελματία, ή του ερασιτέχνη – πλήρως απασχολούμενου αθλητή, ουσιαστικά ισοδυναμεί με την ανάδειξη της έννοιας του «αθλητή» ως ιδιαίτερης κοινωνικής κατηγορίας. Σε μια συγκριτική ιστορική προοπτική, η εμφάνιση αυτής της ιδιαίτερης κατηγορίας κοινωνικών υποκειμένων μπορεί να ερμηνευθεί ως μετεξέλιξη μιας πολιτισμικής παράδοσης επίδειξης σωματικών ικανοτήτων. Αυτή η τελευταία ενσωματώνεται στο αστικό πρότυπο περί σωματικού - πνευματικού πολιτισμού μεταγγίζοντάς του στοιχεία ενός προβιομηχανικού σωματικού παρελθόντος.

Ο ««προβιομηχανικός» αθλητής» είναι υπαρκτή έννοια. Συμπληρώνει τον «προβιομηχανικό πολιτισμό του σώματος» των παραδοσιακών παιχνιδιών και θεαμάτων, συγκροτώντας ευδιάκριτη, περιφερόμενη, περιθωριακή κοινωνική ομάδα,

---

379 Αυτόθι.

380 Wray Vamplew, *Pay up and play the game*, ό.π., σ. 58.

381 Το πνεύμα του «σπόρτσμαν» κυριάρχησε στα πρώτα χρόνια της δημιουργίας της Αγγλικής ποδοσφαιρικής Ομοσπονδίας, (1863),όπου όλοι οι αγώνες είχαν φιλικό χαρακτήρα. Σύντομα, ωστόσο, όπως αναφέρει ο Βάμπλιου, «διοργανώθηκαν αναμετρήσεις για να δώσουν στις ομάδες περισσότερα κίνητρα συμμετοχής από απλή τιμή. Το Αγγλικό κύπελο άρχισε το 1871 (...) και επίσης διοργανώθηκαν μια πληθώρα τοπικών και περιφερειακών αναμετρήσεων (...). Σε διάστημα δυο δεκαετιών από την ίδρυση της Αγγλικής Ποδοσφαιρικής Ομοσπονδίας το ποδόσφαιρο κυριαρχούταν από τις ομάδες των *Παλιών-Αγοριών* [Αστοί – σπόρτσμαν], αλλά, σταδιακά ομάδες με ρίζες στην εργατική τάξη ήλθαν στην επιφάνεια, με αποκορύφωμα την νίκη της Μπλάκμπερν Ολύμπικ επί των Όουλντ Ετόνιανς στον τελικό κυπέλλου το 1883. Αυτές οι ομάδες άρχισαν με αυξανόμενους ρυθμούς να πληρώνουν τους παίκτες τους, κατ' αρχήν παράνομα, αλλά, από το 1885 με την άδεια της Ποδοσφαιρικής Ομοσπονδίας. Τελικά, όλες οι αρχικές ομάδες της πρώτης εθνικής κατηγορίας [ιδρύθηκε το 1888] ήταν επαγγελματικές». Βλ. Αυτόθι, σ. 62.

η οποία, αντίστοιχα με άλλες περιφερόμενες ομάδες όπως οι ζογκλέρ, οι αρτίστες, οι θεατρίνοι κλπ., ζούσε από τις σωματικές αναμετρήσεις και επιδείξεις. Κατά τον 19ο αιώνα, μέσα στο κλίμα της αστικής πολιτισμικής μεταμόρφωσης της κοινωνίας, η συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα δέχτηκε ισχυρές πιέσεις. Συνέχισε, ωστόσο, να υφίσταται, συντηρώντας τα στοιχεία του προβιομηχανικού αθλητικού θεάματος, το οποίο τελικά επιβιώνει αλλάζοντας περιεχόμενο κάτω από την επιρροή των νέων δεδομένων του αστικού αθλητισμού.

Οι σύγχρονοι αθλητές, οι οποίοι συγκροτούνται στο πλαίσιο του σύγχρονου αθλητικού θεάματος, εμφανίζουν μάλλον μικρότερη συγγένεια με τους gentlemen, ή, σπόρτσμαν και μεγαλύτερη με τους περιφερόμενους αθλητές των προβιομηχανικών χρόνων. Ενισχυτικό επιχείρημα αυτής της συγγένεια αποτελεί η παρατηρούμενη μυθοποίηση του σύγχρονου «πρωταθλητή», δηλαδή, η συντήρηση (με Βεμπεριανούς όρους) ενός χώρου «μαγείας» μέσα σε αθλητικές δομές αυστηρά ορθολογικές.

Ο σύγχρονος πρωταθλητής μπορεί να θεωρηθεί ως η ορθολογική εξέλιξη των «Κουταλιανών» του 19ου αιώνα, αν γίνει κατανοητός ως βασική μονάδα ενός ολοκληρωμένου και πανάρχαιου συστήματος αθλητικού θεάματος. Στο πλαίσιο αυτό μπορούν να εντοπιστούν, βέβαια, σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις δύο κατηγορίες επιτελεστών. Αφορούν, κυρίως, τη διαφορετική κοινωνική θέση των ατόμων της κάθε κατηγορίας, καθώς και τις διαφορετικές μορφές διαχείρισης της αθλητικής τους επιτυχίας.

Ωστόσο, παρά την ευρύτερη κοινωνική αποδοχή που απολαμβάνουν οι σύγχρονοι «πρωταθλητές» και τους τεράστιους υλικούς πόρους που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή και ανάδειξη τους η επίδειξη εξαιρετικών σωματικών ικανοτήτων προς ένα κοινό αποτελεί την κοινή βάση συγκρότησης τόσο των «προ-βιομηχανικών» όσο και των «σύγχρονων» αθλητών. Η «θεαμα-τική» αυτή διάσταση ενισχύει οργανικά ένα απαραίτητο σύστημα «απογείωσης» της επίδοσης και μυθοποίησης του «σωματικού» ατόμου. Αυτό το σύστημα, ωστόσο, ανατρέπει μια ολόκληρη αστική αθλητική δεοντολογία η οποία νομιμοποίησε και συνεχίζει να νομιμοποιεί τον αθλητισμό και η οποία θέλει τους αθλητές gentlemen, δηλαδή, μετριοπαθή παραδείγματα ολοκληρωμένων σωματικά και πνευματικά ατόμων.

Ο σύγχρονος «πρωταθλητής» ως έννοια, εμπεριέχει, επιπλέον, ένα στοιχείο ατομικής πολιτισμικής ανατροπής, το οποίο δεν περιορίζεται στην συμβολή του

αθλητή για τη συντήρηση ενός διακριτού χώρου «αθλητικού θεάματος» στο αστικό περιβάλλον. Ο πρωταθλητής μπορεί να θεωρηθεί ως ένα σύνολο ατομικών δράσεων απελευθέρωσης από τον αστικό ορθολογισμό, αντίστοιχων, με υλικούς , αλλά, και ψυχοσωματικούς όρους, με τις δράσεις ενός ευρύτερου χώρου επιτελεστών. Η σκληρή διαδικασία της παραγωγής πρωταθλητών, ξεφεύγει από το συμβατικό παραγωγικό πλαίσιο, δημιουργώντας ένα δικό της παραγωγικό χωροχρόνο όπου διαμορφώνονται «εξαιρετικά» άτομα που δύσκολα μπορούν να ενταχθούν στο χώρο της συμβατικής καθημερινότητας.

Η εικόνα αυτής της ατομικής ανατροπής εμφανίζεται πιο έντονα αν στραφούμε στη μελέτη ιστορικών περιόδων που η αμφισβήτηση του κοινωνικού ρόλου της παραγωγής και η χάραξη ατομικών στρατηγικών είχε πιθανώς θανάσιμο κόστος. Ο περιπλανώμενος αθλητής, ο αρτίστας, ο κάθε είδους επιτελεστής των προβιομηχανικών, αλλά και των πρώιμων αστικών χρόνων (για να μην ανατρέξουμε στην πρόσφατη ιστορία ενός πλήθους παραγκωνισμένων επιτελεστών) χάραζε ατομική πορεία, έσπαζε τις ατομικές συμβατικές αλυσίδες, εισπράττοντας πολλές φορές την κοινωνική αποβολή και διακινδυνεύοντας αυτή την ίδια την επιβίωση του.

Σε ό,τι αφορά τη σύγχρονη πραγματικότητα, η αθλητική ηθική και ιδεολογία έχει προσαρμόσει και συμπληρώσει τα νοήματά της στο πλαίσιο μιας αθλητικής λειτουργικότητας που απευθύνεται και «προς τους άλλους», τους «μη-αθλητές», δηλαδή τους θεατές– παρατηρητές,. Τα πανανθρώπινα φιλειρηνικά μηνύματα, η «κοινή» παγκόσμια ανθρώπινη ταυτότητα, η παγκόσμια κοσμική γιορτή του ανθρώπινου σώματος είναι θέματα - αξίες που μεταφέρονται ως παραδείγματα στους θεατές - παρατηρητές μέσα από ένα χώρο αθλητικού θεάματος του οποίου την κορωνίδα αποτελούν οι Ολυμπιακοί αγώνες. Στο πλαίσιο αυτό, οι αθλητές πρέπει να αποτελούν τους ενδιάμεσους φορείς, τα κυρίαρχα «παραδείγματα» των Ολυμπιακών αξιών. Ωστόσο, όπως συμπεραίνει ο Λαμαρτίν Ντα Κόστα, βασιζόμενος σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε δείγμα Βραζιλιάνων και Γερμανών ολυμπιακών αθλητών,δεν υπάρχει απόλυτη ταύτιση μεταξύ «Ολυμιακών αξιών» και ατομικών «αξιών» ή επιδιώξεων των αθλητών. Σύμφωνα με τον Ντα Κόστα:

(...) τα βασικά στοιχεία τα οποία διαμεσολαβούν [αρνητικά] στη σχέση μεταξύ των Ολυμπιακών αθλητών και των αξιών του Ολυμπισμού είναι η [διάθεση για

αθλητική] τελειότητα, ο ανταγωνισμός και η [ελλιπής] συναίσθηση [των αξιών]. (...) Αν η επίγνωση των αξιών του Ολυμπισμού ανάμεσα στους αθλητές μπορεί να θεωρηθεί ότι βρίσκεται απλώς εν υπνώσει, η σημασία που αποδίδεται στις αξίες της τελειότητας και του ανταγωνισμού δείχνει ότι η εσωτερική τάση των ανθρώπων της πράξης [αθλητών] σημαδεύει προς ένα νέο μήνυμα στη βάση του Ολυμπισμού. [382]

Η πραγματικότητα δείχνει ότι ο σύγχρονος αθλητής, ως αστική μετεξέλιξη του αντίστοιχου προβιομηχανικού, ανατρέπει «οργανικά» τα επίκτητα πνευματικά και ηθικά νοήματα της αθλητικής δράσης. Ως ενεργός παράγοντας μιας αθλητικής δραματικής πράξης παρεμβαίνει ουσιαστικά στο «ορθολογικά» δομημένο αθλητικό μετά – κείμενο φέροντας μέσα σε αυτό τα γενεσιουργά συστατικά στοιχεία του αθλητικού θεάματος που είναι η επιθυμία για σωματική τελειότητα και η μιμητική αναμέτρηση.

Το πρώτο, λοιπόν, και κοινώς αποδεκτό νέο μήνυμα που φέρνουν οι αθλητές στη βάση του Ολυμπισμού είναι η αναγωγή του ίδιου του αθλητικού θεάματος σε είδος δράσης με αυτοδύναμη αισθητική σημασία,εκπορευόμενης από τις «αξίες» της σωματικής τελειότητας και του ανταγωνισμού. Σ'αυτό το πλαίσιο ανατροπής της κυρίαρχης αθλητικής ηθικής και ιδεολογίας, δομούνται από την μεριά των αθλητών επιμέρους μηνύματα τα οποία χρειάζεται κάθε φορά να εξετάζονται μέσα στις ειδικές συνθήκες στις οποίες αναπτύσσονται.

382 Lamartine P. DaCosta, *Olympic Studies*, ό.π., σ. 365.

3.2. Οι αθλητές των πρώτων Ολυμπιακών αγώνων. Η υπόθεση του πρώτου Ολυμπιακού «ντόπινγκ»

Από τα 43 αγωνίσματα που διεξήχθησαν στους πρώτους Ολυμπιακούς αγώνες,[383]εκείνα που εμφάνισαν τις προϋποθέσεις ανάδειξης σύγχρονων αθλητών – επιτελεστών ήταν όσα έλαβαν χώρα στο Παναθηναϊκό Στάδιο. Κυρίως, δε, τα 15 αθλητικά αγωνίσματα, δηλαδή : οι δρόμοι *100 μέτρων, 400 μέτρων, 800 μέτρων, 1500 μέτρων, 110 μέτρων με εμπόδια, Μαραθώνιος,* τα άλματα, *εις ύψος, επί κοντώ, μήκος, τριπλούν,* οι ρίψεις, *δισκοβολία, σφαιροβολία,* οι άρσεις βαρών, *με το ένα χέρι, με τα δύο χέρια,* και *η πάλη.*

Αυτά τα αγωνίσματα πραγματοποιήθηκαν σε συνθήκες ευπρόσωπου διεθνούς ανταγωνισμού, μπροστά σ'ένα τεράστιο και ενθουσιώδες κοινό, το οποίο με την παρουσία του τα ανέδειξε σε κορυφαία αθλητικά γεγονότα των εννέα ημερών των αγώνων. Στα αθλητικά αγωνίσματα κυριάρχησαν οι Αμερικανοί αθλητές οι οποίοι κατέκτησαν 9 χρυσά μετάλλια. Στη συγκεκριμένη κατηγορία αθλημάτων κατέκτησε επίσης δύο μετάλλια η Αυστραλία, με το μοναδικό αθλητή της, και από ένα η Ελλάδα, η Αγγλία, η Δανία και η Γερμανία.

Οι Έλληνες αθλητές ήταν αυτοί που, μετά τους Αμερικανούς, έκαναν περισσότερο αισθητή την παρουσία τους στα αθλητικά αγωνίσματα. Συγκροτούσαν, αφ' ενός, την πλέον πολυάριθμη αποστολή, αφ' ετέρου, τη δεύτερη πιο επιτυχημένη, λόγω των πολλών συμμετοχών σε τελικούς και την κατάκτηση πολλών δεύτερων και τρίτων Ολυμπιακών νικών.[384] Αν, μάλιστα, ληφθεί υπόψη ότι η Αγγλία, η Δανία και η Γερμανία κατέκτησαν τις νίκες τους στην άρση βαρών και στην πάλη, τότε στα καθαρά αθλητικά αγωνίσματα, που αντιστοιχούν στον σημερινό στίβο, εμφανίζεται μια ενδιαφέρουσα Αμερικανο – Ελληνική κυριαρχία.

Η αθλητική γεωγραφία των πρώτων Ολυμπιακών αγώνων απέχει από το να είναι αντιπροσωπευτική, αφού πολλές ήταν οι χώρες που δεν συμμετείχαν. Επιπλέον, δεν

---

383 Για τα αγωνίσματα και τα ονόματα των Ολυμπιονικών βλ. Κάρολος Μπεκ, *Οι Ολυμπιακοί Αγώνες,* ό.π., σσ. 53-54.ι

384 Οι Έλληνες αθλητές κατέκτησαν από μια δεύτερη Ολυμπιακή νίκη στα αθλητικά αγωνίσματα του Μαραθωνίου, της Σφαιροβολίας και της Δισκοβολίας και από μια τρίτη στα αγωνίσματα της άρσης βαρών με δύο χέρια, στη δισκοβολία, στο δρόμο 800

εκπροσωπούνται παρά μόνο τυπικά η Αγγλία και η Γερμανία, των οποίων μια ευπρόσωπη παρουσία θα καταμέριζε διαφορετικά τις Ολυμπιακές νίκες. Πάντως, η ουσιαστική συμμετοχή των Άγγλων πιθανώς θα συμπλήρωνε την εικόνα της μονοκρατορίας των Αμερικανών στον στίβο και θα την μετέτρεπε σε μονοκρατορία των Αγγλοσαξόνων. Από την άλλη, η παρουσία περισσότερων Γερμανών αθλητών πιθανώς θα επέτεινε την ήδη αδιαμφησβήτητη κυριαρχία τους στα αγωνίσματα της γυμναστικής και δεν θα απειλούσε την επιτυχία των Αγγλοσαξόνων στο δικό τους πεδίο των ατομικών σπορ. Επί της ουσίας, το αθλητικό γεωγραφικό δείγμα των πρώτων Ολυμπιακών αγώνων ανέδειξε τις αθλητικές τάσεις της εποχής κατά τρόπο αντιπροσωπευτικό, τοποθετώντας σε κυρίαρχη θέση μια νέα γενιά αθλητών – επιτελεστών γαλουχημένη σε συνθήκες σύγχρονου αστικού αθλητικού θεάματος.

Οι Αμερικανοί αθλητές, έντεκα όλοι και όλοι στον αριθμό,[385] θα μπορούσε να ισχυρισθεί κανείς ότι αντιπροσώπευαν την έννοια του αστού σπόρτσμαν, καθώς ήταν όλοι σπουδαστές κολεγίων και μέλη αστικών αθλητικών συλλόγων.[386] Την αμερικανική αθλητική συμμετοχή φαίνεται ότι διακατείχε η αίσθηση ενός ερασιτεχνικού, Ολυμπιακού πνεύματος, επιρρεασμένου από τους συμβολισμούς που υποκινούσε ένα ταξίδι – προσκύνημα στο λίκνο του δυτικού πολιτισμού, την Αθήνα, με αφορμή την αναβίωση των Ολυμπιακών αγώνων.[387] Τα κίνητρα για την συμμετοχή σε αυτούς τους αγώνες, εκτός από «αθλητικά», εμφανίζονται περισσότερο ως «αισθητικά» και προσωπικά αν η υπόθεση αυτή ενισχύεται αφενός από το γεγονός ότι δεν υπήρξε διαδικασία επιλογής αθλητών για τη συγκρότηση της αμερικανικής

μέτρων, στο άλμα επί κοντώ, στο Μαραθώνιο, στη σφαιροβολία, στο τριπλούν και στην πάλη.

385 Ο αριθμός των Αμερικανών αθλητών προκύπτει από την καταμέτρηση των συμμετοχών τους στους προκριματικούς και τελικούς των αγωνισμάτων. Ο Αμερικανός αθλητής του τριπλούν και του μήκους Κόνολυ αναφέρεται στη συμμετοχή μιας ομάδας δέκα αθλητών, «η οποία κέρδισε εννιά από τα έντεκα αγωνίσματα» Βλ. *Journal of Olympic History*, «The First Olympic Champion, by James B. Konnolly», Ιανουάριος 2000, σ. 19.

386 Ο πρώτος Ολυμπιονίκης στην ιστορία των σύγχρονων Ολυμπιακών αγώνων και στο αγώνισμα του τριπλούν, Τζαίημς Κόνολυ, αναφέρει στην αυτοβιογραφία του ότι αθλητές είχαν στείλει στους αγώνες της Αθήνας το κολέγιο του Πρίνστον, ο Αθλητικός σύλλογος της Βοστώνης και έναν, τον Κόνολυ, ο μικρός αθλητικός σύλλογος του Σάφολκ. Ο Κόνολυ μπορεί να θεωρηθεί και ως συμμετοχή του Χάρβαρντ από το οποίο πήρε άδεια για να συμμετάσχει στους αγώνες. Βλ. Αυτόθι, σ. 14.

387 Ως προσκύνημα χαρακτηρίζει το ταξίδι στην Αθήνα ο Κόνολυ: « ένα προσκύνημα στην αρχαία Ελλάδα» Βλ. Αυτόθι.

ομάδας, αφετέρου από το ότι υπήρξαν αθλητές οι οποίοι ανέλαβαν προσωπικά τα έξοδα του ταξιδιού τους.[388]

Το «Ολυμπιακό πνεύμα» φαίνεται ότι επηρέασε ακόμη και τα αγωνιστικά χαρακτηριστικά των αμερικανών αθλητών κατά τη διάρκεια των αγώνων. Σύμφωνα με την μαρτυρία του Αμερικανού αθλητή, νικητή του τριπλούν, Κόνολυ, η τεχνική των δύο αναπηδήσεων και ενός άλματος (two hops and a jump), η οποία θεωρήθηκε από τον ίδιο ως «παιδική» και από τους εμπλεκόμενους Έλληνες ως πλέον καλαίσθητη και αρχαιοπρεπής, υπερίσχυσε ασυνείδητα της αποδοτικότερης σύγχρονης τεχνικής (hop, step and jump) κάτω από την επιρροή της Ολυμπιακής ατμόσφαιρας του Σταδίου και χρησιμοποιήθηκε ακόμη και από αυτόν τον ίδιο κατά τη διαδικασία των αλμάτων του.[389]

Με απόλυτους σύγχρονους όρους, οι Αμερικανοί αθλητές, γενικότερα, δεν εμφάνισαν στους αγώνες της Αθήνας την εικόνα ενός «εξειδικευμένου αθλητή». Χαρακτηριστικό, παράδειγμα αποτελεί και η συμμετοχή τους σε περισσότερα του ενός αγωνίσματα, τα οποία, μάλιστα, στις περιπτώσεις των αθλητών Γκάρετ και Κλαρκ ήταν εμφανώς ανομοιογενή.[390] Με σχετικούς όρους, ωστόσο, οι Αμερικανοί εμφάνισαν μια ιδιαίτερα σύγχρονη αθλητική εικόνα, πολύ πιο εξειδικευμένη από αυτή των ανταγωνιστών τους.

Στο πεδίο της αθλητικής εξειδίκευσης σε ένα αγώνισμα είναι γεγονός ότι η εικόνα των Αμερικανών εμφανίζεται ως λιγότερο «σύγχρονη» από αυτή των Ελλήνων αθλητών οι οποίοι υπήρξαν οι μοναδικοί που δεν συμμετείχαν σε περισσότερα από ένα αγωνίσματα.[391] Οι Έλληνες αθλητές ήταν, επιπλέον, οι μοναδικοί που επιλέχθηκαν μέσω προκριματικής διαδικασίας – τους πανελλήνιους αγώνες που

---

388 Αυτόθι.

389 Ο Κόνολυ αναφέρει χαρακτηριστικά ότι, « ήλθα στην Αθήνα έτοιμος να κάνω ένα hop step and jump, ωστόσο σε εκείνο το στάδιο εκείνη την ημέρα, σε ανταγωνισμό για ένα ολυμπιακό πρωτάθλημα, άλλαξα την τελευταία στιγμή σε ένα two hops and jump που είχα να πηδήξω από τότε που ήμουν μικρό αγόρι [και πηδούσα] σε ανταγωνισμό με άλλα αγόρια». Αυτόθι, σ. 18.

390 Ο Γκάρετ ήταν ο πρώτος νικητής στη Σφαίρα και στον Δίσκο και πήρε μέρος και στο Μήκος που ήρθε δεύτερος. Ο Κλαρκ ήταν ο πρώτος νικητής στο Μήκος και στο Ύψος και πήρε μέρος και στη Σφαίρα.

391 Μόνο ο Βερσής αγωνίστηκε σε δυο αγωνίσματα, στο Δίσκο και στην Άρση βαρών. Επίσης ο Μουράτης αγωνίστηκε στα 100 και τα 400 μέτρα, αλλά η συμμετοχή του δεν καταγράφηκε ως Ελληνική, αλλά, ως «εκ Σμύρνης».

προηγήθηκαν των Ολυμπιακών – και έτσι υπήρχε σαφέστερη εικόνα για τις Ολυμπιακές επιδόσεις ανάμεσα σε ένα μεγάλο δείγμα αθλητών.

Ωστόσο, σε σύγκριση με τις υπόλοιπες διεθνείς συμμετοχές οι Αμερικανοί παρουσίασαν πολύ μεγαλύτερο βαθμό εξειδίκευσης. Σχεδόν η μισή αμερικανική αποστολή διέσχισε τον Ατλαντικό και τη Μεσόγειο για να αγωνιστεί σε ένα μόνο αγώνισμα, όπως ο Λέην στα 100 μέτρα, ο Τζέημσον στα 400 μέτρα, ο Στόιτ στα 100 μέτρα εμπόδια, ο Τάιλερ και ο Χόιτ στο επί κοντώ. Οι υπόλοιποι, εκτός των Γκάρετ και του Κλάρκ, αγωνίστηκαν σε δυο, ή, τρία συγγενικά αγωνίσματα, όπως ο Μπουρκ στα 100, 400 και 800 μέτρα, ο Κόνολυ στο τριπλούν και το μήκος, ο Κούρτις στα 100 μέτρα και 100 εμπόδια και ο Μπλακ στα 1500 μέτρα και στον μαραθώνιο.

Οι υπόλοιπες, περιορισμένες και σε ορισμένες περιπτώσεις μοναδικές και συμπτωματικές διεθνείς συμμετοχές στα αγωνίσματα του Σταδίου, προερχόταν από την Αγγλία, την Αυστραλία, τη Γαλλία, τη Γερμανία, τη Δανία, την Ιταλία, την Ουγγαρία, τη Σουηδία και τη Χιλή. Οι συμμετοχές αυτές χαρακτηρίστηκαν περισσότερο από ένα πνεύμα συμμετοχής στη συγκεκριμένη «αθλητική γιορτή» και επίδειξης «αθλοσύνης», παρά από πνεύμα αθλητικής απόδοσης σε ένα συγκεκριμένο αγώνισμα.

Υπήρξαν αθλητές που θέλησαν να πάρουν μέρος σε όλα , σχεδόν, τα αγωνίσματα. Ο Γερμανός Χόφμαν, Ολυμπιονίκης του γυμναστικού αγωνίσματος «αναρρίχησις επί κάλω», πήρε επίσης ανεπιτυχώς μέρος στα 100 μέτρα, στο τριπλούν, στα 800 μέτρα, στα 400 μέτρα και στα 100 μέτρα εμπόδια. Ο Άγγλος Έλιοτ δοκίμασε στην αναρρίχηση επί κάλω, στα 100 μέτρα, στα 400 μέτρα και στην άρση βαρών στην οποία ήρθε δεύτερος. Αρκετά δραστήριοι επίσης εμφανίστηκαν ο Γάλλος Γριζέλ (100 μέτρα, 400 μέτρα, τριπλούν, δίσκος), ο Γάλλος Τουφερί (100 μέτρα, τριπλούν, μήκος) οι Γερμανοί Δερύ και Τράουν (100 μέτρα, 400 μέτρα, 800 μέτρα) και ο Χιλιανός Ντε Σουμπερκαζώ (100 μέτρα, 400 μέτρα, 800 μέτρα).

Οι Αμερικανοί αθλητές αγωνίστηκαν, αναμφίβολα, πολύ πιο εξειδικευμένα από τους παραπάνω ανταγωνιστές. Εμφανίστηκαν, επίσης, όχι μόνο ως οι πλέον «εξειδικευμένοι» στο πεδίο της μέγιστης επίδοσης σε ένα αγώνισμα, ή σε συγγενή κύκλο αγωνισμάτων, αλλά, και γενικότερα, ως οι πλέον «μυημένοι» στη σύγχρονη αγωνιστική «παιδεία». Αυτήν τους τη «μύηση» την εξέφρασαν, αφ' ενός με τις

ξεχωριστές αγωνιστικές επιδόσεις τους, αφ' ετέρου με τη γενικότερη αγωνιστική τους συγκρότηση.

Από τις μαρτυρίες του Κόνολυ γίνεται σαφές ότι η αμερικανική ομάδα ήταν πλήρως εξοικειωμένη και εκτιμούσε τις ποσοτικοποιημένες μέγιστες επιδόσεις. Αυτές, δηλαδή, τις οποίες όριζαν το χρονόμετρο και η μετροταινία[392] και υποβοηθούσαν: οι ειδικές καιρικές και αγωνιστικές συνθήκες του αθλητικού στίβου,[393] οι ειδικές αγωνιστικές «τεχνικές»[394] και ο ειδικός αθλητικός εξοπλισμός των

---

392 Ο Κόνολυ αναφέρεται σχολαστικά, με ύφος σύγχρονου αθλητικού ρεπόρτερ, στα ρεκόρ που σημείωσε ο ίδιος και άλλοι αθλητές, σχολιάζοντας, μάλιστα, τις αγωνιστικές συνθήκες που οδήγησαν σε αυτές τις επιδόσεις: «Το άλμα της νίκης μου ήταν 45 πόδια, το οποίο μπορεί να μην ακούγεται μεγάλο, αλλά, δεν ήταν τόσο κακό, κάτω από τις συνθήκες, ενός νεο – κατασκευασμένου, μαλακού διάδρομου φοράς, όπου η πτέρνα του πατήματος χωνόταν δυο ίντσες στο μαλακό καρβουνόχωμα, σε μια γκρίζα παγερή μέρα και με τον άνεμο απέναντί μας. Ο Μπόμπ Γκάρετ, [δεύτερος Ολυμπιονίκης στο μήκος] διακολλεγιακός πρωταθλητής, προσγειώθηκε δυο πόδια κοντύτερα από το καλύτερο ρεκόρ του στο μήκος, κάτω από τις ίδιες συνθήκες την επόμενη μέρα. Ο δεύτερος αθλητής μετά από μένα [στο τριπλούν], ένας Γάλλος [Ο Τουφερί], είχε στη χώρα του ρεκόρ μεγαλύτερο από 47 πόδια για το hop, step and jump. Αργότερα τον ίδιο χρόνο, στη Νέα Υόρκη, έκανα 49 πόδια και μισή ίντσα. Αλλά, λαμβάνοντας υπόψη τις συνθήκες, πάντα θεωρούσα εκείνα τα 45 πόδια στην Αθήνα μια καλύτερη επίδοση». Βλ. *Journal of Olympic History*, The first Olympic champion, ό.π., σ. 18. Από αυτό το απόσπασμα γίνεται σαφές ότι η «μετροταινία» ήταν το «συνειδησιακό» σημείο αναφοράς για τον προσδιορισμό της αξίας των αθλητών. Ως αντίστοιχο σημείο αναφοράς εμφανίζεται, στην ίδια πηγή, το χρονόμετρο για τους αγώνες δρόμου: « Τα ρεκόρ που έγιναν [στους αγώνες της Αθήνας] δεν συναγωνίζονται με τα ρεκόρ που έγιναν έκτοτε, αλλά οι συνθήκες ήταν εναντίον των αθλητών. Ο χρόνος [στην Αθήνα] του Μεγάλου Τομ Μπρούκ στα 400 μέτρα ήταν 54 δευτερόλεπτα [54 και 1/5 έδωσε η Αθήνα]. Ήταν ένας νεο-κατασκευασμένος στίβος με τους αθλητές να χώνονται βαθιά σε κάθε στροφή». Βλ. Αυτόθι, σ. 19.

393 Ο καιρός και οι συνθήκες του στίβου του Σταδίου αναδεικνύονται στην προηγούμενη παραπομπή ως αρνητικοί ενεργητικοί παράγοντες της ποσοτικοποιημένης αθλητικής επίδοσης. Η ουδετεροποίηση του παράγοντα των καιρικών συνθηκών και η διαμόρφωση ενός ειδικού αγωνιστικού στίβου φαίνεται ότι συνιστούσαν, ήδη, δεδομένες παραδοχές για την ποιότητα των αθλητικών συναντήσεων.

394 Η εξέλιξη της τεχνικής των αγωνισμάτων είναι προφανής από την έμφαση που δίνεται στην προηγούμενη παραπομπή στην τεχνική του τριπλούν. Ως δείγμα επεξεργασμένης και προχωρημένης αθλητικής τεχνικής μπορεί επίσης να θεωρηθεί η ημιγονατιστή τεχνική της εκκίνησης στα 100 μέτρα του Μπούρκ (1ος νικητής), σε αντιπαράθεση με την όρθια τεχνική του μεγαλύτερου μέρους των υπόλοιπων αθλητών. (Ο δεύτερος νικητής Γερμανός Χόφμαν απεικονίζεται, σε φωτογραφία της εκκίνησης του τελικού, σε ημιγονατιστή στάση στηρίζοντας, ωστόσο, τα χέρια του σε δυο σκυτάλες. Βλ. Φωτό : Ε. Σκιαδάς, 100 Χρόνια, ό.π., σ. 106). Η ημιγονατιστή τεχνική θεωρείται ότι εφαρμόστηκε πρώτη φορά το 1884 από τον Μίκαελ Μέρφυ, προπονητή του Πανεπιστήμιου Γέιλ (John Bale, *Landscapes*, ό.π., σ.102) και, παρόλη την αντίθετη εικόνα που προκύπτει από την φωτογραφία του τελικού των 100 μέτρων της Αθήνας, την χρονιά των Ολυμπιακών αγώνων ήταν μια ήδη διαδεδομένη τεχνική εκκίνησης στα 100 μέτρα. (Σε φωτογραφία

αθλητών.[395] Οι Αμερικανοί αθλητές, εν τέλει, στους πρώτους κιόλας Ολυμπιακούς αγώνες, εισήγαγαν τα στοιχεία του σύγχρονου αθλητικού ανταγωνισμού, ο οποίος λάμβανε λιγότερο υπόψη του τα εκπαιδευτικά και πνευματικά χαρακτηριστικά που «συγκινούσαν» τους εμπνευστές της Ολυμπιακής διοργάνωσης – το σωματικό και πνευματικό equilibrium - και συνέδεε περισσότερο αυτή τη διοργάνωση με το χώρο του ατομικού σωματικού κατορθώματος, όπως αυτό είχε εξορθολογιστεί στις απαρχές της εμφάνισης του σύγχρονου αστικού αθλητικού θεάματος.

Οι Έλληνες αθλητές, ο δεύτερος, μετά τους Αμερικανούς, πιο σημαντικός παράγοντας του χώρου των Ολυμπιακών επιτελεστών, εμφανίστηκαν στους αγώνες ως φορείς μιας ιδιαίτερα «σύγχρονης» αθλητικής συγκρότησης. Η διερεύνηση, μάλιστα, του χώρου των Ελλήνων αθλητών φέρνει στην επιφάνεια, περισσότερο από μια αντίστοιχη αυτού των Αμερικανών, πρακτικές στήριξης της ατομικής επίδοσης που βρίσκονται σε ρήξη ακόμη και με την κυρίαρχη ηθική της σύγχρονης αθλητικής πρακτικής.

Οι Ολυμπιακοί αγώνες υπήρξαν η αφορμή για να αναπτυχθεί η σχέση ανάμεσα στους Έλληνες αθλητές και στη σύγχρονη αγωνιστική πρακτική. Η έως τότε ελληνική αγωνιστική εμπειρία ήταν περιστασιακή και ασυγκρότητη, αφού, σε μια περίοδο μισού περίπου αιώνα, τα ελληνικά αθλητικά γεγονότα ήταν μετρημένα στα δάκτυλα του ενός χεριού. Επιπλέον η κατίσχυση στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα της εκπαιδευτικής γυμναστικής, σε βάρος του αθλητικού θεάματος, συνέτεινε ακόμη περισσότερο στην απομάκρυνση των ελληνικών αθλητικών εκδηλώσεων από τις σύγχρονες τάσεις της αστικής «αθλητικοποίησης» που είχαν ως επίκεντρο τα βρετανικά σπορ. Υπό αυτή την έννοια θα μπορούσαμε να πούμε ότι η Ελλάδα όταν δέχτηκε να διοργανώσει τους πρώτους διεθνείς Ολυμπιακούς αγώνες δεν είχε αθλητές αλλά έναν περιορισμένο αριθμό γυμναστών. Εκ των πραγμάτων, λοιπόν,

---

της εκκίνησης των 100 μέτρων του πρωταθλήματος της Αγγλικής Ομοσπονδίας Στίβου το 1896 οι αθλητές εκκινούν με διαφορετικές παραλλαγές της ημιγονατιστής τεχνικής. Βλ. John Bale, *Landscapes*, Αυτόθι.)

395 Οι Αμερικανοί αθλητές στους αγώνες της Αθήνας έκαναν χρήση παπουτσιών με καρφιά (σπάικς). Αυτό αναγνωρίζεται τουλάχιστον για τον Κόνολυ και τον Μπουρκ στην αυτοβιογραφία του Κόνολυ, αλλά, θεωρείται και ως δεδομένο του εξοπλισμού των αθλητών του Στίβου, που αριθμούσε σχεδόν 30 χρόνια ζωής πριν τους αγώνες της Αθήνας. (Βλ. John Bale, *Landscapes*, Αυτόθι.)

έπρεπε να δημιουργηθούν αθλητές και να εξοικειωθούν με τα δεδομένα του σύγχρονου αθλητικού ανταγωνισμού.

Η παραγωγή των ελλήνων αθλητών εξελίχθηκε σε μια ευκαιριακή διαδικασία αθλητικής εξειδίκευσης με στόχο την μέγιστη αθλητική επιτυχία. Αυτή η διαδικασία δημιούργησε ένα σύνολο ανατροπών σε ό,τι αφορά τα αποδεκτά όρια της αθλητικής ενασχόλησης και μπορεί να θεωρηθεί ως το πρώτο παράδειγμα διαμόρφωσης μιας νέας, παγκόσμιας, αγωνιστικής κουλτούρας, επικεντρωμένης στην εθνική και ατομική αγωνιστική επιτυχία. Ο εθνικός χαρακτήρας της παραγωγής ελλήνων αθλητών υπήρξε προφανής, αφού ως κριτήριο της συμμετοχής στους Ολυμπιακούς αγώνες ορίστηκε η επιτυχία σε Πανελλήνιους προκριματικούς αγώνες.

Το γεγονός πως ο εθνικός χαρακτήρας υπερίσχυσε του έντονου ταξικού χαρακτήρα της άσκησης εκείνων των χρόνων, αποδεικύεται και από τη συμμετοχή τόσο του «λαϊκού» Σπύρου Λούη στους αγώνες, όσο και μιας ομάδας «Αμαρουσιωτών» στους προκριματικούς. Επιπλέον, η ευπρόσωπη εθνική εκπροσώπηση έφερε ανατροπές στο χώρο των αντιλήψεων για τη «σωστή» άσκηση των γυμναστών, προκρίνοντας πρακτικές βελτίωσης της ατομικής επίδοσης, που θεωρήθηκαν, από τους γυμναστές εκείνης της εποχής, αντι – επιστημονικές και εκτός παιδαγωγικών ορίων.

Σημαντικός άνθρωπος στο έργο της παραγωγής εξειδικευμένων αθλητών υπήρξε ο, «κομπογιαννίτης» κατά τον Χρυσάφη, Άγγλος «μάστορης» στην κατασκευή στίβων Charles Perry, τον οποίο προσέλαβε ο Μάνος, όχι μόνο ως κατασκευαστή του στίβου του Παναθηναϊκού Σταδίου αλλά και ως προπονητή του Αθλητικού Ομίλου Αθηνών. Ο Πέρυ άσκησε σημαντική επιρροή στην προετοιμασία των ελλήνων αθλητών, κατά τον Χρυσάφη, μάλιστα, καταστροφική, αφού εξ' αιτίας του :

> Αντί να διαδοθούν αι ορθαί αντιλήψεις της μεθοδικής και συστηματικής γυμνάσεως, της κανονικής ζωής, της εγκράτειας κ λ π. επεκράτησαν διάφοραι προλήψεις και απεδόθησαν υπερφυσικά αποτελέσματα εις παράγοντας εντελώς δευτερευούσης φύσεως. [396]

---

396 Ι.Ε.Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι Διεθνείς*, ό. π., σ. 280.

Οι «δευτερευούσης φύσεως παράγοντες» αποτελούν, λιγότερο, ή και περισσότερο, σύγχρονους έννομους, ή και παράνομους παράγοντες στήριξης της αθλητικής επίδοσης. Στην κατηγορία των «εννόμων παραγόντων» εντάσσεται η διαιτολογική στήριξη της επίδοσης των ελλήνων αθλητών, ενώ σ'αυτήν των «παρανόμων» η φαρμακευτική στήριξη. Περισσότερο οι αθλητές του Ομίλου Αθηνών και λιγότερο οι υπόλοιποι έλληνες αθλητές, στηρίχθηκαν κατ' αρχήν διαιτολογικά αφού, όπως επισημαίνει ο Χρυσάφης:

> ωδηγούντο καθ' εκάστην επιδεικτικώς εις το αρτισύστατον τότε εστιατόριον «ο Αβέρωφ», όπου με αιμοσταγή μπιφτέκια και ζύθον συμπλήρωναν την Αγγλικήν των προπόνησιν, ενώ εις τους λοιπούς συλλόγους εδόθησαν εφ' άπαξ ανά 80 δραχμαί κατ' αθλητήν, για να βελτιώσουν και αυτοί την δίαιταν των και να μη έχουν παράπονον.[397]

Περισσότερο «παράνομη», με σύγχρονους όρους, από τις συνήθεις και αποδεκτές πρακτικές της διαιτολογίας, ακούγεται η φαρμακευτική στήριξη στην οποία υποβλήθηκαν οι έλληνες αθλητές. Σύμφωνα με τον Χρυσάφη:

> Χάρι δε εις τας διηγήσεις του μίστερ Πέρρυ και τας περί προπονήσεως ειδικάς μελέτας του Μάνου, συνεβλήθη η επιτροπή των Ολυμπιακών αγώνων με το φαρμακείον Κρίνου και προέβη εις μεγίστας παραγγελίας α) μιας προχείρου απομιμήσεως του προχείρου εκείνου επαλλείμματος του καλουμένου Embrocation, β) εκχυλίσματος Κολά και γ) σοκολάτας περιεχούσης Κολά. Τα αποτελεσματικώτατα δε κατά την αντίληψιν της επιτροπής προπονητικά ταύτα φάρμακα εδόθησαν και εις τους λοιπούς Συλλόγους διά τα μεταχειρίζωνται και οι λοιποί αθληταί.[398]

Η αναφορά στο εκχύλισμα «Κολά» μπορεί να καταδεικνύει και τυπικά την πρώτη υπόθεση ντόπινγκ σε Ολυμπιακούς αγώνες. Ουσιαστικά δεν υπάρχει αμφιβολία ότι καταδεικνύει τις εγγενείς με τη βελτίωση της αθλητικής επίδοσης τάσεις

397 Αυτόθι.

χρησιμοποίησης φαρμάκων. Γενικότερα, οι Έλληνες αθλητές του 1896 συγκροτούν ένα ισχυρό παράδειγμα: ευκαιριακής αθλητικής εξειδίκευσης που με τη βοήθεια προπονητικών, διαιτολογικών και φαρμακευτικών μέσων αποσκοπεί στην επίτευξη της μέγιστης δυνατής επίδοσης. Το παράδειγμα αυτό, μέσω της παρουσίας του Πέρυ, μαρτυρά πως η καθολική υιοθέτηση αυτών των πρακτικών εντοπίζεται ήδη στις απαρχές του σύγχρονου Ολυμπιακού θεάματος.

Σε συνδυασμό με το παράδειγμα των Αμερικανών αθλητών, το ελληνικό παράδειγμα μαρτυρά ότι οι αθλητές ανέτρεψαν την επιθυμητή εικόνα του αστού αθλητή – gentleman και επέβαλαν στους πρώτους Ολυμπιακούς αγώνες, την κυριαρχία νοημάτων όπως η «σωματική τελειοποίηση» και το «πλεονεκτήμα στον ανταγωνισμό». Δευτερευόντως, μετέφεραν ίσως και τη ρομαντική σχέση τους με τον κλασικό συμβολισμό που υποκινούσε η διεξαγωγή των Ολυμπιακών αγώνων στην Ελλάδα. Η δεύτερη αυτή σχέση, μάλιστα, πιθανώς ενίσχυσε τα στοιχεία που παραπέμπουν σε ένα θεάμα εορτασμού του ανθρώπινου σώματος, σύναξης του «εθνικού» δυτικού κόσμου και δοξασμού (αποθέωσης) των διοργανωτών.

Ωστόσο, στη βάση αυτού του συνόλου πολιτισμικών νοημάτων υπήρχε ένα εν δυνάμει ανατρεπτικό αθλητικό κείμενο που το παρήγαγε το θεμελιώδες και εύθραυστο κίνητρο των αθλητών για επικράτηση. Το αθλητικό Ολυμπιακό κείμενο θα μπορούσε να μην είναι συμβατό με το εορταστικό μετά – κείμενο. Μια πλήρης αποτυχία των ελλήνων αθλητών θα μπορούσε να έχει ανατρέψει το κλίμα της ειρηνικής συνύπαρξης, της φιλοξενίας, του ύμνου στο ανθρώπινο σώμα, της δόξας προς τους άρχοντες διοργανωτές κλπ. Στην ανάλυση του Ολυμπιακού αθλητικού κειμένου που ακολουθεί επιβεβαιώνεται τόσο η αντίφαση του «Ολυμπιακού αθλητή» με την έννοια του αστού αθλητή – gentleman, όσο και η εύθραυστη συγκρότηση του ως ιδεολογικού/ ηγεμονικού μετά – κειμένου.

---

398 Αυτόθι. Έντονη γραφή δική μας.

3.3. Το αθλητικό Ολυμπιακό κείμενο. Οι αθλητές ως μετά – κείμενο

Η ροή των αγώνων στο Παναθηναϊκό Στάδιο, μοιάζει με μια πλοκή διαφορετικών πράξεων ενός ύψιστου ελληνικού δράματος που βρήκε λύση και λύτρωση στην τελευταία πράξη του Μαραθώνιου δρόμου. Ο «Ελληνικός αγώνας» θα μπορούσε να είναι ο τίτλος του δράματος, το οποίο εξιστορήθηκε μέσα από τις αγωνιστικές προσπάθειες των ελλήνων και ξένων αθλητών και απετέλεσε τον πυρήνα του Ολυμπιακού γεγονότος.

Οι νοηματοδοτήσεις του αγωνιστικού δράματος που θα περιγράψουμε προκύπτουν μέσα από άκρως υποκειμενικές διεργασίες, που τοποθετούν στη θέση του υποκειμένου τους έλληνες δέκτες – θεατές του Ολυμπιακού Σταδίου. Αν και η υποκειμενικότητα των ελλήνων θεατών θα διερευνηθεί στο τελευταίο κεφάλαιο αυτής της εργασίας, η δυναμική των αθλητών ως μετά-κειμένων δεν μπορεί να αναδειχθεί χωρίς την ενδεικτική αναφορά στον ορίζοντα των αγωνιστικών προσδοκιών του ελληνικού κοινού.

Αφού οι προετοιμασίες για τη διοργάνωση των Ολυμπιακών αγώνων ολοκληρώθηκαν, το ελληνικό κοινό φαίνεται να αισθάνθηκε ότι στο «Στάδιο», στην «αναμέτρηση της μιας στιγμής», ο αγώνας θα ήταν δυσκολότερος από εκείνον της μακρόχρονης και πολυδάπανης Ολυμπιακής προετοιμασίας. Όπως χαρακτηριστικά μαρτυρά ο Σπυρίδων Λάμπρος :

> Οι εύπλαστοι εκείνοι Έλληνες νεανίαι [οι Ολυμπιακοί αθλητές] (...), εσμικρύνοντο και ουδετερούντο εν τη φαντασία [των Αθηναίων θεατών] απέναντι των κολοσσών της αθλητικής, ους ελέγετο στέλλουσα εις την κονίστραν του Σταδίου η Ευρώπη και η Αμερική. Νέοι ημείς ουδέν θα δυνηθώμεν να επιδείξωμεν αξιον λόγου, έλεγον πάντες, θα παραστώμεν εις ήττας επανειλημμένας (...)[399]

Ο φόβος από τη δυσκολία των αγώνων εμφανίζεται, μέσα από τις παραστατικές μαρτυρίες του Λάμπρου, σαν ο παράγοντας που είχε καταπιέσει τα εθνικιστικά

συναισθήματα και είχε προετοιμάσει τους θεατές να αποδεχτούν τις ελληνικές αποτυχίες και να επιδοκιμάσουν τις αθλητικές προσπάθειες ανεξαρτήτως εθνικότητας.[400] Ωστόσο, η ημέρα της έναρξης των αγωνισμάτων ανέδειξε, υποβόσκουσες, κρυφές προσμονές και εθνικιστικές ελπίδες.[401]

Η αγωνιστική αυλαία, αν και εν μέρει δικαιολόγησε τους φόβους του ελληνικού κοινού για την ανωτερότητα των ξένων αθλητών, ανέδειξε, ωστόσο, δυνατότητες ελληνικών διακρίσεων. Οι Αμερικανοί έκαναν αισθητή την παρουσία τους από το πρώτο, κιόλας, αγώνισμα, τους προκριματικούς των 100 μέτρων, αφού τρεις αθλητές τους, ο Λέην, ο Κέρτις και ο Μπουρκ, προκρίθηκαν στην τελική εξάδα. Προκρίθηκαν, επίσης, ο Ούγγρος Σόκολυ, ο Γερμανός Χόφμαν και ο Έλληνας Χαλκοκονδύλης. Η επιτυχία του Χαλκοκονδύλη δεν ήταν καθόλου μικρή, αφού, τα 100 μέτρα ήταν το αγώνισμα με τις περισσότερες συμμετοχές αθλητών και το αντιπροσωπευτικότερο από άποψη εθνικών συμμετοχών.[402]

Η αίσθηση της αμερικανικής κυριαρχίας, αλλά, και της ελληνικής επιτυχίας ενισχύθηκε με τη διεξαγωγή του άλματος τριπλούν, για το οποίο οι Έλληνες έδειξαν ειδικό ενδιαφέρον, μιας και το θεωρούσαν μέρος της αγωνιστικής πολιτισμικής κληρονομιάς τους.[403] Εξαιτίας μάλιστα αυτής της αντίληψης, το ελληνικό άλμα

---

399 Σ.Π.Λάμπρος, «Τα Αθλητικά και Γυμναστικά Αγωνίσματα εν τω Σταδίω», *Λεύκωμα. Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας του 1896*, ό.π., σ. 103.

400 «Εισήρχοντο [στο Στάδιο] πάντες παρασκευασμένοι να καταπνίξωσι κατακεκρυμμένον εν τοις μυχιαιτάτοις της καρδίας παν αίσθημα φυλετικόν, πάσαν εθνικήν ζηλοτυπίαν και χαιρετίσωσιν εν τω προσώπω των νικητών, οιοιδήποτε και αν ήσαν, αυτήν την τέχνην και την ρώμην, ήτις δεν έχει ουδέ πρέπει να έχη ιδίαν πατρίδα. Υπό τοιούτων ψυχολογικών αγόμενοι ελατηρίων, είχον εκ των προτέρων μεταβληθή πάντες οι θεαταί εις διεθνείς αδελφούς, (...) Και δια ταύτα πριν έτι ανοίξωσιν αι πύλαι του Σταδίου εις τα εισορμώντα πλήθη, είχεν ήδη τελεστεί ο πρώτος αγών, ο της συναδελφώσεως των λαών (...)» Αυτόθι.

401 «Οποία ευτυχία αν έχωμεν ένα τουλάχιστον νικητήν, ήτο η παραμυθία ην πάντες υπεψιθύριζον εις αλλήλους». Αυτόθι.

402 Συμμετείχαν 21 αθλητές από 9 χώρες ,άτυπα από 10, αν ο Μουράτης από τη Σμύρνη θεωρηθεί ως εκπρόσωπος της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

403 Υπήρχε η λανθασμένη αντίληψη ότι το τριπλούν διεξαγόταν στα «αρματολικά» χρόνια και έγινε γνωστό στους Ευρωπαίους και στους Αμερικανούς μέσω των Ολυμπιακών αγώνων. Σύμφωνα με τον Λάμπρο, « Το πήδημα εις τας τρείς το τόσον συνήθες παρ' ημίν και σώζον ακόμη ούτως ειπείν το άρωμα των αρματολικών χρόνων δεν επεχωρίαζε παρά τοις Ευρωπαίοις και τοις Αμερικανοίς προ της επισήμου αυτού αναγραφής εις το πρόγραμμα των νέων Ολυμπιακών αγώνων». (Αυτόθι, σ. 107.) Το τριπλούν, ωστόσο, όπως φαίνεται και από τις μαρτυρίες του Κόνολυ, ήταν και Αμερικανικό και Ευρωπαϊκό αγώνισμα και μάλιστα ήδη εξελιγμένο στη σημερινή του μορφή.

τριπλούν φαίνεται ότι είχε αναπτύξει ένα αισθητικό πρακτικό μέρος, αναφερόμενο ως «χάριν», «γραφικότητα», «συμμετρία στη φορά» – μια προσπάθεια, μάλλον, ιδεαλιστικής - αισθητικής απόδοσης της αρχαίας ελληνικής αγωνιστικής τεχνικής. Είναι στη βάση αυτής της τεχνικής που οι προσπάθειες των ελλήνων αθλητών χαρακτηρίστηκαν ως «επιτυχημένες». Ειδικά ο Περσάκης, τρίτος νικητής του τριπλούν, φαίνεται ότι ικανοποίησε τον πληγωμένο εθνικό εγωισμό, από την τελική αμερικανική επιτυχία στο θεωρούμενο «εθνικό» αγώνισμα, για αισθητικούς και μόνο λόγους. [404]

Η παράσταση του έλληνα αθλητή Γολέμη, στο επόμενο αγώνισμα του προκριματικού των 800 μέτρων, ανέδειξε και επέτεινε την ελληνική προσμονή για νίκη. Ο Γολέμης μαζί με τον Φέτση συμμετείχαν στη δεύτερη σειρά του αγωνίσματος. Η συμμετοχή τους και μόνο ενθουσίασε το ελληνικό κοινό.[405]

Η προσπάθεια, ωστόσο, του Γολέμη δημιούργησε συναισθήματα ταύτισης του θεατή με την αθλητική προσπάθεια που μόνο ένα αθλητικό κοινό μπορεί να βιώσει. Η προσπάθεια του αθλητή φαίνεται ότι ήταν ενθουσιώδης και ίσως στο όριο των δυνατοτήτων του, αφού, ενώ ξεκίνησε και διατηρήθηκε για το μεγαλύτερο μέρος του δρόμου προπορευόμενος, στο τέλος τον εγκατέλειψαν οι δυνάμεις του και ηττήθηκε στο «νήμα» από το Γάλλο Λερμυζιώ.[406] Ο αγώνας του Γολέμη ξεσήκωσε το ελληνικό κοινό, οδηγώντας το σε μικρό χρόνο από τον ενθουσιασμό της νίκης στην απογοήτευση της ήττας και επιπλέον στην ανησυχία από τη διαφαινόμενη

404 Ο Λάμπρος αναφέρει χαρακτηριστικά ότι, «Ο Κόννολυ ενίκησεν εις μήκος, αλλ' οι Έλληνες αυτού αντίπαλοι ενίκησαν εις χάριν. Ιδίως δε άξιαι της σμίλης αρχαίου καλλιτέχνου ήσαν αι κινήσεις του Περσάκη, η δε ελαφρά αυτού συνοφρύωσις και δήξις των χειλέων εν ταις στιγμαίς της υψίστης φοράς και η προς αυτήν συνδεόμενη έντασις των μυών του λαιμού προσέδιδον εις την χαριτωμένην αυτού όψιν όλην εκείνην την γοητείαν, ήν αποπνέουσιν αι γραμμαί των γλυπτικών παραστάσεων αρχαίων αθλητών». (Αυτόθι, σ. 108.).

405 Σύμφωνα με την περιγραφή του Λάμπρου: «Η δε δευτέρα τάξις των νέων διαυλοδρόμων δεν κινεί μόνην την περιέργειαν, αλλά συνταράσσει τους θεατάς και άλλως, επειδή μεταξύ των δρομέων κυματίζουσι τα εθνικά χρώματα υπό τον τύπον της περιβολής, ην φέρουσιν οι προαθληταί του Αθλητικού Ομίλου Φέτσης και Γολέμης». (Αυτόθι.)

406 Για την περιγραφή του αγωνίσματος, βλ. Αυτόθι.

επικράτηση των ξένων αθλητών στους αγώνες δρόμου, μεταξύ των οποίων ήταν και ο Μαραθώνιος που θεωρούταν ως κατ' εξοχήν εθνική υπόθεση.[407]

Η Ελληνική «πρεμιέρα» ολοκληρώθηκε με το πρωτοεμφανιζόμενο στον παγκόσμιο αθλητισμό, αλλά, γνωστό στους Έλληνες ήδη από τις Ζάππειες Ολυμπιάδες, αγώνισμα της Δισκοβολίας. Το στεφάνι του νικητή σε αυτό το αγώνισμα φαίνεται ότι είχε αποδοθεί πριν από τη διεξαγωγή του. Ο Έλληνας αθλητής Βερσής είχε ήδη «αποθεωθεί» για το κάλλος του πριν ακόμη τη διεξαγωγή των αγώνων.[408] Η εμφάνισή του Βερσή και των άλλων δύο ελλήνων δισκοβόλων στο Στάδιο δημιούργησε ρεύμα συμπαράστασης, «όχι πολύ διάφορον εκλογικού».[409] Ο Λάμπρος αναφέρει χαρακτηριστικά:

> Αν η νίκη έμελλε ν' αποδοθή όχι υπό των ελλανοδικών, συγκρινόντων την δισκοβολίαν των αθλητών, αλλ' υπό της ψήφου των θεατών από κερκίδος εις κερκίδαν, την νίκην ήθελε λάβει διά πανδήμου βοής άμα μεν τη πρώτη εμφανίσει ο Βερσής, μετά δε τας πρώτας αυτού επιτυχείς δισκοβολικάς επιδείξεις ο Παρασκευόπουλος.[410]

Το κάλλος, ωστόσο, δεν ήταν αρκετό για το στεφάνι της νίκης, το οποίο τελικά τοποθετήθηκε αντί στο κεφάλι « (...) πραξιτελείου Ερμού, από σώματος μυρωνείου

---

407 Ο Αυστραλός Φλακ, που νίκησε στην πρώτη προκριματική σειρά των 800 μέτρων και ο Λερμυζιώ είχαν δηλώσει συμμετοχή για τον Μαραθώνιο δρόμο. Η εμφάνισή τους εντυπωσίασε το ελληνικό κοινό το οποίο, σύμφωνα με το Λάμπρο, διερωτόταν ανήσυχο αν θα έλθει Έλληνας νικητής από τον Μαραθώνιο δρόμο. Βλ. (Αυτόθι.). Η σύνδεση που επιχειρεί ο Σ.Λάμπρος μεταξύ του αποτελέσματος στους προκριματικούς των 800 μέτρων και της ελληνικής επίδοσης στο Μαραθώνιο δρόμο είναι ενδεικτική του κλίματος που επικρατούσε για το τελευταίο αγώνισμα, ήδη, από την πρώτη μέρα των αγώνων. Το ενδιαφέρον για το Μαραθώνιο, ως ελληνικής υπόθεσης, ήταν έντονο πολύ πριν την έναρξη των Ολυμπιακών αγώνων, ήδη, από την πρώτη διεξαγωγή του αγωνίσματος στους πανελλήνιους αγώνες για την επιλογή των Ολυμπιακών δρομέων. Η *Ακρόπολις* (12/3/1896) αποδίδει το κλίμα αυτού του πρώτου αγωνίσματος με το δραματικό τίτλο, « Ο ΜΑΡΑΘΩΝΙΟΣ, ΑΓΩΝ ΛΥΣΣΩΔΗΣ, ΝΙΚΗ Η ΘΑΝΑΤΟΣ». Δραματικά είναι επίσης τα λόγια του αφέτη Παπαδιαμαντόπουλου, ταγματάρχη του Μηχανικού και βουλευτή Πατρών, προς τους αθλητές στη γραμμή της εκκίνησης: « Παιδιά! Ως εις Έλληνας μέλλοντας να αποτελέσητε την δόξαν της πατρίδος μας απευθύνομαι την ιεράν αυτήν στιγμήν. Ιδού προ ημών ο δρόμος ο άγων προς την δόξαν». Βλ. *Ακρόπολις* (12/3/1896.).

408 Για τον Βερσή, βλέπε στο κεφάλαιο των ελλήνων παραγωγών.

409 *Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας*, ό. π., σ. 109.

δισκοβόλου, εις τας ευκίνητους εκείνας εκ σαρκός μηχανάς της αθλητικής, ας φαίνεται κινών ο ηλεκτρισμός του Έδδισων (...)»[411]

Η πρώτη μέρα των αναμετρήσεων ανέδειξε, εν τέλει, το κυρίαρχο κείμενο των πρώτων Ολυμπιακών αγώνων, που ήταν η αθλητική αναμέτρηση ανάμεσα σε εκπροσώπους διαφορετικών εθνών. Ανέδειξε την κυριαρχία των Αμερικανών αθλητών, η οποία θεωρήθηκε και ως φυλετική υπεροχή του νέου κόσμου απέναντι στον παλαιό – Ευρωπαϊκό.[412] Παράλληλα, δικαιολόγησε τις κρυφές ελπίδες για μια αξιοπρεπή θέση της Ελλάδας σε αυτή την αναμέτρηση, αφού ο απολογισμός έδειχνε ότι οι Έλληνες αθλητές πλεονεκτούσαν έναντι των Ευρωπαίων, και υπήρχε βάσιμη ελπίδα για μια, τουλάχιστον, νίκη στο Μαραθώνιο.[413] Αυτή η προσδοκία, που φάνταζε πλέον ρεαλιστική μετά την εμφάνιση των πρώτων ελλήνων αθλητών και είχε πάρει χαρακτήρα εθνικής ψύχωσης πριν και από την πρώτη μέρα των αγώνων, έμελλε να αποτελέσει το κορυφαίο γεγονός ενός Ολυμπιακού - αθλητικού δράματος του οποίου το μέγεθος και την επιρροή δεν μπορούσε κανείς να υπολογίσει προτού αυτό πραγματικά συμβεί.

---

410 Αυτόθι.

411 Αυτόθι.

412 Η *Ακρόπολις* (26/3/1896),στον απολογισμό που έκανε για τα αγωνίσματα της πρώτης μέρας, με τίτλο **«Νικηταί οι Αμερικανοί»** σημειώνει: « Ισχνοί, ξανθοί, ελαστικοί και ρωμαλέοι οι αντίποδές μας ήραντο χθές θρίαμβον αγωνιστικόν πρώτης τάξεως. Τούτο διατρανεί άπαξ έτι του αγγλικού αίματος την πλεονάζουσαν μοίραν παρά τω λαώ των Ηνωμένων Πολιτειών, παρ' ω ο αθλητισμός εκληροδοτήθη ούτω εν αναπτύξει ήδη και εν αφθονωτάτη δόσει. Αγγλοσάξονες ως επί το πλείστον οι Αμερικανοί ετελειοποίησαν εις το υπέρτατον τα αθλητικά έργα όσα εκληρονόμησαν παρά της Μητροπόλεως αυτών και συνεκέρασαν ταύτα με των ερυθροδέρμων τας αγρίας και θηριώδεις ορμάς και μετά του Τευκτονικού κλασικού και ενθουσιώδους υπέρ της ρώμης και του σθένους των σωμάτων διαθέσεως. Ιδού διατί υπέρ πάντας αυτοί νυν προβάλλουν ως οι εντελέστατοι του στίβου χειρισταί και τα λαμπρότατα βλαστήματα της παλαίστρας. Αθληταί εν τω δεινώ αγώνι του βίου και νικηταί πάντοτε οι Αμερικανοί, ήδη αναδεικνύονται τοιούτοι και εν ταις σωματικαίς ασκήσεις. Συνδυάζονται δε τόσον θαυμασίως και αρρήκτως και τα δύο, μόλις δε σήμερον μετά τους χθεσινούς θριάμβους των κατανοούμεν του Τιτάνος Έδισον τα κολοσσιαία έργα (...)».

413 Στον απολογισμό που κάνει ο Λάμπρος για την πρώτη μέρα των αγώνων σημειώνει: « (...) πάντες (...) ανεγνώριζον την προφανή υπέρ τα άλλα έθνη υπερτέρησιν των Αμερικανών, και μετά της ομολογίας ταύτης ήτο εγκαταμεμιγμένη η μή δυνάμενη ν' αποκρυφθεί χαρά, ότι κατά τ' αποτελέσματα της πρώτης ημέρας μετά τα πρωτεία του νέου κόσμου ήρχοντο ενδεικνυόμενα τα εν τη πρώτη ταύτη των νέων Ολυμπιάδων δευτερεία της Ελλάδος. Τα δε πρωτεία ταύτα εν τω παλαιώ κόσμω και έν, έστω εν και μόνον αριστείον μεταξύ απάντων των διαγωνιζομένων απέβησαν απ' εκείνης της ημέρας το μόνον όνειρον των εισερχομένων εις το Στάδιον». (*Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας*, ό.π., σσ. 109-110.).

Η δεύτερη μέρα των αγώνων επέτεινε με μοναδικό τρόπο την επιθυμία των θεατών για ελληνική νίκη. Στο ξεκίνημά της όλα επιβεβαίωναν ότι η παράσταση ήταν «σκηνοθετημένη» για ένα ρόλο. Στο προκριματικό αγώνισμα του δρόμου των 110 μέτρων με εμπόδια προκρίθηκαν από τη σειρά τους οι Αμερικανοί Κέρτις και Στόητ και από την άλλη σειρά ο Άγγλος Γκούλντιγκ και ο Γάλλος Ραισλίν. Στο άλμα εις μήκος νίκησαν οι Αμερικανοί Κλαρκ και Γκάρετ και στο επόμενο αγώνισμα των 400 μέτρων νίκησαν πάλι οι Αμερικανοί Μπουρκ και Τζέημσον.

Το τέταρτο αγώνισμα, ωστόσο, η Σφαιροβολία, επεφύλασσε στους θεατές συγκινήσεις εντονότερες από τα αγωνίσματα του δρόμου των 800 μέτρων και της Δισκοβολίας της προηγούμενης μέρας. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το αγώνισμα προσωποποιήθηκε, αφού απέναντι στον υπερέχοντα στις αρχικές βολές, «Ζακύνθιο», Γούσκο (Γκούσκο κατά την τοπική εκφορά) έμεινε στο τέλος, μόνος ανταγωνιστής, ο νικητής της Δισκοβολίας, Αμερικανός, Γκάρετ.

Σε αυτή την αγωνιστική στιγμή φαίνεται ότι πραγματοποιήθηκε η πρώτη, με όρους Κέρσω,[414] άτυπη αθλητική - δραματική κρίση. Διαταράχθηκε η ισορροπία ανάμεσα στη ρητορική σύμβαση και στη σύμβαση αυθεντικότητας της συγκεκριμένης αθλητικής παράστασης και το κοινό οδηγήθηκε σε κρίση. Η σύμβαση αυθεντικότητας της συγκεκριμένης στιγμής, που ήταν οι κοινωνικές συμβάσεις - παραδοχές για την ανωτερότητα του Αμερικανού αθλητή, ανατράπηκε από το περιεχόμενο της ρητορικής σύμβασης (από αυτά που συνέβαιναν επί σκηνής), που ήταν η ανωτερότητα του έλληνα αθλητή όπως προέκυπτε από την, τελικά εσφαλμένη, εντύπωση περί νίκης του. Ο Γκούσκος κέρδιζε τον Αμερικανό αθλητή μέχρι την τελευταία βολή. Η συζήτηση των κριτών μετά το μέτρημα και αυτής της βολής έδωσε την αίσθηση στο κοινό ότι νικητής ήταν ο Γκούσκος. Το αποτέλεσμα ήταν μια κρίση χαράς, που έδωσε τη θέση της, αμέσως μετά, σε μια απόλυτη απογοήτευση. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Λάμπρος:

> Είναι η πρώτη ελληνική νίκη, κερδηθείσα ήδη εν τη πεποιθήσει των θεατών, ήν επαυξάνει προς στιγμήν η εκ λάθους επί του ιστού ανάρτησις του αριθμού του Γούσκου. Το Στάδιον ανασείεται, πίλοι αναρρίπτονται εις τον αέρα, μανδύλια

κυματίζουσιν, ο ενθουσιασμός τρέχει από καρδίας εις καρδίαν, ότε όλην εκείνην την συγκίνησιν, ήτις ανέμενεν την εθνικήν σημαίαν επί του ιστού, όπως μεταστή αυτοχρήμα εις δάκρυα, καταστέλλει η θέα της αναπεταννυμένης πολυαστέρου σημαίας. Ο Γκάρετ είχε νικήσει, βάλων την σφαίραν εις μέτρα 11.22', του Γούσκου κατά επτά μόνον εκατοστά υπολειφθέντος.[415]

Η *Ακρόπολις* (27/3 /1896) μετέφερε, με μοναδικό τρόπο, το συναίσθημα του κοινού τη στιγμή που η επιτροπή της μέτρησης συζητούσε για την ανάδειξη του νικητή:

Εν από τα ωραιότερα, τα θαυμαστότερα, τα απεριγράπτως συγκινητικά ήτο και η στιγμή καθ' ήν η μετρούσα επιτροπή συνεζήτει ποίος ήλθε πρώτος (...) Ωμοίαζε η βοή η αναδιδομένη από τας κερκίδας του κολοσσαίου εκείνου αμφιθεάτρου ως μηκυθμός δάσους από πανύψηλα δένδρα, τόσον ήτο βαθεία και τρομερά.

Η εμφάνιση του Γκούσκου και η από λάθος πρώτη εκτίμηση της επιτροπής, οδήγησαν το δρώμενο σε κρίση και σε υψηλό επίπεδο αποτελεσματικότητας. Τα τελευταία όμως αγωνίσματα της δεύτερης μέρας επαναδιατύπωσαν την ελληνική αδυναμία απέναντι στους ξένους ανταγωνιστές, προκαλώντας δυσθυμία στους θεατές και καθιστώντας μάλλον βασανιστική την αναζήτηση της «έστω μίας νίκης». Στα αγωνίσματα της άρσης βαρών με το ένα και με τα δυο χέρια ηττήθηκαν οι Έλληνες αθλητές και μάλιστα ανάμεσα σε αυτούς ο «έφηβος» Βερσής, ενώ στα 1.500 μέτρα οι γνωστοί, από την πρόκριση στα 800 μέτρα, Φέτσης και Γολέμης, μαζί με τον τρίτο Έλληνα, Καρακατσάνη, δεν κατάφεραν τίποτα απέναντι στον Αυστραλό Φλακ που ήλθε πρώτος με δεύτερο τον Αμερικανό Μπλακ.

Η τρίτη μέρα του Σταδίου και τέταρτη των Ολυμπιακών αγώνων, ήταν ημέρα της γυμναστικής. Είχε ένα μόνο αγώνισμα στίβου, τα 800 μέτρα, και έξι γυμναστικά.[416] Την ίδια μέρα, εκτός Σταδίου, συνέχισε να διεξάγεται το αγώνισμα της σκοποβολής,

414 Για τη δραματική «κρίση» του Κέρσω, βλέπε στο πρώτο μέρος, στο κεφάλαιο, «Το αθλητικό παιχνίδι ως θεατρικό δρώμενο».

415 *Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς*, ό.π., σ. 110.

416 Το πρόγραμμα της τέταρτης μέρας περιελάμβανε άλλα δύο γυμναστικά αγωνίσματα, το ατομικό δίζυγο και την αναρρίχηση επι κάλω, τα οποία αναβλήθηκαν για το επόμενο πρωί. Βλ. Κάρολος Μπεκ, *Οι Ολυμπιακοί Αγώνες, 776 π.Χ. – 1896*, ό.π., σ. 39.

που είχε ξεκινήσει την προηγούμενη μέρα στο καινούργιο σκοπευτήριο της Καλλιθέας, το τένις, που επίσης είχε αρχίσει την τρίτη μέρα των αγώνων στο χώρο δίπλα από τους στύλους του Ολυμπίου Διός , ενώ παράλληλα ξεκίνησε η Ξιφασκία στο χώρο του Ζαππείου.[417] Το πρωί αυτής της μέρας αναδείχτηκαν οι πρώτοι Έλληνες Ολυμπιονίκες. Στο «τυφέκιο σε απόσταση 200 μέτρων» πρώτευσε ο Καρασεβδάς και στη Ξιφασκία ο Γεωργιάδης. Η μέρα, ωστόσο, επεφύλασσε περισσότερες συγκινήσεις μέσα στο Στάδιο, όπου στο αγώνισμα των «Κρίκων» πρώτευσε ο Μητρόπουλος. Ήταν η πρώτη ελληνική νίκη μπροστά στο κοινό. «Είναι ο πρώτος εν τω Σταδίω Έλλην Ολυμπιονίκης», αναφέρει χαρακτηριστικά ο Μπεκ, περιγράφοντας τον άκρατο ενθουσιασμό του κοινού:

> Πριν ή επισήμως αναγγελθή το αποτέλεσμα εν μέλος της αγωνοδίκου Επιτροπής αναφωνεί ενθουσιωδώς γαλλιστί: Ζήτω η Ελλάς ! Μετ' ολίγον δε επί του ιστού σημειούται ο αριθμός του Μητρόπουλου και αναπετάννυται η ελληνική σημαία.(...) Ο ενθουσιασμός ξεσπά ακράτητος. Δάκρυα υγραίνουσι τους οφθαλμούς, πίλοι ρίπτονται εις τον αέρα, μανδήλια σείονται πυρετωδώς, αι παρατεταμέναι δέ επευφημίαι και τ' ατελεύτητα χειροκροτήματα, ων το σύνθημα δίδει η βασιλική οικογένεια, αποτελούσιν μίαν απερίγραπτον συμμιγή βοήν.[418]

Οι ελληνικές νίκες της 28ης Μαρτίου και ειδικά η νίκη του Μητρόπουλου μπροστά στο ελληνικό κοινό ήταν το «ιντερμέδιο» ανάμεσα στο επεισόδιο της «σφαιροβολίας» και στο Μαραθώνιο δρόμο και ιδανικό, αισιόδοξο προανάκρουσμα της επόμενης κορυφαίας «Μαραθώνιας» Ολυμπιακής πράξης. Ο Λάμπρος, στον αισιόδοξο, πλέον, επινίκιο της ημέρας δηλώνει:

> Εφαίνετο ούτω προεξοφλουμένη εν μέσω δισταγμών, μη ληγόντων ακόμη, η νίκη κατά τον Μαραθώνιον δρόμον, ωρισμένον δια την υστεραίαν.[419]

---

417 Αυτόθι, σσ. 36 – 37.
418 Αυτόθι, σ. 39.
419 *Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς*, ό.π., σ. 111.

3.4. Ο «θριαμβευτής αγρότης»

> Και τοιούτον εύρε το Στάδιον, συγκεκινημένον, κατεχόμενον υπ' αλλοφροσύνης, ανάστατον όλον από του ανωτάτου άρχοντος μέχρις αυτών σχεδόν των ψυχρών εδωλίων, εισελθών μετ' ολίγον ο Λούης, φαιδρός, ηλιοκαής, υπομειδιών, εκπληττόμενος, ότε περιέλαβον αυτόν μέσον προσδραμόντες του βασιλέως του οι υιοί, βλέπων τον άνακτά του αυτόν χαιρετίζοντα μεθ' υπερηφανείας τον νικητήν και περιηχούμενος υπό της θυέλλης της χαράς και των επινικίων, δι ών κατηγλάιζεν από του θεάτρου του Παναθηναϊκού Σταδίου τον αγρότην θριαμβευτήν το έθνος όλον.[420]

Ο αντίκτυπος της νίκης του Σπύρου Λούη στο Μαραθώνιο δρόμο της 29ης Μαρτίου 1896, ίσως, να σηματοδοτεί την οριστική ανατροπή των αστικών αντιλήψεων για την παιδαγωγική ωφελιμιστικότητα του Ολυμπισμού ως ηθοποιητικού παράγοντα. Ο Λούης δεν υπήρξε ποτέ αθλητής. Δεν ανήκε στο ταξικό χώρο της «ευπαιδεύτου νεολαίας» η οποία σύχναζε στα γυμναστήρια των γυμναστικών συλλόγων και μάλιστα, όπως φαίνεται από δηλώσεις του ίδιου του δρομέα, η συμμετοχή του υπήρξε μια παρόρμηση της στιγμής.

Μέσα στο κλίμα της ελληνικής «υστερίας» για τη σπουδαιότητα του Μαραθώνιου αγωνίσματος, την οποία καλλιεργούσαν, αφ' ενός, η απόδοση συμβολικού ιστορικού νοήματος και η επίταση της ανάγκης για ελληνική νίκη, αφ' ετέρου, η υπερβατικότητα μιας ανθρώπινης προσπάθειας σε «δρόμο» 40 χιλιομέτρων,[421] η συμμετοχή των ελλήνων αθλητών απέκτησε έναν πλήρως αταξικό και αυθόρμητο χαρακτήρα. Η προθυμία για συμμετοχή έμοιαζε με ομόθυμη απάντηση σε πρόκληση ανταγωνιστών – παλικαριών μιας άλλης εποχής, η οποία, μάλιστα, πέραν της εθνικής διάστασης φαίνεται ότι είχε αποκτήσει και διαστάσεις εμφύλιας, τοπικιστικής αναμέτρησης.

---

420 Αυτόθι, σ. 114.

421 Ο Χρυσάφης θεωρούσε ότι « Η μεγάλη απόσταση των 40 χιλιομέτρων καθιστούσε τον Μαραθώνιο δρόμο ως το σκληρότερο αγώνισμα της Ολυμπιάδος και εξύψωνε στη λαϊκή φαντασία το νικητή σε λαϊκό ήρωα». Βλ. Ε. Σκιαδάς, *100 Χρόνια Νεώτερη Ολυμπιακή Ιστορία*, ό.π., σ. 122.

Ο πανελλήνιος προκριματικός αγώνας στο Μαραθώνιο δρόμο, την 12η Μαρτίου, ήταν ένας αγώνας ανάμεσα σε «ευπαίδευτους» αθλητές συλλόγων μεταξύ των οποίων προκρίθηκαν, με σειρά κατάταξης, ο Βασιλάκος του Πανελληνίου Γυμναστικού Συλλόγου,[422] ο Μπελόκας του Αθλητικού Ομίλου Αθηνών, ο Δελληγιάννης του Πανελληνίου Γ.Σ., ο Χριστόπουλος της Γυμναστικής Εταιρείας Πατρών και ο Γρηγορίου από τον Εθνικό Γυμναστικό Σύλλογο.[423]

Οι πέντε προκριθέντες από αυτό το αγώνισμα ήταν ήδη ένας αριθμός που υπερέβαινε τον αριθμό των δύο προκριθέντων που είχε οριστεί για τα υπόλοιπα αγωνίσματα και των τριών για τα 1.500 μέτρα και τη Δισκοβολία. Υπερέβαινε ακόμη και το ανώτατο όριο συμμετοχών μιας χώρας σε ένα αγώνισμα που είχε ορισθεί στους 4 αθλητές.[424] Στην αφετηρία, ωστόσο, του Ολυμπιακού Μαραθώνιου Δρόμου, στις 29 Μαρτίου, οι παραπάνω, υπεράριθμοι, αθλητές αποδείχτηκαν λίγοι, αφού, εκτός από τον έκτο νικητή Γερακαράκη του Πανελληνίου Γ.Σ., προστέθηκαν στους συμμετέχοντες ακόμη 15 έλληνες αθλητές και ανάμεσά τους, καταχωρημένοι ανώνυμα στην Ιστορία, αρκετοί «Αμαρουσιώτες».[425]

Είναι αλλήθεια πως στην αφετηρία του Μαραθωνίου δρόμου δεν υπήρχαν μόνο «αρκετοί Αμαρουσιώτες», αλλά και αρκετοί «Χαλανδριώτες». Οι άνθρωποι αυτοί, που ο Σκιαδάς τους αναφέρει 15 στον αριθμό, κατάφεραν να βρεθούν στην αφετηρία του Μαραθωνίου δρόμου ύστερα από δεύτερο προκριματικό αγώνα που έγινε στις 24 Μαρτίου, αλλά πέραν τούτου και ύστερα από αποφάσεις των διοργανωτών, που πάρθηκαν κάτω από την πίεση των τελευταίων στιγμών. Οι πιέσεις κατ' αρχήν οδήγησαν στη διενέργεια του δεύτερου προκριματικού αγώνα. Ο Μανιτάκης αναφέρει χαρακτηριστικά:

> Η γενική και ομόθυμος (...) επιθυμία του κόσμου ήτο να εκερδίζαμε τουλάχιστον τον Μαραθώνιον, τον οποίον από της πρώτης στιγμής ο λαός μας εθεώρησεν ως

422 Ο Βασιλάκος πιθανόν να συμμετείχε ως ανεξάρτητος αθλητής, όπως αναφέρεται από τον Μανιτάκη (*100 Χρόνια Νεοελληνικού Αθλητισμού 1830 – 1930*, ό.π., σ. 54) και από τον Σκιαδά (*100 Χρόνια Νεώτερη Ελληνική Ολυμπιακή Ιστορία*, ό.π., σ. 95). Ωστόσο από την *Ακρόπολις 13/3/1896* αναφέρεται ως αθλητής του Πανελληνίου.

423 Βλέπε, Μανιτάκης, Αυτόθι, και Σκιαδάς Αυτόθι..

424 Για τον αριθμό των συμμετοχών βλέπε, Σκιαδάς, Αυτόθι, σ. 94.

425 Ο Σκιαδάς, προφανώς λόγω έλλειψης πηγών, αναφέρεται στη συμμετοχή, «δεκαπέντε ακόμη Ελλήνων, μεταξύ των οποίων αρκετοί Αμαρουσιώτες». Αυτόθι σ. 121.

κατ' εξοχήν εθνικόν αγώνισμα. Το γεγονός αυτό εξηγεί την, ευθύς από της επομένης των Πανελληνίων αγώνων, καθημερινήν αγγελίαν εμφανίσεως και νέων σπουδαίων μαραθωνοδρόμων, οι οποίοι με την υποστήριξην του Τύπου και με πολιτικά ακόμη μέσα, επέτυχαν τελικά από την Επιτροπή να ορίση και δεύτερον προκριματικόν Μαραθώνιον (...).[426]

Στο δεύτερο προκριματικό αγώνα, στον οποίο είχαν εγγραφεί 85 αθλητές και πήραν μέρος οι 38, τελικά τερμάτισαν τρείς Αμαρουσιώτες, δύο Χαλανδριώτες και ένας αγνώστου προέλευσης. Από αυτούς οι τέσσερις πρώτοι, κατά σειρά άφιξης, ο Αμαρουσιώτης Λαυρέντης, ο Χαλανδριώτης Βρεττός, ο Αμαρουσιώτης Παπασυμεών και ο Χαλανδριώτης Καφετζής, προκρίθηκαν αμέσως βάσει χρόνου.[427] Οι υπόλοιποι δύο, ο Αμαρουσιώτης Σπύρος Λούης και ο Μασούρηςπροκρίθηκαν, σύμφωνα με τον Μανιτάκη, «κατόπιν πιέσεων».[428] Αν στους έξι προαναφερόμενους επώνυμους αθλητές προστεθούν οι άλλοι έξι που προκρίθηκαν από τον πρώτο πανελλήνιο προκριματικό αγώνα και ο δρομέας Λαγουδάκης που διέμενε στο Παρίσι και προκρίθηκε χωρίς δοκιμαστικό αγώνα,[429] τότε πάλι υπολείπεται ένας αριθμός επτά αθλητών, οι οποίοι βρέθηκαν στην εκκίνηση του Μαραθωνίου της 29ης Μαρτίου χωρίς δοκιμαστικό αγώνα, προφανώς, ύστερα από πιέσεις.[430]

Η έντονη επιθυμία για συμμετοχή στο Μαραθώνιο, που καταστρατήγησε κάθε τυπικό όριο για τον αριθμό των συμμετοχών των αθλητών μιας χώρας σε ένα αγώνισμα, δείχνει την εθνική - παλλαϊκή παρόρμηση για νίκη. Το μέγεθος αυτής της επιθυμίας αποδίδεται χαρακτηριστικά από τον Χρυσάφη:

---

426 Π. Ν. Μανιτάκης, *100 Χρόνια Νεοελληνικού Αθλητισμού,1830 – 1930*, ό.π., σ. 55.

427 Το όριο του χρόνου ήταν αυτό που πέτυχαν οι προκριθέντες στον πρώτο προκριματικό αγώνα της 12ης Μαρτίου.

428 Π.Ν. Μανιτάκης, *100 Χρονια Νεοελληνικού Αθλητισμού*, ό.π., σ. 56.

429 Αναφέρεται από τον Μανιτάκη. Αυτόθι.

430 Το κλίμα της επιθυμίας για συμμετοχή που οδήγησε σε πιέσεις για περισσότερες ελληνικές συμμετοχές, ίσως να αποδίδεται πλέον γραφικά από την επιθυμία μιας γυναίκας να πάρει μέρος στον αγώνα. Η επιθυμία της Σταμάτας Ρεβίδη να αγωνισθεί δίνει και μια νέα διάσταση στα κίνητρα της συμμετοχής, αφού, η 30χρονη φτωχή γυναίκα εμφανίζεται σαν απελπισμένη, μόνη, τροφός των παιδιών της, που μάλλον βλέπει στον αγώνα διέξοδο από τα βάσανά της. Το περιστατικό αναφέρεται από τον Τύπο της εποχής και έχει καταχωρηθεί και σε σχετική βιλιογραφία. Βλέπε χαρακτηριστικά: Ε.Σκιαδάς, *100 Χρόνια Νεώτερη Ολυμπιακή Ιστορία*, ό.π. σσ. 123 – 124. Επίσης,

(...) εις καμμίαν ίσως από τας τόσας κρισίμους και περιπετειώδεις περιστάσεις της εθνικής μας ζωής από της αποκαταστάσεως ημών εις ελεύθερον Κράτος, δεν συνέπεσεν η εθνική θέλησις να εκδηλωθή τόσον ενιαία και ομόθυμος, όσο την ημέραν εκείνην, μία δε ευχή και εις πόθος να δονή την καρδίαν και των εντός και των εκτός του Σταδίου Ελλήνων: Να νικήσει Έλλην εις τον Μαραθώνιον(...).[431]

Αυτή η «παλλαϊκή» παρόρμηση, ουσιαστικά, μεταμόρφωσε το Μαραθώνιο δρώμενο. Του προσέδωσε έναν αυθόρμητο συμμετοχικό χαρακτήρα ο οποίος παραπέμπει σε παραδοσιακές μορφές «συμμετοχικών» αγωνιστικών δρώμενων. Η εικόνα αυτή ενισχύεται από μια διάσταση παραδοσιακής, κοινοτικής αλληλεγγύης και αναμέτρησης, που εμφανίστηκε σαν βαθύτερο κίνητρο της συμμετοχής στο Μαραθώνιο των Αμαρουσιωτών και των Χαλανδριωτών. Στο περιθώριο της «εθνικής υπόθεσης» φαίνεται ότι διαδραματίστηκε μια τοπική αναμέτρηση, η οποία συνέδεσε, με τρόπο μοναδικό, μορφές παραδοσιακών αγωνιστικών δρώμενων με το σύγχρονο αγωνιστικό Ολυμπιακό θέαμα. Αυτή η τοπική αναμέτρηση, μάλιστα, μπορεί να θεωρηθεί ως το ισχυρότερο κίνητρο για τη συμμετοχή στον αγώνα του Ολυμπιονίκη Σπύρου Λούη.

Ο Λούης, σε συνέντευξή του που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Τύπος* (27-3-1940),[432] ισχυρίστηκε ότι δήλωσε συμμετοχή στον δεύτερο προκριματικό αγώνα την τελευταία στιγμή, αφού μέχρι και τη Μεγάλη Πέμπτη (21 Μαρτίου) δεν είχε αποφασίσει να αγωνισθεί. Αυτή τη μέρα βρέθηκε στην Αγία Παρασκευή, μαζί με άλλους Αμαρουσιώτες, για να παρακολουθήσει μια δοκιμαστική αναμέτρηση στο Μαραθώνιο δρόμο, ανάμεσα στο συγχωριανό του Παπασυμεών και σε έναν Χαλανδριώτη ![433] Ο Παπασυμεών έχασε από τον Χαλανδριώτη, αφού εγκατέλειψε στα μισά του δρόμου, και η τραυματική εμπειρία των Αμαρουσιωτών έμελλε να έχει

Κάρολος Επ. Μωραΐτης, *Σπύρος Λούης, Ένας θρύλος των Ολυμπιακών αγώνων*, εκδόσεις Βασδέκης, Αθήνα 1996, σσ. 85 – 87.

431 Ε. Σκιαδάς. Αυτόθι, σ. 122.

432 Η συνέντευξη αποδίδεται ελεύθερα από τον Κ. Επ. Μωραΐτη, *Σπύρος Λούης*, ό.π., σ. 73.

433 Η αναμέτρηση αυτή είναι ακόμη ένα σημαντικό τεκμήριο του αυθόρμητου τρόπου με τον οποίο προσέγγισαν τον Μαραθώνιο δρόμο οι λαϊκοί άνθρωποι. Είναι ακόμη μια πρώτη σαφής ένδειξη ενός κλίματος παραδοσιακής, αντιπροσωπευτικής αναμέτρησης ανάμεσα στους Αμαρουσιώτες και στους Χαλανδριώτες.

οδυνηρότερες συνέπειες. Το βράδυ που επέστρεφαν από την Αγία Παρασκευή, περνώντας από το Χαλάνδρι, αποδοκιμάστηκαν «αγρίως» από Χαλανδριώτες, οι οποίοι πανηγύριζαν τη νίκη τους. Αυτή η προσβολή ήταν που οδήγησε τον Λούη και πιθανόν μια ολόκληρη ομάδα Αμαρουσιωτών, στην αφετηρία του Ολυμπιακού Μαραθώνιου Δρόμου. Ο Λούης, πάντως, ισχυρίστηκε ότι εκείνο το βράδυ αποφάσισε να λάβει μέρος στον αγώνα και το ανακοίνωσε στους συγχωριανούς του.

Ο Σπύρος Λούης θριάμβευσε, οδηγώντας το Ολυμπιακό δρώμενο σε πραγματική κρίση αυτή τη φορά. Την 29η Μαρτίου, από της 4.30 μ.μ. οι ανυπολόγιστες χιλιάδες[434] των θεατών του Ολυμπιακού Σταδίου περίμεναν με αγωνία την άφιξη των μαραθωνοδρόμων.[435] Σε εκείνο το σημείο, ένα αιφνίδιο γεγονός - μια απροσδόκητη εξέλιξη της αγωνιστικής πλοκής – βύθισε το κοινό σε απογοήτευση, η οποία, ωστόσο, επέτεινε αμέσως μετά το συναίσθημα της λύτρωσης από τη νίκη. Ξαφνικά διαδόθηκε η φήμη, από ένα Γερμανό ποδηλατιστή,[436] ότι πρώτος ερχόταν για τον τερματισμό ο Αυστραλός Φλακ. Τα συναισθήματα της απογοήτευσης του κόσμου εκείνη τη στιγμή περιγράφονται δραματικά σε άρθρο του Γαβριηλίδη:

> Βοή τις δυσθυμίας διέδραμε τα πλήθη και επί των μυριάδων των προσώπων, τα οποία εφαίδρυνεν ακόμη η ελπίς, πένθιμος κατήφεια διεχύθη. Ενικήθημεν και εκεί! Οι άνθρωποι εξέλαβον το πράγμα ως εθνικήν ήτταν, ως πολέμου όλεθρον, τόση

---

434 Ο Λάμπρος μεταφέρει μια πραγματικά εντυπωσιακή εικόνα για την κίνηση των θεατών γύρω από την προμήθεια εισητηρίων και την παρουσία τους στο Στάδιο την ημέρα του Μαραθωνίου: « Πόλις εν πολιορκία ευρισκομένη και καραδοκούσα την λύσιν αυτής, έθνος αναμένον από στιγμής εις στιγμήν το άγγελμα μεγάλης εν πολέμω νίκης (...) δεν θα ήχον την όψιν διάφορον εκείνης, ήν παρείχε το ιοστέφανον άστυ την Παρασκευήν 29 Μαρτίου. Μέχρι της τρίτης μετά το μεσονύκτιον ώρας της προτεραίας τα πλήθη συνωστίζοντο περί τους τόπους, εν οις επωλούντο τα δια την υστεραίαν εισητήρια του Σταδίου. Αυθημερόν δέ από όρθρου βαθέως όμιλοι πολυπληθείς συνωθούντο περί τους πωλητάς, συνεστοιβάζοντο, διεκπληκτίζοντο, επολιόρκουν αυτοχρήμα τα γραφεία της επιτροπείας και τα μέλη αυτής, και ταύτα πάντα χάριν μιας θέσεως (...) εν τω Σταδίω. (...) Εν μέσω δέ τοιούτων συγκινήσεων και εντυπώσεων τα πλήθη εισρεύσαντα εις το Στάδιον ώρας όλας προ της ενάρξεως των αγωνισμάτων της ημέρας εκείνης, επλήρωσαν αυτό μέχρι ασφυξίας. Η σφενδόνη, τα σκέλη, οι διάδρομοι απετέλουν μίαν και μόνην συμπαγή μάζαν, ένα όγκον, έχοντα εν πελώριον σώμα και εξήκοντα χιλιάδας κεφαλών.».Βλ *Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας*, ό.π., σσ. 11-112.

435 Η ακριβής ώρα της άφιξης δεν ήταν δυνατόν να υπολογισθεί, αφού δεν ήταν ακριβώς γνωστή η ώρα της εκκίνησης. Βλ. Κ. Μπεκ, *Οι Ολυμπιακοί Αγώνες, 776 – 1896*, ό.π., σ.43.

436 Αυτόθι.

αρχικώς σημασία είχε δοθή εις τον δρόμον αυτόν και δικαίως. Το άγγελμα δε το απελπιστικόν ήτο ότι ο Φλάκ προέτρεχε πολύ των συναθλητών του.[437]

Αυτή τη φορά, ωστόσο, το παιχνίδι της εναλλαγής των συναισθημάτων του κοινού θα έπαιρνε εντελώς διαφορετική κατεύθυνση απ'ότι στο αγώνισμα της Σφαιροβολίας. Εκεί, την πρόσκαιρη κρίση της νίκης διαδέχτηκε η απογοήτευση της ήττας, τώρα, την πρόσκαιρη απογοήτευση της ήττας διαδέχτηκε μια υπερβατική κρίση χαράς. Ο Σπύρος Λούης εισήλθε θριαμβευτής στο Παναθηναϊκό Στάδιο. Τα συναισθήματα του κόσμου που βρέθηκε τότε εκεί, ίσως να μην εκφράζονται αλλιώς, παρά μέσα από μια επική αρχαίζουσα ελληνική γλώσσα, την γλώσσα των ανθρώπων που περιέγραψαν το γεγονός, ως «πρώτου»[438] αυτόπτες μάρτυρες:

> Ω ! Του θεάματος του εκπληκτικού, του ωραίου ! Εις την καταπεπονημένην ανθρωπότητα υπάρχουν λοιπόν και τοιαύται στιγμαί εξάρσεως, συναρπαγής εκ μιας ιδέας, εξ ενός αγίου ενθουσιασμού, ώστε να τας χαιρετίζη κανείς ενθουσιωδώς ως στιγμάς αναγεννήσεως, παρηγορώς μαρτυρούσας την αιώνια νεότητα του κόσμου; Νεώτερα, περικαλλή εφαίνοντο τα πρόσωπα ως διά μαγείας, ως διά θαύματος, και σφριγηλότεραι έπαλλον αι καρδίαι. Νεώτερα, ότι γέροντες προσήλθον παράλυτοι και σθεναροί εβάδισαν ! Νεάζουσαι καρδίαι, ότι και οι μάλλον αναίσθητοι και οι μάλλον απαθείς και όσοι δεν συγκινούνται ποτέ συνεκινήθησαν χθές. Νεώτερα πρόσωπα οφθαλμοί λαμπερώτεροι, ότι τους έβρεχον τα δάκρυα του ενθουσιασμού. Κορμιά ευθυτενή, κορμιά αθλητικά, κορμιά υπερήφανα, ότι τα ενεψύχον το αίσθημα της εθνικής υπερηφάνειας. Και ήτο απ' άκρου εις άκρον βοή τις θαυμασμού, καταπλήξεως, ενθουσιασμού, την οποία δεν φτάνει πάσα δύναμις περιγραφής.[439]

Το γεγονός υπερέβαινε πράγματι κάθε δυνατότητα περιγραφής. Συνέβη, για πρώτη φορά, στο πλαίσιο μιας ολοσχερώς νέας διαδικασίας διεθνών αγώνων Επρόκειτο για μια διαδικασία συμβολικής συνάντησης, αφήγησης και αναμέτρησης

437 *Ακρόπολις*, 30/3/1896.

438 «Πρώτου», με την έννοια της «παρθενικότητας» των παρατηρητών των πρώτων διεθνών Ολυμπιακών αγώνων.

των εθνικών ιστοριών, που λάμβανε χώρα σε έναν κατ' εξοχήν εθνοκεντρικό ιστορικό χρόνο και σε έναν «πυρετωδώς» εθνικιστικό τόπο. Ο Σπύρος Λούης υπήρξε η επιτομή της ελληνικής εθνικής αφήγησης :

« (...) χάριν των στιβαρών ποδών και των ηράκλειων στέρνων ενός πτωχού και αφανούς χθές έτι τέκνου εκ χωρίου μικρού της Αττικής, (...), [ο οποίος δεν έχει] ίσως (...) συναίσθησιν της ευρυτέρας σημασίας του εξόχου αγωνίσματος όπερ επιτέλει. Δεν γνωρίζει ίσως δια τίνος νήματος αδιαρρήκτου συνδέει σελίδας απώτατας της πατρίου ιστορίας και πως χθές μετά δισχίλια και πλέον έτη μας εκόμισε μεθ' εαυτού εκ του αρωματικού πεδίου του Μαραθώνος αυτήν την πνοήν, αυτό το αίδιον και αγήρω πνεύμα των Μαραθωνομάχων. [440]

Η ισχύς του Σπύρου Λούη, ως εθνικού μετά – κειμένου, υπερκέρασε_σημαντικές αστικές θεωρήσεις για τη σημασία του σώματος στην πολιτισμική εξέλιξη. Επί της ουσίας κατήργησε, τόσο, την βασική αστική θεώρηση περί υπεροχής των πνευματικών κατακτήσεων έναντι των σωματικών, όσο, και την εξελιγμένη εκδοχή της πνευματικής και σωματικής ισορροπίας που επιτυγχάνεται μέσω της συμπληρωματικής, παιδαγωγικής άσκησης.

Ο Λούης, ωστόσο, δεν μπορεί να θεωρηθεί μόνο ως μέρος ενός εθνικού – ηγεμονικού μετά – κειμένου. Προσωρινά η νίκη του μπορεί να δόξασε την εικόνα των «αρχόντων» του ή να έκανε τους έλληνες να νοιώσουν περισσότερο «Έλληνες». Σε βάθος χρόνου, όμως, αυτό που καταγράφηκε στις συνειδήσεις των, λαϊκών κυρίως, ανθρώπων ήταν η δραματικότητα της σωματικής του προσπάθειας. Ήταν το υπερβατικό λαϊκό σωματικό κατόρθωμα. Αυτό το κατόρθωμα ενισχύει, ως δομή και περιεχόμενο, τον πολιτισμό των ηγεμονευόμενων παρά των ηγεμονικών κοινωνικών στρωμάτων. Ως δομή συντηρεί ένα χώρο «μαγείας» στις ορθολογικές συνθήκες της σύγχρονης πραγματικότητας. Ως συμβολικό περιεχόμενο ενισχύει την αυτοεικόνα των λαϊκών στρωμάτων. Ενισχύει τη λαϊκή πίστη στις δικές της αρετές και δυνάμεις.

Με αστικά ιδεολογικά κριτήρια, ο Σπύρος Λούης δεν ήταν παρά μια εκδοχή των «πλανόδιων αθλητών», των «ακροβατών», των «Κουταλιανών», όλων εκείνων των

---

439 Από άρθρο του Γαβριηλίδη με τίτλο «ΝΕΝΙΚΗΚΑΜΕΝ». Αυτόθι.

λαϊκών επιτελεστών του σώματος, που η αστική ιδεολογία και ηθική άφηνε έξω από τα γυμναστήρια και τους αγώνες. Ενσάρκωνε αυτό που ο Καρκαβίτσας θεωρούσε «Νέο Σύμβολο» και το σάρκαζε ως «ποδάρι»[441].Οι Ολυμπιακοί αγώνες, ωστόσο, φάνηκε στην πράξη ότι δεν ήταν ούτε γυμναστήριο, ούτε αγωνιστικές επιδείξεις. Ήταν ισχυρότατο δραματικό κείμενο. Ήταν αθλητικό - αγωνιστικό θέαμα στη βάση εθνικών αναμετρήσεων. Σε αυτό το πλαίσιο, όπου η αθλητική επικράτηση γινόταν ο άμβωνας της αφήγησης μιας εθνικής ιστορίας, οι Ολυμπιακοί αγώνες δόξασαν τον Σπύρο Λούη.[442]

Με «τρόπο αθλητικό», ο «θριαμβευτής αγρότης» στάθηκε, φουστανελοφόρος, δίπλα στους υπόλοιπους Ολυμπιονίκες, έλληνες φοιτητές και αποφοίτους του Εθνικού Πανεπιστημίου καθώς και φοιτητές ή αποφοίτους ξένων πανεπιστημίων, αναδεικνύοντας όχι την υπέρβαση της δεδομένης ταξικής απόστασης, αλλά την παρουσία του «λαϊκού σώματος» σε ένα χώρο στον οποίο δεν μπορούσε να κυριαρχήσει το «αστικό πνεύμα». Το γεγονός αυτό μας επιτρέπει να διακρίνουμε μια σαφή συγγένεια μεταξύ ενός παραδοσιακού και ίσως πανάρχαιου λαϊκού σωματικού θεάματος και του νέου, αστικά προσδιορισμένου, θεάματος των Ολυμπιακών αγώνων.

Με το συμπέρασμα αυτό δεν αντιφάσκει η συντριπτική κυριαρχία των «ευπαίδευτων» στο σύνολο των Ελλήνων Ολυμπιονικών. Με τον ίδιο «σωματικό τρόπο» που ο Λούης αναδείχθηκε σε ύψιστο εθνικό, αλλά και λαϊκό παράδειγμα,

---

440 Άρθρο με τίτλο «ΘΡΙΑΜΒΟΣ». Αυτόθι.

441 Για την κριτική του σώματος από τον Καρκαβίτσα, βλέπε στο κεφάλαιο των «Ελλήνων παραγωγών».

442 Την απαξιωτική αστική στάση απέναντι στον αγρότη – αθλητή Σπύρο Λούη εκφράζει χαρακτηριστικά η *Ημέρα* (2/4/1896) σε άρθρο με τίτλο : «ΤΙΣ Ο ΑΛΗΘΗΣ ΝΙΚΗΤΗΣ». Σε αυτό το άρθρο εκτιμάται ότι ο Λούης κακώς θεωρείται ο νικητής του Μαραθωνίου δρόμου αφού : « Γνωστόν και αναμφισβήτητον τυγχάνει, ότι των αγώνων πρέπει να μετέχωσιν οι ανήκοντες εις αθλητικούς γυμναστικούς συλλόγους (...) Πασίγνωστον ωσαύτως τυγχάνει τίνες προδιηγωνίσθησαν και ενεκρίθησαν, εν τοις πρώτοις δε ο καλός νέος κ. Βασιλάκος [δεύτερος νικητής του Μαραθωνίου]. Πλήν παραδόξως τας τελευταίας ημέρας, παρά τα κεκανονισμένα εγένοντο δεκτοί και έτεροι δύο χωρικοί. Ο Λούης ούτω μη καταπεπονημένος εκ των προτέρων αγώνων, εφάνη νικητής, (...) Αλλά αληθής νικητής είναι ο Βασιλάκος (...) Η Ελλάς βεβαίως έχει πλείστους νέους χωρικούς, ποιμένας, γεωργούς κ.λ.π. έχοντας μείζονα του Λούη αντοχήν εις τον δρόμον. Πλήν φρονούμεν αδιστάκτως ότι ο σκοπός των αγώνων έχει υψηλοτέραν έννοιαν, και δια τούτο εξ Ευρώπης και εξ Αμερικής δεν απεστάλησαν χωρικοί αλλά νέοι ευπαίδευτοι, ανήκοντες εις αθλητικούς συλλόγους και κεκοσμημένοι δια πολλών αρετών».

αναδείχθηκαν αντίστοιχα και εκείνοι. Η ιδεολογική – ταξική νοηματοδότηση της σωματικής τους προσπάθειας, θεμελιωμένη στην ιδέα της ισορροπίας μεταξύ «σώματος» και «πνεύματος», διαταράχθηκε υπέρ του πρώτου μέσα από την αναζήτηση της νίκης. Οι νικητές υπήρξαν σημαντικά ολυμπιακά μετά – κείμενα που σε καμία περίπτωση δεν μπορούν να αναγνωσθούν ως ολοκληρωμένα αστικά παραδείγματα.

Ο Χρυσάφης, από τη σκοπιά του αστού αναμορφωτή, επισήμανε αρκετές παρεκτροπές από το «ορθό» αθλητικόπρότυπο, τόσο στη διαδικασία της παραγωγής ελλήνων αθλητών για τους Ολυμπιακούς αγώνες,[443] όσο και στην επιρροή που άσκησαν οι αγώνες στην διαμόρφωση ενός νέου προτύπου αθλητών. Η επιδίωξη της μέγιστης δυνατής επίδοσης, δηλαδή, ο νέος σκοπός της αθλητικής ενασχόλησης, ήταν αιτία υποβάθμισης των αστικών στόχων της άσκησης:

> Η επιδίωξης της μεγίστης δυνατής επιδόσεως εις εν και μόνον αγώνισμα απεδίωξεν οριστικώς την συμμετρίαν και πολυμέρειαν της ασκήσεως και εδημιούργησε τους διαφόρους ειδικούς αθλητάς δια την κατοχήν και την διατήρηση των οποίων οι σύλλογοι ηγωνίζοντο δεινούς προαγώνας. Ο λοιπός δε πληθυσμός των γυμναστηρίων παραμεληθείς εντελώς, κατ' αρχάς μεν μετεβλήθει εις θεατάς παρακολουθούντας τα ξένα αθλητικά ανδραγαθήματα και τας επιδόσεις, βραδύτερον εξηφανίστη εντελώς βαρυνθείς το μονότονον θέαμα. Κατ' αυτόν τον τρόπον, αντί η σωματική άσκησις να γίνεται οσημέραι κτήμα των πολλών, απέβη αποκλειστικόν προνόμιον των ολίγων και καθηλώθη κυριολεκτικώς εις μόνιμον στασιμότητα, από την οποίαν μέχρι σήμερον δεν κατόρθωσε να απαλλαγή.[444]

Ο «πληθυσμός» των γυμναστηρίων είχε προφανώς εγκαταλείψει αυτούς τους χώρους, ακόμη και ως «θεατής», το 1925, που ο Χρυσάφης έγραφε την παραπάνω αναφορά. Μερικά χρόνια νωρίτερα, ωστόσο, αυτός ο πληθυσμός αποτελεί μια κοινωνική πραγματικότητα. Αποτελείται από αστούς, οι οποίοι, είτε λόγω υιοθέτησης των κανόνων της «κοσμικής συμπεριφοράς», είτε, λόγω βαθύτερων εθνικιστικών

443 Βλέπε στο ίδιο κεφάλαιο τη κριτική του Χρυσάφη στις προπονητικές μεθόδους του Πέρυ.

κινήτρων σύχναζαν στα γυμναστήρια. Όπως φαίνεται η αναζήτηση μετά τους Ολυμπιακούς αγώνες αθλητών με εξαιρετικές ειδικές επιδόσεις διαφοροποίησε την κοινωνική ζωή των συλλόγων και οδήγησε στη μείωση του «πληθυσμού» τους. Πέρα από τις πρόσθετες, βαθύτερες αιτίες έκπτωσης του γυμναστικού κινήματος, που συνδέονται και με την έκπτωση του εθνικιστικού συναισθήματος σε μια ιστορική περίοδο «ήττας», είναι γεγονός ότι οι «αθλητές», και μάλιστα οι Ολυμπιακοί αθλητές, πυροδότησαν ραγδαίες εξελίξεις στο χώρο του αστικού «πολιτισμού του σώματος», τις οποίες συνειδητοποιούσε ο Χρυσάφης, ήδη, το 1925.

Η σημαντικότερη, ίσως, από τις μετά – Ολυμπιακές αθλητικές εξελίξεις, που επισημαίνει ο Χρυσάφης, ήταν η αυξανόμενη παρουσία ενός αθλητικού κοινού, το οποίο θεωρήθηκε εκφραστής του εκφυλισμού της ενεργητικής σχέσης των πολιτών με την άσκηση. Εις «θεατάς», ωστόσο, δεν μετατράπηκαν μόνο οι αστοί, προτού εγκαταλείψουν οριστικά τα γυμναστήρια.[445] Ευρύτερα κοινωνικά σύνολα, τα οποία, έτσι και αλλιώς, δεν ανήκαν στον πληθυσμό των γυμναστηρίων παρέμειναν «εντυπωσιασμένοι θεατές» ή και διαμόρφωσαν μια περαιτέρω σχέση με το χώρο του αθλητισμού. Αυτά τα κοινωνικά σύνολα αφομοίωσαν με ενθουσιασμό και τα νέα αθλητικά ανταγωνιστικά θεάματα, όπως για παράδειγμα το ποδόσφαιρο, συμμετέχοντας από τη θέση των θεατών στην εξέλιξη ενός νέου πολιτισμού αστικού αθλητικού θεάματος.

Το Ολυμπιακό κοινό θα εξετασθεί στο αμέσως επόμενο και τελευταίο κεφάλαιο αυτής της μελέτης, που αναφέρεται σε αυτούς που «λαμβάνουν μέρος», δηλαδή, στους ενεργούς παρατηρητές του αθλητικού θεάματος. Κλείνοντας ωστόσο το κεφάλαιο των αθλητών χρειάζεται να επισημάνουμε ότι στο πλαίσιο των σημαινόμενων της πρώτης Ολυμπιακής παράστασης το αποτέλεσμα της αγωνιστικής διαδικασίας παρήγαγε ένα αθλητικό κείμενο το οποίο ενίσχυσε απροσδόκητα τις εθνικιστικές και ηγεμονικές στοχεύσεις των ελλήνων παραγόντων. Η αναγωγή του Σπύρου Λούη σε εθνικό σύμβολο, όσο ανατρεπτική και αν φαίνεται στο επίπεδο του κυρίαρχου αστικού «πολιτισμού του σώματος», εντάσσεται σε μια αυτόματη

444 Ι.Ε.Χρυσάφης, *Η Σωματική Αγωγή και η Στρατιωτική Προπαίδευσις της Νεότητος και η ενδεικνυόμενη οργάνωσις αυτών*, ό.π., σ.28.

445 Η εγκατάλειψη των γυμναστηρίων είναι έννοια σχετική. Οι αστοί δεν εγκατέλειψαν όλες τις αθλητικές δράσεις. Περιορίστηκαν σε ορισμένες, π.χ. τένις και ιππασία, επιτείνοντας έτσι τον ταξικό προσδιορισμό αυτών των ενασχολήσεων.

προσαρμογή και ενίσχυση αυτού του πολιτισμού με νέα συμβολικά κεφάλαια ατομικής αθλητικής δράσης.

Από την άλλη μεριά, απελευθέρωσε λαϊκές πολιτιστικές και ιδεολογικές δυνάμεις οι οποίες διεκδίκησαν την ένταξή τους, τουλάχιστον, στον «πολιτισμό της σχόλης και της διασκέδασης». Αυτές οι δυνάμεις στην περίπτωση ορισμένων αθλητικών δρώμενων , όπως για παράδειγμα το ποδόσφαιρο της εργατικής τάξης, κατάφεραν να δώσουν ακόμη πιο ανατρεπτικό νόημα από τον Λούη στο αθλητικό περιεχόμενο.

Κεφάλαιο 4

Οι «λαμβάνοντες μέρος» και το κοινό των αγώνων

4.1. Οι «λαμβάνοντες μέρος» (partakers)

4.1.1. Οι «λαμβάνοντες μέρος» επίσημοι παρατηρητές των αθλητικών αγώνων

Ο ρόλος των επίσημων παρατηρητών ενός αθλητικού γεγονότος, δεν έχει τύχει ιδιαίτερης αναφοράς στην αθλητική κοινωνιολογική ανάλυση. Ωστόσο, είναι ένας ρόλος θεσμικός, ο οποίος, αποτελεί ισχυρότατη συνιστώσα της ποιότητας του αθλητικού θεάματος και αγκαλιάζει ένα ευρύτατο φάσμα δράσεων και κανονιστικών ρυθμίσεων.

Θα λέγαμε, μάλιστα ότι ο χώρος των επίσημων παρατηρητών αποτελεί, περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο παράγοντα του αθλητικού θεάματος τον ισχυρότερο κρίκο σύνδεσης αυτού του θεάματος με το γενικότερο «σωματικό πολιτισμό» της νεοτερικότητας. Ο ρόλος των αθλητικών παρατηρητών θα μπορούσε να χωριστεί σε δυο υποκατηγορίες: 1. Στους «εκτός παιδιάς» επιτετραμμένους, υπεύθυνους για την παρακολούθηση της «ηθικής» και επιτρεπτής αθλητικής και φιλάθλου συμπεριφοράς. 2. Στους «εντός παιδιάς», υπεύθυνους για την τήρηση των αθλητικών κανονισμών και την εξαγωγή των αθλητικών αποτελεσμάτων.

Ως «εκτός παιδιάς» υπεύθυνοι μπορούν να θεωρηθούν οι «αυτόνομοι» αθλητικοί θεσμοί στο σύνολό τους, εξειδικευμένοι σε ορισμένα όργανα, τα οποία, βάσει σχετικών ηθικών και ιδεολογικών επιλογών, επικεντρώνονται στην παρακολούθηση της ηθικής συμπεριφοράς των αθλητών, καθώς και της συμπεριφοράς της «κερκίδας». Ιδιαίτερα σημαντικό, σύγχρονο αντικείμενο της δράσης αυτών των οργάνων είναι ο έλεγχος της χρήσης απαγορευμένων ουσιών από τους αθλητές, ενώ αντίστοιχης σημασίας αντικείμενο υπήρξε παλαιότερα ο έλεγχος της ερασιτεχνικής αθλητικής

ιδιότητας.[446] Σε ό,τι αφορά τον έλεγχο της συμπεριφοράς της κερκίδας, τα σχετικά όργανα έχουν θεσμοθετηθεί πρόσφατα, κατά τις δυο τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα, παράλληλα με την όξυνση των φαινομένων βίαιης φιλάθλου συμπεριφοράς.

Οι «εντός παιδιάς» υπεύθυνοι, σε αντιστοιχία με τους υπόλοιπους θεσμούς του αθλητικού θεάματος, έχουν τη δική τους μακραίωνη ιστορία[447]. Δεν νοείται, άλλωστε, θέαμα σωματικού ανταγωνισμού χωρίς την τήριση στοιχειωδών , έστω, κανόνων και κυρίως χωρίς την εξαγωγή νικητών. Οι σύγχρονοι κριτές, διαιτητές, επόπτες, κ.λ.π., συνθέτουν έναν ιδιαίτερα σύνθετο χώρο με υψηλό επίπεδο τεχνογνωσίας και επαγγελματικής συγκρότησης, που αντανακλά το μεγάλο βαθμό εξειδίκευσης της σύγχρονης αθλητικής δράσης, τον τεχνολογικό της έλεγχο και την πολυπλοκότητα των κανόνων. Κατ' επέκταση, ο πολύπλοκος χαρακτήρας της σύγχρονης αθλητικής αναμέτρησης καθιστά τους «εντός παιδιάς» παρατηρητές συστατικό παράγοντα της αγωνιστικής δράσης, αφού, πολλές φορές, μέσα στο πλαίσιο φυσιολογικά αμφισβητούμενων αποφάσεων, τους δίνεται η δυνατότητα να επηρεάζουν τη ροή, ή, ακόμη και την έκβαση του αθλητικού αποτελέσματος.

Επί της ουσίας, ο χώρος των παρατηρητών, στο σύνολό του, εκφράζει την άμεση παρουσία των αθλητικών θεσμών στο χώρο του αθλητικού γεγονότος. Περιορίζει το πλαίσιο της «ελεύθερης» έκφρασης των αθλητών και των θεατών επιτηρώντας τους δεδομένους πρακτικούς και ηθικούς κανόνες.

---

446 Η τήρηση συγκεκριμένων ηθικών, ιδεολογικών, φυλετικών και ταξικών προδιαγραφών για τη συμμετοχή σε αγώνες, αποτέλεσε μια πραγματικότητα στους σύγχρονους αθλητικούς αγώνες, από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα μέχρι και σχετικά πρόσφατα. Η σχετικά πρόσφατη αποδοχή της εμπορευματικής διάστασης ακόμα και των Ολυμπιακών αγώνων οδήγησε στην αναίρεση και του τελευταίου, έμμεσα ταξικού, ιδεολογικού αθλητικού «προπύργιου», που ήταν η ερασιτεχνική αθλητική ιδιότητα. Συνολικά η εφαρμογή ηθικών, ιδεολογικών, φυλετικών και ταξικών προδιαγραφών για τη συμμετοχή σε αγώνες έχει πλέον ατονήσει, αφήνοντας ως μόνο πεδίο ηθικού ελέγχου τη χρήση απαγορευμένων ουσιών. Σε μια ευρύτερη ιστορική προοπτική ο ηθικός, ιδεολογικός, φυλετικός και ταξικός έλεγχος μπορεί να ανιχνευθεί ήδη στην αρχαιότητα. Οι αρχαίοι *Ελλανοδίκες* δεν περιορίζονταν μόνο στην τήριση των κανονισμών και την ανακήρυξη των νικητών , αλλά, διασφάλιζαν, στην πράξη, τις ηθικές και ιδεολογικές προδιαγραφές των αρχαίων αγώνων. Για παράδειγμα, στους Ολυμπιακούς αγώνες του 420 π.χ., διασφάλισαν την αποβολή των Σπαρτιατών από αυτούς τους αγώνες, λόγω παραβίασης της ιερής εκεχειρίας κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου. Για τα καθήκοντα των των *Ελλανοδικών*, βλ. Ι. Μ. Μουρατίδης, *Ιστορία Φυσικής Αγωγής*, Θεσσαλονίκη 2000, σσ.188 – 196.

447 Βλέπε για παράδειγμα τους *Ελλανοδίκες*.

Αν ο πολύπλοκος αθλητικός έλεγχος θεωρηθεί ως ο ισχυρότερος δείκτης της σύνδεσης του αθλητικού γεγονότος με τον πολιτισμό της νεοτερικότητας, τότε ο χώρος των παρατηρητών εκφράζει, ως θεσμός, την παρουσία μιας «άκαμπτης» νεοτερικής πραγματικότητας στο χώρο του αθλητικού θεάματος. Ωστόσο, στην πράξη, ο χώρος των παρατηρητών κάθε άλλο παρά άκαμπτος αποδεικνύεται. Επηρεάζεται άμεσα από έξω – θεσμικούς παράγοντες, που είτε, είναι προσωπικοί,[448] ή «εθιμικοί»,[449] είτε προκύπτουν στη διαδικασία του αθλητικού θεάματος. Αυτοί οι τελευταίοι μπορεί να οφείλονται στην απρόβλεπτη έκβαση του αθλητικού γεγονότος,[450] στις ειδικές προσπάθειες και συμπεριφορές των αθλητών,[451] ή στην ειδική συμπεριφορά των θεατών.[452]

Ο χώρος των επίσημων παρατηρητών των πρώτων διεθνών Ολυμπιακών αγώνων επιβεβαιώνει κατ' αρχήν τη συγκρότηση ενός σύγχρονου θεσμικού χώρου αθλητικής παρακολούθησης. Από μια άλλη σκοπιά, ωστόσο, αναδεικνύει κενά τα οποία μαρτυρούν τη συγγένεια του ελέγχου του Ολυμπιακού γεγονότος με παλαιότερες μορφές ελέγχου παραδοσιακών αθλητικών αναμετρήσεων. Αυτά τα κενά επιβεβαιώνουν, ακόμη περισσότερο, την παρουσία στο πλαίσιο της αστικής αθλητικής πραγματικότητας ενός ειδικού κοινωνικά μεταβατικού και πολιτισμικά υβριδικού Ολυμπιακού νοήματος.

448 Δεν μπορούν παρά να υπάρχουν παρατηρητές με προσωπικές, εθνοτικές, συλλογικές συμπάθειες, ή αντιπάθειες. Αποδεδειγμένα υπάρχουν παρατηρητές με στενό προσωπικό – οικονομικό συμφέρον.

449 Στο ποδόσφαιρο, κυρίως, η εύνοια προς τον ισχυρότερο, ή τον παράγοντα της «έδρας» είναι σχεδόν μια «εθιμική» διαδικασία.

450 Δεν είναι δυνατόν να προβλεφθούν, ειδικά σε ομαδικά αθλήματα όπως το ποδόσφαιρο, από τον αθλητικό κανονισμό όλες οι στιγμιαίες αθλητικές παραβάσεις.

451 Προσπάθειες αθλητών που χαρακτηρίζονται ως fair play, για παράδειγμα η εθελούσια επιστροφή της μπάλας σε αντίπαλο ποδοσφαιριστή, δεν εμπίπτουν μέσα στο πλαίσιο των ποδοσφαιρικών κανόνων. Ωστόσο θεωρούνται εθιμικά πλέον επιτρεπτές και δεν τιμωρούνται από τους κριτές.

452 Η εχθρική, ή φιλική στάση της «κερκίδας» απέναντι στους διαιτητές, κυρίως του ποδοσφαίρου, είναι συστατικό μέρος της διαμόρφωσης του παράγοντα «έδρα», δηλαδή της διαμόρφωσης μιας ευνοϊκής προδιάθεσης των κριτών για τη γηπεδούχο ομάδα.

4.1.2. Οι «εκτός παιδιάς» παρατηρητές των πρώτων Ολυμπιακών αγώνων

Για τις ανάγκες της τεχνικής οργάνωσης των Ολυμπιακών αγώνων, δηλαδή την κατάρτιση του οριστικού τους προγράμματος[453] και τη διατύπωση και περιφρούρηση των γενικών κανονισμών και των διατάξεων των επιμέρους αγωνισμάτων, εργάστηκαν δυο επιτροπές : α) των αθλητικών ασκημάτων και της γυμναστικής, και β) της παρασκευής Ελλήνων Αθλητών.[454]

Οι επιτροπές αυτές δεν διατύπωσαν και δεν περιφρούρησαν στην πράξη, μόνο το τεχνικό αγωνιστικό σχέδιο επάνω στο οποίο θα διαδραματιζόταν η Ολυμπιακή αγωνιστική πλοκή, αλλά ανέλαβαν και την ευθύνη να περιφρουρήσουν την ηθική και ιδεολογική υπόσταση αυτών των αγώνων.

Το δημοσιευμένο επίσημο πρόγραμμα των Ολυμπιακών αγώνων, το οποίο μεταφράστηκε στα αγγλικά, στα γαλλικά και στα γερμανικά, περιείχε σαφή ορισμό της φιλάθλου ιδιότητας, η οποία αποτελούσε προϋπόθεση για τη συμμετοχή στους αγώνες. Ο ορισμός αυτός απευθυνόταν προς «άνδρες» φιλάθλους και όριζε ότι :

> Θεωρείται φίλαθλος πας ο ουδέποτε μετασχών αγώνος προσιτού εις πάντας, ουδ' αγωνισθείς διά χρηματικόν βραβείον ή διά χρήματα, εξ οιασδήποτε πηγής και αν προέρχωνται ταύτα, ή προς εξ επαγγέλματος αθλητάς, και όστις εις ουδεμίαν περίοδον του βίου του υπήρξε καθηγητής ή μισθωτός παραινέτης σωματικών γυμνασμάτων. Όστις ήθελε προμηθευτεί χρήματα δια των άθλων άτινα εκέρδισεν, αποβάλλει δια τούτου την ιδιότητα του φιλάθλου.[455]

Επιπλέον, παλαιότερη εγκύκλιος της «επιτροπής παρασκευής ελλήνων αθλητών» ανέφερε, σύμφωνα με τον Σκιαδά, ότι «για να λάβει κάποιος Έλληνας μέρος στους Ολυμπιακούς Αγώνες, έπρεπε οπωσδήποτε να είναι μέλος κάποιου ελληνικού σωματείου».[456]

---

453 Το οριστικό πρόγραμμα συντάχθηκε επάνω στη βάση του προγράμματος που προτάθηκε στο ιδρυτικό Ολυμπιακό συνέδριο στο Παρίσι.
454 Βλέπε, Ι.Ε.Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι Διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες*, ό.π., σ. 237.
455 Αυτόθι, σ. 223.
456 Ε. Σκιαδάς, *100 Χρόνια Νεώτερη Ολυμπιακή Ιστορία*, ό.π., σ.73.

Ο ορισμός της φιλάθλου ιδιότητας και ο περιορισμός της αθλητικής συμμετοχής στους αθλητές σωματείων, αντανακλούσαν σαφώς την προσπάθεια του ελεγχόμενου από τους αστούς διεθνούς και ελληνικού αθλητικού χώρου να περιφρουρήσει τα ηθικά και ιδεολογικά χαρακτηριστικά του. Δηλαδή, την προσπάθεια να απαλλαγεί ο χώρος της σωματικής άσκησης από τους λαϊκούς επιτελεστές του σώματος και να χρησιμοποιηθεί ως χώρος ηθικής και ιδεολογικής αναμόρφωσης. Ωστόσο, στην πράξη, ο ορισμός καταστρατηγήθηκε από τους ίδιους τους τοποτηρητές του. Η ελληνική επιθυμία για ευπρόσωπη διεθνή και ελληνική αθλητική συμμετοχή, καθώς και η ειδική δυναμική του διεθνούς αθλητικού θεάματος που αναπτύχθηκε γύρω από τους πρώτους Ολυμπιακούς αγώνες, οδήγησαν στην ουσιαστική κατάργηση των φίλαθλων προδιαγραφών για τη συμμετοχή στους αγώνες.

Ευθύς εξ' αρχής, η ίδια η επιτροπή παρασκευής ελλήνων αθλητών αντίφασκε με τον εαυτό της στο θέμα της συμμετοχής ελλήνων αθλητών, αφού στην ίδια εγκύκλιο, που απευθυνόταν προς τους δημάρχους της χώρας και όριζε ότι δικαίωμα συμμετοχής έχουν οι αθλητές των σωματείων, αναφερόταν με έμφαση ότι :

> (...) πλήν των μελών των εν Ελλάδι διαφόρων γυμναστικών συλλόγων υπάρχουσι πολλοί εν τη Ελληνική πατρίδι, οίτινες, καίπερ μη ανήκοντες εις γυμναστικούς συλλόγους, δύνανται άριστα να συμμετάσχωσι των αγώνων ένεκα φυσικής ευστοχίας περί τινα μάλιστα είδη αγωνισμάτων, οία κατ' εξοχήν ο δρόμος, το άλμα (πήδημα εις έν, εις τρία) εις μήκος, εις ύψος, η δισκοβολία, η σφαιροβολία, η άρσις βαρών και η πάλη. Παρακαλεί λοιπόν αυτούς όπως τους εν τω Δήμω αυτών γνωστούς ως περί τα τοιαύτα ευστοχούντας παρορμήσωσι και ενθαρρύνωσι να συμμετάσχωσι των αγώνων επί τη ευοιώνω ελπίδι της νίκης κατά τους διεθνείς Ολυμπιακούς αγώνας (...)[457]

Οι αντιφάσεις αυτές μαρτυρούν, πιθανόν, ακόμη και συγκρούσεις των μελών της επιτροπής για την «ορθή» απόδοση του «ηθικού νοήματος» της συμμετοχής στους Ολυμπιακούς αγώνες. Το ζήτημα της ευρύτερης συμμετοχής, μάλλον συνδέεται με την ανασυγκρότηση της επιτροπής τον Ιανουάριο του 1896 και την ηγετική παρουσία

στη νέα επιτροπή του Κωνσταντίνου Μάνου, γνωστού για τις αυστηρές αντιλήψεις του σχετικά με τη φίλαθλο ιδιότητα.[458] Είναι γεγονός, όπως φαίνεται και από το πρόγραμμα των Πανελλήνιων και των Ολυμπιακών αγώνων, ότι με την παρουσία του Μάνου η επιτροπή έκανε πιο αυστηρή τη θέση της για τη φίλαθλο ιδιότητα και τη συμμετοχή στους Ολυμπιακούς αγώνες. Ωστόσο, επί της ουσίας, η εγκύκλιος της προηγούμενης επιτροπής ανταποκρίνεται στη γενικευμένη επιθυμία συμμετοχής, η οποία ανέτρεψε τις ηθικές, αστικές προδιαγραφές για την αποκλειστική συμμετοχή φιλάθλων – gentlemen στους Ολυμπιακούς αγώνες.

Το κλίμα γενικευμένης επιθυμίας, που όπως φαίνεται κατέλαβε, εκτός από τα μέλη της επιτροπής, το σύνολο των μετεχόντων στην Ολυμπιακή διαδικασία, αναδύεται μέσα από τον προσδιορισμό της «φυσικής ευστοχίας» ως κυρίαρχου κριτηρίου για την επίτευξη της Ολυμπιακής «νίκης». Το κλίμα αυτό, το οποίο αναδεικνύει την καθαρή αγωνιστική διαδικασία ως το σημαντικότερο κομμάτι του Ολυμπιακού γεγονότος, έδωσε «παραδοσιακό» νόημα στο σύγχρονο Ολυμπιακό δρώμενο. Το αστικό ήθος του «σώματος και του πνεύματος» μετακύλυσε σε αγωνιστικό ήθος του «σώματος».

Στην Ολυμπιακή αναμέτρηση, επιτράπηκε η αυθόρμητη συμμετοχή των αγωνιζομένων. Δεν ήταν μόνο η απελευθέρωση της συμμετοχής στον Μαραθώνιο δρόμο που απέδειξε τη «χαλαρή» στάση της επιτροπής απέναντι στις «ηθικές προϋποθέσεις» της αθλητικής συμμετοχής. Σε αυτούς τους αγώνες, εκτός από τους «αγρότες» βρέθηκαν και έλαβαν μέρος, ένας τουρίστας, και ένας γραφικός «περιπατητής». Ο Άγγλος Ολυμπιονίκης, στο απλούν και στο διπλούν της αντισφαίρισης, John Bolland, έλαβε συμπτωματικά μέρος στους αγώνες, αφού βρισκόταν στην Ελλάδα σαν τουρίστας. [459] Ως αθλητής του Μαραθωνίου δρόμου εμφανίστηκε, επίσης, την παραμονή των αγώνων κάποιος Ιταλός «Αϊρόλδης», ο οποίος περιγράφεται από την *Ακρόπολη* (20/3/1896) ως άνθρωπος υπερφυσικής βαδιστικής αντοχής που έφτασε από το Μιλάνο στην Αθήνα «πεζή».[460]

---

457 Η εγκύκλιος αυτή, η οποία αναφέρεται από τον Σκιαδά, είναι δημοσιευμένη ολόκληρη στην πειραιώτικη εφημερίδα *Σφαίρα*, (28/11/1895).

458 Για τον Κωνσταντίνο Μάνο,βλέπε στο κεφάλαιο περί Γυμναστικών συλλόγων.

459 Βλ. Ε. Σκιαδάς, *100 Χρόνια Νεώτερη Ολυμπιακή Ιστορία*, ό.π., σ. 74.

460 Η εικόνα του Αϊρόλδη σε σκίτσο της Ακρόπολις είναι γραφικότατη και όχι ιδιαίτερα αθλητική. Φοράει στο κεφάλι μπερέ, στο σώμα μια κοντομάνικη μπλούζα με κουμπιά

Αυτά τα παραδείγματα αποδεικνύουν τη χαλαρή στάση των ελλήνων παρατηρητών απέναντι στην «πρέπουσα» αθλητική συμμετοχή και αναδεικνύουν τη συμμετοχή των παρατηρητών ως μια ακόμη ανατροπή στο χώρο του αστικού αθλητικού δρώμενου.

στο στήθος που μοιάζει ναυτική και από κάτω βράκα που φθάνει μέχρι λίγο κάτω από το γόνατο καθώς και παπούτσια – παντόφλες.

4.1.3. Οι «εντός παιδιάς» παρατηρητές

Δεν μπορεί κανείς να αποδεχτεί με βεβαιότητα την αντικειμενικότητα της κρίσης των Ελλήνων κριτών, ιδίως σε αγωνίσματα ιδιαίτερου βαθμού κριτικής υποκειμενικότητας, όπως στη γυμναστική. Ωστόσο, τα συμπεράσματα που εξάγονται από την εκτίμηση του έργου των πρώτων Ολυμπιακών κριτών φαίνεται να βρίσκονται σε απόλυτη αντιστοιχεία με την ψυχρή αντικειμενικότητα των μετρήσεων που επέβαλαν η χρήση του χρονομέτρου και της μετροταινίας. Η νίκη του Γκάρετ στη σφαιροβολία, επί του Γούσκου, για μόλις επτά εκατοστά του μέτρου μαρτυρά, με τον πλέον επώδυνο τρόπο, την πειθάρχηση των ελλήνων κριτών στα δεδομένα των σύγχρονων αθλητικών μετρήσεων.

Η αντικειμενική στάση των ελλήνων κριτών, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως τυπική Ολυμπιακή εμπειρία. Το αντίθετο. Αποτελούσε μάλλον εξαίρεση μιας περισσότερο συναισθηματικής και σωβινιστικής ηθικής συμπεριφοράς, η οποία εμφανίστηκε, κυρίως, στα πρώτα βήματα του θεσμού και παρέκαμπτε τα δεδομένα των ψυχρών αντικειμενικών μετρήσεων. Αυτή η «ανορθολογική» συμπεριφορά απέναντι στις αθλητικές μετρήσεις πιστοποιήθηκε, για παράδειγμα, στους Ολυμπιακούς αγώνες του 1908 στο Λονδίνο. Η αντικειμενικότητα των κριτών σε αυτούς τους αγώνες τέθηκε υπό σοβαρή αμφισβήτηση, καθώς, μέσα σε ένα κλίμα έντονης Βρετανικής – Αμερικανικής αντιπαράθεσης, οι Άγγλοι κριτές μεροληπτούσαν ενάντια στους Αμερικανούς αθλητές. Σύμφωνα με τον Senn :

> Στο αγωνιστικό πεδίο οι Αμερικανοί διαμαρτύρονταν γι' αυτό που θεωρούσαν βιασμό των κανονισμών που ευνοούσε τους Βρετανούς. Διαμαρτυρήθηκαν όταν οι κριτές επέτρεψαν σε Άγγλους πυροσβέστες να φορούν τις μπότες εργασίας τους στη διελκυστίνδα και όταν ένας κριτής καταλόγισε λάθος εις βάρος ενός από τους δρομείς τους. Ήταν πεπεισμένοι ότι υπήρξε δόλος στη σύγχυση κατά την ετυμηγορία για τον νικητή του Μαραθωνίου, όταν οι βρετανοί κριτές, παραβιάζοντας τους κανονισμούς, βοήθησαν έναν Ιταλό, τον Dorando Pietri,

επάνω στη γραμμή του τερματισμού να τερματίσει μπροστά από έναν Αμερικανό, τον Johny Hayes.[461]

Οι εντός παιδιάς έλληνες κριτές, αντίθετα με τους άγγλους ομολόγους τους, κινήθηκαν μάλλον μέσα στο πνεύμα του «όχι να δρέψωμεν, αλλά, να δώσωμεν στεφάνους».[462] Προς αυτή την κατεύθυνση συνηγορούσε και η μη- παρουσία κάποιας «ανταγωνιστικής» προς την Ελλάδα χώρας, η συμμετοχή της οποίας, ήταν πιθανό να αναβιώσει, σε συμβολικό επίπεδο, μορφές παραδοσιακής κοινοτικής αντιπαράθεσης. Αντίθετα, το πλαίσιο του ανταγωνισμού οριζόταν ανάμεσα σε «δυτικές» χώρες, προς τις οποίες έτεινε πολιτισμικά η Ελλάδα και τις οποίες επιθυμούσε, κυρίως, να φιλοξενήσει.

Αναμφισβήτητα το «πνεύμα φιλοξενίας», υπήρξε διάχυτο στην ατμόσφαιρα των πρώτων διεθνών Ολυμπιακών αγώνων και προς αυτό συνηγόρησαν και οι κριτές των αγωνισμάτων. Ωστόσο, πέραν της τυπικής, ηθικής συμπεριφοράς των ελλήνων κριτών, η οποία επέβαλε στην πράξη την ψυχρή λογική της αθλητικής μέτρησης, υπήρξαν δευτερεύουσες συμπεριφορές οι οποίες διαπνέονταν από σαφή «φιλελληνική διάθεση» και επηρέασαν, τουλάχιστον, τα συναισθήματα του κοινού.

Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η διαδικασία ανάδειξης του νικητή στη σφαιροβολία, όπου οι διαβουλεύσεις επέτρεψαν να αιωρείται γύρω από το Παναθηναϊκό Στάδιο ένα κλίμα αβέβαιης νίκης. Άτυπες συμπεριφορές κριτών – φιλάθλων εμφανίστηκαν επίσης κατά το Μαραθώνιο δρόμο. Ο αφέτης του Μαραθωνίου, ο οποίος διέτρεξε έφιππος όλη την απόσταση, παράτησε προς το τέλος του αγωνίσματος τον προφανή εποπτικό του ρόλο για να εισέλθει στο Στάδιο και να προαναγγείλει ότι προπορεύεται ο Λούης. Επίσης, ο υπεύθυνος για την ανάρτηση των σημαιών, μετά την επίσημη αναγγελία των νικητών, ανάρτησε την ελληνική σημαία στον ιστό πριν μπει ο Λούης στο Παναθηναϊκό Στάδιο, αμέσως μόλις διέκρινε στο δρόμο το νούμερο 17 που φόραγε ο έλληνας αθλητής.[463]

---

461 Alfred E. Senn, *Power Politics and the Olympic Games*, ΗΠΑ, 1999, σ. 29. Για την Ιστορία του αγωνίσματος, πρώτος νικητής αναδείχθηκε τελικά ο Hayes.

462 Φράση του Βικέλα. Βλέπε στο κεφάλαιο των ελλήνων παραγωγών. Στην αναφορά των θέσεων της εφημερίδας *Πρωία*.

463 Για τα γεγονότα της άφιξης του Λούη στο Στάδιο, βλέπε, Κ. Μπέκ, *Οι Ολυμπιακοί Αγώνες*, ό.π., σ. 43.

Οι παραπάνω «άτυπες» συμπεριφορές των «εντός παιδιάς» παρατηρητών, και πολύ περισσότερο των «εκτός παιδιάς» και κυρίως αυτές που συνδέονται με το δικαίωμα «αθλητικής συμμετοχής», μπορούν να θεωρηθούν ως εγγενείς της αγωνιστικής διαδικασίας. Αυτές οι συμπεριφορές δεν μπορούν να εξηγηθούν ως συνάρτηση των ιδεολογικών και ηθικών προταγμάτων των αστικών φορέων - πηγών του Ολυμπιακού θεάματος. Αντίθετα μπορούν να ερμηνευθούν ως συνάρτηση της έντονης ελληνικής επιθυμίας για νίκη. Αυτή η επιθυμία οξύνθηκε μέσα από τη διαδικασία των αγώνων και εκτός από τους παρατηρητές κατέλαβε κυρίως μια άλλη σημαντική συνιστώσα των «λαμβανόντων μέρος», που ήταν το ελληνικό «κοινό».

Η κοινωνική ψυχολογία θα μπορούσε να δώσει πολλές ερμηνείες στο μαζικό αθλητικό συναίσθημα των πρώτων Ολυμπιακών αγώνων. Αυτό που θα προσπαθήσουμε να δείξουμε εμείς είναι η ποιότητα (το περιεχόμενο, το εύρος) του «ορίζοντα των προσδοκιών» του ελληνικού κοινού καθώς και η συμμετοχή αυτού του ορίζοντα στη διατύπωση της ανάγκης για ελληνική νίκη και κατ' επέκταση στη γενικότερη εορταστική ανατροπή ενός ορθολογικού, ωφελιμιστικού, αστικού αθλητικού κειμένου.

Με την αναφορά μας στο κοινό των αγώνων φτάνουμε στο τέλος του δύσκολου και αβέβαιου ταξιδιού που μας χάρισε αυτή η εργασία. Δύσκολου και αβέβαιου, όσο η δυνατότητά μας να προσδιορίσουμε με σαφήνεια τις υπόγειες διαδρομές που διαμόρφωσαν τον «ορίζοντα των προσδοκιών του πρώτου Ολυμπιακού κοινού». Ενός κοινού απόλυτα εορταστικού και υπερθετικά εθνικιστικού. Παράλληλα ενός κοινού ξένου με το «δυτικό αθλητικό πολιτισμό» και, ίσως γι' αυτό το λόγο, πλέον κατάλληλου να αναδείξει το δικό του, παραδοσιακό, σοβινιστικό, αγωνιστικό κείμενο σε συναρπαστική θεαματική οντότητα.

4.2. Το ολυμπιακό «κοινό»

4.2.1. Κοινωνική σύνθεση του πρώτου Ολυμπιακού κοινού

> Στην πραγματικότητα η ερμηνεία του κειμένου από καθένα θεατή αποτελεί μια νέα κατασκευή του κειμένου, η οποία ανταποκρίνεται στην πολιτιστική και ιδεολογική προδιάθεση του υποκειμένου: «το κείμενο (...) υποβάλλεται σε νέα κωδικοποίηση» [464]

Το 1896 ο πληθυσμός της Αθήνας και του Πειραιά μαζί ήταν 173.340 άνθρωποι.[465] Αν σε αυτό τον αριθμό προσθέσουμε έναν περιορισμένο αριθμό ελλήνων και ξένων επισκεπτών και αφαιρέσουμε ένα μεγάλο μέρος του οικονομικά ανενεργού πληθυσμού (παιδιά, υπέργηροι, ορισμένες γυναίκες κ.λ.π.) και γενικότερα όσους αντικειμενικά δεν θα μπορούσαν να βρεθούν στο Στάδιο, τότε ως «Ολυμπιακό κοινό» και ειδικά στο Μαραθώνιο δρόμο, μπορεί να θεωρηθεί, κυριολεκτικά, ολόκληρη η Αθήνα και ο Πειραιάς.

Οι εξήντα χιλιάδες θεατές της ημέρας του Μαραθωνίου δρόμου, που σύμφωνα με το Σ. Λάμπρο, είχαν πληρώσει «μέχρις ασφυξίας» τη σφενδόνη, τα σκέλη και τους διαδρόμους του Σταδίου, είναι ένας εξωπραγματικά μεγάλος αριθμός και παράλληλα, ίσως, μικρός για να είναι ακριβής, αν υπολογιστούν οι θεατές που βρέθηκαν κατά μήκος του Μαραθωνίου δρόμου και όσοι έμειναν έξω από το Στάδιο.

Η αριθμητική προσέγγιση του κοινού των πρώτων Ολυμπιακών αγώνων, κάτω από τις προαναφερόμενες πληθυσμιακές συνθήκες, αποκτά αυτόματα ποιοτικό χαρακτήρα. Εκτός από δεδομένη ένδειξη ενός κυρίαρχου παλλαϊκού ενδιαφέροντος, αποτελεί δείκτη της αποτελεσματικότητας του Ολυμπιακού κειμένου, το οποίο, ουσιαστικά «πλάστηκε» και απέκτησε περιεχόμενο μόνο μέσα από τη σχέση του με αυτό το κοινό. Οι πρώτοι διεθνείς Ολυμπιακοί αγώνες και ο Μαραθώνιος δρόμος θα ήταν εντελώς διαφορετικά δρώμενα αν απευθυνόταν προς ένα περιορισμένο, «κοσμοπολίτικο» και «μυημένο», αστικό - αθλητικό κοινό, αντί προς το συγκεκριμένο, παλλαϊκό κοινό.

---

464 Keir Elam, *Η σημειωτική Θεάτρου και Δράματος*, Αθήνα, 2001, σσ. 119-120.

Η παραπάνω φαινομενικά «ποσοστική- αριθμητική» προσέγγιση, αναδεικνύει στην ουσία πρωτοεμφανιζόμενα κατά τους αγώνες «ποιοτικά» χαρακτηριστικά που παραπέμπουν στο χώρο των σύγχρονων μαζικών θεαμάτων. Το κατ' εξοχήν ερώτημα, που μπορεί να τεθεί εδώ, εντάσσεται στο πλαίσιο της διερεύνησης της υποκειμενικής λειτουργίας του κοινού , όπως την ορίζει στην επιφυλλίδα μας ο Elam. Αυτήν αφορά τη δυνατότητα ενός μαζικού κοινού, τέτοιου μεγέθους, να λειτουργήσει με ατομικά υποκειμενικά κριτήρια.

Θεωρητικά, θα μπορούσε να υιοθετηθεί, ο ισχυρισμός περί υποκειμενικής «πρόσληψης» του αθλητικού κειμένου. Υπάρχουν δυσκολίες, ωστόσο, στην εξήγηση του τρόπου με τον οποίο οι ατομικές προσλαμβάνουσες συγκροτούνται και διοχετεύονται προς τα έξω ως ομόθυμες μαζικές αντιδράσεις. Η ομόθυμη μαζική αντίδραση υποδηλώνει την ύπαρξη όχι ατομικών, αλλά, μιας κυρίαρχης, κοινής πολιτισμικής και ιδεολογικής συνείδησης. Στην περίπτωση των αγώνων της Αθήνας, ισχυριζόμαστε ότι η κυρίαρχη, κοινή συνείδηση ήταν έντονα εθνικιστική. Ταυτόχρονα, το θέαμα των σωματικών αναμετρήσεων αναμόχλευσε έναν «παραδοσιακό πολιτισμό γιορτής και αναμέτρησης», ένα πεδίο ανάδειξης «παληκαριών».

---

465 Βλέπε : Λίλα Λεοντίδου, *Πόλεις της Σιωπής*, Αθήνα, 1989, σ. 107.

4.2.2. Ένας «λαϊκός πολιτισμός» εθνικιστικού θεάματος και «παλικαροσύνης»

Αυτός ο λαός αγαπάει πάντα τις πομπές και τις λαμπαδηφορίες[466]

Τα επιθετικά εθνικιστικά χαρακτηριστικά των κυρίαρχων κύκλων της αστικής διανόησης αναλύθηκαν σε προηγούμενα κεφάλαια, με ιδιαίτερη έμφαση στον τρόπο που εκδηλώθηκαν με αφορμή τους αγώνες. Τα χαρακτηριστικά αυτά συνόδευσαν κοινωνικές εθνικιστικές κινήσεις και δράσεις των κυρίαρχων κοινωνικών στρωμάτων, διαμορφώνοντας, στην τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα, την εικόνα μιας κυρίαρχης τάξης έντονα εθνικά προσδιορισμένης.

Επιπλέον, στα προηγούμενα κεφάλαια αναλύθηκαν τα «κοσμικά» στοιχεία της «εορτής», που χαρακτήριζαν, στο τέλος του 19ου αιώνα, την κοινωνική ζωή της νέας αστικής τάξης και τα οποία απέδωσαν στην παραγωγή των Ολυμπιακών αγώνων «λαμπερό», «εορταστικό» χαρακτήρα. Το Παναθηναϊκό Στάδιο, ωστόσο, δεν γέμισε μόνο από θεατές που ανήκαν στα κοσμοπολίτικα και ενθουσιωδώς εθνικιστικά, κυρίαρχα κοινωνικά στρώματα. Θεωρούμε δεδομένο ότι ένα μεγάλο τμήμα των «σκελών» του Σταδίου, δηλαδή το μεγαλύτερο μέρος του, γέμισε από «λαϊκό» κοινό, τουλάχιστον, την ημέρα του Μαραθωνίου. Θα προσπαθήσουμε να δείξουμε ότι τα «λαϊκά» κοινωνικά στρώματα είχαν μια περισσότερο εξειδικευμένη και εκπαιδευμένη σε συμβολικό – τελετουργικό επίπεδο, εθνικιστική συνείδηση και συμμετείχαν, κυρίαρχα στην εθνικιστική – εορταστική «κωδικοποίηση» του Ολυμπιακού κειμένου.

Οι εντυπώσεις των Ευρωπαίων περιηγητών του 19ου αιώνα για την Ελλάδα αποτελούν σημαντικές μαρτυρίες για την ανάδειξη πτυχών του ελληνικού «πολιτισμικού κλίματος» και ιδιαίτερα αυτών που αφορούν στην πολιτιστική ζωή των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων. Οι εντυπώσεις, μάλιστα, του Gaston Deschamps, ο οποίος έφτασε στον Πειραιά το 1885, αποκτούν ιδιαίτερη σημασία, για μας, καθώς αποτυπώνουν το κλίμα της εποχής που απασχολεί την εργασία μας. Από την καταγραφή του Deschamps αναδύεται ο έντονος πολιτισμικός δυισμός της ελληνικής κοινωνίας στο τέλος του 19ου αιώνα. Αναδύεται τόσο η «λόγια» όσο και

466 G. Deschamps, *η Ελλάδα σήμερα, Οδοιπορικό 1890, Ο κόσμος του Χαριλάου Τρικούπη*, Αθήνα, 1992, σ. 113. Τίτλος πρωτοτύπου : *La Grece d' aujourd' hui*, Πρώτη έκδοση 1892.

«λαϊκή Ελλάς», η «κοσμική» – «ευρωπαίζουσα» δίπλα στην «παραδοσιακή» – «ανατολίζουσα».

Αυτός ο διαχωρισμός, ωστόσο, φαίνεται να γίνεται ασαφής σε ιδιαίτερες στιγμές της «ανδρικής», ελληνικής κοινωνικής ζωής, όπως για παράδειγμα, οι εκλογικές αναμετρήσεις. Ο πολιτισμός της ελληνικής εκλογικής αναμέτρησης του 19ου αιώνα εμφανίζεται σαν ένα εθνικιστικό τελετουργικό ανδρικής αναμέτρησης, κατά το οποίο επιστρατεύονται: πομπές, φωτιές, ήχοι, μουσικές και σύμβολα, παληκάρια, ιερωμένοι, υποψήφιοι βουλευτές και συγγενείς τους, σε επαναλαμβανόμενες νυκτερινές διαδικασίες πρόκλησης του ανταγωνιστή:

> Τη νύχτα, πομπές με πυρσούς και σημαίες περιφέρουν στους δρόμους της Αθήνας έναν εκκωφαντικό θόρυβο πατριωτικών τραγουδιών. Από τα τραγούδια αυτά, που τα παλικάρια περιποιούνται άγρια με τη μύτη, πρέπει να αναφερθεί κυρίως το *Εμβατήριο των Κλεφτών:* Μαύρη είν' η νύχτα στα βουνά, /στους κάμπους πέφτει χιόνι,/ στα άγρια, στα σκοτεινά, /ο Κλέφτης ξεσπαθώ- ω-νει. Αυτό το τραγούδι, που κατά τα λεγόμενα των ιστορικών του έθνους, πολλοί Τούρκοι το άκουσαν πριν αφήσουν την τελευταία τους πνοή, είναι ένα είδος αργού εμβατηρίου, πολύ ρυθμικού που κόβεται από τα υπόκωφα νταούλια (...) τα οποία τα Παλικάρια χτυπούν με τα χέρια. Στο μεταξύ οι χωριάτικες φλογέρες θρηνούν με σπαρακτικές φωνές, βελάζουν ή κλαίνε ή επιδίδονται σε ανήκουστες τρίλιες. Και αυτή η έξαλλη μουσική (...) σέρνει πίσω της, κατά μήκος των σπιτιών, συνοδείες ανθρώπων και πραγμάτων: σημαιοστολισμένες άμαξες, προσωπογραφίες υποψηφίων (...) κουμπάρους και ξαδέλφους των βουλευτών, νομάρχες μακρινών επαρχιών (...) Αξιοσέβαστες φουστανέλες που κατέφθασαν από τις όχθες του Πηνειού και του Ευρώτα, άγιοι ηγούμενοι που ήρθαν από τον Όσιο Λουκά ή από τα Μετέωρα (...) Όλα αυτά προχωρούν με τέλεια τάξη, όπως άλλοτε η πομπή των Παναθηναίων. [467]

Η πρακτική - πελατειακή σημασία της συγκέντρωσης αυτού του συνόλου ανθρώπων και αντικειμένων δεν αναιρεί την ιδιαίτερα σημαντική πολιτισμική

---

467 G.Deschamps, *η Ελλάδα σήμερα*, ό.π., σσ. 112-113.

σημασία του δρώμενου. Η «παραδοσιακή» τελετουργική μορφή μιας κατ' εξοχήν «νεοτερικής» διεργασίας, επισημαίνει την επιτέλεση, στα πλαίσια της ελληνικής κοινωνικής ζωής, λειτουργιών ιδιαίτερου προβιομηχανικού χαρακτήρα που όμως συνεχίζουν να έχουν κοινωνική σημασία στα τέλη του 19ου αιώνα.. Οι συγκεκριμένες λειτουργίες, αναδύουν, έντονα, έναν πολιτισμό «θεάτρου των πληβείων». Έναν «ανδρικό πολιτισμό» τελετουργικής αναμέτρησης και «παλικαριάς» με «εθνικό» περιεχόμενο, ο οποίος, χωρίς αμφιβολία, διαμόρφωσε τον «ορίζοντα των προσδοκιών» του κοινού της Ολυμπιακής «αναμέτρησης». Ο ίδιος πολιτισμός εμφανίζεται σε μια πιο καθαρή μορφή «θεάτρου των πληβείων», στο αθηναϊκό λαϊκό θέατρο του 19ου αιώνα.

Στα τέλη του 19ου αιώνα παρουσιάζεται, σύμφωνα με τις μαρτυρίες του Deschamps, ένα ιδιαίτερα ζωντανό λαϊκό θέατρο, το οποίο έως τώρα δεν έχει τύχει εμπεριστατωμένης ιστορικής και θεατρολογικής διερεύνησης. Πέραν του χαρακτηρισμού του από τον ίδιο τον περιηγητή ως «λαϊκού» και του διαχωρισμού του από το εξευρωπαϊσμένο «κοσμικό», τα στοιχεία αυτού του θεάτρου δείχνουν να έχουν έντονο, μη – συμβατικό, «προβιομηχανικό» χαρακτήρα. Προεξέχοντα λαϊκά χαρακτηριστικά, εκτός από τη λαϊκή και μικροαστική σύνθεση του κοινού του,[468] ήταν η συγκρότηση των καλλιτεχνών του σε πλανόδιους θιάσους, η αυτοσχέδια - ανώνυμη δημιουργία των θεατρικών κειμένων και η έντονη ενεργητική συμμετοχή του λαϊκού κοινού στην παράσταση.

Αυτές οι θεατρικές πράξεις, ως προϊόντα αυτοσχέδιας δημιουργίας σε διαντίδραση με το κοινό τους, ηθογραφούν με μεγαλύτερη πιστότητα από το «λόγιο» θέατρο την ελληνική κοινωνία και ιδιαίτερα το λαϊκό κομμάτι της προς το οποίο απευθύνονται με αποκλειστικό σκοπό να το διασκεδάσουν. Υπό αυτή την έννοια, τόσο το περιεχόμενο αυτών των κειμένων, όσο και ο τρόπος της πρόσληψής τους από το κοινό, συγκροτούν σημαντικότατες, συμβολικές, μαρτυρίες ανάδειξης πτυχών του «λαϊκού», «ανδρικού», κοινωνικού προτύπου στα τέλη του 19ου αιώνα.

Στο *Θέατρον του Λαού*, σύμφωνα με τον Deschamps, παιζόταν η «πατριωτική παντομίμα»:

---

468 Ο Deschamps παρουσιάζει το κοινό ως, «ανθρώπους του λαού και μικροαστούς που κατοικούν στη Νεάπολη και στην περιοχή του Αγίου Νικολάου Πευκακίων». Βλ. G. Deschamps, *η Ελλάδα σήμερα*, ό.π., σ. 151.

Τέσσερις δεκάρες η είσοδος για να δεις την τρομερή ανατίναξη της μονής του Αρκαδίου, τις δακρύβρεχτες περιπέτειες της Παπαρούνας, ευνοουμένης του Αλή – Πασά, η *Τα σπουδαία ανδραγαθήματα του Μάρκου Μπότσαρη*. Αυτό το τελευταίο έργο προκαλεί και τα περισσότερα χειροκροτήματα. Οι θεατές κάθονται στο ύπαιθρο, σε ένα χώρο περιφραγμένο με παλιές σανίδες. Οι ηθοποιοί παίζουν μέσα σε ένα μικρό σπιτάκι που μοιάζει με όρθιο κουτί. Μια ορχήστρα εκτοξεύει εθνικές μελωδίες (...).[469]

Το μουσικό προανάκρουσμα, που με το χρόνο εντάθηκε, εισήγαγε στην πρώτη σκηνή και στην εμφάνιση του Μάρκου Μπότσαρη, ο οποίος, « με λίγες κινήσεις εκφράζει στους συντρόφους του και στο κοινό τη γενναιοφροσύνη που φλέγει την ψυχή του». Σημειώνουμε πως η μουσική αποτελεί ένα στοιχείο που παρεμβάλλεται μεταξύ όλων των σκηνών. Πρωταγωνιστές στη δεύτερη σκηνή ήταν οι Ευρωπαίοι φιλέλληνες, ενώ βασικό θέμα στην τρίτη αποτελούσε η γελοιοποίηση του τούρκικου στρατού, ο οποίος βλακωδώς συλλαμβάνεται από τον Μπότσαρη «εν υπνώσει», ύστερα από ένα καλό γεύμα με πιλάφι. Στην τέταρτη σκηνή ακολουθεί η μάχη :

Ο Μπότσαρης προχωράει. Κοιτάζει τον πασά που κοιμάται. Επικαλείται ως μάρτυρές του τον ουρανό και τη γη. Ύστερα πλησιάζει αθόρυβα, κατεβάζει αργά το μακρύ του τουφέκι...Φεύγει η πιστολιά. Ο πασάς, βαρύς από το πιλάφι, ξεψυχά με λόξιγκα...Ρίγη στο πλήθος...Τότε, από όλες τις μεριές, μέσα από τις λόχμες και τους θάμνους, οι Έλληνες τρέχουν αέρινοι σαν χαρούμενα κατσικάκια. Οι αγουροξυπνημένοι Τούρκοι δεν προλαβαίνουν καλά- καλά να ανακλαρισθούν και καθένας τους βρίσκεται με ένα γιαταγάνι πάνω από το κεφάλι του. Τουφεκιές, μαχαιριές, κομπασμοί. Οι μωαμεθανοί θα γίνουν τροφή για τα σκυλιά και τα πουλιά. Όσοι από τους άπιστους γλιτώνουν από το θάνατο ξεφεύγουν σαν τα πρόβατα που βελάζουν μπροστά στο λιοντάρι: οι ήρωες μη έχοντας πια μπαρούτι τους καταδιώκουν με πετροβολητό. Όταν καταφθάνουν οι φιλέλληνες, η μάχη είναι κερδισμένη. Είναι φως φανάρι: η Ελλάδα σώθηκε μόνη της. Η ορχήστρα

469 Αυτόθι, σ. 152.

παίζει βραχνά τον εθνικό ύμνο. Παραλήρημα, ποδοκροτήματα, κραυγές ενθουσιασμού, μπουκέτα στις αιμάλωτες.[470] Αποθέωση.[471]

Η μαρτυρία αυτού του λαϊκού δρώμενου είναι συναρπαστική. Μέσα από τους συμβολισμούς αυτής της παράστασης ο «Τούρκος εχθρός» και τα «παλικάρια» να παίρνουν συγκεκριμένη «υλική» μορφή. Ο εχθρός εξυβρίζεται, διακωμωδείται, μειώνεται και απομυθοποιείται. Τα παλικάρια νικούν χωρίς τη βοήθεια των Ευρωπαίων και αποθεώνονται. Η δράση αυτή περνάει από τη σκηνή στο κοινό και αντίστροφα, δηλώνοντας εμφατικά την παρουσία ενός πρωτόλειου λαϊκού εθνικισμού.

Αυτό το δρώμενο συμπληρώνει την εικόνα του «ορίζοντα των προσδοκιών» ενός διαμορφωμένου λαϊκού κοινού. Το οποίο, όντας ενθουσιώδες , και εκπαιδευμένο σε συμβολικά, παραδοσιακά – τελετουργικά εθνικιστικά δρώμενα, ήταν έτοιμο να συμμετάσχει και να «απογειωθεί» σε κάθε συμβολική υπενθύμιση των αρετών και της ισχύος του Έθνους. Αυτό το, σχεδόν αποκλειστικά ανδρικό, κοινό αναγνώρισε αυτά τα στοιχεία στο εορταστικό, αλλά και στο συμβολικό αγωνιστικό περιεχόμενο του Ολυμπιακού δρώμενου. Μέσα από την αγωνιστική πλοκή οδηγήθηκε σε έντονη επιθυμία για ελληνική νίκη, επιθυμία που προσδιόρισε καθοριστικά την φυσιογνωμία του Ολυμπιακού θεάματος, ανατρέποντας ένα σύνολο αστικών αθλητικών χαρακτηριστικών. Κυρίως, όμως, ο «ορίζοντας των προσδοκιών» του ελληνικού κοινού οδήγησε το δρώμενο σε πρωτοφανείς «κρίσεις», οι οποίες καθόρισαν το μέγεθος και το είδος της αποτελεσματικότητάς του. Η εκτίμηση της «αποτελεσματικότητας» του θεάματος των πρώτων διεθνών Ολυμπιακών αγώνων, είναι μέρος των συνολικών συμπερασμάτων που εξάγονται από αυτή την εργασία και παρατίθενται στο τελικό, συμπερασματικό μας κεφάλαιο.

---

470 Το έργο περιλάμβανε ομάδα γυναικών που τις είχαν αιχμαλωτίσει οι Τούρκοι.

Συμπεράσματα

Η κοινωνιολογική προβληματική που αναπτύχθηκε σε αυτή τη μελέτη ανέδειξε δύο άξονες συμπερασμάτων με διαφορετική και άνιση μεταξύ τους αναλυτική και ερμηνευτική αξία.

Ο πρώτος από αυτούς, τον οποίο θα χαρακτηρίζαμε περισσότερο εξειδικευμένο, εγγράφεται στο πεδίο της αθλητικής κοινωνιολογικής ανάλυσης. Αυτός, σε γενικές γραμμές, κινείται γύρω από την εκτίμηση της πολιτισμικής αξίας και της ιδεολογικής δυναμικής του αθλητικού φαινομένου, ειδικότερα του αθλητικού και Ολυμπιακού θεάματος, στο ιστορικό πλαίσιο του τέλους του 19ου αιώνα.

Ο έτερος άξονας, του οποίου η ερμηνευτική εμβέλεια υπερβαίνει το Ολυμπιακό γεγονός, περιλαμβάνει ευρύτερα ιστορικά και κοινωνιολογικά συμπεράσματα. Αυτά αφορούν τόσο τα γενικότερα χαρακτηριστικά του «πολιτικού πολιτισμού» της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα, όσο και τις διαδικασίες εκσυγχρονισμού και ιδεολογικής «ταυτοποίησης[472]» (identification) αυτής της κοινωνίας.

1. Αθλητικά κοινωνιολογικά συμπεράσματα

1.1. Η μετάβαση προς τη νεοτερικότητα και το αθλητικό θέαμα

Η ερμηνεία της διαδικασίας μετάβασης της νεοελληνικής κοινωνίας προς τη νεοτερικότητα είναι απαραίτητη για την κατανόηση της παρέμβασης που οδηγεί στη μετατροπή ενός τμήματος του αθλητισμού σε «αθλητικό θέαμα». Ως «αθλητική

---

471 Αυτόθι, σ. 153.

472 Ο όρος «ταυτοποίηση» (identification) προκρίνεται σήμερα στο πεδίο ορισμού και ανάλυσης των μορφών συλλογικής συνείδησης, ως περισσότερο δυναμικός και κριτικός από τον όρο «ταυτότητα» (identity), που προσλαμβάνει αυτές τις μορφές κοινωνικής συνείδησης ως δεδομένες και στατικές «πραγματικότητες» και όχι ως το μεταβαλλόμενο αποτέλεσμα ρευστών διαδικασιών.

νεοτερικότητα» εννοείται η πρωταρχική αστική παρέμβαση στον προβιομηχανικό πολιτισμό του σώματος, η οποία είχε αυστηρά ορθολογικά, ωφελιμιστικά εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά. Στο πλαίσιο αυτής της παρέμβασης, διαμορφώθηκαν τα βασικά σύγχρονα αθλητικά χαρακτηριστικά. Από αυτά, ωστόσο, ενώ άλλα εξελίχθηκαν και συστηματοποιήθηκαν, αρκετά ανατράπηκαν στο πεδίο επιτέλεσης του αθλητικού θεάματος.

Το πλαίσιο του αθλητικού θεάματος διερευνάται και χαρακτηρίζεται ως κοινωνικά μεταβατικό και πολιτισμικά υβριδικό, στην ιδιαίτερα σημαντική πρώτη Ολυμπιακή διάστασή του. Ο υβριδικός χαρακτήρας του πρώτου Ολυμπιακού δρώμενου, κατ' επέκταση και του αθλητικού θεάματος, είναι το αποτέλεσμα ενός σύνολο προ-νεοτερικών ανατροπών σε βασικές νεοτερικές αθλητικές επιλογές που έλαβαν χώρα στο πλαίσιο του πρώτου Ολυμπιακού γεγονότος. Αυτές οι ανατροπές προσθέτουν στο αθλητικό θέαμα διαχρονική πολιτισμική αξία, εξηγώντας σε μεγάλο βαθμό και την εντυπωσιακή του διεισδυτικότητα στη συντριπτική πλειοψηφία της κοινής γνώμης.

Ακολουθώντας την αναλυτική δομή αυτής της μελέτης, μπορούμε να κωδικοποιήσουμε ως εξής τις προ-νεοτερικές αθλητικές/ θεαματικές διαστάσεις που δίνουν υβριδικό χαρακτήρα στο Ολυμπιακό γεγονός:

- Στο χώρο των «πηγών» του Ολυμπιακού θεάματος:

Α/ Παραδοσιακά ψυχαγωγικά κατάλοιπα της νεοτερικής, βρετανικής αθλητικής δομής.

Β/ Εορταστική – ψυχαγωγική, παραδοσιακή συγκρότηση των τοπικών Ολυμπιακών αγώνων.

Γ/ Αριστοκρατική προέλευση και ρομαντικές επιρροές του Πιερ ντε Κουμπερτέν.

- Στο χώρο των ελλήνων παραγωγών του Ολυμπιακού θεάματος:

Α/ Ρομαντικές επιρροές του ελληνικού Ολυμπιακού πολιτισμού

Β/ Εορταστικός, ψυχαγωγικός χαρακτήρας της κοινωνικής ζωής της ελληνικής αριστοκρατίας και των ελληνικών αστικών στρωμάτων κατά τα τέλη του 19ου αιώνα.

- Στο χώρο των επιτελεστών – αθλητών:

Α/ Διαχρονική συγκρότηση της αθλητικής προσπάθειας με όρους θεατρικού δρώμενου.

Β/ Διαταξικός χαρακτήρας της αθλητικής συμμετοχής.

Γ/ Προσήλωση της αθλητικής προσπάθειας στη σωματική τελειότητα και τη νίκη.

- Στο χώρο των «λαμβανόντων μέρος»:

Α/ Ρομαντικές και προ-νεοτερικές καταβολές των επίσημων παρατηρητών των αγώνων.

Β/ Εθισμός του κοινού των αγώνων στην αντιμετώπιση του αθλητισμού ως ψυχαγωγικού δράματος.

Οι ανατροπές που επισημαίνονται παραπάνω δεν πρέπει να θεωρηθούν ως τα κατ' εξοχήν χαρακτηριστικά του πρώτου Ολυμπιακού θεάματος, ακόμη περισσότερο του αθλητικού. Ο «νεοτερικός αθλητικός χώρος» υπήρξε έντονα παρών στο πρώτο Ολυμπιακό θέαμα. Αυτός εκφράστηκε σε ολόκληρο το πλαίσιο του Ολυμπιακού δρώμενου αλλά, κυρίως, στο χώρο των «πηγών» του. Επίσης, η παρουσία του ήταν ιδιαίτερα αισθητή στο πεδίο της «παραγωγής», αφού τόσο η δομή των αγωνισμάτων του προγράμματος, όσο και οι παρεμβάσεις στο στίβο του Παναθηναϊκού Σταδίου εκφράζουν μια δεδομένη νεοτερική αισθητική και λειτουργική αντίληψη.

Η ηγεμονική αυτή αντίληψη φαίνεται να διακατέχει και την πλειοψηφία της «ευπαιδεύτου» νεολαίας που έλαβε μέρος στους αγώνες. Επίσης, ως στοιχείο «νεοτερικότητας» μπορεί να θεωρηθεί και η ορθολογική διαμόρφωση της αθλητικής «κερκίδας», αν και η μαζικότητα του αθλητικού κοινού θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως στοιχείο που αντιφάσκει με το νεοτερικό χαρακτήρα του αθλητισμού.

1.2. Η κοινωνική και ιδεολογική λειτουργικότητα των Ολυμπιακών Αγώνων ως συνολικού «κειμένου»

Σε θεωρητικό επίπεδο, η ταυτόχρονη παρουσία «νεοτερικών» και «προ-νεοτερικών» στοιχείων στο Ολυμπιακό δρώμενο θέτει το ζήτημα αποσαφήνισης της κοινωνικής και ιδεολογικής λειτουργικότητας του Ολυμπιακού «κειμένου».

Άποψή μου είναι ότι οι θεωρητικές ερμηνείες που, συνοπτικά, εγγράφουν το Ολυμπιακό γεγονός στο πεδίο πολιτισμικής συγκρότησης και αναπαραγωγής του «καπιταλιστικού *εποικοδομήματος*», εκκινούν από μια μονομερή ανάλυση που επικεντρώνεται κυρίως στα νεοτερικά χαρακτηριστικά του.

Από την άλλη, οι θεωρητικές ερμηνείες που αντιλαμβάνονται τους Ολυμπιακούς αγώνες και το αθλητικό θέαμα ως «ηγεμονικό κείμενο», εκκινούν από μια, επίσης, μονομερή ανάγνωση. Δίνοντας, κυρίως, έμφαση στο κείμενο των «παραγωγών», θεωρούν ως δεδομένη την κοινωνική αποτελεσματικότητα και την πολιτισμική ηγεμόνευση του συνολικού «Ολυμπιακού κειμένου».

Αυτό που διαφεύγει από τις παραπάνω ερμηνείες, είναι η πολιτισμική δυναμική του συνόλου των υβριδικών- μεταβατικών στοιχείων του Ολυμπιακού θεάματος, κυρίως η ιδεολογική δυναμική του παράγοντα της «εορταστικότητας», της «ψυχαγωγίας» και της «δραματικότητας» του αθλητικού κειμένου. Πιστεύω ότι τα στοιχεία αυτά κάνουν ρευστή την κοινωνική και ιδεολογική λειτουργικότητα του Ολυμπιακού και γενικότερα του αθλητικού θεάματος, η οποία πρέπει να εξετάζεται ξεχωριστά ανά περίπτωση .

Το πρώτο Ολυμπιακό δρώμενο παρουσίαζε όλα τα βασικά χαρακτηριστικά ενός εντυπωσιακού, σύγχρονου «θεάτρου των αρχόντων». Ως τέτοιο, περιείχε έντονα στοιχεία «γιορτής» και «διασκέδασης», τα οποία ενίσχυαν ένα σκηνικό πυκνό σε ηγεμονικά μηνύματα. Αυτό το σκηνικό, ωστόσο, έπρεπε να αποδειχθεί λειτουργικό στην πράξη. Έπρεπε, δηλαδή, το περιεχόμενο του αθλητικού – αγωνιστικού κειμένου να φανεί ισοδύναμο με το σκηνικό κείμενο. Με άλλα λόγια, ολόκληρη η αθλητική παράσταση εξαρτιόταν από τον ιδιαίτερα ρευστό παράγοντα της επιτυχίας των ελλήνων αθλητών.

Η ευχή της «έστω μιας» ελληνικής νίκης, συμπυκνώνει τόσο τις τάσεις υποστήριξης, όσο όμως και τις τάσεις απόρριψης του εντυπωσιακού ηγεμονικού κειμένου. Στο πλαίσιο αυτό, η νίκη του αγρότη Σπύρου Λούη λειτούργησε αντιφατικά ως προς τη στήριξη του κειμένου αυτού. Ενώ, πιθανώς, προσωρινά το εκλαΐκευσε, πολλαπλασιάζοντας τη διεισδυτικότητά του, σε βάθος χρόνου μπορεί και να το ανέτρεψε.

Η διεισδυτικότητα του ηγεμονικού κειμένου δεν είναι μια μετρήσιμη ποσότητα. Δεν υπάρχει σαφής δείκτης μέτρησης της ιδεολογικής αποτελεσματικότητας μιας παράστασης σε βάθος χρόνου. Επί της ουσίας δεν μπορούμε να ξέρουμε κατά πόσο οι Έλληνες αγάπησαν περισσότερο την εξουσία τους μετά τους Ολυμπιακούς αγώνες, ή αισθάνθηκαν περισσότερο σίγουροι ως Έλληνες απ' ότι αισθανόντουσαν πριν. Αυτό που μπορούμε να διαισθανθούμε είναι μόνο η έξαρση των συναισθημάτων της στιγμής, τα οποία πιθανώς ενίσχυσαν τον ενθουσιασμό για τον πόλεμο του 1897. Αυτά τα συναισθήματα, ωστόσο, δεν μπορεί να είχαν παρά προσωρινά αποτελέσματα, σε ό,τι αφορά την ταύτιση των Ελλήνων με την εξουσία τους και τις επιλογές της, αφού δεν άργησαν να καταλαγιάσουν, ύστερα κιόλας από τις οδυνηρές συνέπειες της ήττας.

Διερευνώντας τον απόηχο αυτών των αγώνων δεν είμαστε σε θέση, επίσης, να ισχυριστούμε ότι άφησαν ως παρακαταθήκη ένα συγκροτημένο «νεοτερικό» πολιτισμικό προηγούμενο. Αυτή η παράσταση δεν φαίνεται να οδήγησε άμεσα σε μια «νεοτερική» αναμόρφωση του «πολιτισμού του σώματος», ή γενικότερα των ηθών της ελληνικής παραδοσιακής κοινωνίας. Αυτό που, τελικά, φαίνεται να άφησε πίσω της, ήταν ο μυθικός δραματικός της απόηχος. Άφησε το όνομα του Σπύρου Λούη στο λεξιλόγιο της καθομιλουμένης και στον υπερβατικό κόσμο της λαϊκής μυθοπλασίας. Επιπλέον, άφησε πίσω της έναν «πολιτισμό παλλαϊκής γιορτής» και «διασκέδασης», καθώς και μια παρακαταθήκη «λαϊκού κατορθώματος». Τα στοιχεία αυτά διεύρυναν την κοινωνική και ιδεολογική λειτουργικότητα του αθλητισμού που, τόσο ως κοινωνικός χώρος, όσο και ως ενσώματη πολιτισμική πρακτική, ήταν έως τότε προσδιορισμένος με αυστηρά αστικούς όρους.

2. Ιστορικά κοινωνιολογικά συμπεράσματα

Πιστεύουμε ότι οι πρώτοι Ολυμπιακοί αγώνες και ο «πολιτισμός του σώματος» στην ελληνική κοινωνία του 19ου αιώνα συγκροτούν σημαντικό πεδίο έρευνας, η αξία του οποίου υπερβαίνει τη μελέτη του συγκεκριμένου γεγονότος, ή και συνολικά του αθλητισμού. Αποτελεί προνομιακό ιστοριογραφικό, αλλά και «εθνογραφικό», παράδειγμα για μια ευρύτερη ιστορική και κοινωνιολογική προσέγγιση του νεοελληνικού χώρου αλλά και για την προσέγγιση μιας σειράς επιμέρους ζητημάτων, που απασχολούν ειδικότερους κλάδους σπουδών, όπως για παράδειγμα, τις «φεμινιστικές σπουδές».

Η σημασία του συγκεκριμένου πεδίου έρευνας για ευρύτερους επιστημονικούς τομείς, όπως οι «νεοελληνικές» ή οι «πολιτισμικές σπουδές», συνδέεται με τις ίδιες τις διαδικασίες συμβολικής και υλικής κατασκευής του «σώματος» ως «φυσικής» ή «αισθητικής» κατηγορίας. Στο βαθμό που το κοινωνικά και πολιτισμικά κατασκευασμένο σώμα αποτελεί το πεδίο σύγκλισης ή το μέσο επιβολής, συλλογικών πρακτικών και νοηματοδοτήσεων, η μελέτη των διαδικασιών κατασκευής και διαχείρισής του αποτελεί ένα κάτοπτρο για την συνολικότερη μελέτη των ανθρωπίνων κοινωνιών, κυρίως σε ό,τι αφορά την συγκρότηση και τους μετασχηματισμούς των μορφών εξουσίας.

Στην παραπάνω προοπτική, το «Ολυμπιακό σώμα» αποτέλεσε ένα πεδίο άντλησης συμπερασμάτων για ζητήματα όπως : Α/ Οι βασικές «εκσυγχρονιστικές» και «παρωχημένες» εκφάνσεις της ελληνικής κοινωνικής και πολιτικής ζωής του 19ου αιώνα. Β/ Οι σημαντικές τομές και αλλαγές στο χαρακτήρα της εθνικής ιδεολογίας. Γ/ Η εμφάνιση μιας νέας αστικής κοσμοπολίτικης ταυτότητας. Δ/ Ο έντονα φυλετικός και έμφυλος προσδιορισμός του «έθνους».

Α/ Το ολυμπιακό γεγονός ως πεδίο αντιπαράθεσης «εκσυγχρονιστικού» και «παρωχημένου»

Στο πεδίο του «πολιτισμού του σώματος», η αντίστιξη μεταξύ «εκσυγχρονιστικού» και «παρωχημένου» εμφανίζεται ιδιαίτερα ασαφής. Ειδικά στο πεδίο των αγώνων του

1896, αποδεικνύεται ότι δεν υπήρξε καμιά συνεπής εκσυγχρονιστική κοινωνική, ή πολιτική δύναμη. Η «ρεαλιστική» στάση του Τρικούπη μπορεί να θεωρηθεί προσωπική, αφού το σύνολο της κοινωνικής και πολιτικής εκσυγχρονιστικής διανόησης παρέκαμψε τις ανάγκες ανασυγκρότησης της χώρας και στήριξε την Ολυμπιακή γιορτή. Σε ιδεολογικό επίπεδο, μάλιστα, η στάση του «παρωχημένου» Δηλιγιάννη έγινε δεκτή από διακεκριμένους «εκσυγχρονιστές» ως η πλέον «εκσυγχρονιστική» . Θα λέγαμε, επίσης, ότι ιδιαίτερα «ρομαντική» και «παρωχημένη» αποδείχθηκε η στάση των νέων αστών που εμφανίζονται κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα.

Β/ Ολυμπιακό γεγονός και «Εθνική» ιδεολογία

Η παραδοξότητα της ταύτισης των «εκσυγχρονιστικών» δυνάμεων (όσο μπορεί να είναι δόκιμος αυτός ο χαρακτηρισμός) με το Ολυμπιακό γεγονός, οξύνεται μέσα από την ανάλυση του εθνικιστικού λόγου που διατύπωσαν αυτές οι δυνάμεις με αφορμή τους αγώνες. Ειδικότερα, ο λόγος του Γαβριηλίδη ταυτίζει τον «εκσυγχρονιστικό» χώρο με έναν υπέρμετρα επιθετικό εθνικισμό που χαρακτήριζε τις στοχεύσεις, τη δράση και το λόγο διαφόρων «πατριωτικών» οργανώσεων και κινημάτων κατά τα τέλη του 19ου αιώνα. Αυτός ο εθνικιστικός λόγος, αποτελεί τομή στον έως τότε ηπιότερο αλυτρωτικό λόγο, καθώς θέτει ζητήματα κυριαρχίας «επί της Ανατολής».

Γ/ Η εμφάνιση μιας νέας, αστικής κοσμοπολίτικης ταυτότητας

Στο πεδίο του ολυμπιακού πολιτισμού του σώματος αναγνωρίζονται εμφατικά νέες αστικές τάσεις και στάσεις απέναντι στο ανδρικό σώμα και στην έννοια της διασκέδασης. Συναντώνται και τέμνονται πάνδημες σωματικές και ψυχαγωγικές αξίες οι οποίες κατά το παρελθόν χαρακτήριζαν κυρίως την ταυτότητα των λαϊκών στρωμάτων. Οι αξίες αυτές, με προεξέχουσες τη σωματική ρώμη και την έννοια της γιορτής, γίνονται αντικείμενο επεξεργασίας και εντάσσονται στο λεξιλόγιο της αστικής ταυτότητας. Συντελούν έτσι στη διατύπωση μιας νέας, «εξωστρεφούς» και «αισιόδοξης ελληνικότητας», η οποία χαρακτηρίζει τους αστικούς κύκλους, από τα τέλη της δεκαετίας του 1870 μέχρι τη Μικρασιατική Καταστροφή.

Δ/ Τα «φυλετικά» και «έμφυλα» χαρακτηριστικά του «έθνους»

Τα δυο αυτά ζητήματα έχουν αναλυθεί λιγότερο από κάθε άλλο στο πλαίσιο αυτής της μελέτης. Ωστόσο, προκύπτει σαφώς από την αναφορά μας στην εθνική ιδεολογία που αναδύεται με αφορμή τους Ολυμπιακούς αγώνες, ότι η «φυλή» και το «φύλο» αποτελούν κεντρικούς ιδεολογικούς άξονες συγκρότησης του ελληνικού εθνικισμού.

Ο προσδιορισμός της «ελληνικότητας» στο τέλος του 19ου θεμελιώνεται στις έννοιες της «φυλής» και του «φύλου». Αυτή η «βιολογική» πρόσληψη της «ελληνικότητας», εντοπίζεται τόσο στο ιδεολόγημα περί «συνέχειας της ελληνικής φυλής», όσο και στον κατ' εξοχήν ανδρικό προσδιορισμό της. Οι έλληνες αθλητές «αποδείκνυαν» με την παρουσία τους τη «συνέχεια της αρχαίας φυλής», «γεγονός» που νομιμοποιούσε τις «προς Ανατολάς» επεκτατικές βλέψεις. Οι έλληνες αθλητές ήταν, βεβαίως, μόνο άνδρες και μόνο ως ανδρικό μπορούσε να νοηθεί το νέο, γυμνό και κατά πολύ ανατρεπτικό, σωματικό πρότυπο του «έθνους».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αρχειακές πηγές

Αρχείο Δραγούμη, φ. 231-235, Γεννάδιος βιβλιοθήκη

Πρακτικά

Συνέδριον των Ελληνικών Συλλόγων, Πρακτικά της πρώτης αυτού συνόδου συγκροτηθείσης εν Αθήναις εν έτει 1879
Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής: Δ΄Σύνοδος της ΙΓ΄ Κοινοβουλευτική περιόδου, Συνεδρίασις 17 (24/11/1894)
Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής της Δ΄Συνόδου της ΙΓ΄ Βουλευτικής Περιόδου, (27/10/1894 έως 20/2/1895)
Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής της Α΄Συνόδου της ΙΔ΄ Βουλευτικής Περιόδου Συνεδρίαση ΙΔ΄(2/6/1895), ΝΑ΄(17/7/1895), ΝΒ΄(18/7/1895)
Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής της Β΄Συνόδου της ΙΔ΄ Βουλευτικής Περιόδου (8/1/1896 έως 21/3/1896)

Νόμοι - ψηφίσματα – διατάγματα – εγκύκλιοι

Φυσική Αγωγή, Σχολικός και Εξωσχολικός Αθλητισμός, Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείον Προεδρίας Κυβερνήσεως. Γενική Διεύθυνσις Δημοσίας Διοικήσεως, 1976 (Συλλογή Νομοθεσίας)
«Περί εισαγωγής εν μεν τω Εθνικώ Πανεπιστημίω της οπλασκίας εν δε τοις κατωτέροις εκπαιδευτηρίοις της γυμναστικής», *Φ.Ε.Κ. 19/18-12-1862*
«Περί στρατιωτικών ασκήσεων των μαθητών». Βασιλικό Διάταγμα (18-2-1871), στο Γιαννάκης, Θ. (επ.) *Οδοιπορικό της Γυμναστικής Επιστήμης στην Ελλάδα,* Αθήνα: έκδοση Τ.Ε.Φ.Α.Α., 1998
Εγκύκλιος: Υπουργείου Εκκλησιαστικών και Δημόσιας εκπαιδεύσεως, *7865/25-10-1877*
Νόμος «Περί εισαγωγής των στρατιωτικών ασκήσεων εις τα Ελληνικά Σχολεία», *Φ.Ε.Κ. 31/27-1-1883*

Β. Δ. « Περί γυμναστικής των μαθητών των ελληνικών σχολείων», **Φ.Ε.Κ. 31/27-1/1883**

Β. Δ. «Περί τελέσεως της τετάρτης περιόδου των Ολυμπίων εν έτει 1887», *Φ.Ε.Κ. Α73/8-7-1885*
Β. Δ. «Περί αναβολής της τελέσεως της τετάρτης των Ολυμπίων περιόδου», *Φ.Ε.Κ. Α274/4-10-1886*
Β. Δ. «Περί εγκρίσεως καταστατικού του εν Αθήναις Πανελληνίου Γυμναστικού Συλλόγου», *Φ.Ε.Κ. 183/28-6-1891*

Β. Δ. «Περί εγκρίσεως της συλλογής χρηματικών εισφορών προς τέλεσιν εν Αθήναις κατά το έτος 1896 των πρώτων διεθνών Ολυμπιακών αγώνων», *Φ.Ε.Κ. 17/26-1-1895*

Κανονισμός του Αθλητικού Ομίλου Αθηνών, *Φ.Ε.Κ. Γ 103/25-10-1895*

Καταστατικά συλλόγων
Καταστατικόν *Εθνικού Γυμναστικού Συλλόγου* ιδρυθέντος τη 23 Μαίου 1893, Αθήνα 1895

Εφημερίδες

Αθηνά (1835)
Αιών (1870), (/1875)
Ακρόπολις (1894), (4/2/1896), (6/2/1896), (14/2/1896), (12/3/1896), (13/3/1896), (17/3/1896) (18/3/1896), (20/3/1896), (24/3/1896), (26/3/1896), (30/3/1896)

Αλήθεια (16/11/1870)
Άστυ (6/11/1894), (25/11/1894)
Εσπερινή (29/6/1930)
Εστία (24/12/1894), (10/12/1895), (21/3/1896), (6/4/1896)
Ημέρα (2/4/1896)
Πρωία (1896), (26/3/1896), (27/3/1896), (29/3/1896), (30/3/1896), (2/4/1896), (8/4/1896)
Σφαίρα (28/11/1895)

Ειδικά Άρθρα - Δημοσιεύματα

Άννινος, Κ. (1896) «Οι Αμερικανοί Αθληταί», στο *Πανελλήνιον Εικονογραφημένον Λεύκωμα, Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας του 1896,* Αθήνα: έκδοση της εφ. Ακρόπολις από το τυπογραφείο της Εστίας
Βελλιανίτης, Θ. (1896) «Η Αθήνα επί Όθωνος», στο *Πανελλήνιον Εικονογραφημένον Λεύκωμα, Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας του 1896,* Αθήνα: έκδοση της εφ. *Ακρόπολις* από το τυπογραφείο της Εστίας
Βικέλας, Δ. (15/12/1894) «Οι Διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες, Συνδιάλεξις μετά του κ. Βικέλα, Η άφιξις του κ. Βικέλα – Αι ιδέαι αυτού – Άρσις δυσχερειών – Υπολογισμός δαπανών – Ελπίς πλήρους επιτυχίας», εφ. *Εστία*
- (24/12/1894) «Και πάλιν οι Διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες, Νέα συνδιάλεξις μετά του κ. Βικέλα», εφ. *Εστία*

Βιρβίλης, Φ. (1/2/1896) «Χρήματα!», εφ. *Ακρόπολις*
- (17/3/1896) «Οι Αγώνες», εφ. *Ακρόπολις*

Βώκος, Γ. (1896) «Νεοελληνικός Αθλητισμός» στο *Πανελλήνιον Εικονογραφημένον Λεύκωμα, Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας του 1896,* Αθήνα: έκδοση της εφ. Ακρόπολις από το τυπογραφείο της Εστίας
Γαβριηλίδης, Β.) «Αγώνες», εφ. *Ακρόπολις.* (4/2/1896
- (14/2/1896) «Τα Γεγονότα», εφ. *Ακρόπολις*
- (15/2/1896) «Το Θεαματικόν Μέρος», εφ. *Ακρόπολις*

- (17/2/1896) «Μικραί Εκθέσεις και Εορταί», εφ. *Ακρόπολις*
- (20/2/1896) «Και Όπερ Κωμικώτατον», εφ. *Ακρόπολις*
- (17/3/1896) «Εν Βήμα Προς Νέαν Ζωήν», εφ. *Ακρόπολις*
- (18/3/1896) «Βερσή Χαίρειν», εφ. *Ακρόπολις*
- (24/3/1896) Το «Νέον Σύμβολον», εφ. *Ακρόπολις*
- (26/3/1896) «Οι Ολυμπιακοί Αγώνες, Ημέρα Πρώτη, Έξοχος Πανήγυρις, Οι Νικηταί, Το Όραμα», εφ. *Ακρόπολις*
- (30/3/1896) «Νενικήκαμεν», εφ. *Ακρόπολις*
- (4/4/1896) «Οι Θριαμβευταί», εφ. *Ακρόπολις*

Γιαννόπουλος, Γ. (1926) «Η επανίδρυσις των Ολυμπιακών Αγώνων: Η πρώτη ιδέα» στο *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, 9, σσ. 576-577

Γκόρπας, Θ. (31/3/ 1996) «Σπύρος Λούης: Ο Μαρουσιώτης νερουλάς πρώτος Ολυμπιονίκης στον Μαραθώνιο, στις 29 Μαρτίου 1896», εφ. *Καθημερινή*

Coubertin, P. de. (6/11/1894) «Οι Διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες, Η Διάλεξις του κ. Κουμπερτέν», εφ. *Άστυ*

Δάσιος, Σ. Ε. (1896) «Ο Μαραθώνιος, Εντυπώσεις Δημοσιογράφου», στο *Πανελλήνιον Εικονογραφημένον Λεύκωμα, Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας του 1896*, Αθήνα: έκδοση της εφ. Ακρόπολις από το τυπογραφείο της Εστίας

Καρκαβίτσας, Α. (6/4/1896) «Ανεξάρτητοι Γνώμαι, Νέο Σύμβολο» εφ. *Εστία*

Κωνσταντίνος, Διάδοχος. (14/1/1895) «Διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες, Ο Λόγος του Διαδόχου», εφ. *Πρωία*

Κωνσταντόπουλος, Ν. Α. (31/3/1996) «Ολυμπιακοί Αγώνες 1896: Η έναρξη, η επιτυχής διεξαγωγή και στιγμιότυπα από τους αγώνες», εφ. *Καθημερινή*

Λάμπρος, Σ. Π. (1896) «Τα Αθλητικά και Γυμναστικά Αγωνίσματα εν τω Σταδίω» στο *Πανελλήνιον Εικονογραφημένον Λεύκωμα, Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας του 1896*, Αθήνα: Έκδοση της εφ. Ακρόπολις από το τυπογραφείο της Εστίας

Μάνος, Κ. (1896) «Μετά τους Αγώνας» στο *Πανελλήνιον Εικονογραφημένον Λεύκωμα, Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας του 1896*, Αθήνα: έκδοση της εφ. Ακρόπολις από το τυπογραφείο της Εστίας

Παλαμάς, Κ. (1896) «Το Παλληκάρι» στο *Πανελλήνιον Εικονογραφημένον Λεύκωμα, Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας του 1896*, Αθήνα: έκδοση της εφ. Ακρόπολις από το τυπογραφείο της Εστίας

Πωπ, Γ. Κ. (1896) «Νέαι Αθήναι», στο *Πανελλήνιον Εικονογραφημένον Λεύκωμα, Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας του 1896*, Αθήνα: έκδοση της εφ. Ακρόπολις από το τυπογραφείο της Εστίας

- (1896) «Οι Γυμναστικοί Σύλλογοι», στο *Πανελλήνιον Εικονογραφημένον Λεύκωμα, Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας του 1896*, Αθήνα: έκδοση της εφ. Ακρόπολις από το τυπογραφείο της Εστίας

Ρέτγκεν. (22/3/1896) «Αι Σκοτειναί Ακτίνες, Ο Παρείσακτος Ενθουσιασμός», εφ. *Ακρόπολις*

- (23/3/1896) «Αστραπαί εν τω Σκότει, Ο Έλλην Αθλητής», εφ. *Ακρόπολις*
- (24/3/1896) «Αστραπαί εν τω Σκότει, Σωματική Μεγαλοφυία», εφ. *Ακρόπολις*
- (26/3/1896) «Η Αναγέννησις του Ελληνικού, Η 25 Μαρτίου 1896», εφ. *Ακρόπολις*

- (27/3/1896) «Αστραπαί εν τω Σκότει, Ατομικότητες», εφ. *Ακρόπολις*
- (28/3/1896) «Αστραπαί εν τω Σκότει, Νέα Ζωή», εφ. *Ακρόπολις*
- (30/3/1896) «Θρίαμβος», εφ. *Ακρόπολις*
- (2/4/1896) «Φως εκ των Αγώνων, Ο Λησμονούμενος Εργάτης», εφ. *Ακρόπολις*
- (3/4/1896) «Φως εκ του Σκότους, Μη Εκπεφυλισμένοι», εφ. *Ακρόπολις*

Σπηλιωτόπουλος, Α. (6/2/1896) «Εν Όσω Υπάρχει Καιρός», εφ. *Ακρόπολις*
- (7/2/1896) «Μία Πρότασις», εφ. *Ακρόπολις*
- (8/2/1896) «Η Πρότασις μας», εφ. *Ακρόπολις*
- (10/2/1896) «Συμπλήρωσις», εφ. *Ακρόπολις*
- (12/2/1896) «Υπέρ των Αγώνων», εφ. *Ακρόπολις*
- (16/2/1896) «Πέντε Λόγια», εφ. *Ακρόπολις*
- (19/3/1896) «Το Ιδανικόν της Ολυμπίας», εφ. *Ακρόπολις*
- (27/3/1896) «Οι Ολυμπιακοί Αγώνες, Ημέρα Δευτέρα, Εξ Αγωνίσματα, Οι Ολυμπιονίκαι, Της Εορτής Η Αίγλη», εφ. *Ακρόπολις*

Τσελίκα, Β. (31/3/1996) «Η Αθήνα προ των Αγώνων [1896]: Η οικονομική κατάσταση της χώρας και οι ετοιμασίες για την πρώτη Ολυμπιάδα», εφ. *Καθημερινή*

Τσούντας, Χ. (1896) «Το Αρχαίον και Νέον Αθλητικόν Πνεύμα», στο *Πανελλήνιον Εικονογραφημένον Λεύκωμα, Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας του 1896*, Αθήνα: έκδοση της εφ. Ακρόπολις από το τυπογραφείο της Εστίας

Ταρπάγκος, Α. (27/10/1996) «Ολυμπισμός, εθνικισμός, ανταγωνισμός», εφ. *Πριν*

Φιλαδελφεύς, Α. (1896) «Η Ημέρα της Απονομής των Επάθλων» στο *Πανελλήνιον Εικονογραφημένον Λεύκωμα, Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας του 1896*, Αθήνα: έκδοση της εφ. Ακρόπολις από το τυπογραφείο της Εστίας

Ειδικές εκδόσεις

Γενικόν Πρόγραμμα, Διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες 1906, (1906) Αθήνα: Τυπογραφείον Εστία

Don Anthony (1996) *Minds, Bodies and Souls, an Anthology*, Αγγλία: έκδοση της Αγγλικής Ολυμπιακής Επιτροπής
- (1996) *Minds, Bodies and Souls, an Archaeology*, Αγγλία: έκδοση της Αγγλικής Ολυμπιακής Επιτροπής

Διεθνής Ολυμπιακή Επιτροπή (εκδ.) [δεν αναφέρεται ο χρόνος έκδοσης] *Pierre de Coubertin*, Επιλεγμένα κείμενα. Λοζάννη

Διεθνής Ολυμπιακή Ακαδημία (εκδ) (2000) *Report on the I.O.A.'s special sessions and Seminars 2000*. Αρχαία Ολυμπία

Διεθνής Ολυμπιακή Ακαδημία (εκδ) (2000), *Τεσσαρακοστή Σύνοδος 24 Ιουλίου – 8 Αυγούστου 2000: ειδικό θέμα, Ολυμπιακοί Αγώνες: Αθλητές και Θεατές*, Αρχαία Ολυμπία

Ελληνική Ολυμπιακή Επιτροπή - Διεθνής Ολυμπιακή Ακαδημία. (2000) *Μουσείο Σύγχρονων Ολυμπιακών Αγώνων: Η Ιστορία των Ολυμπιακών Αγώνων μέσα από τα*

εκθέματα του Μουσείου [σύγχρονων Ολυμπιακών αγώνων] στην Αρχαία Ολυμπία, κείμενα Τζαχρήστα, Α., Ηράκλειο Κρήτης: Γ. Δετοράκης Α.Ε.Β.Ε

Εταιρεία προς αναβίωσιν της Ολυμπίας «Νέα Άλτις», (1967) *Ο Βαρώνος Πέτρος ντε Κουμπερτέν, Η αναγέννησις των Ολυμπιακών Αγώνων*, Αθήνα

- (1984) *Οι Ολυμπιακοί Αγώνες της εκατονταετηρίδος και η Ελλάς*, Αθήνα

Λεύκωμα (1896) *Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας του 1896*, Αθήνα: (εκδ) εφημερίδα Ακρόπολις. Ανατύπωση σε περιορισμένα αντίτυπα (1996), Αθήνα: (εκδ) Σ. Φλαούνας

Λεύκωμα (1896) *Οι Ολυμπιακοί Αγώνες 776π.χ. – 1896*, Αθήνα: εκδότης Κάρολος Μπεκ. Ανατύπωση σε 1500 αντίτυπα (1996) για λογαριασμό της επιτροπής Ολυμπιακών αγώνων του 1996 απο την «Επτάλοφος Α.Β.Ε.Ε.»

Λεύκωμα (1896) *Ολυμπιακοί Αγώνες*, Αθήνα: Εστία, Μάρτιος – Απρίλιος

Λεύκωμα (1907) (επ) Σαββίδης, Π. *Λεύκωμα των εν Αθήναις Β΄Ολυμπιακών Αγώνων 1906*, Αθήνα

Λεύκωμα (1938) *Ελλάς – Αθλητισμός*, Αθήνα: έκδοση της Α΄Πανελληνίου Αθλητικής Εκθέσεως

Λεύκωμα (1996) *Το Πνεύμα και το Σώμα: Η Αναβίωση της Ολυμπιακής Ιδέας 19ος-20ος Αιώνας*, Αθήνα: έκδοση από την έκθεση με τον ίδιο τίτλο που έγινε στο Ζάππειο (25/3 έως 8/4/ 1996)

Πανελλήνιος Γυμναστικός Σύλλογος (1903) *Επετηρίς*, Αθήνα: Τυπογραφείον «Εστία»

Πρωτοβουλία Πολιτών Ενάντια στη Διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων το 2004 στην Αθήνα. (1997) *Αντιφάκελος: Ολυμπιάδα – Αθήνα 2004*, Αθήνα

Υπουργείο Πολιτισμού – Γενική Γραμματεία Αθλητισμού (1987) *Αθλητισμός – Πολιτισμός, Πρακτικά: Αθήνα - Ζάππειο Μέγαρο 27 Σεπτεμβρίου – 1 Οκτωβρίου 1987*, Αθήνα

Υφυπουργείο Αθλητισμού – Γενική Γραμματεία Αθλητισμού (1996) *Ελληνικός Αθλητισμός, Ιστορική Αναδρομή, 1896-1996*, Αθήνα

Χρυσάφης, Ι. (1925) *Η σωματική Αγωγή και η Στρατιωτική Προπαίδευσις της Νεότητος και η ενδεικνυόμενη οργάνωσις αυτών*, Αθήνα: Υπόμνημα προς το Υπουργείο Παιδείας

Διαδίκτυο

-Beacom, A. (26/11/03) «Indigenous Sport and the Search for Belonging», University of Exeter: www2.umist.ac.uk

-(28/11/ 03) «Racism History, 19th Century Racism», www.geocities.com

Adorno, T. W. (1991) *The Culture Industry. Selected Essays on Mass Culture*, Λονδίνο: Routledge

Amara, M. (2000) «Modernization Theory, Hegemony Theory, Modern Sport and Olympic Games» στο I.O.A.' s (εκδ) *Report on the I.O.A.' s Sessions and Seminars 2000*, σσ. 218 – 229

Anderson, B. R. (1983) *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Λονδίνο. Στα ελληνικά: (1997) *Φαντασιακές Κοινότητες: Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Αθήνα: Νεφέλη

Anderson, J. (2001) «Pugilistic Prosecutions: Prize Fighting and the Courts in nineteenth century Britain» στο *The Sports Historian* (έγινε *Sports in History* το 2003), Νοέμβριος, No. 2, σσ. 37 – 57

Andrews, D. L. (2000) «Posting up: French Post Structuralism and the Critical Analysis of Contemporary Sporting Culture» στο Coacley, J. & Dunning, E. (εκδ.), *Hanbook of Sport Studies*, Λονδίνο, Καλιφόρνια, Νέο Δελχί: Sage Publications

- (1997) «Dead and Alive?: Sports History in the late Capitalist Moment», στο *Sporting Traditions: Journal of the Australian Society for Sports History*, Νοέμβριος, No. 1, σσ. 73 – 83

Anthony, D. (2003) «Olympic Excavations» στο *Journal of Olympic History*, Ιανουάριος, No. 1, σσ. 34 – 39

Arbena, J. L. (1993) «Sport and Nationalism in Latin America, 1880 – 1970» στο *History of European Ideas*, 16 (4-6), σσ. 837-844

- (1999) «History of Latin American Sports: The End before the Beginning?» στο *Sporting Traditions: Journal of the Australian Society for Sports History*, Νοέμβριος, No. 1, σσ. 23 – 31

Archetti, E. (1992) *Argentinian Football: a ritual in Violence?* στο *The International Journal of the History of Sport*, 9 (2), σσ. 209 – 235

- (1999) «The Spectacle of Heroic Masculinity: Vegard Ulvang and Alberto Tomba in the Olympic Winter Games of Albertville» στο Klausen, A. M. (εκδ) *Olympic Games as Performance and Public Event*, Νέα Υόρκη, Οξφόρδη: Berghahn Books

Arnaud, P. (1987) *Les Athletes de la Republique*, Τουλούζη: Privat

Bailey, P. (1978) *Leisure and Class in Victorian England: rational recreation and the contest for control*, 1830-1885, Λονδίνο: RKP

Bale, J. (1992) *Sport, Space and the City*, Λονδίνο: Routledge

- (1994) *Landscapes of Modern Sport*, Λέστερ: Leicester University Press

Bale, J. & Maguire, J. (1993) *The Global Sports Arena*, Λονδίνο: Frank Cass

Barney, R. K., Wenn, S. R., Martyn, S. G. (2002) *Selling the Five Rings: The International Olympic Committee and the Rise of Olympic Commercialism*, Σόλτ Λέηκ Σίτυ: The University of Utah Press

Barthes, R. (1972) *Mythologies*, Νέα Υόρκη: Hill and Wang

Beacom, A. (2000) «Sport in International Relations: A case for cross – disciplinary investigation», στο *The Sport Historian* (έγινε *Sport in History* το 2003), Νοέμβριος, No. 3, σσ. 1 – 23

Bennet, S. (1997) *Theatre Audiences,* Λονδίνο

Berkaak, O. A. (1999) «"In the Heart of the Volcano": The Olympic Games as Mega Drama», στο Klausen, A. M. (εκδ) *Olympic Games as Performance and Public Event,* Λονδίνο, Οξφόρδη: Berghahn Books

Berthaud, G. (1982) « Αθλητική Αγωγή και Παιδαγωγικός Αθλητισμός» στο: *Αθλητισμός Κουλτούρα και Καταπίεση,* Αθήνα: Ουτοπία. Στα Γαλλικά: (1972) *Sport culture et repression,* Γαλλία: Libraire Francois Maspero

Bijkerk, A. T. (2000) «The Professional Amateurs» στο *Journal of Olympic History,* Ιανουάριος, No. 1, σσ. 53 – 54

Blanchard, K. (2000) «The anthropology of Sport» στο Coacley, J. & Dunning, E. (εκδ.) *A Handbook of Sport Studies,* Λονδίνο, Καλιφόρνια, Νέο Δελχί: Sage Publications

Boal, A. (1985) *Theatre of the Oppressed,* Νέα Υόρκη: Theatre Communications Group

- (1992) *Games for Actors and Non – Actors,* Λονδίνο, Νέα Υόρκη: Routledge
- (1998) *Legislative Theatre: Using Performance to Make Politics,* Λονδίνο, Νέα Υόρκη: Routledge

Borgers, W. (2003) «From the Temple of Industry to Olympic Arena – The Exhibition Tradition of the Olympic Games.» στο *Journal of Olympic History,* Ιανουάριος, No. 1, σσ. 7-21

Boxill, J. (εκδ) (2003) *Sport Ethics: An Anthology,* Οξφόρδη: Blackwell Publishing

Brailsford, D. (1991) *Sport, Time and Society: The British at Play,* Λονδίνο: Routledge

- (1992) *British Sport: A Social History,* Κέημπριτζ: Lutterworth Press

Brecht, B. (1964) *Brecht on Theatre,* Νέα Υόρκη: Hill and Wang

- (1990) *Για το Ρεαλισμό,* Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή. Στα Γερμανικά Uber Realismus

Brohm, J. M. (1982) «Η πολιτική κοινωνιολογία του Αθλητισμού» και «Ο πολιτισμός του σώματος: Καταπιεστική μετουσίωση και απομετουσίωση» στο *Αθλητισμός Κουλτούρα και καταπίεση,* Αθήνα: Ουτοπία. Στα Γαλλικά: (1972) *Sport culture et repression,* Libraire Francois Maspero

- **(1978) *Sport: A Prison of Measured Time,* Λονδίνο: Ink Links**

Brown, D. A. (1996) «Revisiting the Discourses of art, beauty and sport from the 1906 Consultative Conference for the Arts, Literature and Sport.» στο *Olympika: The International Journal of Olympic Studies,* No. 1, σσ. 1-24

Burns, E. (1972) *Theatricality: A Study of Convention in the Theatre and in Social Life,* Λονδίνο: Longman

Cahn, S. K. (1994) *Coming on Strong: Gender and Sexuality in Twentieth-century Womens Sport,* Νέα Υόρκη: Free Press

Canetti, E. (1971) *Masse und Macht,* Αμβούργο: Claassen Verlag. Στα ελληνικά: *Μάζα και Εξουσία,* Αθήνα: Ηριδανός

Cannadine, D. (2000) «The context, Performance and Meaning of Ritual: The British Monarchy and the Invention of Tradition, c. 1820-1977» στο (εκδ) Hobsbawm, E., Ranger, T., *The Invention of Tradition,* Κέημπριτζ: Cambridge University Press

Carter, J και Kruger, A. (1990) (εκδ) *Ritual and Record,* Νέα Υόρκη: Greenwood Press
Cashmore, E. (1990) *Making Sense of Sport,* Λονδίνο: Routledge
Clogg, R. (1992) *A Consise History of Greece,* Κέημπριτζ: Cambridge University Press. Στα ελληνικά (1995) *Η Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας,* Αθήνα: Κάτοπτρο
Connelan, M. (2001) «From Manliness to Masculinities» στο *Sporting Traditions: Journal of the Australian Society for Sport History,* Μάιος, No. 2, σσ. 49-63
Cosgrove, S. (1982) «Football Theatre and social pleasure» στο Jenkins, C & Green, M. (εκδ) *Sporting Fictions,* Μπέρμινχαμ: Department of Physical Education, Birmingham University
Coubertin, P. (1979) (αναδημοσίευση) *Olympic Memoirs,* Λοζάννη: έκδοση Διεθνούς Ολυμπιακής Επιτροπής
DaCosta, L. (2002) «Visioning an Olympic Culture: philosophical and aesthetic foundations v. theatrical mass representation» στο DaCosta, L. (εκδ.), *Olympic Studies, Current Intellectual Crossroads,* Ριο ντε Τζανέιρο: Editora Gama Filho
- (1998) «Olympism and the equilimbrium of Man» στο (εκδ) Ολυμπιακού Συνεδρίου της Χάβρης, *Coubertin and Olympism: Questions for the Future,* Χάβρη
Debord, G. (1994) *The Society of the Spectacle,* Νέα Υόρκη: Zone Books
Derrida, J. (1998) *The Derrida Reader: Writing Performances,* Λίνκολν: University of Nebraska Press
Deschamps, G. (1892) *la Grece d'aujourd'hui.* Ελληνική έκδοση (1992) *η Ελλάδα σήμερα: Οδοιπορικό 1890, Ο κόσμος του Χαρίλαου Τρικούπη,* Αθήνα: Τροχαλία
Dixon, N. (2003) «On Sportsmanship and "Running up the Score"» στο Boxill, J. (εκδ) *Sports Ethics: An Anthology,* Οξφόρδη: Blackwell Publishing
Dyck, N. (εκδ) (2000) *Games, Sports and Cultures,* Οξφόρδη, Νέα Υόρκη: Berg
Dunning, E. (1998) «Η αναζήτηση της ευχαρίστησης στη σχόλη» Η σχόλη στο φάσμα του ελεύθερου χρόνου», «Η γένεση του Αθλητισμού ως κοινωνιολογικό πρόβλημα», «Το λαϊκό ποδόσφαιρο στη μεσαιωνική και προνεωτερική Μεγάλη Βρετανία», «Η δυναμική των αθλητικών ομάδων και το παράδειγμα του ποδοσφαίρου», « Η δυναμική του σύγχρονου Αθλητισμού» στο: Elias, R. & Dunning, E. (1998) *Αθλητισμός και ελεύθερος χρόνος στην εξέλιξη του Πολιτισμού,* Αθήνα: Δρομέας. Στα Αγγλικά: (1986) *Quest for excitement: Sport and Leisure in the civilising Process,* Οξφόρδη: Blackwell Publishers
Durkheim, E.([1912] 1954) *Elementary Forms of the Religious Life,* Λονδίνο: Allen & Unwin
Eichberg, H. (1982) «Stopwatch, horizontal bar, gymnasium: the technologizing of sports in the 18th and 19th centuries» στο *Journal of the Philosophy of Sport,* 9, σσ. 43-59
- (1990) «Stronger, Funnier, deadlier: track and field on its way to the ritual of the record» στο Carter, J. και Kruger, A. (εκδ), *Ritual and Record,* Νέα Υόρκη: Greenwood Press
- (1993) «Popular gymnastics in Denmark: the trialectics of body culture and nationalism» στο *History of European Ideas,* 16, σσ. 845-853.
Elam, K. (2001) *Η Σημειωτική Θεάτρου και Δράματος,* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα. Στα Αγγλικά: (1980) *The semiotics of Theatre and Drama*
Elias, N. (1998) « Η αναζήτηση της ευχαρίστησης στη σχόλη», «Η σχόλη στο φάσμα του ελεύθερου χρόνου», «Η γένεση του αθλητισμού ως κοινωνιολογικό

πρόβλημα», «Το λαϊκό ποδόσφαιρο στη μεσαιωνική και προνεωτερική Μεγάλη Βρετανία», «Η δυναμική των αθλητικών ομάδων και το παράδειγμα του ποδοσφαίρου», στο Elias, N. & Dunning, E. (1998) *Αθλητισμός και ελεύθερος χρόνος στην εξέλιξη του πολιτισμού*, Αθήνα: Δρομέας. Στα Αγγλικά: (1986) *Quest for excitement: Sport and Leisure in the civilising process*, Οξφόρδη: Blackwell Publishers

Epsi, R. (1981) *The Politics of the Olympic Games*, Μπέρκλεη: University of California Press

Foucault, M. (1977) *Discipline and Punish: the birth of the Prison*. Λονδίνο: Allen Lane

Frazer, J. (1993) *The Golden Bough*, Αγγλία: Wordsworth Editions

Frith, S. (1996) «Entertainment» στο Gurran, J. και Gurevitch, M. (εκδ) *Mass Media and Society*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Arnold

Gaillois, R. (1961) *Man, Play and Games*, Νέα Υόρκη: Free Press

Gallant, T. (2001) *Modern Greece: Brief Histories*, Λονδίνο: Arnold

Gantheret, F. (1982) «Θεσμική ψυχανάλυση της σωματικής αγωγής και του αθλητισμού» στο *Αθλητισμός, κουλτούρα και καταπίεση*, Αθήνα: Ουτοπία. Στα Γαλλικά: (1972) *Sport, culture et pepression*, Libraire Francois Maspero

Gellner, E. (1983) *Nations and Nationalism*, Αγγλία: Blackwell Publishers. Στα ελληνικά (1992) *Έθνη και Εθνικισμός*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια

Geertz, C. (1973) *The Interpretation of Cultures*, Νέα Υόρκη: Basic Books

Giddens, A. (1997) *Sociology*, Λονδίνο: Polity Press @ Blackwell Publishers. Στα ελληνικά: (2002) *Κοινωνιολογία*, Αθήνα: εκδόσεις Gutenberg

Gil Parejo, A. M. (2000) «The International Development of Sport and the International Olympic Committee: Toward Sport Globalization» στο I.O.A.' s (εκδ) *Report on the I.O.A.' s Special Sessions and Seminars 2000*, σσ. 155-161

Gounot, A. (2001) «Sport or Political Organization? : Structures and Characteristics of the Red Sport International, 1921 – 1937» στο *Journal of Sport History*, No. 1, σσ. 23 – 39

Gramsci, A. (1971) *Selections from the Prison Notebooks*, Νέα Υόρκη: International Publishers

Graves, R. (1955) *The Greek Myths*, Αγγλία: Penguin Books

Gruneau, R. (1999) *Class, Sports and Social Development*, ΗΠΑ: The University of Massachusetts Press

Gurran, J. και Gurevitch, M. (εκδ) (1996) *Mass Media and Society*, Λονδίνο, Νέα Υόρκη: Arnold

Guttmann, A. (1978) *From Ritual to Record: The Nature of Modern Sport*, Νέα Υόρκη: Columpia University Press

- (1992) *The Olympics*, Ουρμπάνα: University of Illinois Press.

- (1994) *Games and Empires: Modern Sports and Cultural Imperialism*, Νέα Υόρκη: Columpia University Press

Hargreaves, Jenifer. (1982) "Theorising Sport: an introduction" στο Hargreaves, Jenifer (εκδ), *Sport, Culture and Ideology*, Λονδίνο: Routledge & Kegan Paul

Hargreaves, John. (1986) *Sport, Power and Culture*, Κέημπριτζ: Polity Press

- (2001) «Freedom for Catalonia?: Catalan Nationalism, Spanish Identity and the Barcelona Olympic Games.», στο *Olympika: The International Journal of Olympic Studies*, No. 1, σσ. 101 – 104

Henson, M. (2001) «Cultural Imperialism: A Case Study of Football in Bath in the Late Victorian Era», στο *The Sports Historian* (έγινε *Sport in History* το 2003), Νοέμβριος, No. 2, σσ. 21 – 36

Hill, C. R. (1996) *Olympic Politics, Athens to Atlanta, 1896-1996,* Μάντσεστερ: Manchester University Press

Hoberman, J. M. (1984) *Sport and Political Ideology,* Ώστιν: University of Texas

Holt, R. (1989) *Sport and the British: a modern History,* Οξφόρδη: Oxford University Press

- (εκδ.) (1990) *Sport and the Working Class in Modern Britain,* Μάντσεστερ: Manchester University Press

- (1996) «Sport and Militarism in Britain and France» στο (εκδ.) Mangan, J. A. *Tribal Identities, Nationalism, Europe – Sport,* Λονδίνο: Frank Cass

Houlihan, B. (1997) *Sport Policy and Politics,* Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Routledge

- (1999) *Ντόπινγκ,* Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση. Στα αγγλικά: έκδοση του Council of Europe

Huizinga, J. (1955) *Homo Ludens,* Βοστώνη: Beacon Press. Στα ελληνικά: (1989) *Ο Άνθρωπος και το Παιχνίδι,* Αθήνα: Γνώση

Ingham, G. A., Loy, J. W. (1993) *Sport in social development,* ΗΠΑ: Human Kinetics

Jackson, L. (1998) «Sport and Patronage: Evidence from Nineteenth Century Argyllshire», στο *The Sports Historian* (έγινε *Sport in History* το 2003), Νοέμβριος, No. 2, σσ. 95 – 106

Jones, S. G. (1986) *Workers at Play: a social and economic history of leisure 1918-1939,* Λονδίνο: RKP

Kershaw, B. (1992) *The Politics of Performance,* Λονδίνο και Νέα Υόρκη

Kidd, B. (1992) «The Culture Wars of the Montreal Olympics» στο Moragas M. de και Ladron. M. (εκδ) *Olympic Games, Media and Cultural Exchanges,* Βαρκελώνη: Autonomous University Press

Kilanin, L. (1983) *My Olympic Years,* Νέα Υόρκη: Morrow

Kilanin, L. και Rodda J. (εκδ) (1983), *The Olympic Games 1984,* Λονδίνο: Willow Books

Klausen, A. M. (εκδ) (1999) *Olympic Games as Performance and Public Event,* Νέα Υόρκη, Οξφόρδη: Berghahn Books

Konnoly, J. (2000) (αναδημοσίευση) «The First Olympic Champion» στο *Journal of Olympic History:* Τεύχος Ιανουαρίου

Kossl, J. (2003) «Sokol, Sport and Olympics» στο *Journal of Olympic History,* Σεπτέμβριος, No. 3, σσ. 12-18

Laguillaumie, P. (1982) « Για μια θεμελιακή κριτική του Αθλητισμού» στο *Αθλητισμός, κουλτούρα και καταπίεση,* Αθήνα: Ουτοπία. Στα Γαλλικά: (1972) *Sport, culture et repression,* Libraire Francois Maspero

Le Goff, J. (2002) *Οι Διανοούμενοι στο Μεσαίωνα,* Αθήνα: Κέδρος. Στα Γαλλικά: (1957 & 1985) *Les intellectuels au Moyen Age,* Γαλλία: Edition du Seuil

Lennartz, K. (2002) «The 2nd International Olympic Games in Athens 1906» στο *Journal of Olympic History,* Μάρτιος, σσ. 3 – 24

Levi – Strauss, C. (1963) *Structural Anthropology,* Νέα Υόρκη: Basic Books

- (1966) *The Savage Mind,* Σικάγο: University of Chicago Press

- (1991) *Φυλή και Ιστορία,* Αθήνα: Γνώση. Στα Γαλλικά (1952) *Race et Histoire,* Unesco

Lowerson, J. (1993) *Sport and the English Middle Class,* Μάντσεστερ: Manchester University Press

Lucas, J. A. (1975) «Victorian "Muscular Christianity": Prologue to the Olympic Games Philosophy.», στο *Olympic Review,* Νοέμβριος – Δεκέμβριος, No. 97 – 98, σσ. 456 – 460

- (1980) *The Modern Olympic Games,* Νέα Υόρκη: A. S. Barnes
- (1992) *The Future of the Olympic Games,* ΗΠΑ: Human Kinetics

Luschen, G. (1990) «Towards a new structural analysis: The present state and the prospectives of the international sociology of Sport» στο *International Review for the Sociology of Sprort,* τεύχος 25

MacAlloon, J. J. (1981) *This Great Symbol: Pierre de Coubertin and the Origins of the Modern Olympic Games,* Σικάγο: University of Chicago Press

- (1984) « Introduction: Cultural Performance, Culture Theory» και «Olympic Games and the Theory of Spectacle in Modern Societies» στο (εκδ) MacAlloon, J. J. *Rite, Drama, Festival, Spectacle. Rehearsals Toward a Theory of Cultural Performance,* Φιλαδέλφεια: Institute for the Study of Human Issues Press
- (1992) «Comparative Analysis of Olympic Ceremonies with Special Reference to Los Angeles» στο Moragas, M. de και Ladron, M. (εκδ) *Olympic Games, Media and Cultural Exchanges,* Βαρκελώνη: Autonomous University Press
- (1992) «Sport, Science, and Intercultural Relations: Reflections on Recent Trends in Olympic Scientific Meetings» στο *Olympica: The International Journal of Olympic Studies,* τεύχος I, σσ. 1-28
- (1999) «Anthropology at the Olympic Games: An overview» στο (εκδ.) Klausen, A. M. *Olympic Games as a Performance and Public Event,* Νέα Υόρκη, Οξφόρδη: Berghahn Books
- (2001) «Σύγχρονοι Ολυμπιακοί Αγώνες, 1896 – 2000» στο *Ολυμπιακοί Αγώνες, Αναφορές – Προσεγγίσεις,* Αθήνα: έκδοση Αθήνα 2004 – εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα

Maguire, J. (1999) *Global Sport: Identities. Societies. Civilizations,* Κέημπριτζ: Polity Press

Mallon, B. (1998) *The 1900 Olympic Games: Results for All Competitors in All Events with Commentary,* Τζέφερσον, Νόρθ Καρολίνα και Λονδίνο: McFarland & Company, Inc

Mallon, B. & Widlund, T. (1998) *The 1896 Olympic Games: Results for All Competitors in All events with Commentary,* Τζέφερσον, Νόρθ Καρολίνα και Λονδίνο: McFarland & Company, Inc Publishers

Mandell, R. D. (1976) *The First Modern Olympics,* Μπέρκλεη: University of California Press

Mangan, J. (εκδ) (1988) *Pleasure, Profit, Proselytism,* Λονδίνο: Frank Cass

-(εκδ) (1992) *The Cultural Bond: Sport Empire and Society,* Λονδίνο: Frank Cass

Mason, T. (1988) *Sport in Britain,* Λονδίνο: Faber and Faber

-εκδ.(1989) *Sport in Britain: a social history,* Κέημπριτζ: Cambridge University Press

Maurras, C. (1929) *Le Voyage d'Athenes,* Παρίσι: Flammarion. Στα ελληνικά: (2000) *Αθήνα 1896: Οι πρώτοι Ολυμπιακοί Αγώνες,* Αθήνα: Ωκεανίδα
McCrone, D. (2000) *Η Κοινωνιολογία του Εθνικισμού,* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα. Στα Αγγλικά: (1998) *The Sociology of Nationalism*
Mc Intosh, P. (1987) *Sport in Society,* Λονδίνο: West London Press
Mewett, P. G. (2000) «History in the Making and the Making of History: Stories and the Social Construction of a Sport» στο *Sporting Traditions: Journal of the Australian Society for Sports History,* Νοέμβριος, No. 1, σσ. 1 – 17
Mellor, G. (1999) «The Social and Geographical make – up of Football crowds in the North – West of England, 1946 – 1962», στο *The Sports Historian* (έγινε *Sport in History* το 2003), Νοέμβριος, No. 2, σσ. 25 – 42
Moragas, M. de, και Ladron, M. (εκδ) (1992) *Olympic Games, Media and Cultural Exchanges,* Βαρκελώνη: Autonomus University Press
Morgan, W. J. (1995) «Cosmopolitanism, Olympism and Nationalism: A Critical Interpretation of Coubertin' s Ideal of International Sporting Life.», στο *Olympika: The International Journal of Olympic Studies,* No. 1, σσ. 79 – 91
Mosse, G. L. (1985) *Nationalism and Sexuality: Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe,* Νέα Υόρκη: Howard Fertig
Muller, N., Mainz, S. C. (1985) «American Authors about Pierre de Coubertin» στο *Official Report* του *Olympic Scientific Congress, 1984,* Λοζάννη
Munting, R. (1987) *Hedges and Hurdles,* Λονδίνο: Routledge
Naul, R. (εκδ) (1997) *Contemporary Studies in the National Olympic Games Movement,* Φρανκφούρτη: Peter Lang
Nauright, J. (1999) «The End of Sports History? : From Sport History to Sport Studies», στο *Sporting Traditions: Journal of the Australian Society for Sports History,* Νοέμβριος, No. 1, σσ. 5 – 13
Nielsen, N. K. (1997) «Welfare – Nationalism ? : Comparative aspects of the relation between sport and nationalism in Scandinavia in the inter – war years», στο *The Sports Historian* (έγινε *Sport in History* το 2003), Νοέμβριος, No. 2, σσ. 63 – 79
Novac, M. (1976) *The Joy of Sports,* Νέα Υόρκη: Basic Books
Park, R. J. (2000) «Cells or Soaring?: Historical Reflections on "Visions" of the Body, Athletics and Modern Olympism.», στο *Olympika: The International Journal of Olympic Studies,* No. 1, σσ. 1 – 24
Parsons, T. (1951) *The Social System,* Νέα Υόρκη: Free Press
Phillips, M. G. (2001) «Deconstructing Sport History: The Post Modern Challenge» στο *Journal of Sport History,* No. 3, σσ. 327 – 343
Polley, M. (1998) *Moving the Goalposts: a history of Sports and Society since 1945,* Λονδίνο: Routledge
Pope, S. (1997) *Patriotic Games: Sporting Traditions in the American Imagination, 1876 – 1926,* Οξφόρδη: Oxford University Press
Powell, J. T. (1994) *Origins and Aspects of Olympism,* Champaign Ιλινόις: Stipes Publishing Company
Raitz, K. (1994) (εκδ) *Theaters of Sport,* Βαλτιμόρη: Johns Hopkins University Press
Rigauer, B. (2000) «Marxist theories», στο Coaley, J. & Dunning, E. (εκδ.) *Handbook of Sport Studies,* Λονδίνο, Καλιφόρνια, Νέο Δελχί : Sage Publications

Rodichenko, V. (2000) «Οι Θεατές ως Παράγων του Προγράμματος και της Οργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων» στο (εκδ) Διεθνής Ολυμπιακή Ακαδημία, *Τεσσαρακοστή Σύνοδος 24 Ιουλίου – 8 Αυγούστου: Ειδικό θέμα, Ολυμπιακοί Αγώνες: Αθλητές και Θεατές*, Αρχαία Ολυμπία
Roche, M. (2000) *Mega Events and Modernity: Olympics and Expos in the Growth of Global Culture*, Λονδίνο, Routledge
Rowe, D. (1995) *Popular Cultures: Rock Music, Sport and the Politics of Pleasure*, Λονδίνο: Sage
Russell, D. (1996) «Amateurs, Professionals and the Construction of Social Identity» στο *The Sports Historian* (έγινε *Sport in History* το 2003), Μάιος, σσ. 50 – 68
Sage, G. H. ([1990] 1998) *Power and Ideology in American Sport*, ΗΠΑ: Human Kinetics
Schaffer, K. & Smith, S. (εκδ) (2000) *The Olympics at the Millennium: Power Politics and the Games*, Νιού Μπράνσγουικ: Rutgers University Press
Senn, E. A. (1999) *Power, Politics and the Olympic Games*, ΗΠΑ: Human Kinetics
Senyard, J. (2002) «From Gentlemen to the Manly: A large step for the Amateur», στο *Sporting Traditions: Journal of the Australian Society for Sports History*, Μάιος, No. 2, σσ. 1 – 14
Schechner, R. (2002) *Performance Studies: An introduction*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Routledge
Stoddart, B. (1988) «Sport, cultural imperialism and colonial response in the British empire» στο τεύχος του Οκτωβρίου της *Society for Comparative Study of Society and History*
Sydnor, S. (2000) «Sport, Celebrity and Liminality» στο Dyck, N. (εκδ) *Games, Sports and Cultures*, Οξφόρδη, Νέα Υόρκη: Berg
Thomson, D. (1975) *Europe since Napoleon*, Αγγλία: Pelican Book
Tyler, M. και Phil Soar ([1975] 1980) *The History of the Olympics*, Λονδίνο: Marshall Cavendish Limited
Tyler, M. (1984) *Olympics 1984*, Αγγλία: Jarrold and Sons Limited
Turner, V. (1982) *From Ritual to Theatre: The Human Seriousness of Play*, Νέα Υόρκη: Performing Arts Journal Publications
Vamplew, W. (1988) *Pay up and play the game: Professional Sport in Britain, 1875-1914*, Κέημπριτζ, Νέα Υόρκη, Αυστραλία: Cambridge University Press
Van Dalen, D. B. & Bennett, B. L. (1971) *A World History of Physical Education*, Νέο Τζέρσεη
Veblen, T. (1953) *The Theory of the Leisure Class*, Νέα Υόρκη: Mentor Books. Στα ελληνικά: (1982) *Η θεωρία της αργόσχολης τάξης*, Αθήνα: Κάλβος
Vinai, G. (1973) *Football Mania*, Λονδίνο: Ocean Books
Wassong, S. (2001) «Coubertin' s Olympic Quest: His Educational Campaign in America» στο *Olympika: The International Journal of Olympic Studies*, No. 1, σσ. 59 – 72
- (2003) «A Bibliographical Essay on German Papers about Olympic History.» στο *Journal of Olympic History*, Ιανουάριος, No. 1, σσ. 73-75.
Weber, M. (1971) *The Sociology of Religion*, Λονδίνο: Methuen
- (1978) *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, Αθήνα: Gutenberg
Williams, R. (1958) *Culture and Society*, Λονδίνο: Chatto and Windus

- (1965) *The Long Revolution*, Μιντλεσεξ: Penguin Books
Winnicott, D. (1971) *Playing and Reality*, Λονδίνο: Tavistock Publications
Young, D. C. (1996) *The Modern Olympics*, Βαλτιμόρη και Λονδίνο: The Johns Hopkins University Press

Έλληνες συγγραφείς

Ανδριάκαινα, Ε. (1998) «Οι «απόντες» από τον πόλεμο «αρχιτέκτονες» του εθνικού κράτους» στις *δοκιμές*, 7, σσ. 101-123
Αποστολίδου, Β. (1994) «Η συγκρότηση και οι σημασίες της «εθνικής Λογοτεχνίας»» στο *Έθνος – Κράτος – Εθνικισμός*, Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Σχολή Μωραϊτη)
Αρβανίτη, Ν. (2001) «Η Ολυμπιακή Παιδεία στην "κοινωνία της μάθησης"» στο *Ολυμπιακοί Αγώνες, Αναφορές – Προσεγγίσεις*, Αθήνα: έκδοση Αθήνα 2004, από τις εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα
Αργυρός, Α. (1896) *Οι Πρώτοι εν Αθήναις Διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες του 1896*, Αθήνα: Βιβλιοθήκη του Ερμού
Αυγερινός, Θ. (1989) *Κοινωνιολογία του Αθλητισμού*, Θεσσαλονίκη: «SALTO»
Βαρουξάκης, (1991) « "Φαντασιακές κοινότητες" και Μεγάλη Ιδέα. Μια συμβολή του Ν. Γ. Πολίτη», στο *Μνήμων*, 13, σσ. 197-213
Βικέλας, Δ. (1908) *Η Ζωή μου*, Αθήνα. Ανατύπωση (2003) Αθήνα: Εκάτη
Βερέμης, Θ. (1983) «Κράτος και Έθνος στην Ελλάδα: 1821-1912» στο Τσαούσης, Δ. (επ) *Ελληνισμός – Ελληνικότητα: Ιδεολογικοί και Βιωματικοί Άξονες της Νεοελληνικής Κοινωνίας*, Αθήνα
Γιακουμέλος, Σ. (2000) *Αθλητική Νομοθεσία και Νομολογία*, Αθήνα
Γιαννάκης, Θ. (1993) *Ζάππειες και Σύγχρονες Ολυμπιάδες*, Αθήνα
- (1994) *Η Ιστορία του Εθνικού Γυμναστικού Συλλόγου 1893-1993. Ένας αιώνας προσφοράς του Ε.Γ.Σ. στον Αθλητισμό και την κοινωνία*, Αθήνα: έκδοση Εθνικού Γυμναστικού Συλλόγου
- (επ.) (1998) *Οδοιπορικό της Γυμναστικής Επιστήμης στην Ελλάδα*, Αθήνα: έκδοση Τ.Ε.Φ.Α.Α
Γεωργιάδης, Κ. (2001) «Η αναβίωση των Σύγχρονων Ολυμπιακών Αγώνων» στο *Ολυμπιακοί Αγώνες: Αναφορές – Προσεγγίσεις*, Αθήνα: έκδοση «Αθήνα 2004» από τα Ελληνικά Γράμματα
Γιαννουλόπουλος, Γ. (2003) *Η ευγενής μας τύφλωσις...Εξωτερική πολιτική και εθνικά θέματα από την ήττα του 1897 έως την Μικρασιατική καταστροφή*, Αθήνα: Βιβλιόραμα

Γκουγκουλή, Κ. (1993) «Εισαγωγή» στο (εκδ) Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, *Τα Εθνογραφικά, τόμος 9, Το παιδικό παιχνίδι*, Ναύπλιο
Δαμιανάκος, Σ. (1987) *Παράδοση Ανταρσίας και Λαϊκός Πολιτισμός*, Αθήνα: Πλέθρον
Δεμερτζής, Ν. (1989) *Κουλτούρα, Νεωτερικότητα, Πολιτική Κουλτούρα*, Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση
- (1994) «Ο εθνικισμός ως ιδεολογία» στο *Επιστημονικό Συμπόσιο, Έθνος – Κράτος – Εθνικισμός, (21 και 22 Ιανουαρίου 1994.)* Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας. (Ιδρυτής Σχολή Μωραϊτη.)
Δημαράς, Κ. Θ. (1982) *Ελληνικός Ρομαντισμός*, Αθήνα: Ερμής
- (1983) (έβδομη έκδοση) *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα
Διαμαντούρος, Ν. (2000) *Πολιτισμικός Δυισμός και Πολιτική Αλλαγή στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια
Καποδίστριας, Α. (2003) «Πρόχειροι Πατριώται» στις *Δοκιμές*, (11-12), Αθήνα
Κιτρομηλίδης, Π. (1997) «Νοερές κοινότητες και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια» στο (επ) Βερέμης, Θ. *Εθνική Ταυτότητα και Εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα: έκδοση Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης
Κόκκινος, Κ. (1996) *Ο πολιτικός ανορθολογισμός στην Ελλάδα: Το έργο και η σκέψη του Νεοκλή Καζάζη (1849-1936)*, Αθήνα: Τροχαλία
Κοντογιώργης, Γ. Δ. (1979) *Η ελλαδική λαϊκή Ιδεολογία*, Αθήνα: Νέα Σύνορα
Κοταρίδης, Ν. (1996) (Επ) *Ρεμπέτες και Ρεμπέτικο Τραγούδι*, Αθήνα: Πλέθρον
Κουλούρη, Χ. (1997) *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας. Γυμναστικά και αθλητικά σωματεία 1870-1922*, Αθήνα: έκδοση Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς και Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε
Κύρτσης, Α. Α. (1995) «Διεθνές Σύστημα, Διεθνής Κοινωνία και Αναπτυξιακός Εθνικισμός», στο *Επιστημονικό Συμπόσιο, Έθνος – Κράτος – Εθνικισμός, (21 και 22 Ιανουαρίου 1994)*, Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής Σχολή Μωραϊτη)
Λεοντίδου, Λ. (1989) *Πόλεις της Σιωπής*, Αθήνα: Θεμέλιο
Λέκκας, Π. (1995) «Η Συγκρότηση της Εθνικιστικής Ιδεολογίας – Εθνική Θεωρία και Εθνικό Φρόνημα.» στο *Επιστημονικό Συμπόσιο, Έθνος – Κράτος – Εθνικισμός, (21 και 22 Ιανουαρίου 1994)*, Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής Σχολή Μωραϊτη)
- (1996) *Η Εθνικιστική Ιδεολογία: Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Αθήνα: Κατάρτι
- (1998) «Ο εθνικός χρόνος» στις *δοκιμές*, 7, Αθήνα
Λινάρδος, Π. (1991) *Πανελλήνιος Γ. Σ. 1891- 1991*, Αθήνα: Αφιερωματική έκδοση του Πανελλήνιου Γ. Σ
- (1996) *Από το όραμα στην πράξη, Δ. Βικέλας*, Αθήνα: έκδοση Ελληνικής Ολυμπιακής Επιτροπής
Μαλκίδης, Φ. (2001) «Οι εκπαιδευτικοί θεσμοί και ο ρόλος της Φυσικής Αγωγής σήμερα» στο *Η Φυσική Αγωγή στο γύρισμα του Αιώνα, Πρακτικά Συνεδρίου, 1ο Πανελλήνιο Συνέδριο Σχολικής Φυσικής Αγωγής με Διεθνή Συμμετοχή, Τρίκαλα 12 – 14 Νοεμβρίου 1999*, Αθήνα: εκδόσεις Έλλην
Μανιτάκης, Π. (1962) *100 Χρόνια Νεοελληνικού Αθλητισμού 1830-1930*, Αθήνα
Μαρτίδης, Μ. (1999) «Η Γυμναστική και η Φυσική Αγωγή στα Ελληνικά Σχολεία τον 19ο και 20ο Αιώνα» στο *Η Φυσική Αγωγή στο Γύρισμα του Αιώνα, Πρακτικά*

Συνεδρίου, 1ο Πανελλήνιο Συνέδριο Σχολικής Φυσικής Αγωγής με Διεθνή Συμμετοχή, Τρίκαλα 12 – 14 Νοεμβρίου. Αθήνα: εκδόσεις «Έλλην»
Μερακλής, Μ. Γ. (1973) *Ο σύγχρονος ελληνικός λαϊκός πολιτισμός*, Αθήνα: Ώρα
Μιχαηλίδης, Τ. (διευθυντής σύνταξης) (1961) *Μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια του Αθλητισμού*, Αθήνα: εκδόσεις Τ. Δρακόπουλου
Μουζέλης, Ν. (1978) *Νεοελληνική Κοινωνία: Όψεις υπανάπτυξης*, Αθήνα: Εξάντας
- (1994) *Ο Εθνικισμός στην Ύστερη Ανάπτυξη*, Αθήνα: Θεμέλιο
Μουρατίδης, Ι. (2000) *Ιστορία Φυσικής Αγωγής*, Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Κ. Χριστοδουλίδη
- [δεν αναγράφεται ημερομηνία έκδοσης] *Θέματα Φιλοσοφίας Φυσικής Αγωγής: Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*, Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Κ. Χριστοδουλίδη
Μωραΐτης, Κ. (1996) *Σπύρος Λούης: Ένας θρύλος των Ολυμπιακών Αγώνων*, Αθήνα: εκδόσεις Βασδέκης
Παγών, Γ. (1837) *Περίληψις της Γυμναστικής*, Αθήνα
- (1855) *Επιτομή εκ της Περιλήψεως της Γυμναστικής*, Αθήνα
Παναγιωτόπουλος, Δ. (εκδ) (2000) *Ηθική στα Σπορ, Ethics on Sport*, Αθήνα: εκδόσεις «Έλλην»
- (2003) *Αθλητικός Κώδικας*, Αθήνα, Κομοτηνή: εκδόσεις Σάκουλλα
Πανούσης, Γ. (2001) «Μορφές αλλοίωσης του Ολυμπιακού Πνεύματος» στο *Ολυμπιακοί Αγώνες, Αναφορές – Προσεγγίσεις*, Αθήνα: έκδοση Αθήνα 2004 από τις εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα
Παυλίνης, Ε.(1953) *Ιστορία της Γυμναστικής*, Αθήνα: Ο. Ε. Δ. Β
Πετρίχος, Π. (2001) «Οι πρώτες ιπποδρομίες στην Αθήνα» στις *δοκιμές*, (9-10), Αθήνα
Πολίτης, Ν.Ε. (1996) *Οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 1896. Όπως τους έζησαν τότε οι Έλληνες και οι Ξένοι*, Πάτρα: Αχαϊκές εκδόσεις
Σακελλαρίου, Τ. Γ. (1947) *Το Ελληνικό και Παγκόσμιο Ποδόσφαιρο: Μελέτη Ιστορική και Θεωρητική Εκλαϊκευμένη*, Αθήνα: έκδοση Ελληνικής Ποδοσφαιρικής Ομοσπονδίας (επιτροπή Τύπου και Διαφωτίσεως)
Σαμαράς, Π. (1992) *Η Αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώνων στην Ελλάδα, 1797-1859*, Αθήνα
Σεραφειμίδης, Γ. (2001) «Επαναπροσδιορισμός της Άσκησης – Άθλησης στο γύρισμα του Αιώνα» στο *Η Φυσική Αγωγή στο Γύρισμα του Αιώνα – Πρακτικά Συνεδρίου, 1ο Πανελλήνιο Συνέδριο Σχολικής Φυσικής Αγωγής με Διεθνή Συμμετοχή, Τρίκαλα 12 – 14 Νοεμβρίου 1999.* Αθήνα: εκδόσεις Έλλην
Σκιαδάς, Ε. (1996) *100 Χρόνια Νεώτερη Ολυμπιακή Ιστορία*, Αθήνα: έκδοση της εφημερίδας ΝΕΑ
Σκοπετέα, Ε. (1988) *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα (1830-1890)*, Αθήνα
Σπανούδη, Α. Κ. (1931) *Ο Αθλητισμός Σύγχρονη Θρησκεία*, Αθήνα: εκδόσεις «Φλάμμα»
Σταμίρης, Γ. (1989) *Κοινωνιολογία του Αθλητισμού*, Αθήνα: ΖΗΤΑ ιατρικές εκδόσεις
- (1990) *Πανόραμα του Ελληνικού Αθλητισμού: Ανθολογία από τον Ελληνικό Τύπο 1894 – 1990*, Αθήνα: ΖΗΤΑ ιατρικές εκδόσεις
Σταυρίδης, Σ. (2002) *Από την πόλη οθόνη στην πόλη σκηνή*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
Σταυρόπουλλος, Π. Ι. (1906) *Οι Αρχαίοι και Νέοι Ολυμπιακοί Αγώνες*, Αθήνα: Τυπογραφείο Αποστολοπούλου

Τοκμακίδης, Σ. (2001) «Ολυμπιακοί Αγώνες: μέσον πραγμάτωσης ενός υποδείγματος φυσικής ζωής» στο *Ολυμπιακοί Αγώνες, Αναφορές – Προσεγγίσεις*, Αθήνα: έκδοση Αθήνα 2004, από τις εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα

Τρέσσου, Ε. (2001) «Ολυμπιακοί: Αγώνες πολυπολιτισμικότητας» στο *Ολυμπιακοί Αγώνες, Αναφορές – Προσεγγίσεις*, Αθήνα: έκδοση Αθήνα 2004, από τις εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα

Τσαούσης Γ. (1984)[β΄έκδοση] *Η Κοινωνία του Ανθρώπου, Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, Αθήνα: Gutenberg

- (επ) (1984) *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα*, Αθήνα: Εστία

Τσουκαλάς, Κ. (1993) *Κοινωνική ανάπτυξη και Κράτος: Η Συγκρότηση του Δημόσιου Χώρου στην Ελλάδα*, Αθήνα: Θεμέλιο

Φίλιας, Β. (1974) *Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα. Η νόθα αστικοποίηση*, Αθήνα: Σύγχρονα Κείμενα

Φωκιανός, Ι. (1883) *Εγχειρίδιον της Γυμναστικής*, Αθήνα: Τυπογραφείο Ανδρέου Κορομηλά

Χειμάρας, Κ.Γ. (1965) *Το Ολυμπιακόν Ιδεώδες και ο Ευάγγελος Παυλίνης*, Αθήνα

Χριστόδουλος, Ν. (1927) *Ο Γυμναστικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης "Ο Ηρακλής" και η εξέλιξις του Αθλητισμού εν Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη

Χρυσάφης, Ι. (1930) *Οι Σύγχρονοι Διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες*, Αθήνα

